

Akik keresnek, megtalálhatók: A tudásszervezés problémátörténete a skolasztikától a kereső kutatásig

Schrade, Robin

Veröffentlichungsversion / Megjelent változat
Monographie / monográfia

Zur Verfügung gestellt in Kooperation mit / provided in cooperation with:
átirat kiadó

Empfohlene Zitierung / Javasolt idézet:

Schrade, R. (2022). *Aki keres, az meg is találja: A tudásszervezés problémátörténete a skolasztikától a kereső kutatásig.* (The Documentary: Excess and Deprivation, 5). Bielefeld: transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839456798>

Használati feltételek:

Ez a szöveg CC BY licenc (Attribution) alatt érhető el. A CC-licenckről további információkat itt talál:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Használati feltételek:

Ez a dokumentum CC BY licenc (Attribution) alatt érhető el. További információért lásd:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

KI KERES, MEGTALÁLHATÓ

A SKOLASZTIKA TUDOMÁNYOS

SZERVEZETÉNEKPROBLÉMATÖRTÉNETEI

A KUTATÁSBAN A SU CHMIN EN KUTATÁSIG

Robin Schra de

[**tran script**]

Dos Dokumentorische.
Túltermelés és kivonás

Robin Schrader
Aki keresi, megtalálhatja

Szerkesztőség

A Kutatói Képzési Csoport interdiszciplináris kiadványsorozata "A dokumentumfilm. Excess and Deprivation" a dokumentumfilmek elméletét és történetét vizsgálja a technikai analóg média 19. századi megjelenésétől a digitális médiagyakorlatok jelenéig. A sorozatot az a tézis vezérli, hogy a dokumentumfilm sajátos tekintélye leírható azon műveletek vizsgálatával, amelyek a különböző intézmények és gyakorlatok keretein belül a kép, a szöveg és a hang médiaelemeket sajátos módon rendezik el annak érdekében, hogy a dokumentált dolgok olvashatóságát, kifejezőértékét, terjesztési logikáját és hatalmi hatásait szabályozzák. Ebben különböző vezérfogalmak játszanak központi szerepet: a dokumentumfilm 2.0 a mindenütt jelenlévő öndokumentálás változatos gyakorlataiban, például a közösségi médiában (neodokumentarizmus), valamint a másodrendű dokumentumfilm, amely kritikusan utal a dokumentarista igazságok objektivitási és evidenciaigényére, és "ellen-dokumentarizálja" azokat.

A sorozat spektruma a médiatudomány, az irodalomtudomány és az összehasonlító irodalomtudomány, valamint a művészettörténet és a színháztudomány tudományágakból a Kutatói Képzési Csoportban részt vevő pozíciókat foglalja össze. A sorozat a Kutatói Képzési Csoportban részt vevő kutatók monográfiái és antológiái mellett elsősorban a fiatal kutatók kutatási eredményeinek publikációs fórumaként szolgál.

A sorozatot a Deutsche Forschungsgemeinschaft - GRK finanszírozza. 2132.

A sorozatot Friedrich Balke, Natalie Binczek, Astrid Deuber-Mankowsky, Oliver Fahle és Annette Urban szerkesztik.

Robin Schrade 1988-ban született, a bochumi Ruhr Egyetem médiatudósaként dolgozik. Doktori disszertációját a "The Documentary. Túlsúly és nélkülözés". Kutatási területe a keresőmotorok, a digitális média, a technikatörténet, a médiafilozófia, a dokumentációs gyakorlat és a határpolitika.

Robin Schrade

Aki keresi, megtalálhatja

A tudásszervezés problémátörténetei a skolasztikától a kereső kutatásig

[transcript]

A dolgozat első változatát a bochumi Ruhr Egyetem elfogadta disszertációnak, és júliusban 15. megvédte a Médiatudományok 2020szakon. A projektet Prof. Dr. Friedrich Balke és Prof. Dr. Simon Rothöhler felügyelte. A könyv a bochumi Ruhr Egyetem Filológiai Karának engedélyével és a Német Kutatási Alapítvány, a 2132. számú "A dokumentumfilm. Túlsúly és nélkülözés" és Prof. Dr. Friedrich Balke tanszékét.

A Német Nemzeti Könyvtár bibliográfiai információi

A Német Nemzeti Könyvtár ezt a kiadványt a Deutsche Nationalbibliografie-ban tartja nyilván; részletes bibliográfiai adatok az interneten a <http://dnb.d-nb.de> címen találhatóak.

Ez a mű a Creative Commons Attribution 4.0 licenc (BY) alatt áll. Ez a licenc lehetővé teszi az anyag bármilyen formátumban vagy adathordozón történő adaptálását, sokszorosítását és terjesztését bármilyen célból, beleértve a kereskedelmi célú felhasználást is, feltéve, hogy a szerzőt feltüntetik. (Licencszöveg: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>)

A Creative Commons licenc feltételei csak az eredeti anyagokra vonatkoznak. Más forrásokból származó anyagok (forráshivatkozással jelölve), például diagramok, illusztrációk, fényképek és szövegrészeket újrafelhasználásához a megfelelő jogtulajdonos további engedélyre van szükség.

Kiadó: 2022transcript Verlag, Bielefeld

© Robin Schrade

Borítótervezés: Julia Eckel, Katharina Weitkämper, Robin Schrade

Borítóillusztrációk: Kártyaszekrény a Mundaneumban / Pixabay Licenc

Nyomtatás: Majuskel Medienproduktion GmbH, Wetzlar

Nyomtatott ISBN 978-3-8376-5679-4

PDF-ISBN 978-3-8394-5679-8

<https://doi.org/10.14361/9783839456798>

Buchreihen-ISSN: 2703-0806

Könyvsorozat eISSN: 2747-3899

Klórmentes fehérített cellulózból készült, öregedésálló papírra nyomtatva.

Látogasson el hozzánk az interneten: <https://www.transcript-verlag.de>.

Aktuális előzetesünket a www.transcript-verlag.de/vorschau-download oldalon találja.

Tartalom

---

1. Útkeresés	7
1.1 Probléma.....	7
1.2 A kutatás jelenlegi állása.....	11
1.3 A kifejezések magyarázata.....	20
1.4 Tudományos megközelítés.....	26
2. Keresés és keresés a világhálón	33
2.1 Viták a keresőmotor-kutatásban.....	33
2.2 Automatizálás és személyre szabás.....	37
2.3 Elnyomás és rasszizmus.....	43
2.4 Monitoring és ellenőrzés.....	50
2.5 Fekete doboz.....	56
3. Osztályozás és dokumentálás a következők érdekében 1900	65
3.1 A tudás bibliográfizálása Paul Otlet-vel.....	65
3.2 A feltérképezése.....	68
3.3 A osztályozása.....	77
3.4 Dokumentum.....	83
3.5 A szabványosítása.....	91
4. Rendelés és megőrzés 1800	99
4.1 Könyvtárak beállítása Martin Schrettingerrel.....	99
4.2 Könyvtári kihívások.....	102
4.3 A könyvtártudomány kézikönyve.....	110
4.4 A könyvtárosképzés.....	121
4.5 A keresőmotorok mint kisajátító gépek.....	129
5. Címzés és kormányzás a 1700	135
5.1 Emberek irányítása G.W. Leibnizzel.....	135
5.2 Politika a barokk és a felvilágosodás között.....	138
5.3 Jegyzőirodák.....	149

5.4	Állami testületek.....	154
5.5	Vicc.....	161
6.	Kételkedés és felejtés a század16.ban.....	169
6.1	Gondolatok lejegyzése Michel de Montaigne-nal.....	169
6.2	A késő reneszánsz esszéista.....	172
6.3	A tudásszervezés problémái.....	180
6.4	Memóriazavar.....	189
6.5	Szövegek keresése.....	202
7.	Olvasás és meditáció a század12.ban.....	209
7.1	Megváltást keresve Szent Viktor Hugóval.....	209
7.2	Könyvek a magas középkorban.....	212
7.3	Elmélkedő olvasmány.....	219
7.4	Keresés és keresés a Didascaliconban.....	224
7.5	Új aszkézis a világhálón.....	231
8.	Tudja meg.....	237
8.1	Ellenálló gyakorlatok.....	237
8.2	Folytassa a böngészést.....	249
	Visszaigazolás.....	253
	A források listája.....	255
	Irodalom.....	255
	Internetes források.....	285
	Filmek és videók.....	287
	Művészeti projektek.....	287

1. Útkeresés

1.1 Probléma

Az online keresés olyan vitákat vált ki, amelyek alapvetően az egyén önrendelkezését érintik. A digitális keresőszolgáltatások olyan tudáshoz biztosítanak hozzáférést, amely liberálisnak és egalitáriusnak tűnik, ugyanakkor rendkívül manipulatív. Szövegek, könyvtárak és archívumok kereshetők egyetlen egérgattintással. A specializált platformok megtalálják a lakást, a munkát vagy az élettársat.¹ A Google-hoz hasonló internetes keresőmotorok pedig nemcsak a világhálón, hanem a mindennapi életben is eligazítják az embereket. E mindenütt jelenlévő közvetítő funkció során egyre több kritika éri a keresőmotorokat - egyrészt azért, mert döntő szerepet játszanak abban, hogy egyáltalán mit lehet megtalálni, másrészt pedig azért, mert a keresőknek attól kell tartaniuk, hogy ők maguk is a megfigyelés tárgyává válnak.² Mivel az automatikusan tárolt keresési kérések a szándékokra utalnak, a szándékok pedig a barátokra és az ügyfelekre,

-
- 1 A nemek közötti különbségtétel érdekében ebben a műben az aláhúzást használjuk. Vö. Horn, Sarah/Michaelsen, Anja (2017): Öffnen Räume, Begehren erweitern. Beszélgetés Steffen Herrmannal az aláfestésről, baloldali nyelvpolitikáról, gyűlöletbeszédéről és queer testiségről. In: *onlinejournal kultur & geschlecht #18*: https://kulturundgeschlecht.blogs.ruhr-uni-bochum.de/wp-content/uploads/2017/02/MichaelsenHorn_GespraechSteffenHerrmann.pdf of 12.06.2021. For citation: Minden hivatkozás a lábjegyzetekben található. A forrásokat az első említéskor teljes terjedelmükben idézzük. A megjelenés évét mindig zárójelben, közvetlenül a szerző után adjuk meg (esszék és hasonlók esetében is). A következőkben a "vezetéknev (év)" rövidített jelölést használjuk. Ha ugyanarra a forrásra közvetlenül egymás után hivatkoznak, akkor ezt az ibid. rövidítéssel kell megtenni. (ibid.). Az online források esetében az utolsó felhívás dátuma a link után szerepel.
  - 2 A tudományos vita bevezetőjét lásd: Röhle, Theo (2010): *Der Google- Komplex. A hatalomról az internet korában*. Bielefeld: transcript, esp. pp. 25-37 és Stark, Birgit (2014): "Don't be evil" - Die Macht von Google und die Ohnmacht der Nutzer und Regulierer. In: Dies./Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 1-19. A nyilvános vitáról lásd példaként a Schirmmacher, Frank (szerk.) (2015): *Tech-nologischer Totalitarismus. Eine Debatte*. Berlin: Suhrkamp.

potenciális terroristák.³ Egy "poszt-panoptikus ellenőrző társadalomban", amelyben az alanyokat sokféleképpen megfigyelik és adatforrásként használják ki, a keresés csapdává válik.⁴ Akik keresik, azokat meg lehet találni.

Ez a látszólag paradoxnak tűnő kapcsolat az információ keresése és megtalálása között jelöli ki a jelen tanulmány kiindulópontját. Kezdetben azonban nem volt világos, hogy a munka milyen tudományos hozzájárulással tudna hozzájárulni ahhoz, hogy ennek az összefüggésnek a végére járjunk. A tudás digitális szerveződésének és következményeinek megértéséhez ugyanis olyan kutatási erőfeszítésekre van szükség, amelyek messze túlmutatnak egyetlen tudományágon. Különösen a webes keresőmotorok fejlődése volt olyan gyors az elmúlt évtizedekben, hogy szinte lehetetlen lépést tartani vele. Globális hatókörük, hatalmas sebességük és adatmennyiségük példátlanul nagyknak bizonyul. Ez egyfajta sürgősséget, de egyben a tudományos vita nagyfokú túlterheltségét is kiváltja. Ha ugyanis azt kérdezzük, hogy mik azok a problémák, amelyek a keresés és a megtalálás műveleteiben fennállnak, hogyan változtak ezek a műveletek az adott technikai feltételek mellett, vagy milyen hatással vannak a tudás szervezésére, és ezáltal a társadalomra, valamint annak alanyaira, akkor nem adhatunk egyszerű és egyértelmű válaszokat.

Különösen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tudásszervezés mögöttes problémái sokkal régebbiek, mint a digitális internetes keresés. David Gugerli hisztorista joggal tart attól, hogy a keresőmotorok kulturális, politikai és ismeretelméleti előfeltételeit a technikai vívmányok miatt elfelejtik és alábecsülik. Arra a felismerésre jut, hogy a digitális technológiák sikerét leírva "nem jó forrás a keresőmotorok általános megértéséhez".⁵

---

3 A szándékok adatbázisának gondolatáról lásd Battelle, John (2006): *Die Suche. Geschäftsleben und Kultur im Banne von Google & Co.* Kulmbach: Börsenmedien AG, pp. 11-30. Vö. még reflexióimat in: Schrade, Robin (2018): Dokumentált szándékok. A keresési lekérdezés mint egyes szám első személyű dokumentum. In: Hämmerling, Christine/Zetti, Daniela (szerk.): *Das dokumentierte Ich. Tudás a tárgyalásokon.* Zürich: Chronos, pp. 127-140. A kissé polemikus megjegyzésről, miszerint ügyfeleket és terroristákat keresnek, lásd Streeck, Wolfgang (2015): Kunde oder Terrorist? In: Schirrmacher, pp. 247-256, itt p. 256. A webes keresőmotorok működésének bemutatásához lásd Lewandowski, Dirk (2018): *Suchmaschinen verstehen.* 2. kiadás. Ber- lin/Heidelberg: Springer.

4 A "poszt-panoptikus megfigyelésről" szóló vitáról lásd Bauman, Zygmunt/Lyon, David (2013): *Daten, Drohnen, Disziplin. Beszélgetés az efemer felügyeletről.* Berlin: Suhrkamp, Vö. még Deleuze, Gilles (1993): Postskriptum über die Kontrollgesellschaften. In: Ders.: *Unterhandlungen 1972-1990.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 254-262.

5 Gugerli, David (2009): *Suchmaschinen. A világ mint adatbázis.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 10.

E felismerés eredményeként néhány éve megfigyelhetőek olyan megközelítések, amelyek célja, hogy a történelmi perspektíván keresztül visszanyerjenek bizonyos távolságot a webes kereséstől, hogy új értékeléseket és impulzusokat adjanak.⁶ Ebben az értelemben Henning Trüper azt javasolja, hogy "a keresőmotorok szükségére van egy olyan történelemre, amely kívül esik a működési területén".⁷ Ez a megközelítés segített konkretizálni saját kutatási érdeklődésemet.

Nemcsak a keresőkutatás vitái, hanem a történelmi perspektíva igénye is foglalkoztatott végül. Ennek érdekében olyan kortárs és történelmi szövegeket kutattam, amelyek kritikusan reflektálnak az információkeresésre és -keresésre. Meg akartam vizsgálni, hogy a digitális keresési technológiák ambivalenciái, amelyek az áttekintés és a felügyelet között ingadoznak, mennyiben vezethetők vissza a hatalom és az igazság olyan rendszereire, amelyeket a történelmi technikák már implikáltak, és ennek következtében megvitattak. Ennek során az lett a céлом, hogy a megnyitott perspektívákat a jelenlegi viták számára is használhatóvá tegyem, és hogy impulzusokat adjak a webes keresés ellenállóbb és lazább megközelítéséhez egyaránt.⁸

Kutatásaim során egyre gyakrabban találok olyan megfogalmazásokkal, amelyek a teljesség iránti nagy vágyat fejezik ki. Jelenleg például a kvázi monopolisztikus Google internetes keresőmotor "küldetése" az, hogy "rendszeresse és általánosan hozzáférhetővé és használhatóvá tegye" a "világ összes információját".⁹ Milyen előfeltételeken alapul ez a teljességre vonatkozó igény? Milyen politikai következmények? És mi történik mindazokkal a dolgokkal, amelyeket egy magát abszolút befogadónak tartó rendszer kizár?

A válaszok megtalálása érdekében kezdetben úgy fogalmaztam meg érdeklődésemet, hogy a keresés és a megtalálás kultúrtörténetét szeretném megírni. Ez a megközelítés azonban trükkösnek bizonyult - nem utolsósorban a kultúrtörténet fogalmában rejlő teljesség igénye miatt. Ez elkerülhetetlenül a veszéllyel járt, hogy a teljesség ígéretének áldozatául esett, és olyan módon szervezte meg a tudást, amely talán nem a kutatási terület megnyitásához, hanem inkább annak lezárásához járult hozzá. A tükörkép

---

6 A keresőmotor kultúrtörténeti megközelítéséhez lásd különösen a következő antológiát: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton (2012): *Vor Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: átirat.

7 Trüper, Henning (2012): Suchen und Finden. Jegyzetelés és nyelvten Theodor Nöl-deke. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, pp. 173-201, itt pp. 178.

8 A "Gelassenheit" fogalmáról lásd Heidegger, Martin (1959): *Gelassenheit*. Pfullingen: Günther Neske.

9 <https://www.google.de/intl/de/about> 2021.06.12-től. A Google monopolhelyzetéről lásd: <http://ps://www.luna-park.de/ressourcen/seo-ratgeber/suchmaschinen-marktanteile> a következőktől: www.luna-park.de/ressourcen/seo-ratgeber/suchmaschinen-marktanteile. 12.06.2021.

az információk saját kereséséről, megtalálásáról és rendszerezéséről új gondolkodásmódot támogatott, és végső soron a problémába való beelátás új módját követelte meg. Ennek eredményeként két fontos felismerés született, amelyek e munka és annak módszertani megközelítése alapját képezik, és amelyeket itt előre közlünk. Az első a tudásszervezéssel kapcsolatos saját korlátainkra vonatkozik. A második a lehetőségek horizontját érinti.

A kutatás során hamar világossá vált, hogy a keresés és a megtalálás műveletei mennyire sokfélék és ambivalensek, és hogy az ezzel kapcsolatos viták történelmileg milyen messzire nyúlnak vissza. Ennek során ismét felmerült az a tény, hogy a bölcsészettudományok területén dolgozni lényegében nem jelent mást, mint a tudás meghatározott módon történő megszervezését. Az információkat kiválasztják, osztályozzák, hierarchizálják. Megvizsgálják, összehasonlítják és kiválogatják. Ebben az esetben különböző vitákat és konfliktusokat kellett érvelésszerűen összekapcsolni és narratív struktúrákba rendezni. Ennek során az az igény, hogy olyan történetet írjunk, amely kívül esik a modern keresőmotorok működési tartományán, lehetetlennek bizonyult. Ez a munka ugyanis nem csak a keresőmotorok tükörképe, hanem az ő termékük is.

Bár ez nem volt új felismerés, mégis váratlan kihívásnak bizonyult számomra.

¹⁰ Mert hogyan lehet kritikusan reflektálni egy olyan tudásszervezetre, amely ugyanakkor nem veszi figyelembe a saját gondolkodás előfeltételeit?

és az írás? E kérdéshez való hozzáállásom arra készítetett, hogy megpróbáljam saját elfogultságomat támadóan megnevezni, és az elemzendő szövegekkel való párbeszédben újra és újra kritikusan megkérdőjelezni. Ezért fontos számomra, hogy már az elején világosan kijelöljük a saját tudásszervezetünk lehetőségeit és határait. Csak akkor válik lehetővé a küszöbterületek azonosítása és a "kívülről" való megszólítás, ha elfogadjuk, hogy mindenfajta tudás egy olyan konstrukció, amely meghatározott előfeltételeket követ. Számomra ez megnyitja annak lehetőségét, hogy rámutassak a heterogén diskurzusokra, repedésekre és ürességekre, amelyek a saját működési területünkön kívül helyezkednek el. Hiszen a racionális és funkcionális keresőmotorokon kívül, amelyek e munka középpontjában állnak, léteznek olyan megközelítések a tudáshoz, amelyek például költői, esztétikai vagy meditatív kategóriák szerint szerveződnek. Vannak művészi pozíciók, kritikus hangok és sikeres elutasítások. Vannak ellenálló gyakorlatok. Vannak más tudásszervezetek is. És mindig is léteztek. Ez a második fontos felismerés, amely a projekt alapjául szolgál.

---

10 Egy ilyen elmékedéshez lásd különösen Foucault, Michel (1981): *Archäologie des Wissens*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. A továbbiakban a "régészet" kifejezést ebből kölcsönözzük.

Ebben az értelemben nem feltétlenül az az igényem, hogy elhagyjam a saját nyilvántartásomat. Én például nem vállalkoztam "dekonstrukcióra".¹¹ Inkább az a célom, hogy mindig kritikusan reflektáljak saját nézőpontom esélyeire és korlátaira. Inkább narratív mintázatokban gondolkodom, hogy strukturáljam az információkat, meghatározom a fogalmakat és megmagyarázom az összefüggéseket. Ez az én megközelítem a tudáshoz. Ez alapján sikerül felismeréseket generálnom.

Ebben a műben az európai történelem korszakai és a hozzájuk tartozó informatikai fejlődések elhatárolódnak egymástól, és öt történelmi főszereplő kerül színre.¹² Szövegeiket elemzik és párhuzamba állítják a jelenlegi helyzettel. Az így elért eredmények azonban nem a digitális webes keresés előtörténetének tekinthetők. Inkább az információkeresés és -keresés szövegalapú, média-archeológiai vizsgálata. Mindezt azzal a céllal teszi, hogy behatoljon azokba a központi "problémákba", amelyek egyrészt a tudás racionális szerveződésének velejárói, másrészt pedig a funkcionális terület határait jelölik ki. Michel Foucault egy interjúban azt mondta, hogy a problematizáció "a diszkurzív vagy nem diszkurzív gyakorlatok összességére" utal, lehetővé teszi, hogy valami "belépjen az igaz és a hamis játékába", és "a gondolkodás tárgyává teszi".¹³ Gilles Deleuze eközben a problémákat úgy írta le, hogy "tesztek és szelekciók", amelyek középpontjában "az igazság genezise, az igaznak a gondolkodásban történő előállítás" áll.¹⁴ Tanulmányom ezt a problémafelfogást követi, amikor a keresésről és megtalálásról szóló kortárs és történelmi diskurzusokban azt próbálja megérteni, hogy ezek milyen hatalmi és szubjektum-politikai konstellációkat képviselnek az egyes esetekben, vagy inkább: gondolkodásra készítetnek.

1.2 A kutatás jelenlegi állása

A keresőmotor-kutatásban, a felügyeleti tanulmányokban és a "nagy adatokkal" összefüggésben jelenleg folyó vitákban olyan kifejezések keringenek, mint a "big data".

"Automatizálás", "Személyre szabás", "Szándékadatbázis", "Szűrőbuborék",

11 A "dekonstrukció" filozófiai fogalmáról lásd különösen Derrida, Jacques (1983): *Grammatologie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

12 A nemek szerinti helyesírás itt nem tűnt megfelelőnek, hiszen ebben az esetben valójában csak férfiakról van szó.

13 Foucault, Michel (2005): Az igazság iránti aggodalom [Beszélgetés François Ewalddal, 1984]. In: Ders: *Schriften in vier Volumes. Dits et Ecrits. IV. kötet. 1980-1988*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 823-837, itt pp. 826.

14 Deleuze, Gilles (1992): *Különbség és ismétlés*. München: Wilhelm Fink, pp. 209.

"Technológiai redlining", "moduláció", "ellenőrző társadalom", "felügyeleti kapitalizmus", "átláthatóság" vagy "fekete doboz".¹⁵ A keresésről és megtalálásról szóló történeti szövegekben viszont olyan kifejezések jelennek meg, mint a "szabványosítás", "dokumentáció", "osztályozás", "kartográfia", "rend", "intézmény", "címezés" vagy "fekete doboz".¹⁶ A dolgozat központi célkitűzése, hogy megértse az e fogalmakkal kapcsolatos műveleteket és konfliktusokat, hogy összefüggésbe hozza őket egymással, és hogy a tudásszervezés alapvető problémáihoz közelítsen. Ennek érdekében a második fejezettől kezdve először a webes kereséssel kapcsolatos különböző álláspontok kerülnek bemutatásra, majd öt esettanulmányban kiválasztott történelmi szövegek kerülnek intenzív olvasásra és összekapcsolásra a jelennel. Mielőtt ezt a vállalkozást és a hozzá kapcsolódó forrásokat részletesebben bemutatnám, a következő szakasz azt a tudományos hagyományt mutatja be, amelyből kutatási érdeklődésem ered.

Michel Foucault már az 1960-as évek végén leírta *A tudás archeológiája* című művében, hogy a nem szigorúan történeti tudományágakban, mint például az eszmetörténet, a filozófiatörténet vagy az irodalomtörténet, "a figyelem eltolódott a "korszakoknak" vagy "évszázadoknak" nevezett nagy egységekről".

---

15 A keresőmotor-kutatás vitáiról lásd példaként a következő antológiákat: Lehmann, Kai/Schetsche, Michael (szerk.) (2005): *Die Google-Gesellschaft. Vom digi- talen Wandel des Wissens*. Bielefeld: transcript; Machill, Marcel/Beiler, Markus (szerk.) (2007): *Die Macht der Suchmaschinen - The Power of Search Engines*. Köln: Herbert von Halem; Becker, Konrad/Stalder, Felix (szerk.) (2009): *Deep Search. A keresés politikája a Google-on túl*. Innsbruck/Bécs/Bolzano: Studienverlag. A Surveillance Studies bevezetőjét lásd Lyon, David (2007): *Surveillance Studies: Áttekintés*. Cambridge/Malden: Politika. A "Big Data"-val kapcsolatos viták bevezetőjét lásd Reichert, Ramón (szerk.) (2014): *Big Data. Elemzések a tudás, a hatalom és a gazdaság digitális átalakulásáról*. Bielefeld: átirat. Az említett fogalmakról lásd még példaként: Pariser, Eli (2012): *Filter Bubble. Hogyan veszítjük el a jogainkat az interneten*. München: Hanser; Pasquale, Frank (2015): *The Black Box Society. A pénz és az információt irányító titkos algoritmusok*. Cambridge/London: Harvard University Press; Noble, Safiya Umoja (2018): *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. New York: NYU Press; Zuboff, Shoshana (2018): *The Age of Surveillance Capitalism*. Frankfurt a.M./New York: Campus.

16 E fogalmak közül sok példát találunk Paul Ot-nak az összegyűjtött esszéiben. Ilet, amelynek e dolgozat harmadik fejezetét szenteli: Rayward, W. Boyd (szerk.) (1990): *International Organisation and Dissemination of Knowledge: Selected Essays of Paul Otlet*. Amsterdam/New York: Elsevier. A meditációval kapcsolatban a dolgozat hetedik fejezete Szent Viktor Hugó egyik szövegét elemzi: Szent Viktor Hugó (1997): *Didascalicon de studio legendi. Tanulmányi könyv. Latin-német*. Fordította és bevezette Thilo Offergeld. Fontes Christiani, vol. 27. Freiburg u.a.: Pásztor. Az információs társadalom történetéről lásd bevezetőül: Buckland, Michael (2017): *Information and Society*. Cambridge/London: The MIT Press.

A hangsúly a "leírásról" a "szakadás jelenségeire" helyeződött át.¹⁷ Ennek során nem utolsósorban olyan tárgyak kerültek a középpontba, amelyeket a hagyományos történetírás korábban hajlamos volt figyelmen kívül hagyni.

Legkésőbb Friedrich Kittler kijelentette, hogy a média határozza meg a helyzetünket,¹⁸ a német nyelvterületen kialakult a médiakultúra történetírása, amely az elhanyagolt technikákra és közvetítőkre összpontosít.

megfontolások. Bernhard Siegert és Lorenz Engell rámutatnak, hogy itt - ellentétben a kommunikációtudományok megközelítésével - egyre inkább "a bölcsészettudományok hagyományos tárgyainak újrakontextualizálása" történik. A hangsúly a "bérilökön" van.¹⁹ Ezeket az erőfeszítéseket a következő fogalom alá sorolják

a "kulturális technológiai kutatás".

Werner Faulstich a *média történetéről* szóló többkötetes sorozatában hagyományosabb megközelítést alkalmaz. A média fogalmával "a társadalmi dominanciával rendelkező, meghatározott kapacitású, szervezett kommunikációs csatornák köré szerveződött intézményesített rendszereket" ragadja meg, és úgy véli, hogy a média "mint központi irányító és szabályozó instancia hatással van a társadalmi fejlődésre".

változás" döntő szerepet játszana a jövő alakításában.²⁰

Albert Kümmel, Leander Scholz és Eckhard Schumacher eközben azt javasolják, hogy "a technikai találmányok helyett" egyre inkább "azokat a diskurzusokat kellene vizsgálnunk, amelyek a pusztán technológiai eseményeket a kultúra eseményeivé változtatják".²¹ Itt

feltételezik, hogy "a könyvnyomtatástól a hipertextig és az internetig [...] minden médiadiskurzus az innováció retorikájával operál". Csak így nyilvánul meg "a média újdonsága [...] technikai, kommunikációs és társadalmi-kulturális cezúra".²²

Mindezek a médiatörténetek a bölcsészettudományok kultúrákutatójának interdiszciplináris területén helyezhetők el, amelyeket - ahogy Stephan Moebius összefoglalja - az anyagiség szempontjai jellemeznek,

17 Vö. Foucault (1981), 10. o. A francia eredeti 1969-ben jelent meg.

18 Vö. Kittler, Friedrich (1986): *Grammofon, film, írógép*. Berlin: Brinkmann & Bose, p. 3.

19 Engell, Lorenz/Siegert, Bernhard (2010): Szerkesztői vélemény. In: *Zeitschrift für Medien- und Kulturfor- schung*. 1/2010. szám, Fókuszban a kulturális technológia, pp. 5-10, itt pp. 5.

20 Faulstich, Werner (2002): *Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830). Die Geschichte der Medien*, vol. 4. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 9. o. Faulstich a médiatörténetnek akár nyolc különböző korszakát is megkülönbözteti. A média sokféle meghatározásáról lásd még Winkler, Hartmut (2004): Mediendefinition (Standpunkte). In: *MEDIENwissenschaft: Rezensionen | Reviews*, Jg. 21, Nr. 1, S. 9-27. Mint a médiatudomány számos munkája, ez is elutasítja a média fogalmának egyértelmű meghatározását.

21 Kümmel, Albert/Scholz, Leander/Schumacher, Eckhard (2004): Vorwort der Herausgeber. In: Ez. (szerk.): *Bevezetés a média történetébe*. Paderborn: Wilhelm Fink, 7-9. o., itt pp. 7.

22 Ibid. Megjegyzés: Minden olyan beillesztés és kihagyás, amely ebben a műben szögletes zárójelben idézőjelben szerepel, R.S.

²³ Bruno Latour "szereplő-hálózat elméletét" követve feltételezzük, hogy a nem emberi szereplők központi befolyással bírnak a kulturális cselekvésre.²⁴ Egyetértés van abban is, hogy a jelentés- és tudásstruktúrák nem egyszerűen léteznek, hanem elsősorban a különböző szereplők társadalmi gyakorlatai révén jönnek létre. És végül, de nem utolsósorban, ez a kutatási terület általában osztja azt az igényt, hogy kritikusan akarja megvizsgálni a kialakult hatalmi viszonyokat.²⁵

A fent vázolt területen az elmúlt húsz évben fokozott érdeklődés figyelhető meg a tudásszervezés kultúra- és médiatörténete iránt. Így az új évezred elején számos antológia jelent meg a tudás történetéről, köztük Neil Rhodes és Jonathan Sawday *The Renaissance Computer* (2000), Michael Hagner *Views on the History of Science* (2001), Claus Zittel *Knowledge and Social Construction* (2002) és Richard van Dülmen és Sina Rauschenbach *Power of Knowledge - The Emergence of the Modern Knowledge Society* (2004).²⁶

Emellett egyre több olyan esszé, monográfia és antológia jelenik meg, amelyek a tudásszervezés egyes intézményeire, technikáira és szakmáira összpontosítanak, és azokat történelmileg vizsgálják. E tanulmányok tárgyai közé tartoznak a címirodák (Tantner 2015), az akták (Vismann 2000), az archívumok (Friedrich 2013), a bibliometria (Rieder 2012), a könyvtárak (Wegmann 2000), a cselédek (Krajewski 2010), enciklopédiák (Stammen, Weber 2004), házszámok (Tantner 2007), szekrények (te Heesen, Michels 2007), titkárságok (Siegert, Vogl 2003), összeírások (Tantner 2007), újságkivágási szolgáltatások (te Heesen 2006) és céduladobozok.

(Krajewski 2002).²⁷

---

23 Vö. Moebius, Stephan (2012): Kulturforschungen der Gegenwart - die Studies. Bevezetés. In: Ders. (szerk.): *Kultúra. A kulturális tanulmányoktól a vizuális tanulmányokig. Bevezetés.* Bielefeld: transcript, 7-12. o., különösen a 9. o. Moebius a kultúratudományi tárgyakat "tanulmányoknak" nevezi, amelyek közé tartoznak például a cultural studies, gender studies, médiatudományok vagy a posztkoloniális tanulmányok.

24 A színész-hálózat elméletéről lásd Latour, Bruno (2002): *Die Hoffnung der Pandora. Tanulmányok a tudomány valóságáról.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, különösen a 7-34. és 211-ik oldalon.

Lásd még: Latour, Bruno (2007): *Eine neue Soziologie für eine neue Gesellschaft. Bevezetés a szereplő-hálózat elméletbe.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

25 Vö. Moebius (2012), 8-9. o.

26 Vö. Rhodes, Neil/Sawday, Jonathan (szerk.) (2000): *The Renaissance Computer: Knowledge technology in the first age of print.* London/New York: Routledge; Hagner, Michael (szerk.) (2001): *An-sichten der Wissenschaftsgeschichte.* Frankfurt a.M.: Fischer; Zittel, Claus (szerk.) (2002): *Wissen und soziale Konstruktion.* Berlin: Akademie; Van Dülmen, Richard/Rauschenbach, Sina (szerk.) (2004): *Macht des Wissens. A modern tudásalapú társadalom kialakulása.* Köln: Böhlau.

27 Vö. Tantner, Anton (2015): *Die ersten Suchmaschinen. Adressbüros, Fragämter, Intelligenz-Comptoirs.* Berlin: Klaus Wagenbach; Vismann, Cornelia (2000): *Akten. Médiatechnológia és jog.* Frankfurt a.M.: Fischer; Friedrich, Markus (2013): *Die Geburt des Archivs. A tudás ge-*

Feltehetően a digitális felfordulások hatására megnőtt a keresőmotorok iránti kulturális és médiatörténeti érdeklődés is. A következőkben néhány, ebben az összefüggésben megjelent művet részletesebben is bemutatunk, hogy nyomon kövessük a keresés és a megtalálás technikáival kapcsolatos alapvető megfontolásokat.

David Gugerli a meghökkenés kifejezésével kezdi megjelent 2009 vonatkozó esszéjét:

Hirtelen ez az áttekintés. Több milliárd internetes oldal, a másodperc töredéke alatt keresve, találati listaként megjelenítve, a legnagyobb könnyedséggel rang és név szerint rendezve.²⁸

Ezt a csodálkozást azonban az a felismerés követi, hogy a keresőmotorokat történelmi előfeltételeik összefüggésében kell vizsgálni. Nemcsak a jelenben találnák magukat "az áttekintés és a felügyelet közötti feszültségek mezején", hanem egy "meglehetősen politikai történelemre" hivatkoznak, amely "beszámol mind azokról a vitákról, amelyekből a keresőmotorok kialakultak, mind pedig a keresőmotorok által kiváltott vitákról".²⁹ Ebben az értelemben a keresés és a megtalálás technikáinak kultúrtörténete lenne "az általuk készített áttekintések története, az általuk felállított prioritások, valamint az általuk létrehozott különbségek között, hogy mi tartozik ide és mi nem".³⁰ Gugerli maga válaszítja a második felét a 20. A szerző a tizenkilencedik századot történelmi gondolkodási térként használja, hogy leírja "egy olyan átprogramozott társadalom alapfeltételeit, amelynek világa az adatbázis".

---

schichte. München: Oldenbourg; Rieder, Bernhard (2012a): Zentralität und Sichtbarkeit. Mathematika mint a hierarchizálás eszköze a korai bibliometria példáján. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, pp. 223-252; Wegmann, Nikolaus (2000): *Bücherlabyrinth. Keresés és megtalálás az alexandriai korban*. Köln: Böhlau; Krajewski, Markus (2010): *Der Diener. Medientgeschichte einer Figur zwischen König und Klient*. Frankfurt a.M.: Fischer; Stamm, Theo/Weber, Wolfgang E.J. (szerk.) (2004): *Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Az enciklopédiák európai modellje*. Berlin: Akademie; Tantner, Anton (2007a): *Die Hausnummer. A rend és a rendtelenség története*. Marburg: Jonas; te Heesen, Anke/Michels, Anette (szerk.) (2007): *aufzu. A szekrény a tudományokban*. Berlin: Akademie; Siegert, Bernhard/Vogl, Joseph (szerk.) (2003): *Europa. A titkárok kultúrája*. Zürich: diaphanes; Tantner, Anton (2007b): *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Házaszámolás és lélekbesorolás a Habsburg Monarchiában*. Innsbruck/Bécs/Bolzano: Studienverlag; te Heesen, Anke (2006): *Der Zeitungsausschnitt. A modernitás papírtárgya*. Frankfurt a.M.: Fischer; Krajewski, Markus (2002): *Zettelwirtschaft. A könyvtár szellemiségéből a kártyanévjegyzék születése*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.

28 Gugerli (2009), 9. o. Az idézőjelek a jelen tanulmányban a behúzott idézetekből kimaradtak lemondott.

29Ibid., 10-11. o.

30 Ibid., p. 89.

van".³¹ Az 1960-as évek óta a gazdaságban, a politikában és a társadalomban bekövetkezett jelentős változások zavart okoztak, és új keresési programok szükségességét teremtették meg. Gugerli rámutat "a szisztematikusság, a hierarchikus rend és a sorozatgyártás helyett a többértelműség, a rugalmasság, a patchwork és a bricolage irányába történő elmozdulásra".³² Ezekben az összefüggésekben a keresési technológiák nem kevesebbet tennének, mint hogy újra megalapozzák a nyugati kultúra önbizalmát.³³ Más munkák történelmileg tovább mennek, és a relációs adatbázisok, a matematikai algoritmusok, a globális hálózatok és a digitális technológiák határain túlmutató keresési és megtalálási technikákat vizsgálnak. Anton Tantner egy kis esszében áttekintést ad a tudásszervezés különböző eszközeiről.³⁴ Ezek a könyvkatalógusoktól, enciklopédiáktól és osztályozási rendszerektől kezdve a városi találkozóhelyeken át a szolgáig terjednek. Tantner így kapcsolódik a keresőmotor médiatörténetéről októberben Bécsben 2008 megrendezett szimpóziumhoz.³⁵ Az ennek eredményeként megjelent *Vor Google (Before Google)* című antológia számos kisebb íráson keresztül 2012 nyújt széleskörű betekintést a keresési segédletek történetébe "az analóg korban".³⁶ A szerkesztők, Brandstetter, Hübel és Tantner bevezetőjükben megjegyzik, hogy ezzel a historizálással nem szándékoznak Nem állítják, hogy "teleologikusan orientált történelemfelfogást" követelnek, hanem "a vonatkozó médiumok közötti strukturális hasonlóságokat" akarják kilátásba helyezni.³⁷ Ebben az összefüggésben rámutatnak egy közös nevezőre, amely összeköt minden modern találati segédletet:

A keresőmotorokat mind az analóg, mind a digitális korban az azonnali kívánságteljesítés fantáziája jellemzi. Eszerint a keresési tevékenységnek ideális esetben egyáltalán nem kellene megtörténnie; de ha mégis szükség van rá, akkor legalább az idő- és erőforrás-ráfordítást a lehető legalacsonyabb szinten kell tartani.³⁸

---

31 Ibid., p. 92.

32 Ibid., p. 13.

33 Gugerli négy különböző példát vizsgál meg az 1960-as és 1970-es évekből: a *Was bin ich?* és az *Aktenzeichen XY ... ungelöst* című televíziós műsorokat, valamint a Horst Herold vezette német szövetségi bűnügyi hivatalban a körözés bevezetését és a relációs adatbázisok sikerét az IBM-nél Edgar F. Codd által.

34 Vö. Tantner, Anton (2011): Suchen und Finden vor Google. Egy vázlat. In: *Mitteilungen der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen & Bibliothekare (642011)*, szám 42-69. o1.,

35 Vö. <https://www.univie.ac.at/Geschichte/salon21/?p=1127> a következő címen 12.06.2021.

36 Vö. Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton (2012): Bevezetés. In: *Ez*, 7-15. o., itt 8-9. o.

37 Ibid., p. 8.

38 Ibid., p. 9.

A keresés bosszantó tevékenységgé válik, "olyan zavaró tényezőként értelmezik, amelyet meg kell szüntetni".³⁹ Ennek fényében a keresőmotorok a megváltás ígéretét jelentenék, hogy az időigényes keresést gyors megtalálásra cseréljék.

Ez a megfigyelés a digitális keresésre fokozottan érvényesnek tűnik. Így Peter Morville a "fellelhetőség" kulcsszó alatt a megtalálhatóságot a jelen adatbázis-orientált keresésének központi kérdésévé nyilvánítja.⁴⁰ Úgy tűnik, hogy az ilyen elképzelések mögött nem kevesebb áll, mint a teljes rend iránti vágy. Ha lenne ilyen rend, akkor, ahogy Stefan Rieger írja, "minden keresés fölösleges lenne, a dolgok mind a helyükön lennének, azaz ott, ahová maguktól tartoznak".⁴¹

Henning Trüper az Újszövetségig vezeti vissza azt a reményt, hogy minden keresés sikeres találattal lesz jutalmazva, nem minden irónia nélkül.⁴² Az ottani utasítás, amely már régóta közmondássá vált, a következőképpen hangzik:

Én is mondom nektek: KérjeteK, és adatik nektek; keressetek, és találtok; zörgessetek, és megnyitattik nektek. Mert aki kér, az kap, és aki keres, az talál, és aki zörget, annak megnyílik.⁴³

A keresésnek és a megtalálásnak ez a megbízható fúziója azonban nem magától értetődő. Trüper is megjegyzi ezt, amikor azt írja:

Mert egyáltalán nem általános az, hogy aki keres, az talál is. Még az sem igaz, hogy aki talál, annak keresnie is kell. A két ige, amelyet szokásosan együtt használnak, eredményorientáltságukban, teleológiai konstitúciójukban különbözik egymástól.⁴⁴

Ahelyett, hogy a keresést kellemetlenségként ítélné el, Trüper pozitív konnotációban kapcsolja össze a kísérletezéssel és a kiszámíthatatlansággal. Míg a megtalálást "elsősorban egy cél elérése alkotja", addig a keresésnek "nem kell azonnal eredményt hoznia", inkább "nyitott és változó módon célorientált".⁴⁵ Ez a nézőpont rendkívül fontos, mert emlékeztet bennünket arra, hogy a keresés és a megtalálás nem alkot technikai ok-okozati láncot.

39 Ibid.

40 Lásd Morville, Peter (2005): *Ambient Findability. Amit találunk, megváltoztatja, hogy kik leszünk.* Sebas-topol: O'Reilly.

41 Rieger, Stefan (2012): A rend a csata fele. A megnevezés és a keresés gazdaságosságáról. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, 17-39. o., itt 17. o. Egy ilyen utópiában a tudáshoz való hozzáférés "a lehető legnagyobb gazdaságossággal történne, és mentes lenne az eltévelyedésektől, kitérőktől és kerülőutaktól" (ibid.).

42 Vö. Trüper (2012), 173-174. o.

43 Luther, Martin (1912): *Die Bibel - Altes und Neues Testament. Szövegváltozat 1912*, LK 9-1011., Trüper44 (2012), pp. 174.

45 Ibid.

kell. A keresés lehet céltalan. A sikeres megtalálás pedig szerencsés, boldog véletlennek tűnhet.

Ez a keresés és a megtalálás kevésbé pragmatikus és inkább pozitív gondolatára utal, amely az ismeretlenbe vezető, váratlan felfedezésekkel járó utazás, röviden: a kaland asszociációit idézi fel. Dieter Schulz angol tudós a kalandos "küldetés" varázsát vizsgálja, és megállapítja, hogy ez "az egyik legrégebbi és legmaradandóbb szerkezeti minta", amely "a legkorábbi idők óta fennáll".

mítoszok a legfrissebb szakirodalomig visszavezethetők".⁴⁶ Így találjuk Homérosz *Odüsszeiájától* Tolkien *A Gyűrűk Uráig* számos irodalmi példát találunk, amelyek a küldetésre mint utazásra összpontosítanak.⁴⁷ Az irodalomban a 18. században Schulz is felismeri "az érdeklődés eltolódását az egyén szellemi fejlődése", az egyén önmegismerése felé. Aligha meglepő, amikor Schulz a keresést "alapvető emberi ingatlan".⁴⁸

Vilém Flussert a keresési folyamat váratlan és kiszámíthatatlan volta is érdekli. Az általa létrehozott "keresés gesztusa" azonban elsősorban a tudományos kutatásra vonatkozik. Ezt a "tapogatózó gesztust", amelyben "az ember nem tudja előre, mit keres", Flusser "keresési folyamatként" értelmezi.

"minden gesztusunk paradigmája".⁴⁹ A keresést így határozza meg a "gesztusok fenomenológiájának" kiindulópontjánál, amelynek keretében a jeleken és a testiségen keresztül történő jelentésalkotás kérdései érdeklik.⁵⁰ A gesztust úgy definiálja, mint "a test olyan mozgását [...], amelyre nincs kielégítő [...]

ok-okozati magyarázat".⁵¹ Egyik központi tézise az, hogy "az al- le gesztusainkat (cselekedeteinket és gondolatainkat) a tudományos kutatás strukturálja", és hogy "gesztusaink [...] azért válnak mássá, mert a keresés gesztusa hamarosan megváltozik".⁵² Ez robbanásveszélyes

Flusser a század20. végére a tudományos gondolkodás mély válságát diagnosztizálja: "A kutatás gesztusa episztemológiailag, etikailag és egzisztenciálisan kétségessé vált. [...]

46 Schulz, Dieter (1981): *Suche und Abenteuer. Die 'Quest' in der angischen und amerikanischen Erzählkunst der Romantik*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, pp. 6.

47 Ibid.

48 Ibid. Nagyobb áttekintésért lásd: ibid. 5-24. o. Hasonló megfontolásokat tettem már a következőkben: Schrade, Robin (2019): *A keresőmotor mint fekete doboz*. Lipcse: Trottoir Noir, pp. 10.

49 Flusser, Vilém (1994): *Gesten. Kísérlet egy fenomenológiára*. Frankfurt a.M.: Fischer, p. Szeretnék köszönetet mondani Astrid Deuber-Mankowsky-nak200. a hivatkozásért.

50 Vö. ibid., 7-18. és 200-216. o.

51 Ibid., p. 8.

52 Ibid., p. 199.

Meg kell változtatni - és vele együtt minden gesztusunkat. ⁵³ Flusser egy "objektív egzakt tudás" felerősödésére utal, ⁵⁴ amelynek keretében a keresés gesztusa a keresett tárgyat termeli ki, határozza meg és változtatja meg: "A tárgy azt jelenti, hogy keresendő, a szubjektum pedig azt, hogy keres." ⁵⁵ A változó tudáskeresés már nem elsősorban a jelenre, hanem egy előrevetítendő jövőre vonatkozik. Ez "önmagunk kivetítése a jövőbe, amely minden oldalról közelít, a jövő forгатókönyveinek megtervezése". ⁵⁶ Flusser egy egyre inkább prognosztikus tudományt figyel meg: Ebben a keretben maga az emberi keresési magatartás is irányítható, előre látható és manipulálható.

Manfred Sommer filozófus azt is megvizsgálja, hogyan alakítja a keresés és a megtalálás az emberi világot. A technikai újítások, például a GPS-navigációs rendszerek használata alapján nemcsak az emberi környezet változik, hanem az is, ahogyan tájékozódunk benne. ⁵⁷ Sommer 2002-ben írt tanulmányában azt feltételezi, hogy az ember már régóta keresi vagy a "dolgokat és a rájuk mutató jeleket", vagy a "helyeket és a hozzájuk vezető utakat". ⁵⁸ Sommer arra is emlékeztet, hogy a kapcsolódó tevékenységeket többnyire "hétköznapi, sőt triviális dolgokként" érzékeljük. ⁵⁹

A vonatkozó tanulmányokban azonban a keresést és a megtalálást nem "triviális" dolgokként értelmezik, hanem többnyire sajátos "kulturális technológiaként" írják le. Hans Hege és Eva Flecken például a webes keresésről szóló írásában megjegyzi, hogy a keresőmotorok "a minket körülvevő komplexitással való mindennapi megbirkózás programját" alkotják, és hogy "algoritmusaik használata" már régóta fontos "kulturális technikává" vált. ⁶⁰ A médiatudományok különböző definíciói alapján a kulturális technikák "kulturális technológiaként" határozhatók meg.

---

53 Ibid., p. 210.

54 Ibid., p. 202.

55 Ibid., p. 205.

56 További információért lásd: Krtlova, Katerina (2014): Gesten des Denkens. Vilém Flusser "gesztuselmélete" mint médiafilozófia. In: Richtmeyer, Ulrich/Goppelsröder, Fabian/Hildebrandt, Toni (szerk.): *Bild und Geste. A gondolkodás alakzatai a filozófiában és a művészetben*. Bielefeld: transcript, pp. 183-202.

57 Sommer, Manfred (2002): *Suchen und Finden. Lebensweltliche Formen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 7-9.

58 Ibid. 7. o. Az ebben a műben szereplő idézetekben minden kiemelés (többnyire *dólt betűvel*) *mindig az eredetiből származik*. Ezt nem mutatom ki minden alkalommal külön-külön.

59 Sommer e megfigyelés alapján alakítja ki saját szubjektív megközelítését az életvilágban való keresésre és megtalálásra.

60 Hege, Hans/Flecken, Eva (2014): Vitához való hozzájárulás: Van-e közérdek egy alternatív keresőmotorban? In: Stark/Dörr/Aufenanger, pp. 224-244, itt pp. 229.

Ilyen kontextusban a kulturális technikák használata nem korlátozódik az iskolában tanított olvasásra, írásra és számolásra, hanem általában a csere és a kommunikáció kulturális eljárásaira utal, amelyek keretében az emberek és a dolgok összekapcsolódása figyelhető meg.⁶¹

Harun Maye a kulturális technikákat úgy határozza meg, mint "a kultúra előállításának gyakorlatait és eljárásait, amelyeket [...] a kultúra általános lehetőségének feltételeként értelmezünk".⁶² E meghatározás lényege abban a feltételezésben rejlik, hogy az emberek és a technológia közötti kölcsönhatást nem csak antropocentrikus szemszögből kell vizsgálni. Inkább azt feltételezzük, hogy az ember mediális "kiterjesztései a környezetére [...] kölcsönösen és re-kurzív módon keletkeznek a jelek, személyek és dolgok közötti ciklikus közvetítésben".⁶³

Ebben az értelemben itt azt feltételezzük, hogy a tudást már jóval a keresőmotorok fogalma előtt operatív módon keresték, hogy a keresés és a megtalálás műveletei kulturálisan az emberek és a technológia közötti kölcsönhatásban alakultak ki, és hogy az ezzel kapcsolatos problémákat ezek diszkurzív tárgyalásain keresztül lehet tanulmányozni.

1.3 A kifejezések magyarázata

Mielőtt részletesebben bemutatnánk e munka tudományos megközelítését, érdemesnek tűnik egy kicsit jobban tisztázni a "keresni" és a "találni" fogalmak jelentését. A középfelnémet nyelvben a "keresni" igét úgy használták, mint egy A "suochen" és az ófelnémet "suohhen"-ként ismert "suochen" abban az időben valami olyasmit jelentett, mint "nyomkövetés", és állítólag egykor a vadászkuttyára és annak vadszaglászó képességére utalt.⁶⁴ Find" a középfelnémet

---

61 A médiatudományok kulturális technológiáról szóló vitáinak bevezetőjét lásd Maye, Harun (2010): Was ist eine Kulturtechnik? In: *Journal for Media and Cultural Research. Issue 1/2010. Focus on Cultural Techniques*, pp. 121-135. Vö. még Vismann, Cornelia (2010): Kulturtechniken und Souveränität. In: *Ibid.*, S. 171-182; Schüttpelz, Erhard (2006): Die medienanthropologische Kehre der Kulturtechniken. In: *Archive for Media History. No. 6: Kulturge-schichte als Mediengeschichte (oder vice versa?)*, pp. 87-110; Siebert, Bernhard (2015): *Cultural Tech-niques: Grids, Filters, Doors, and Other Articulations of the Real*. New York: Fordham University Press.

62 Maye (2010), p. 121.

63 *Ibid.*, p. 124.

64 Vö. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, Berlin, Wolfgang Pfei-fer (1993) vezetésével: *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Auflage. Berlin: Akademie, M-Z. kötet, 1392-1393. o.

"vinden" és az ófelnémet "findan" szóból származik, és eredete szerint valószínűleg azt jelenti, hogy "rálépni valamire".⁶⁵ A suchen és a finden etimológiai eredete tehát a fizikai nyomkövetésre és vadászatra emlékeztet. Ez vonatkozik az angol "search" szóra is. Ugyanazok a gyökerei, mint a francia chercher', és valami olyasmit jelent, mint "körbe-körbe járni". A megfelelő latin kifejezések is hasonló eredetűek.⁶⁶

A jelenlegi szótárak szerint a német "suchen" ige ma már mind a fizikai, mind a szellemi erőfeszítést jelenti, hogy elérjünk valami elveszett, rejtett, vágyott dolgot, és értelmezhető szándékként, törekvésként, vágyakozásként. A vágyott dolgot kutatással keresik, teszteléssel ismerik fel, vagy embertársainál érdeklődnek; így lehet valamit vizsgálni, megkísérelni, kérni. A "találni" ige szellemi és fizikai tevékenységekre is utalhat. A megtalált dolognak, amely lehet véletlen vagy célzott felfedezés, nem kell ténylegesen megjelennie, hanem utalhat felismerésre, értékelésre vagy tapasztalatra is.

legyen a⁶⁷

A kereső ember, nevezzük őt *homo vestigansnak*, élelmet, menedéket és más alapvető szükségleteket keres a környezetben, de mintákat, összefüggéseket és összetett rendeket is keres, és nem végül a spirituális belátás vagy tudás után.⁶⁸ A tevékenységeket a su-

65 Vö. ibid., A-L kötet, p. 344.

66 Az angol 'find' ugyanolyan eredetű, mint a 'talál'. A francia "trouver" szó eredete még mindig vitatott. Antropológiai szempontból azt lehet mondani, hogy az embereknek már "vadászokként és gyűjtőötként" is keresniük és találniuk kellett. Vö. Liver, Ricarda (2001): Die Etymologie von fr. trouver und die bündnerromanische Reflexe von TROPUS und TROPA- RE. In: *Vox Romanica*, 60. évf. 1. szám, 117-127. o., különösen 118. o. Vö. még: Pearsall, Judy (szerk.) (1998): *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Clarendon Press, 686. o. (keresés) és 1677. o. (keresés).

67 Vö. Wahrig-Burfeind, Renate (rendező) (2011): *Brockhaus. Wahrig. Német szótár. 9., teljesen átdolgozott és frissített kiadás*. Gütersloh/München: Wissenmedia, 522. o. (keresés) és 1441. o. (keresés). Vö. még Grimm, Jacob/Grimm, Wilhelm (szerk.) (1862): *Deutsches Wörterbuch. Harmadik kötet. E-Forsche*. Leipzig: S. Hirzel, oszlop 1641-1649 (lelet); Grimm, Jacob/Grimm, Wilhelm (szerk.) (1942): *Deutsches Wörterbuch. 10. kötet. IV. Osztály. Strom- Szische*. Lipcse: S. Hirzel, 834-855. oszlop (keresés).

68 A neuropszichológiában feltételezik egy úgynevezett neuronális kereső rendszer létezését, amely minden emlősnél felelős a motivációkért, elvárásokért és felfedezésekért. Jaak Panksepp pszichológus tanulmányai és megfontolásai alapján feltételezhető, hogy ez az elsődleges folyamat talán a legerősebb érzelmi hatással bír, még a Düh, a Félelem, a Vágy, a Gondoskodás, a Pánik és a Játék előtt. Vö. Stewart, Jeff/Panksepp, Jaak (2013): *Biológiai alapok: A keresési rendszer mint a motiváció és a megismerés affektív forrása*. In: Kreitler, Shulamith (szerk.): *Kogníció és motiváció. Interdiszciplináris perspektíva kialakítása*. Cambridge:

A megtalálás és a visszakeresés fogalma tehát mindenféle területen szerepet játszik, például olyan kontextusokban, mint a vadászat, a gyűjtés vagy a nyomkövetés,⁶⁹ de a rendőrségi nyomozásokban⁷⁰ vagy a tudományos rendszertanokban is.⁷¹ Továbbá feltételezhető, hogy ezek a területek mindegyike hatással van egymásra.

Hogy ennek a sokféleségnek igazságot szolgáltatassak, a keresési és megtalálási eljárásokat nagyjából három kategóriába szeretném sorolni: (1.) Keresési eljárások a környezetben az ösztönös képességek alapján, (2.) Keresési eljárások a környezetben a tudás vagy a hagyományos szabályok vagy médiumok alapján és (3.) Keresési eljárások a kulturális technikák segítségével az absztrakt tudástereken belül. Az első kategóriába tartozik például az ételek felismerése a szaglás segítségével, a második kategóriába a lakott területeken való tájékozódás a jelzőtáblák segítségével, a harmadik kategóriába pedig a szövegekben való keresés, vagy Adatbázisok.⁷²

A jelen munkában elemzendő keresési és megtalálási technikák elsősorban a harmadik kategóriába tartozó eljárásokra vonatkoznak. Kutatási érdeklődése elsősorban az absztrakt környezetben való eligazodás, az információk világában való keresés és megtalálás körül forog. Ebben a

Ebben az összefüggésben a keresés és a megtalálás kulturális technikái "(médi)afilológiai" és "dokumentációs műveletekként" is értelmezhetők.⁷³ Mint filológiai műveletek, mindenekelőtt a kritikus bánásmódra utalnak.

Cambridge University Press, 109-136. o., különösen 113-115. o. Az amerikai Jaak Pankseppet az affektív idegtudomány úttörőjének tartják. A SEEKING rendszer alap kutatásával kapcsolatos fő munkája: Panksepp, Jaak (1998): *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions*. New York: Oxford University Press. A keresés és a megtalálás e tudományos és antropológiai meghatározásaira azonban ebben a munkában nem térek ki részletesebben.

69 Az olvasásnyomok jelentőségéről a bölcsészettudományok számára lásd Ginzburg, Carlo (1988): *Spu-rensicherungen. A rejtett történelemről, a művészetéről és a társadalmi emlékezetéről*. München: dtv.

70 A körözésről lásd Gugerli (2009) elemzését (52-69. o.).

71 A tudományos taxonómiák történetéről lásd Förschler, Silke/Mariss, Anne (szerk.) (2017): *Akteure, Tiere, Dinge. A természettudományi eljárások a kora újkorban*. Köln/Weimar/Bécs: Böhlau.

72 Ezzel a besorolással a mesterdiplomamunkámban megfogalmazott megfontolásokra hivatkozom, lásd Schrade, Robin (2015): *Die Suchmaschine als Black Box. Elméletek az átláthatóság és az átláthatatlanság között*. Mesterképzés, publikálatlan, 12-13. o.

73 A "médiafilológia" kifejezésről lásd: Balke, Friedrich/Gaderer, Rupert (2017): Introduction. In: Ez. (szerk.): *Medienphilologie. Egy paradigma körvonalai*. Göttingen: Wallstein, 7-22. o. A "dokumentum" kifejezésről lásd Balke, Friedrich/Fahle, Oliver (2014): Dokument und Dokumentarisches. Bevezetés a fókuszba. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2/2014, Heft 11, S. 10-17.

szövegek, és onnan az olyan gyakorlatok, mint a gyűjtés, a szerkesztés és az összeállítás - gyakorlatok, amelyeket már régóta alkalmaznak mindenféle médiumra és szereplőre.⁷⁴ A dokumentálás központi műveleteiként a keresés és a megtalálás nem csupán lehetővé teszik a különféle dokumentumok archiválását és hozzáférhetőségét, hanem működési módjukban azt is kijelölik, *hogy mit és hogyan* lehet dokumentálni. Műveletekként tehát konstitutívak a dokumentumfilmek tartalma és a "valóság" dokumentumfilmes gyakorlatok alapján történő megkonstruálása szempontjából. Végül, de nem utolsósorban, mind a dokumentációs gyakorlatot, mind a keresőmotorokat egy olyan dialektika alakítja, amelyet "felesleg és nélkülözés" néven lehet leírni: Az információk bőségének teljességként való ábrázolására tett kísérletükkel szemben áll a rejtett, az elveszett, a felfedezhetetlen.⁷⁵

Ha itt arra teszünk kísérletet, hogy a tudásszervezés központi problémáit a keresés és a megtalálás műveletei alapján elemezzük, nem csak ezek együttműködése lehet érdekes, ahogyan azt már jeleztük. Mert mindenekelőtt a két tevékenység közötti konfliktus lehetősége az, ami feltáró. Különösen akkor, amikor - ahogy Brandstetter, Hübel és Tantner megjegyzik - a keresést technikailag kiszervezik, hogy a keresés mint idegesítő tevékenység megszűnjön.⁷⁶ A keresőmotorok mindig két dologra utalnak: keresésre és megtalálásra. Programozásukban mindkét művelet elemezhető, technikailag kiszervezhető, optimalizálható, instrumentálható és manipulálható tárggyá válik. E megfontolások alapján itt egyfajta munkahipotézisként különbséget teszünk a *megtalálás technikái és a keresés gyakorlata* között.⁷⁷

74 Vö. Gaderer, Rupert (2017): Was ist eine medienphilologische Frage? In: Balke/Ders., pp. 25-43.

75 Ezeket a megfontolásokat a DFG "The Documentary. Excess and Deprivation" címmel a Ruhr-Universität Bochumban, amelynek keretében ez a munka készült, és amelynek sorozatában ez a könyv is megjelent. A "dokumentumfilm" fogalmáról lásd Balke, Friedrich/Fahle, Oliver/Urban, Annette (2020): Einleitung. In: Ez. (szerk.): *Durchbrochene Ordnungen. A jelen dokumentumfilmje*. Bielefeld: transcript, pp. 7-19. Vö. még Wöhrer, Renate (2015): Introduction. In: Ez. (szerk.): *Wie Bilder Dokumente wurden. Zur Genealogie dokumentarischer Darstellungspraktiken*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, pp. 7-24.

76 Vö. Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), p. (9vö. fentebb).

77 Az alábbi megfontolásokat már az alábbi esszében is kipróbáltam: Schrade, Robin (2020): Die Kunst des Suchens. In: Beyer, Marcel/GRK 2132 (szerk.): *Túlás és nélkülözés: Ferres Gursky előtt, Ferres Immendorff előtt*. Leipzig: Spector Books, pp. 6-8. Tisztában vagyok vele, hogy a "gyakorlat" és a "technika" kifejezések csak feltételesen alkalmasak egy ilyen szembeállításra. Az én használatomban a "technikát" inkább a rögzített és szabványosított módszerekre szeretném használni, míg a "gyakorlat" a rugalmasabb, egyéni tervezési szabadsághoz kapcsolódik. Az itt tett megkülönböztetés csak arra szolgál, hogy rámutassak bizonyos tendenciákra, amelyek az én szemszögemből nézve nyereségesnek tűnnek.

A keresési technikák határozzák meg, hogy mit és hogyan lehet keresni: sémázzák, ellenőrzik, korlátozzák. A keresést egy olyan programba táplálják, amely szabályokat, törvényeket, algoritmusokat követ, és bizonyítékokat és konszenzust hoz létre. Röviden: a megtalálás minden technikája meghatározza, hogy mit lehet megtalálni, és mit nem. Különösen a modern internetes keresőmotorokat nevezhetjük olyan gépezeteknek, amelyeket úgy terveztek, hogy egyrészt (majdnem) mindig találnak valamit - függetlenül attól, hogy mennyire hasznosak a találatok -, másrészt a keresés iránti érdeklődést - elsősorban gazdasági okokból - mindig a linkek, reklámok és hivatkozások táplálják: Valamit mindig lehet találni, és mindig többet. Ezek a megfigyelések világossá teszik, hogy a modern keresőmotorok céljai különösen a megtaláláshoz kapcsolódnak. A keresőmotorok egy korábban létrehozott állományból találnak valamit. A hangsúly a kereslet és a kínálat összehangolásán van.

A keresés gyakorlata viszont olyan tevékenységként értelmezhető, amelyet soha nem lehet teljesen gépesíteni. A keresés olyan cselekvést ír le, amelynek szándéka és célja gyakran nem egyértelmű, amelyet egy rögzített elképzelés, az affektusok vezérelhetnek. Egyrészt a keresés érzékeny a külső manipulációra, másrészt kiszámíthatatlan és ellenálló maradhat. Ez lehet nyomkeresés, játékos kipróbálás, kísérleti összekapcsolás. A keresés néha kellemetlen gyakorlat, mert eleinte nincs beleírva semmilyen szabályozó momentum. Ez lehet egy egyenesen királynő... a keresés rulantizmusa, amelyet egyszerűen nem lehet kielégíteni.⁷⁸ Nem gép, egyetlen technológia sem ér fel egy ilyen keresési mozgalom lehetséges túlkapásaival: a találatok ellenkező irányba olvashatók, a rangsorok a feje tetejére állíthatók, az ellenőrzési kísérletek felforgathatók. A keresési gyakorlatok a rendszeres korlátozást fenyegetik, pedig éppen ebben rejlik erejük, az innováció és megújulás lehetősége.

Annak érdekében, hogy elemezni tudjam a keresés és a megtalálás hatalmas komplexumát, tanulmányomat Michel Foucault politikai elméletei inspirálták. Foucault a "kormányzás" fogalmával azt feltételezi, hogy a kormányzás művészete a kora újkor óta a hatalom összetett összefonódását jelenti. a tudás és a hatalom között.⁷⁹ A folyamat során létrehozott igazgatóságok Az elnyomási technikák soha nem voltak kizárólag elnyomó jellegűek, hanem mindig produktív hatással voltak a társadalom fejlődésére és a "valóságról" alkotott felfogására. Végül, de nem utolsó sorban, a következőkre lenne szükségük

78 A Querulierenről bővebben lásd: Gaderer, Rupert (2021): *Querulieren. Kulturtechniken, Medien und Literatur 1700-2000*. Stuttgart: J.B. Metzler.

79 A "kormányzatiság" fogalmáról lásd Foucault, Michel (2006a): *Sicherheit, Territorium, Bevölkerung. A kormányzás története I*. Előadás a Collège de France-ban 1977-1978. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. esp. pp. 162-163.

akik osztják azt a feltételezést, hogy túl sokat kormányoznak. Foucault ezért a felvilágosult kritikát úgy írja le, mint "annak művészetét, hogy ne legyünk annyira irányítottak".⁸⁰ A keresés gyakorlata és a megtalálás technikái szintén a tudás és a hatalom hálójára utalnak, amelynek középpontjában a szubjektum áll. Ambivalenciájuk leírása érdekében ebben a munkában egyszerre értelmezzük őket "kényszerítő mechanizmusokként" és "tudáselemekként".⁸¹

Még ha feltételezzük is, hogy a keresés gyakorlatait soha nem korlátozhatják teljesen a megtalálás technikái, akkor is függnek tőlük. Csak akkor lehet megállni és elgondolkodni, amikor már találtunk valamit. Találat nélkül viszont a keresés cél nélkül marad - örökös játék az elérhetetlennel, határtalan, de talán kielégíthetetlen kaland. A rend és a káosz, a keresés és a megtalálás kölcsönösen feltételezik és korlátozzák egymást - látszólag paradox kapcsolat. Hipotézisként ez a munka tehát kölcsönhatást feltételez: Ha a keresést "megszüntetendő zavarásként értelmezzük",⁸² akkor ez elősegíti a megtalálás új technikáinak kifejlesztését. Amint azonban ezek a technikák túlságosan korlátozzák a keresést, lázadásra, tiltakozásra kerül sor, amelyben a szabadabb és rugalmasabb keresést követelik vissza. A keresés és a megtalálás között konfliktus áll fenn, ami az egyre újabb és újabb technikákban és gyakorlatokban tükröződik.

E tanulmány egyik célja, hogy elemezze e konfliktus összehasonlítóan fontos állomásait az európai történelemben egészen a digitális internetes keresésig. Ez azonban nem feltételez lineáris fejlődést, amely az egyre nagyobb hatékonyság vagy akár a nagyobb információszabadság irányába mutat. Paul Duguid amerikai informatikus ugyanezt az álláspontot képviseli, amikor bírálja azt a nézetet, hogy a keresőeszközök egy olyan történelmi fejlődés részét képezik, amely "a zárt és korlátozó intézményektől a demokratikusabb nyitottság felé vezet".⁸³ Ezt azzal a feltevéssel ellenzi, hogy a keresőmotorok történetét "inkább a nyitott és zárt struktúrák körüli szinte kifürkészhetetlen ciklusok sorozataként" kell értelmezni.⁸⁴ A keresés és a megtalálás problémátörténetei így körkörös mozgásnak bizonyulnak. Olyan ambivalenciák körül keringenek, amelyek talán feloldhatatlanok a mélyükön. Ezen ambivalenciák némelyikét példázza ez a munka, és történelmileg is tárgyalja az egész témakört.

80 Foucault, Michel (1992): *Was ist Kritik?* Berlin: Merve, 12. o. A *kritika* fogalmáról Foucault-nál lásd még Butler, Judith (2009): *Was ist Kritik?* Esszé Foucault erényéről. In: Jaeggi, Rahel/Wesche, Tilo (szerk.): *Was ist Kritik?* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 221-246.

81 Az "episztemikus elemek" és a "kényszerítő mechanizmusok" kifejezésekről lásd Foucault (1992), p. 31.

82 Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), 9. o. (lásd fent).

83 Duguid, Paul (2009): *A grep előtti keresés - Fejlődés a zártságtól a nyitottság felé?* In: Becker/Stalder, pp. 15-36, itt pp. 31.

84 *Ibid.*, 31-32. o.

1.4 Tudományos megközelítés

Markus Krajewski a csúszódobozokról szóló elemzésében kiemeli, hogy tanulmányában

"a teljességet legfeljebb marginális témaként kezeli, és nem akarja, hogy kimerítően, azaz átfogóan és

hogy teljes mértékben be tudjuk mutatni".⁸⁵ Ez az állítás ugyanúgy érvényes a jelenre is

munka. Az előadásokat semmiképpen sem a teljesség igénye vezérli. A cél továbbá nem a történelmi fejlődés szigorúan vett elbeszélése. Inkább szövegelemzésekre alapozva, példaértékű problémátörténetek bontakoznak ki, hogy a modern tudásszervezés határterületeinek feltárása érdekében.

Itt, ahogyan azt már a munka címében és a bevezető elején is jeleztük, a kutatási projekt a Deleuze által inspirált problémafelfogás felé orientálódik. Gilles Deleuze, ahogy Friedrich Balke hangsúlyozza, "kivételesen foglalkozik a problémával".

Deleuze minden könyvében a *gondolkodás új képének* megteremtésével foglalkozik, amely lerombolja a hagyományos kép alapfeltevését.⁸⁶ Ez a törekvés különösen Deleuze *Difference and Repetition* (1968) című fő művében jelenik meg.

A *gondolkodás képeről* szóló fejezetében nagyon határozottan fogalmaz: az "igazi kritika" feltétele az "önmagát feltételező gondolkodás képének megsemmisítése".⁸⁷ Deleuze egy "pre-filozófiai" ellen irányul.

és természetes" képet, egy "a józan ész tiszta eleméből" kölcsönzött felfogással szemben, egy olyan gondolkodással szemben, amelyet "erkölcsösnek", "dogmatikusnak" nevezett,

"ortodoxként" rágalmazzák.⁸⁸ Ez a "gondolkodás képe" azonban, és ez Deleu-

Ez az igazi botrány, a nyugati filozófia implicit előfeltevése. Annak a naiv feltételezésnek a csapdájába esve, hogy az emberi gondolkodás "jó" és "eredendően helyes", a filozófia elmarad a felismeréseitől.

vissza.⁸⁹

---

85 Krajewski (2002), p. 75.

86 Balke, Friedrich (1998): *Gilles Deleuze*. Frankfurt a.M./New York: Campus, 15. o. Deleuze recepciójáról lásd Balke, Friedrich/Vogl, Joseph (szerk.) (1996): *Gilles Deleuze- Flucht- linien der Philosophie*. München: Wilhelm Fink; Balke, Friedrich/Rölli, Marc (szerk.) (2011): *Philosophie und Nicht-Philosophie: Gilles Deleuze - Aktuelle Diskussionen*. Bielefeld: átirat. A gondolkodásra vonatkozó kérdésével Deleuze nem utolsósorban Martin Heideggerre utal, vö. Deleuze (1992), 188. o., vö. még: Heidegger, Martin (1954): *Was heisst Denken?* Tübingen: Niemeyer.

87 Deleuze (1992), 182. o. A fejezet átfogó áttekintéséhez lásd: ibid. 169-215. o. A *Difference and Repetition* francia eredetije már 1968-ban megjelent, a német fordítást Joseph Vogl készítette.

88 Ibid., p. 172.

89 Vö175., még ibid. 173-180. o.

Deleuze tehát egy olyan gondolkodás felé akart haladni, amely nem ragaszkodik a reprezentációhoz, hanem kiteszi magát a különbségeknek és ismétléseknek. Hitt az olyan helyzetekben, amelyek erőszakkal "gondolkodásra kényszerítenek".⁹⁰ Az ilyen "képzelet nélküli gondolkodás" megközelítése érdekében Deleuze problémákat keresett: Ezeket nem "készen kaptuk, és nem tűntek el a válaszokban".⁹¹ Inkább az ellenkezője volt a helyzet: a problémákat előállították, ragaszkodtak a fogalmakhoz, fogalmakhoz, megoldásokhoz, és igényes feladat volt megragadni őket.

Ami a tudásszervezés problémáit illeti, itt azt feltételezzük, hogy ezek lényegében az emberek, gondolkodásuk, környezetük és az ott lévő nem emberi szereplők közötti, mindig befejezetlen tárgyalási folyamatokra vonatkoznak. Ennek alapján az ebben a munkában szereplő elemzések célja, hogy hozzájáruljanak ahhoz, hogy a keresőmotorokkal való foglalkozás során "a problémákban való részvétel, a problémákhoz való jog, a problémák kezelése" megvalósuljon.⁹²

A következő vizsgálatok során az átfogó A hangsúly a "konstellációkon" van, amelyek összekapcsolják a történelmi technikákat a világhálón történő kereséssel.⁹³ A *megtalálás technikái és a keresés gyakorlata*, amelyet ma kormányzati, gazdasági és népi érdekek befolyásolnak. Így a könyvekben és könyvtárakban, az államigazgatásban, de a közéletben is használt fogalmakkal, eljárásokkal és eszközökkel vetik össze. A megfelelő tudományos elemzés elvégzéséhez természetesen számos korlátozásra van szükség.

A következő leírások az európai kultúrkörre és a századtól12. napjainkig terjedő időkeretre összpontosítanak. A tudásszervezés történetével foglalkozó kortárs tanulmányok alapján öt olyan történelmi protagonistát választottunk ki, akik a fennmaradt szövegekben az információk keresésének és megtalálásának problémáival foglalkoztak, és akik a

---

90 Vö. *ibid.* 182. o., valamint 215. o. Vö. még Balke (1998), 15-20. o.

Deleuze 91 (1992), pp. 204.

92 *Ibid.*

93 A "csillagképek" kifejezés nem a csillagok elrendezésére utal, hanem a szereplők és technikai feltételek történelmileg kialakult konglomerátumára. Ahogy Schüttpelz és Gießmann találóan fogalmaz, a médiát "kulturális technikák konstellációjaként" és "az elosztott és delegált cselekvés folyamatoként" tekintik. Forrás: Schüttpelz, Erhard/Gießmann, Sebastian (2015): *Medien der Kooperation. Gedanken zur Lage der Medienforschung*. In: *Navigációk. Journal for Media and Cultural Studies*. JG. 15, Heft 51, 2015., 7-55, itt S. 8.

kortárs szemszögből a modern keresőmotorok kritikájaként is értelmezhető.

A kiválasztott szövegek egyrészt betekintést nyújtanak a történelmi helyzetekbe, másrészt lehetővé teszik a keresést és a megtalálást kísérő problémák tárgyalását a tudásszervezés kontextusában egészen a digitális jelenig. Annak érdekében, hogy ez a szembeállítás lehetővé váljon, ez az írás először néhány olyan jelenlegi álláspontot mutat be, amelyek kritikusan foglalkoznak a webes keresőmotorokkal. Ezek aztán a történelmi szövegek elemzése során újra és újra előhívhatók, és kontrasztfóliaként használhatók. Különösen az utolsó fejezetben kerülnek kiemelésre azok az ellenálló gyakorlatok is, amelyek az elemzett szövegekben kitartanak és nagyobb önrendelkezést ígérnek az egyén számára.

Ebben az értelemben e munka tárgyát olyan szövegek képezik, amelyekben a tudásszervezés problémáit kortárs perspektívából tárgyalják, és amelyek az információ kereséséhez és megtalálásához kapcsolódnak. Az alábbi elemzések tehát nem empirikus jellegűek, hanem inkább filozófiai-filológiai vizsgálatok. A fejlemények az ő reflexióikon keresztül követhetők nyomon. Ez azonban mindig azzal a céllal történik, hogy következtetéseket vonjunk le a tudásszervezés változó kulturális technikáiról, feltárjuk a központi problémákat, és ezáltal diszkurzív hozzáadott értéket érjünk el az online keresésről szóló kortárs viták számára.

A történelmi szövegek kiválasztásában különböző szempontok játszottak szerepet. A cél az volt, hogy az időbeli kereteket, a tudásszervezés sokféleségét, a fontos technikai változásokat és a különböző intézményi feltételeket megfelelő módon ábrázoljuk. Ezen túlmenően ésszerűnek tűnt, hogy olyan történelmi személyiségekre támaszkodjunk, akiket már referenciaként említene a munka kiindulópontját képező diszkurzív mezőben.

A kiválasztott szövegeket nemcsak elemzik, hanem egyúttal "színpadra is állítják". E célból bemutatjuk mind a szerzőket, mind a kontextusokat, amelyben cselekedtek. Azonban nem azzal az igénnyel, hogy egy történelmi

Az a mód, ahogyan a tudás ebben a munkában rendszereződik, mindig már konstrukcióként értendő. A tudás szerveződésének módja ebben a munkában mindig konstrukcióként értendő. A jelenlegi kutatások és a hagyományos tények felé orientálódnak, de nem az események rekonstruálása, hanem a keresés és a megtalálás problémáinak elemzése a célja. Bár ezek történelmi, társadalmi és technikai körülményekből adódnak, nem lehet kétséget kizáróan ezeknek a körülményeknek tulajdonítani. A feltételezés az, hogy csak megkísérelhetjük megközelíteni őket, egy adott olvasatból bemutatni őket, és különböző konstellációk kontextusában vizsgálni hatásukat. Ahhoz, hogy ezt tudományosan rekonstruálható módon tegyük lehetővé, kísérleti elrendezésekre, speciális tárgyakra és vizsgálatokra van szükség.

kutatási módszerekre van szükség. Ebben a munkában tehát a történelmi korszakok és technikai feltételeik mintegy színpadként rekonstruálódnak, a szerzők mint konkrét figurák kerülnek színre, és szövegeiket a médiakultúratudományok szemszögéből elemzik, hogy a *tudásszervezés problémái felé* haladjanak.

A kutatási projekt tehát a következőképpen foglalható össze: Megvizsgáljuk, hogy az információkeresés kapcsán felmerülő tudásszervezési problémák mennyiben írhatók körül a kiválasztott történelmi szövegek alapján, és mennyiben kapcsolhatók össze a világhálón való keresés és megtalálás aktuális vitáival. Ennek hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a webes keresőmotorokkal szemben ellenállóbb és nyugodtabb módot találjunk.

E bevezető fejezet után először a webes keresésről szóló viták kerülnek bemutatásra. Ami itt különösen robbanásveszélyesnek bizonyul, az a megtalálás és a megtaláltatás, a manipuláció veszélyei, de a kereső alanyok sebezhetősége is. A jelenlegi *problématörténetekből* kiindulva négy következményt emeltek ki: (1.) a társadalom fragmentálódásának veszélye a személyre szabott automatizált eljárások révén,⁹⁴ (2.) az a vád, hogy a keresési algoritmusok elnyomó struktúrákat hoznának létre, mint például a faji⁹⁵ (3.) Viták, amelyeket a keresőmotorok felügyeleti eszközként használhatnak. és ellenőrzési példányok,⁹⁶ és (4.) az átláthatóság és az átláthatatlanság közötti feszültség, amely a keresőmotor mint fekete doboz sajátja.⁹⁷

A következő öt fejezet a történelmi szövegek elemzését tartalmazza. Kutatásaim során történelmileg egyre mélyebbre hatoltam a múltba, és végül úgy döntöttem, hogy vizsgálódásaim időszakát a századra¹². is kiterjesztem. Ez a mozgalom nyomon követhető abban, hogy ez a munka történelmileg orientált.

94 Lásd többek között: Jürgens, Pascal/Stark, Birgit/Magin, Melanie (2014): Gefangen in der Filter Bubble? A keresőmotorok elfogultsága és a keresőmotorok személyre szabási folyamatai. In: Stark/Dörr/Auf- enanger, 98-135. o.; Pariser (2012).

95 Lásd többek között Noble (2018); Eickelmann, Jennifer (2017): "Hate Speech" und Verletzbarkeit im digi- talen Zeitalter. A mediatizált tiszteletlenség jelenségei a gender médiatudományok szemszögéből. Bielefeld: átirat.

96 Lásd többek között: Bauman/Lyon (2013); Zuboff (2018); Weber, Jutta (2018): Big Data Wars. A gyilkos listákról, a drónokról és az adatbázisok politikájáról. In: Engemann, Christoph/Sudmann, Andreas (szerk.): *Machine Learning - Medien, Infrastrukturen und Technologien der Künstlichen In- telligenz*. Bielefeld: transcript, pp. 219-246.

97 Vö. pl. Röhle (2010); Galloway, Alexander R. (2011): Black Box, schwarzer Block. In: Hörll, Erich (szerk.): *A technológiai állapot. Hozzájárulások a technikai világ leírásához*. Berlin: Suhrkamp, 267-280. o.; Schneider, Manfred (2013): *Transparenztraum: Literatur, Politik, Medien und das Unmögliche*. Berlin: Matthes & Seitz; Han, Byung-Chul (2012): *Transparenzgesellschaft*. Berlin: Matthes & Seitz; Schrade (2019).

visszafelé a múltba. Ez a kissé szokatlan elrendezés nemcsak kutatási projektem szempontjából bizonyult megfelelőnek, hanem különösen alkalmasnak bizonyult arra is, hogy a történelmi kihívásokat összekapcsolja a jelenlegi vitákkal. Ezen túlmenően ez a megközelítés ismét jelzi, hogy a cél nem egy szigorú történeti fejlődés felépítése.

Az aktuális viták nyomán először a belga "projektkészítő" Paul Otlet (1868-1944) szövegeit elemezzük. Kollégájával, Henri La Fontaine-nel együtt 1900 körül Brüsszelben nemzetközi bibliográfiai irodát nyitott. Otletet ma a tudás dokumentálásának és a modern informatika úttörőjeként tartják számon. A tudás univerzális feltérképezéséről szóló messzemenő elképzeléseit itt - szintén egy utólagos

gyarmati perspektíva - kritikusan megvizsgálva.⁹⁸

A következő fejezet Martin Schrettinger (1772-1851) német könyvtáros - a könyvtártudomány megalapítója - írásait mutatja be. Előremutató célja, hogy a katalógusok segítségével gyorsan és maradéktalanul válaszoljanak az irodalmi kérdésekre, heves vitákat váltott ki a 19. század elején. E viták bemutatása és a jelennel való összekapcsolása érdekében a szerző riválisának, Friedrich A. Ebertnek az ellentétes álláspontját is tárgyalja.

Új olvasatnak vetik alá.⁹⁹

Ezt követően a "polihisztor" Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) szövegeit vizsgáljuk meg részletesebben. 1700 körül Leibniz politikai tanácsadóként intenzíven foglalkozott az információk felkutatásával és összegyűjtésével. Az általa felvázolt "jegyzethivatalok" és "állami táblázatok

98 Vö. különösen a Rayward (1990) összegyűjtött esszéit. Vö. még Otlet, Paul (1934): *Traité de Documentation. Le Livre sur le Livre. Théorie et Pratique*. Editions Mundaneum. Brüsszel: D. Van Keerberghen & fils. A másodlagos irodalomhoz lásd: Hartmann, Frank (szerk.) (2012): *Vom Buch zur Datenbank. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája*. Berlin: Avinus; Wright, Alex (2014): *Cataloging the World. Paul Otlet és az információs korszak születése*. New York: Oxford University Press; Day, Ronald E. (2014): *Indexing it all. A szubjektum a dokumentáció, az információ és az adatok korában*. Cambridge/London: MIT Press. A *projektkészítő* alakjáról lásd még: Krajewski, Markus (2006): *Restlosigkeit. Weltprojekte um Frankfurt 1900*. a.M.: Fischer.

99 Vö. különösen Schrettinger, Martin (2003/1834): *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft. Az 1834-es bécsi kiadás újranomása*. Utószóval és bibliográfiával. Szerkesztette Holger Nitzschner, Stefan Seeger és Sandro Uhlmann. Hildesheim: Weidmann. Ezzel szemben lásd Ebert, Friedrich Adolf (1820): *Die Bildung des Bibliothekars*. Második, átdolgozott kiadás. Lipcse: Steinacker és Wagner. A másodlagos irodalomhoz lásd különösen Jochum, Uwe (1991): *Bibliotheken und Bibliothekare 1800-1900*. Würzburg: Königshausen & Neumann valamint Garrett, Jeffrey (1999): *Redefining Order in the German Library, 1775-1825*. In: *Eighteenth-Century Studies*, Vol. No33., *Eighteenth-Century 1, Print Culture (Fall, 1999)*, pp. 103-123.

különösen alkalmasnak bizonyult e munka számára, hogy összehasonlítható legyen a webes keresés irányítási és ellenőrzési folyamataival.¹⁰⁰

Michel de Montaigne (1533-1592) reneszánsz értelmiségi *esszéi* ellenálló perspektívát nyújtanak a tudásszervezés elnyomó dimenziójáról. A 16. században költői-filozófiai módon foglalkozott a tudás határaival. Őt itt a modern keresőmotorok egyik első kritikusaként olvassuk, és így értelmezzük újra. értelmezett.¹⁰¹

A *Didascalicon de studio legendi* című tudományos rendszerezés a mű történelmileg legrégebbi tárgya. A században¹². írta a Szent Viktor szerzetes Hugo (1096-1141). Fontos közvetítőnek tekintik a szerzetesi szemlélődés és a skolasztikus tudásszerzés között. Az a képessége, hogy a tudásról alkotott különböző elképzeléseit össze tudta hozni, talán segíthet nekünk ma abban, hogy a tudás eredetéhez lazábban viszonyuljunk. a webes keresés kihívásai.¹⁰²

Az egyes fejezetek egy-egy fogalom párral voltak felcímezve. Ezek a kifejezések - keresés, megtalálás, osztályozás, dokumentálás, rendszerezés, megőrzés, megszólítás, kormányzás, kétségbe vonás, felejtés, olvasás és meditáció - egyrészt tudásszervezési műveletek, másrészt néha kritikai beavatkozások, vagy - Sigmundot követve Freud - a "hibákról".¹⁰³ Ezek a szövegelemzés során merültek fel. és a tárgyalt problémakomplexumok fontos aspektusaira utalnak.

A dolgozat utolsó fejezete a vizsgálatból való kilábalást szolgálja. Itt ismét kísérletet tesznek arra, hogy azonosítsák a

100 Vö. különösen Leibniz, Gottfried Wilhelm (1966): Entwurf gewisser Staatstafeln (1685). In: Ders.: *Politische Schriften I*. Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt, pp. 80-89; Leibniz, Gottfried Wilhelm (1875): Errichtung eines Notiz-Amtes/Création d'un bureau d'adresse. In: Ders.: *Œuvres 7: Leibniz et les Académies. Leibniz et Pierre le Grand*. Párizs: Didot, 358-366. o. A másodlagos irodalomhoz lásd még Holz, Hans Heinz (2013): *Leibniz. Das Lebenswerk eines Universalgelehrten*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft; Tantner (2015); Foucault (2006a).

101 Vö. különösen Montaigne, Michel de (1998): *Essais. Hans Stille első modern teljes fordítása*. Frankfurt a.M.: Eichborn/Die Andere Bibliothek. A másodlagos irodalomhoz lásd többek között Balmer, Hans Peter (2016): *Neuzeitliche Socratik. Michel de Montaigne esszéiszttikus filozófiájáról*. Münster: MV-Wissenschaft; Starobinski, Jean (1986): *Montaigne. Gondolat és létezés*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Vö. még: Rhodes/Sawday (2000).

102 Vö. különösen Hugo (1997). A másodlagos irodalomhoz lásd még Illich, Ivan (1991): *Im Weinberg des Textes. Als das Schriftbild der Moderneentstand*. Frankfurt a.M.: Luchterhand; Blumenberg, Hans (1986): *Die Lesbarkeit der Welt*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

103 A hibák fogalmáról lásd: Freud, Sigmund (1929): *A mindennapi élet pszichopatológiájáról. (A felejtésről, az ígéretéről, az elmaradásról, a babonáról és a tévedésről)*. Tizenegyedik kiadás. Bécs: Nemzetközi Pszichoanalitikai Kiadó.

A cél az, hogy a szövegelemzésekben leírt problémákat szorosabban összekapcsoljuk a világhálón való keresésről szóló vitákkal. Ennek során a keresőgépekkel szembeni lehetséges felhatalmazás négy különböző formája alakult ki, amelyek átvihetők a jelenbe:

1. *a produktív javulás, az 2.aktív ellenállás, a 3.kreatív kezelés és a 4. az abszolút visszavonás.*

Talán ezekre az ellenálló gyakorlatokra alapozva lehetséges egyfajta nyugalmat elérni, amely lehetővé teszi, hogy a keresés önmeghatározó gondolkodási folyamat, nyomozó vállalkozás, kaland maradjon - annak ellenére, hogy bármikor fennáll a manipuláció, az erőszak és a megtalálás veszélye.

2. Keresés és keresés a világhálón

2.1 Viták a keresőmotor-kutatásban

Ma már szinte természetesnek vesszük, hogy az egyének könnyen hordozható terminálokon keresztül férhetnek hozzá a "világ tudásához". Az olyan interfészek, mint a laptopok, táblagépek vagy okostelefonok lehetővé teszik a hozzáférést hatalmas mennyiségű digitalizált információhoz, amelyet merevlemezen, helyi hálózaton vagy akár a világ másik felén lévő szervereken tárolnak. A fájlok és dokumentumok választéka szinte korlátlanul tűnik. Az archívumokat digitalizálják, a szolgáltatásokat átviszik a virtuális térbe, és nemcsak a vállalatok, hanem a magánszemélyek is folyamatosan új tartalmakkal táplálják e világ merevlemezeit; szövegekkel, képekkel, zenével, videókkal, programokkal, játékokkal, térképekkel, műalkotásokkal - a felsorolást még hosszan lehetne folytatni és tovább differenciálni, anélkül, hogy az adatok sokféleségét felfognánk.¹

De nem minden tudás digitalizált, és nem minden adat található meg. Sok információ hozzáférhetetlen: titkosítva van, az úgynevezett "Deep Web" jogi szürke zónáiban él, vagy jogi, etikai vagy esztétikai okokból eltávolították.² Így

-
- 1 John D. Peters *A csodálatos felhők* című monográfiájában a Google jelentőségéről szóló vonatkozó fejezetét szintén a világháló "tárolási mániájának" megragadására tett kísérlettel kezdi: "Az internet egy hatalmas feliratozási médium. Nehéz megérteni, hogy mi ez a dolog, ez a labirintus, könyvtár, világagy, a kereskedelem motorja, az emberek összekötője, a pornó szállítója, a megfigyelés rendszere. Az internet egy óceán, egy temető, egy piac, egy bordélyház, egy állatkert, egy szeméttelp és egy archívum. [...] Ez lett a bolygó adattartalma, az a médium, amely minden mást elnyel. Bármilyen más is legyen, az internet egy dokumentáló gépezet; egyszerre szolgálja és tükrözi a tárolásmánia hangulatát." In: Peters, John Durham (2015): *A csodálatos felhők. Az elemi média filozófiája felé*. Chicago/London: The University of Chicago Press, pp. 315.
  - 2 A "Deep Web"-ről és a webes keresés korlátairól lásd Lewandowski (2018) bevezetőjét, Az internet felépítéséről és a hozzá kapcsolódó politikákról szóló inspiráló gondolatokat lásd Sprenger, Florian (2015): *Politik der Mikroentscheidungen: Edward Snowden, a hálózatsemlegesség és az internet architektúrája*. Lüneburg: meson press.

vannak olyan cégek, amelyek a nem kívánt szöveges és képi anyagok eltávolítására szakosodtak a platformokról. Manilában például számos munkást foglalkoztatnak rendkívül bizonytalan körülmények között, hogy megtisztítsák a vezető internetes cégek oldalait a feljelentő, pornográf vagy erőszakos anyagoktól.³

Még azok a digitális dokumentumok is, amelyeket kifejezetten a nyilvánosság számára hozzáférhetővé kívánnak tenni, folyamatos technikai és emberi munka nélkül csak elfelejtett kódok lennének. Minden fájl a konkrét címükkel együtt kell indexelni, összekapcsolni és - az adott végberendezésnek megfelelően - grafikus megjeleníteni. Ahhoz, hogy a világhálón való utazás ne váljon a felhasználók számára frusztrálónak, az is szükségesnek bizonyul, hogy az emberek egyedi szöveges és nyelvi bejegyzéseken keresztül érdeklődhessenek - és ezekre a lehető legmegfelelőbb eredményekkel válaszoljanak. Az ilyen lekérdezéseket lehetőleg a webes keresőmotorokra bízják, amelyek a számos weboldaltól származó, indexelt adattömegek szűrését, osztályozását és hierarchikus rangsorolás formájában történő megjelenítését végzik, amely gyakran sok millió vagy milliárd találatot tartalmaz.⁴

A webes keresőmotorok Theo Röhle meghatározása szerint a következőknek tűnnek

"a technikailag támogatott komplexitáscsökkentés központi példányai a neten".⁵ Ezek "a digitális világ gerincét" jelentik, és "a növekvő információmennyiség kezelésének szabványos technikai megoldásaivá váltak".

Közvetlenül részt vesznek "a társadalmi tudásátadás intézményeinek átalakításában", és nem utolsósorban jelentősen ösztönzik a web kereskedelmi célú felhasználásának tendenciáját.⁶

Bár az ismeretszerzésnek még mindig vannak más módjai és eszközei, valamint a keresés és a megtalálás kapcsolódó gyakorlatai.

3 Lásd Riesewieck, Moritz (2017): *Digitale Drecksarbeit. Wie uns Facebook & Co. von dem Bösen erlösen*. München: dtv. A könyv egy oknyomozó és művészeti projekt része, amelyből egy dokumentumfilm is készült: A takarítók (Németország, rendező2018.: Hans Block & Moritz Riesewieck). A platformok szabályozásáról bővebben lásd: Gille- spie, Tarleton (2018): *Custodians of the Internet: Platformok, tartalommoderálás és a közösségi médiát alakító rejtett döntések*. New Haven/London: Yale University Press.

4 A világhálón a keresőmotorok általi tartalomserzés és -megjelenítés tömör leírása megtalálható Röhle (2010), 87-166. o. Az információkeresés technikai folyamatainak bemutatásához lásd még Stock, Wolfgang G. (2010). (2007): *Information Retrieval. Információ keresése és megtalálása*. München: Oldenbourg, különösen 369-436. o. Izgalmas kísérletet találunk arra, hogy az információ-visszakeresés területéről származó megállapításokat összekapcsoljuk filozófiai és kultúratudományi megfontolásokkal, in: Arafat, Sachi/Asho- ori, Elham (2019): *Keresés alapjai. A technológia által közvetített tapasztalat tudománya felé*. Cambridge/London: MIT Press.

5 Röhle (2010), p. 11.

6 Ibid., p. 12.

Mivel a keresőmotorok rendkívül sokfélék lehetnek, jelenleg talán a legnagyobb figyelmet kapják, nemcsak a nyilvánosságban, hanem a tudományos vitákban is. Az évezred elején például egy sor antológia fektette le az interdiszciplináris kereső kutatás alapjait: *The Power of Search Engines* (Machill/Beiler 2007), *Web Search: Multidisciplinary Perspectives* (Spink/Zimmer 2008), *Deep Search* (Becker/Stalder 2009) vagy a többkötetes *Handbook of Internet Search Engines* (Lewandowski, 2008, 2012, 2013).⁷ Az ott kialakult diskurzusok és az azokat követő diskurzusok képezik megfigyeléseim kiindulópontját.

A kvázi monopolisztikus internetes keresőmotor, a Google, amelyet 1997-ben Sergey Brin és Larry Page informatikusok állítottak online, óriási jelenlétet élvez a jelenlegi vitákban.⁸ Nemzetközi versenytársai a Microsoft Bing az Egyesült Államokban, a Yandex, Oroszország vezető keresőmotorja és a kínai Baidu keresőmotor.⁹ A kisebb alternatívák

pl. a DuckDuckGo vagy az Ecosia keresőmotorok. Az előbbi azt hirdeti, hogy nem tárolja a felhasználó adatait, az utóbbi pedig a nyereségét ökológiai erdőtelepítésbe fekteti.¹⁰ Vannak olyan keresőmotorok is, amelyek gazdaságilag nem életképesek.

tudományorientáltak, mint például a MetaGer, egy nyílt forráskódú projekt, amelyet a Hanno- veri Leibniz Egyetemen fejlesztettek ki, és amely különböző más keresőmotorok eredményeit kombinálja.¹¹

A Google azonban vitathatatlanul piacvezetőnek számít, különösen Európában és az Egyesült Államokban. A Google anyavállalata, az Alphabet üzleti modellje nem csak az online keresésen alapul. Számos más, kapcsolódó alkalmazás, például a YouTube videoportál, a Google Maps navigációs szoftver és különösen az Android, a mobil eszközök vezető operációs rendszere,

7 Vö. Machill/Beiler (2007); Spink, Amanda/Zimmer, Michael (szerk.) (2008): *Web Search: Multidisciplinary perspectives*. Berlin/Heidelberg: Springer; Becker/Stalder (2009); Lewandowski, Dirk (szerk.) (2008): *Handbuch Internet-Suchmaschinen: Felhasználóorientáció a tudományban és a gyakorlatban*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft; Lewandowski, Dirk (szerk.) (2012): *Handbuch Internet-Suchmaschinen 2: Neue Entwicklungen in der Web-Suche*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft; Lewandowski, Dirk (szerk.) (2013): *Handbuch Internet-Suchmaschinen 3: Suchmaschinen zwischen Technik und Gesellschaft*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft. Egyéb releváns címek: Lehmann/Schetsche (2005); Stark/Dörr/Aufenanger (2014).

8 A keresőmotorok piacán a piaci részesedések megoszlásáról lásd: <https://www.luna-park.de/resources/seo-ratgeber/suchmaschinen-marktanteile> of 12.06.2021. A Google önreprezentációjához lásd: <https://about.google/our-story> of 12.06.2021. A Google folyamatos dominanciájáról szóló tudományos viták például: Röhle (2010), 17-24. o.; Stark (2014), 7-9. o.; Lewandowski (2018), 159-169. o..

9 Vö. <https://bing.com>; <https://yandex.ru>; <https://baidu.com> a következő honlapokon: <https://baidu.com>. 12.06.2021.

10 Vö. <https://duckduckgo.com>; <https://ecosia.com> of 12.06.2021.

11 Vö. <https://metager.de> a következő címen 12.06.2021. Független és decentralizált webes keresés is lehetséges, például a Yacy szoftverrel: <https://yacy.net/> a következő címen. 12.06.2021.

számos internetes tevékenység központjának tekinthetők. ¹² Így a vállalat befolyása az egész világhálóra kiterjed, és nem utolsósorban a "guglizni" igében is kifejeződik, amelyet az online keresés szinonimájaként használnak. ¹³

Ezért aligha meglepő, hogy a tudományos diskurzusban is többször hivatkoznak a Google-ra mint paradigmára, amikor a tudás digitális szervezésének lehetőségeiről és kockázatairól beszélnek. ¹⁴ Ezt tükrözik nem utolsósorban a különböző kiadványok címei, amelyek a *Google-társadalomról*, az *információkeresés Google-izációjáról* vagy a *Google-komplexumról* beszélnek. ¹⁵ Bár az alábbi leírások nem kívánják ezt a prominenciát tovább erősíteni, lehetetlennek bizonyul a jelenlegi vitákra való hivatkozás anélkül, hogy a kaliforniai Szilícium-völgyből származó vállalatot hallgatólagosan vagy kifejezetten ne említenék újra és újra.

A webes keresést övező tudományos diskurzusok vizsgálata azt is feltárja, hogy nemcsak interdiszciplináris és eltérő területről van szó, hanem olyanról is, amelyen erős nyugtalanság figyelhető meg. A gyors fejlődés, a példátlan változások, valamint a bonyolult technikai folyamatok megnehezítik a webes keresés vizsgálatát, és a zárt elméletek határaihoz vezetnek. E tanulmány célja, hogy kihasználja ezt a nyugtalanságot, és a jelenlegi diskurzusokból, topikokból és elméletekből kiindulva rákérdezzen azokra a problémákra, amelyek már régóta kapcsolódhatnak a keresés és a megtalálás műveleteihez, és amelyek most a digitális hálózatosodás kontextusában különös módon kerülnek előtérbe.

A következőkben tehát a digitális keresés néhány kiemelkedő problémáját és konfliktusát követjük nyomon példákon keresztül, hogy a következőkben a következőkre is kitérhessünk

---

12 Az Alphabet vállalat önarcképét lásd: <https://abc.xyz>, 2021.06.12. A Google termékeinek áttekintéséhez lásd: <https://www.google.com/about/products>, 2021.06.12. A 2015-ös átszervezésig az Alphabet Inc. vállalat még Google Inc. néven működött: Beuth, Patrick (2015): Alphabet. Körülbelül tíz jó ok a Google átszervezésére. In: *Zeit Online*: <https://www.zeit.de/digital/internet/2015-08/google-a-lphabet-aufspaltung-analyse> of 12.06.2021. A Google befolyása irodák és kutatóközpontok építésében is megnyilvánul. A Berlin-Kreuzbergbe tervezett Google-kampusz például nagy médiafigyelmet keltett, de a polgárok tiltakozása miatt végül nem épül meg. Lásd: Oerding, Henrik (2018): Google Campus. Mindig baj van a szomszédokkal. In: *Zeit Online*: <https://www.zeit.de/digital/2018-11/google-campus-umspannwerk-stan-dort-kreuzberg-umzug-berlin> vom 12.06.2021.

13 A 'google' ige még a Dudenban is kapott egy bejegyzést, vö. <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/googeln> vom 12.06.2021.

14 Theo Röhle azt írja, hogy "sem gazdasági, sem technikai szinten nem lehet megkerülni a Google-t" (Röhle (2010), 24. o.).

15 Vö. Lehmann/Schetsche (2005); Stark/Dörr/Aufenanger (2014); Röhle (2010).

a történelmi elemzésekkel. Itt nemcsak a tudományos, hanem az újságírói és aktivista nézőpontokat is figyelembe vesszük, amennyiben azok betekintést nyújtanak a jelenlegi helyzetbe. A fejezet második része azt a vádat tárgyalja, hogy a keresőmotorok automatizált és személyre szabott találatokkal hozzájárulnak a társadalom széttöredezéséhez.¹⁶ A harmadik szakasz Safiya Umoja Noble kritikai helyzetére összpontosít példaként, amely arról tanúskodik, hogy a webes keresőmotorok reprodukálják az elnyomó struktúrákat, például a rasszizmust.¹⁷ Ezután a felügyelet és az ellenőrzés szempontjait tárgyalják meg.¹⁸ Végül az utolsó szakasz az átláthatóság és az átláthatatlanság közötti feszültségre összpontosít, amely - amint az a továbbiakban látható lesz - akkor keletkezik, amikor a keresőmotort fekete dobozként írjuk le.¹⁹

2.2 Automatizálás és személyre szabás

David Gugerli négy olyan eredményt nevez meg, amelyet egy rendszernek teljesítenie kell ahhoz, hogy jelenleg "keresőmotorok" lehessen tekinteni. Nem szorítkozik a digitális keresőmotorokra, hanem a fogalmat minden lehetséges kontextusra alkalmazza, amelyben a tudás szerveződik. Először is, a keresés céljait objektumokként kell meghatározni egy "objektíválás" révén. Ezt követheti az objektumok "címezése", azaz konkrét címek hozzárendelése. Ahhoz, hogy egy keresési eljárást végre lehessen hajtani, "programozásra" is szükség van. Egy hatékony keresőprogramnak egyrészt rögzített szabályokat kellene követnie, másrészt viszont lehetővé kellene tennie az eredmények bizonyos fokú nyitottságát. Ezért a "szimuláció" képessége is szükséges, azaz az objektumok modellként való vizsgálatának és a megfelelő keresési kérésnek való megfeleltetésének képessége.²⁰

Minden keresőmotorok ezt a négy alapvető szolgáltatást kell nyújtania, megoldást kell kínálnia a tárgyasítás, a címezhetőség, a programozhatóság és a szimuláció problémájára.²¹

16 Lásd többek között Jürgens/Stark/Magin (2014); Pariser (2012).

17 Vö. különösen Noble (2018).

18 Lásd többek között Bauman/Lyon (2013); Gugerli (2009); Weber (2018); Zuboff (2018).

19 Vö. többek között Röhle (2010); Jürgens/Stark/Magin (2014); Galloway (2011); Schneider (2013). A teljes problémakomplexumról lásd még Schrade (2019).

20 Vö. Gugerli (2009), 15-16. oldal.

21 Ibid., p. 16.

A Gugerli feltételezi, hogy az ezeknek a követelményeknek megfelelő keresési eljárások alkalmasak a szabvány áttekintésére és a kivételek ellenőrzésére.²²

A webes keresőmotorok is erre a négy műveletre redukálhatók. Műszaki működésük azonban nem áll meg itt. Alapfeltételként először is nem szabad elfelejteni, hogy a webes keresőmotorok olyan számítógépes programok, amelyek elektronikus processzorok segítségével matematikai algoritmusokat hajtanak végre annak érdekében, hogy bizonyos fájlokat megtalálhatókká tegyenek az interneten.

Matteo Pasquinelli minden algoritmust (1.) egy folyamat állandó ismétléséből eredő absztrakt diagramként, (2.) ennek a folyamatnak az egyes lépésekre való felbontásaként, (3.) egy adott probléma vele elérhető megoldásaként és (4.) egy gazdasági eljárásaként ír le, amely a rendelkezésre álló erőforrásokat a lehető leghatékonyabban használja fel.²³ Ezek a széles körben

Ez a meghatározás lehetővé teszi, hogy több ezer éves történelmet tulajdonítsunk az algoritmusoknak. A jelenlegi közvélemény és a tudomány középpontjában

A hangsúly azonban leginkább a számítógépes algoritmusokra helyeződik, amelyekről úgy vélik, hogy példátlan cselekvési képességgel rendelkeznek.²⁴ Ezek

automatikusan és szinte észrevétlenül működnek a rendszer háttérében. A legtöbb ember számára észrevétlenek maradnak.

működésükben rejtve, de folyamatosan megjelennek a programok végrehajtásával és a döntések átvételével.²⁵

A webes keresőmotorok esetében az információk automatikus, algoritmikus megtalálása lényegében így történik: Egy speciális program, az úgynevezett "crawler" linkeken keresztül kutatja át a növekvő világhálót, és a talált fájlokat, beleértve a címeket is, egy "helyi tárolóban" tárolja. Egy "indexelő" ezután "regisztert" hoz létre ezekből a fájlokból,

22 Vö. *ibid.*, 17-18. o.

23 Pasquinelli, Matteo (2019): Algoritmikus rituálék háromezer éve: A mesterséges intelligencia kialakulása a tér számításából. In: *e-flux journal #101, 2019 nyár*: <https://www.e-flux.com/journal/101/273221/three-thousand-years-of-algorithmic-rituals-the-emergence-of-ai-from-the-computation-of-space>, 12.06.2021. Pasquinelli az algoritmusok háromezer éves történetét bontja ki. Lásd még Chabert, Jean-Luc (szerk.) (1999): *Az algoritmusok története. A kavicstól a mikrochipig*. Berlin/Heidelberg: Springer.

24 A számítógépes algoritmusok részletesebb tárgyalását lásd Finn, Ed (2017): *What Algorithms want. Képzlet a számítástechnika korában*. Cambridge/London: MIT Press. Lásd még: Vismann, Cornelia/Krajewski, Markus (2007): Computer Juridisms. In: *Szürke szoba 29, ősz2007*, pp. 90-109.

25 Lásd még: Rieder, Bernhard (2020): *A rend motorjai. Az algoritmikus technikák mechanológiája*. Amszterdam: University Press. Rieder rögtön az elején megállapítja: "Az elmúlt évtizedekben, és különösen az internet széles körű elterjedése óta, a világ nagy részén a legtöbb ember számára mindennapi tapasztalattá vált az "információkeresés" algoritmikus eljárásaival való találkozás" (*ibid.*, 9. o.).

azaz egy kiterjedt adatbázis. Ezt a "regisztert" végül egy

Az adatokat a "kereső", azaz egy másik program olvassa ki, és összehasonlítja a keresők által a rendszerhez küldött lekérdezésekkel. Ez azt jelenti, hogy az interneten valójában soha nem keresnek, hanem csak egy korábban létrehozott nyilvántartást.²⁶

A webes keresés különleges teljesítménye azonban nem csak ebben az információszerzésben rejlik, hanem mindenekelőtt abban, ahogyan az információ elérhetővé válik. A kereső egy (általában meglehetősen hosszú) listát kap hierarchikusan rendezett eredményekkel. A több száz változót tartalmazó rangsort meghatározó algoritmusok vállalati titoknak számítanak, de Dirk Lewandowski nyomán hat alapvető rangsorolási tényezőt lehet megkülönböztetni: (1.) a szöveges anyag konzisztenciája, (2.) a dokumentumok népszerűsége, (3.) az információ aktualitása, (4.) a lekérdezés lokalitása, (5.) a keresőkre vonatkozó információk, ha vannak, és (6.) a keresési eredmények minősége.

a megtalált weboldalak technikai jellemzői.²⁷

A kortárs kritika egyik központi kiindulópontja, hogy automatizált, algoritmikus folyamatok határozzák meg, hogy milyen információk találhatók meg az interneten, és melyek nem. Ez például azt feltételezi, hogy a keresőmotorok algoritmusai "felelősek az internet átrendeződéséért".

tudás" "osztályozásával, súlyozásával és értékelésével".²⁸ A sor-

Az elfogult információválasztástól való félelmet két körülmény erősíti: egyrészt attól tartanak, hogy a keresők nem eléggé vannak tisztában a webes keresés működésével és a manipuláció veszélyeivel. Másrészt aggályos, hogy az algoritmusokat hogyan optimalizálják úgy, hogy a relevanciakritériumokat rugalmasan az egyes felhasználókhöz igazítsák. Ily módon minden egyes személynek automatikusan személyre szabott összeállítást kell kapnia. E két szempont következményeit az alábbiakban tárgyaljuk.

A webes keresés elindításához egyetlen karakter és az Enter billentyű lenyomása elegendő. A világhálón a billentyűzeten végzett két ujjmozdulat a minimális kiindulópont a keresési lekérdezésekhez - a hangvezérlés segítségével akár egy hang is szolgálhat lekérdezőként. Ezt azért említjük, mert a rövid lekérdezések a neten nem a kivétel, hanem a szabály. Tanulmányok igazolják, hogy a lekérdezések gyakran nem állnak sokkal több mint egy szóból.

– nem ritkán rosszul írva.²⁹ Ez a kis erőfeszítés a keresés részéről

26 Vö. Lewandowski (2018), 29-65. o. Összefoglalót lásd: ibid. 62-63. o.

27 vö. ibid. 93-129. o., áttekintés a 98. o. 28 Hege/Flecken (2014), p. 227.

29 Vö. Stark, Birgit/Magin, Melanie/Jürgens, Pascal (2014): Navigieren im Netz. Egy minőségi és mennyiségi felhasználói felmérés eredményei. In: Stark/Dörr/Aufenanger, 20-74. o., különösen.

Lásd még Lewandowski (2018), 78-87. o.

Birgit Stark, Melanie Magin és Pascal Jürgens kommunikációs kutatók ezt azzal magyarázzák, hogy a webes keresés "olcsó helyzetet" jelent a keresők számára, amely nagy erőfeszítés nélkül megfelelő eredményeket szolgáltat.³⁰ A webes keresés működési és tervezési elemei egyértelműek, amit a legtöbb kereső értékel, mivel "a keresési folyamat érzékelt bonyolultságának csökkentésében és a megfelelő információ minél gyorsabb megtalálásában érdekelt".³¹ Sokan nincsenek tisztában azzal, hogy a hirdetések és más felek befolyásolhatják a rangsorolást.

A személyre szabott eredménylisták révén az ilyen befolyásolás köre óriási mértékben bővül. A személyre szabás technikai célja, hogy a megjelenített információk kiválasztását és rangsorolását az egyes keresők igényeihez - és nem ritkán az adott üzemeltető vállalatok üzleti modelljéhez - igazítsa.³² Ebből a célból a keresőre vonatkozó információkat - mint például a tartózkodási hely, korábbi érdeklődések vagy tárolt érdeklődési profilok - automatikusan értékelik és figyelembe veszik a találati listák kritériumaként.³³ Mivel az ilyen személyre szabás nem objektívnek tekintett kritériumokon alapul, és nem is a humanista eszményképen, amely a rendelkezésre álló tudás teljes egészében reprezentálja, hogy mindenki számára egyformán elérhető legyen, a keresőmotorokat azért kritizálják, mert nem bővítik, hanem inkább korlátozzák az információk és vélemények sokféleségét. Attól is tartanak, hogy a társadalom közös tudáskánonja elveszhet, és az egyes emberek nagyon különböző információs buborékokba sodródhatnak.³⁴

2014-ben Jürgens, Stark és Magin empirikusan vizsgálták, hogy a Google keresési eredményei milyen következményekkel járnak a személyre szabás fokozására. A legmesszebbmenő hipotézisüket a következőképpen fogalmazták meg:

Amikor a keresőmotor ugyanazokra a keresőkifejezésekre különböző találatokat ad a felhasználóknak, ez feloldja a témákról korábban kialakult közös felfogást.

30 Vö. Stark/Magin/Jürgens (2014), p. 52.

31 Vö. ibid. 71. o. Vö. még: Lewandowski, Dirk (2014): How can the satisfaction of search engine users with their search results be explained? In: Kraah, Hans/Müller-Terpitz, Ralf (szerk.): *Suchmaschinen*. Münster: LIT, pp. 35-52.

32 Vö. Jürgens/Stark/Magin (2014) tanulmányát, különösen a 98-113. oldalon.

33 A profilalkotásról lásd: Degeling, Martin/Othmer, Julius/Weich, Andreas/Westermann, Bianca (szerk.) (2017): *Profilok: Interdisziplinäre Hozzájárulások*. Lüneburg: meson press. És ott különösen: Degeling, Martin (2017): Googles Interessenprofilung. A profil mint felügyeleti eszköz történetéről és jelentőségéről lásd még Bernard, Andreas (2017): *Komplizen des Erkennungsdienstes. Das Selbst in der digitalen Kultur*. Frankfurt a.M.: Fischer.

34 Vö. Jürgens/Stark/Magin (2014), 110-111. o.

potenciálisan, és szélsőséges esetben a közönség széttöredezéséhez vezethet [...].³⁵

Jürgens, Stark és Magin tanulmányukban nem tudták a várt mértékben megerősíteni ezt a hipotézist, de a társadalom webes keresőmotorok miatti fragmentálódásától való félelem továbbra is nagyon virulens.³⁶ Eli Pariser amerikai aktivista néhány évvel korábban a "szűrőbuborék" fogalmával vette fel ezt a félelmet. Itt feltételezi, hogy a keresők néha észrevétlenül beleeshetnek olyan egyéni információs buborékokba, amelyek torzítják a társadalmi konszenzust arról, hogy "mi a fontos, igaz és valós".³⁷ Pariser feltételezi, hogy nem csak a webes keresőmotorok, hanem mindenféle szolgáltató a neten egyre inkább az algoritmusokra támaszkodik, amelyeknek

A cél az egyéni érdekek előrejelzése:

Ezek a gépek együttesen egy egyedi információs univerzumot hoznak létre mindannyiunk számára - amit én Filter Bubble-nak nevezek -, és alapvetően megváltoztatják az ötletekhez és információkhoz való hozzáférésünket.³⁸

Az ilyen információs buborékok nem utolsósorban az újságírás konkurenciáját és a demokrácia veszélyét jelentik. Mert mi történik akkor, "ha már nem az újságírás" értékeli a hírek relevanciáját, hanem a "ez a feladat egy algoritmusra van bízva"?³⁹ Az elmúlt néhány évben Ez a félelem tükröződik az úgynevezett "álhírekről", azaz a hamis hírekről szóló vitákban, amelyek közül néhányat szándékosan terjesztenek online platformokon.⁴⁰ Ez nagy nemzetközi figyelmet kapott a választási kampány kapcsán a

Donald Trump volt amerikai elnök, akit arra célozgatott, hogy ő és

---

35 Ibid., p. 110.

36 Eddig az egyedi felhasználói profilok létrehozása nagyrészt az úgynevezett "cookie-k" segítségével történt: rövid szöveges információk a meglátogatott weboldalakról, amelyek minden felhasználó számára tárolhatók és elemezhetők. Mivel a webes nyomon követésnek ezt a formáját egyre több kritika éri, jelenleg még a Google is elfordul tőle, és más eljárásokat vezet be a profilok létrehozására. Lásd még: Fanta, Alexander (2021): Neue Spielregeln. Miért szünteti meg a Google a cookie-k nyomon követését. In: *netzpolitik.org*: https://netzpolitik.org/2021/neue-spielregeln-warum-google-cookie-tracking-abschafft/?utm_source=pocket-newtab-global-de-DE, 12.06.2021.

37 Pariser (2012), p. 28.

38 Ibid, p. Pariser17. többek között megállapítja: "Ha nem töröljük ki a szűrőfős történelmünket, arra vagyunk ítélve, hogy megismételjük" (ibid, p. 144).

39 Hege/Flecken (2014), p. 227.

40 Vö. példaként a ZfM 19. számának vitáit: Gesellschaft für Medienwissenschaft (szerk.) (2018): *Zeitschrift für Medienwissenschaft 2/2018, Heft 19: Faktizitäten*. Bielefeld: átirat.

csapata hamis és eltúlzott állításokkal manipulálta a választókat, különösen a közösségi médián keresztül - ezt a vádat Trump mindig azzal hárította, hogy a kritikus sajtót "álhíreknek" nevezte.⁴¹ Astrid Deuber-Mankowsky ebből az akut helyzetből kiindulva azt kérdezi, hogy "a neoliberalizáció, az ökonómizálás és a megfigyelés körülményei között, az úgynevezett álhírek, a rasszizmus, a homofóbia és a nőgyűlölet erőszakos következményeivel" egyáltalán lehetséges-e még helyet biztosítani az interneten a kritikus gondolkodásnak.⁴²

Eli Pariser is feltesz egy ilyen kérdést. Ez arra készíti, hogy "nyitottabb keresést" sürget, amely több "szerendipitást", azaz váratlan és előre nem látható szerencsés leletet kell, hogy elősegítsen.⁴³ A növekvő információs buborékok ugyanis nem utolsósorban a "kreativitás" és az "alkotóképesség" elvesztéséhez vezetnének:

"nyitottság". A webes keresőmotorok ily módon "az információk passzív fogyasztását segítenék elő, amely a felfedezés és a felfedezés útjában áll".⁴⁴ Eli Pariser ezért egy kevésbé takarékoskodó internetet szorgalmaz, és "az identitás humanistább és kifinomultabb megértését, a közügyek aktív előmozdítását és a polgári elkötelezettség ápolását" szorgalmazza.⁴⁵

Összefoglalva elmondható, hogy mind az automatizálás, mind a személyre szabás a digitális keresés technikai előfeltétele.

---

41 A gyanú szerint a manipulációk mögött álló cég a Cambridge Analytica, amely jelentős befolyással lehetett Nagy-Britannia Európai Unióból való kilépéséről szóló népszavazására is. Ezekről a vádakról lásd a következő cikket: Grassegger, Hannes/Krogerus, Mikael (2017): "Én csak azt mutattam meg, hogy a bomba létezik". In: *Tages-Anzeiger Online*: <https://www.tagesanzeiger.ch/ausland/europa/diese-firma-weiss-was-sie-denken/story/17474918> vom Donald Trump választási 12.06.2021.kampányáról és a politikai háttérrel lásd Bieber, Christoph/Kamps, Klaus (2017): *Nach Obama. Amerika az Egyesült Államokat keresve*. Frankfurt a.M./New York: Campus. Vö. még a következő antológia hozzászólásait: Boczkowski, Pablo J./Papacharissi, Zizi (szerk.) (2018): *Trump and the Media*. Cambridge/London: MIT Press.

42 Deuber-Mankowsky, Astrid (2018): A relatív igazság az álhírek válságában. *Gondolkodás Juhász Alexandra* "#100hardtruths-#fakenews: A primer on digital media literacy" című írásával. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft*, 2/2018, Heft 19, pp. 29-41, itt p. 33. Deuber-Mankowsky ebben a cikkében Alexandra Juhász online projektjével foglalkozik, amelyben többek között az "álhírekkel" szembeni ellenálló megközelítést teszteli. A projektről bővebben lásd: <https://scalar.usc.edu/nehvectors/100hardtruths-fakenews/index> 12.06.2021-től. A cikk utolsó részében még egyszer hivatkozom rá.

43 Lásd Pariser (2012), különösen a 104-105. o. A webes keresés szerendipitásáról szóló viták bevezetőjét lásd: Quan-Haase, Anabel/McCay-Peet, Lori (2014): The New Boundaries of Search. Szerencsés véletlen a digitális környezetben. In: Stark/Dörr/Aufenanger, pp. 136-159.

44 Pariser (2012), p. 102.

45 Ibid., 243. o.

A projekt célja a kritikus és sokszínű gondolkodásmód, valamint egy heterogén és demokratikus társadalom kialakítása.

2.3 Elnyomás és rasszizmus

Ebben az évben Safiya Umoja Noble, az Egyesült Államokban élő amerikai, a webes keresés segítségével arra akarta 2011 ösztönözni mostohalányát és unokatestvérét - mindketten afroamerikai származású fiatal lányok -, hogy gondolkodjanak el saját identitásukról és az Amerikai Egyesült Államokban tapasztalható politikai kirekesztés kihívásairól. Arra gondolt, hogy a két lány mit kereshet, és beírta a "fekete lányok" kifejezést a Google üres keresőmaszkjába. A terv, hogy a webes keresés segítségével beszélgetést indítanak az afroamerikai identitásról és a diszkriminációról, bevált - de sokkal radikálisabb módon, mint azt Noble várta volna. Meglepődve tapasztalta, hogy a keresése szűretlen pornográf képekhez és szöveges anyagokhoz vezetett, amelyeken fiatal fekete nők szerepeltek. De ez még nem minden: az ilyen képek, szövegek és linkek nem csak néhány találatként jelentek meg a Noble számára a sok közül, hanem uralták az egész listát.⁴⁶

Noble ezt az önéletrajzi elbeszélést tekinti a webes keresőmotorokkal kapcsolatos kutatásának motivációjaként. A témáról szóló könyve 2018-ban jelent meg *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism* címmel. Kutatásai eredményeként a Google kiválasztási folyamataira összpontosít, amelyek a vad szerint gyakran elősegítik a rasszista tendenciákat mutató elfogultságot.⁴⁷

Noble egyéb személyes tapasztalatokat is feltár és paradigmaticusan idéz az online kereséssel kapcsolatban. Például számos nő, köztük tanárok, orvosi asszisztensek és bolti eladók veszítették el állásukat, mert meztelen képek keringtek róluk az interneten.⁴⁸ Annak érdekében, hogy a magánszemélyek számára megkönnyítsék a feljelentő képek vagy szöveges anyagok eltávolítását a keresőmotorok indexéből, néhány éve vita tárgyát képezi az úgynevezett "elfeledtetéshez való jog" bevezetése - ezt Viktor Mayer-Schönberger javasolta kiemelkedő módon.⁴⁹ Az információk

---

46 Vö. Noble (2018), különösen a 3. és a következő oldalon.

47 Személyes adatok: Safiya Umoja Noble a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem Információs Tanulmányok Tanszékének adjunktusaként dolgozik. Emellett afroamerikai tanulmányokat és nemi tanulmányokat is tanít. Vö. a <https://safiyaunoble.com> honlapon található információkkal. 12.06.2021.

48 Vö. Noble (2018), pp. 119-121.

49 Lásd Mayer-Schönberger, Viktor (2011): *Delete: A felejtés erenye a digitális korban*. Negyedik kiadás a szerző új utószavával. Princeton: Princeton University Press, különösen.

Az önrendelkezési jog biztosítása érdekében az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete tartalmazza a személyes adatoknak a keresőmotorok indexéből való törléséhez való 2016jogot.⁵⁰ Az Egyesült Államokban azonban nincs hasonló törvény, amit Noble élesen bírál.⁵¹ Nem utolsósorban a jogalap hiánya miatt a feljelentések és elhallgatások inkább a szabály, mint a kivétel az interneten - Nemes számára "korunk legkevésbé szabályozott társadalmi kísérletében".⁵² A társadalmilag marginalizált csoportoknak gyakran különösen nehéz dolguk van az állítólagosan egyenlőségre törekvő digitális térben: Noble a "technológiai redlining" kifejezést használja arra, hogy leírja, hogyan jelölik és marginalizálják a társadalmi csoportokat és tartalmakat a világhálón gépesített és automatizált folyamatok révén.⁵³

Kutatásában azt vizsgálja, hogy az USA afroamerikai lakosságát hogyan és milyen következményekkel diszkriminálják az osztályozási rendszerek keretében. Az elnyomás formái nemcsak a történelmi könyvtárakban és katalógusokban figyelhetők meg, hanem már régen átkerültek a világhálóra is. Politikai mozgósításával kapcsolatban Noble nem utolsósorban saját származására hivatkozik, és magát és munkásságát a "fekete feminista technológia tanulmányok" tudományos-politikai mozgalom részének tekinti.⁵⁴

Mayer-Schönberger azt javasolja, hogy az online elérhető információkat automatikus lejárati idővel kellene ellátni.

50 Ez kifejezetten 2016a rendelet 117. cikkének kiegészítése. Vö. Weismantel, Jan (2017): *Das "Recht auf Vergessenwerden" im Internet nach dem "Google-Urteil" des EuGH- Begleitung eines offenen Prozesses*. Berlin: Duncker & Humblot. A vitát lásd még: Gstrein, Oskar Josef (2016): *Das Recht auf Vergessenwerden als Menschenrecht. Van-e jövője az emberi méltóságnak az információk korban?* Baden-Baden: Nomos.

51 Vö. Noble (2018), pp. 121-133.

52 Ibid., 6. o.: "Minden hangra szükségünk van, hogy előtérbe kerüljön és befolyásolja a közpolitikát korunk legszabályozatlanabb társadalmi kísérletével, az internettel kapcsolatban". Én (R.S.) magam végeztem az összes fordítást itt és a következőkben. Az eredeti idézetek a lábjegyzetben találhatóak.

53 A "redlining" kifejezés, amely a piros ceruzával való jelölésre utal, az Egyesült Államokban az 1930-as évektől az 1960-as évekig elterjedt gyakorlatra utal, amikor a várostérképeken megjelölték azokat a helyeket, ahol a befektetők számára bizonyos népességcsoportok miatt rosszabbak voltak a feltételek - ami súlyos infrastrukturális következményekkel járt. Lásd: Tracy, Jan (2018): Redlining 50 évvel ezelőtt betiltották. Ez még ma is fáj a kisebbségeknek. In: *The Washington Post* *Wonkblog*: <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2018/03/28/redlining-was-banned-50-years-ago-its-still-hurting-minorities-today> by the 12.06.2021.

54 Noble (2018), 171. o.: "Ez a könyv új vizsgálati irányvonalakat nyit meg azzal, ami szerintem egy fekete feminista technológiatanulmányok (BFTS) megközelítése lehet az internetkutatásban". Noble könyve vége felé már-már cinikusan megjegyzi, hogy bizonyára nem véletlen, hogy miközben a 20. században a marginalizált csoportok a nyilvánosságért küzdöttek, kialakult a mítosz, hogy a mesterséges intelligenciák képesek a méltányosabb döntéseket meghozni (vö. *ibid.*, 168-169. o.). Noble könyvét akkoriban írták, amikor még nem volt elgondó

A világhálón különböző viták folynak a megkülönböztetésről.⁵⁵ Itt azonban Noble monográfiájára mint példára fogunk koncentrálni. Egyrészt azért, mert kiemelten foglalkozik a webes kereséssel, másrészt pedig azért, mert Noble sebezhetősége és a domináns keresőmotorok elleni küzdelme különösen árulkodó az elemzéseim szempontjából. Noble monográfiáját úgy szeretném olvasni, mint kortárs választ a keresés és a megtalálás kortárs technikáira és azok megkülönböztető képességére. Egy fontos felismerés már világossá vált: aki keres, azt nem csak megtalálni vagy manipulálni lehet, hanem feljeleníteni, elnyomni és megsérteni is.

Noble nemcsak kritizálja a webes keresések eredményeit, hanem dokumentálja is azokat. Ennek érdekében könyve számos képet tartalmaz a Google keresési eredményekről.⁵⁶ Mindegyik esetben képernyőképekről van szó, azaz grafikus ábrázolások képei, amelyeket egy monitoron jelenítettek meg. A képek a keresési kérelem benyújtása után készültek, és általában a vezető találatokat mutatják.⁵⁷ A

Noble ezeket a képeket arra használja, hogy dokumentálja a Google teljesítményét és annak állítólagosan torz és tendenciózus jellegét, amelyet Noble rasszistának olvas. A képek tehát érvelésének fontos részét képezik. Ezek a dokumentumok az ő keresésének tanúságtételeiként, a diszkrimináció bizonyítékaként és kritikájának alapjául szolgálnak.

Közelebbről megvizsgálva azonban gyorsan kiderül, hogy az illusztrációk csak gyenge képet adnak az online keresésről. A legtöbb esetben a keresési eredményeknek csak az első oldala jelenik meg. Ráadásul a képernyőképeket általában a nyomtatáshoz vágják ki, és nyilvánvalóan csak az eredeti monitorkép egy részét mutatják. A képek ráadásul fekete-fehérek és nem színesek, rögzítettek és nem inaktívak, és némelyiken később hozzáadott jelölések is vannak.

Az afroamerikai lakosság hátrányos megkülönböztetése ellen erőteljes politikai tiltakozások és akciók történtek, például a *Black Lives Matter* szövetség által, amely 2013 óta kampányol a rasszista rendőri erőszak ellen, lásd: <https://blacklivesmatter.com> from 12.06.2021.

55 Vö. különösen Eickelmann (2017). Lásd Apprich, Clemens/Chun, Wendy Hui Kyong/Cramer, Florian/Steierl, Hito (2018): *Pattern Discrimination*. Lüneburg/Minneapolis: meson.

56 A Noble (2018) összesen több mint 50 illusztrációt tartalmaz. Több mint felük kifejezetten dokumentálja a Google-kereséseket. A fennmaradó ábrák a következőket mutatják pl. a Google önreprezentációjának kivonatai (vö. 43. o.), online hírek (vö. 184. o.) vagy egyéb robbanásveszélyes internetes leletek (vö. 117. o.).

57 Vö. ibid. 19-23. oldalon példaként. Ezek egy része is képernyőfotó fórumokról, ahol mások is megosztanak képernyőfotókat, úgymond másodkézből származó képernyőfotók. Például a 8. oldalon: Íme egy üzenet a Twitter közösségi kommunikációs hálózatról az évből, amelyben egy felhasználó megoszt egy Google Maps felvételét, amely a washingtoni Fehér Házat mutatja 2015 a "nigga-house" kulcsszó alatt.

kerültek hozzá.⁵⁸ Végül, de nem utolsósorban feltűnő, hogy a képek viszonylag rossz felbontásúak. És mégis fontosak ezek a képek, mert ezek az egyetlen dolog, ami megmaradt a Noble által végzett keresésekből.

A feliratokban Noble megjelöli, hogy mit mutatnak az egyes illusztrációk, és mikor készültek. Például a 19. oldalon található egy ábra, amelynek címe a következő: "Ábra A keresési eredmények első1.2. oldala a kulcsszavakra vonatkozóan".

'fekete lányok', 2011. szeptember 18."⁵⁹ Az ábra egy olyan weboldalt mutat, amelynek 17

Google keresési eredmények. Tízet a bal oldali oszlopban, hetet pedig egy valamivel kisebb jobb oldali oszlopban jelenítünk meg. Ez utóbbi a "Hirdetések" megjelöléssel van ellátva, mint reklámblokk. A korábban beírt keresési kifejezés a "fekete lányok" egy beviteli mezőben. Ez a képernyő tetején és alján is megjelenik. Noble ezzel a képpel bizonyítja, hogy pornográf és szexista találatokat kapott, amikor 2011-ben a "fekete lányok" kifejezésre keresett rá a Google-on. A kép megerősíti Noble kritikáját, mivel a 17 megjelenített találatból tizenegy kifejezetten pornográf anyagokra vagy szexuális szolgáltatásokra utal.

Noble számos más illusztrált példával mutatja be a webes keresés sztereotipikus hatását. Ez különösen a képkeresésnél válik világossá.⁶⁰ Noble például a "fekete lányok" kifejezésre való lekérdezésével számos fényképet talált erotikus pózban lévő, hiányos öltözetű, sötét bőrű nők grafikáit, míg a "szép" keresése fiatal fehér nők fotóihoz vezetett.⁶¹

Noble talál egy másik keresőeszközt, amely a sztereotípiákat reprodukálja az automatikus Google-kiegészítésben. Ennek segítségével a keresési lekérdezések a bevitelkor javaslatokkal egészülnek ki.⁶² Lewandowski és Quirmbach elmagyarázza, hogy a keresési javaslatokat elsősorban arra használják, hogy egyszerűsítsék a keresési lekérdezés megfogalmazását és optimalizálják a találati listákat a keresők számára.

58 Egy kivágott képernyőkép a beillesztett jelölésekkel megtalálható pl. *ibid.* 68.

59 Ez az illusztráció nagyon fontos Noble érvelése szempontjából. A könyvben többször említik, és többször grafikusán is megjelenik. Ugyanez az illusztráció például kissé felnagyítva megtalálható a következő oldalakon. 67.

60 A Google képkereső a Google egy független szekciója. A képek indexelésekor a keresőmotorok elsősorban a környező szöveget (pl. képaláírásokat) és a fájl metaadatait használják. Az általános információkereső rendszerek eddig csak korlátozott mértékben voltak képesek a képek grafikai tartalmának értelmes értékelésére. Bevezetésként lásd Lewandowski (2018), 55f. o. A képek világháló terjesztéséről és archiválásáról lásd: Rothöhler, Simon (2018): *Das verteilte Bild. Stream - Archive - Ambience*. München: Wilhelm Fink. A képaláírálás történeti fejlődéséről lásd még Blaschke, Estelle (2016): *The Excess of the Archive*. In: Mitman, Gregg/Wilder, Kelley (szerk.): *A világ dokumentálása. Film, fotográfia és a tudományos feljegyzések*. Chicago/London: The University of Chicago Press, pp. 224-253.

61 Vö. Noble (2018), p. ábra, 20, valamint 1.3 p. 22, ábra. 1.7.

62 Vö. *ibid.*, 20f. o.

be kell fejezni. A Google webes keresőjében az automatikus kiegészítés elsősorban a szóösszetételek aktuális népszerűségén alapul. Ez azonban növeli annak valószínűségét, hogy sztereotip javaslatok születnek.⁶³ Az olyan keresési javaslatok, amelyek főként a kereső adataiból származnak, azzal a veszéllyel járnak, hogy a meglévő társadalmi előítéleteket reprodukálják. Lewandowski és Quirnbach arra a következtetésre jut, hogy ennek a körülménynek a hatékony ellensúlyozásához alapos szerkesztői munkára van szükség.⁶⁴ Hogy ez nem mindig történik meg, azt Noble monográfiájának különböző illusztrációi mutatják. Az egyiket olyannyira tömörnek tartják, hogy módosított formában még a jelen kiadás borítójára is felkerült.⁶⁵ Ez a megszakított kérdő mondat befejezése.

"miért olyan [...] a fekete nők". A "miért ilyenek a fekete nők?" kérdés, amely már megfogalmazásában is előítéletes, az automatikus kiegészítés révén implicit módon a "milyenek a fekete nők" kérdéssé válik. A Google pedig kilenc különböző javaslattal válaszol erre a kérdésre, illetve mindegyikhez hozzátesz egy-egy félkövér szót, amelyek közül az első három már "dühös",

"loud", "mean", azaz "dühös", "hangos" és "aljas", megerősítik Noble vádját, miszerint a Google rasszista sztereotípiákat reprodukál.⁶⁶

Az említett példákából világossá válik, hogy a Google keresési eredményei tizértelműek lehetnek. Noble tézise, miszerint a webes keresőmotorok nem csökkentik, hanem inkább elősegítik az előítéleteket és a rasszista tendenciákat, szemléletesen bemutatja. Csak az utolsó illusztráció, amely Noble monográfiájában egy Google-keresést mutat be, különbözik a többitől ebben a tekintetben: Konklúziójának utolsó oldalán Noble egy képernyőképet nyomtat ki, amely ellenpéldát képez annak a keresési tapasztalatnak, amellyel kutatómunkáját kezdte, és amely így egy pozitív fejleményt dokumentál. Ismét a "fekete lányok" kulcsszavakra való keresés, ismét a Google keresőmotorral, és ismét a találati lista első oldala jelenik meg. De van egy szembetűnő különbség: Az ábra "C.2. ábra. Az utolsó

63 Vö. Lewandowski, Dirk/Quirnbach, Sonja (2013): Search suggestions during input. In: Lewandowski, 273-298. o., különösen a 293. o. és 275 a 293. o. és a továbbiakban.

64 Vö. *ibid.*, p. 296.

65 Lásd Noble (2018), 21. o., 1.5. ábra. E kiadás borítóján az illusztráció tartalmát grafikusán reprodukálták, és a cím fölé nyomtatták. A felső részen a keresőmaszk található az elvégzett bejegyzéssel, alatta pedig egy több soros fehér terület, amelyben a bejegyzés kiegészül egy félkövér betűvel írt kiegészítéssel. A 20-21. oldalon további két példát találunk a Google AutoComplete funkcióra: 1.4. ábra: "miért ilyenek a feketék" és 1.6. ábra: "miért ilyenek a fehér nők".

66 Vö. *ibid.* 21. o. Az automatikus kiegészítés teljes listája: "why are black wo-men so [...] angry, loud, mean, attractive, lazy, annoying, confident, sassy, insecure, bitter".

Google search on 'black girls', June 201623," egy öt évvel későbbi Google-keresést mutat, amely sokkal mérsékeltebb találatokat tartalmaz, és egyik sem kifejezetten pornográf.⁶⁷

Az időzített keresési eredmények között egyéb különbségek is felfedezhetők. Feltűnő például, hogy a találatok száma több mint kétszeresére nőtt; 2011-ben a webes keresőmotor még azt írta, hogy körülbelül találatot 140.000.000talált, a keresés során 2016

Ezen kívül 301.000.000.⁶⁸ a hirdetési találatokat tartalmazó oszlop hiányzik az új-keresés. A tizenkét megjelenített találat között csak egy olyan weboldal van, amely már a képernyőképen is 2011megtalálható volt: a "Black Girls Rock" nevű szervezet internetes jelenléte, amely egy évente megrendezett díjátadó ünnepségre alapozva az afroamerikai nők és lányok felemelkedését segíti elő. felhasználások.⁶⁹

Dramaturgiailag rendkívül hihető, hogy Noble érvelése a publikáció végén visszatér ahhoz a kutatáshoz, amelyet ő maga jelölt meg kutatási tevékenységének kiindulópontjaként, hogy reményteljes kilátást merítsen a jövőbe. A tényleges lényeg és a megváltozott keresés robbanásszerűsége azonban háttérbe szorul e narratíva javára. Ami igazán figyelemre méltó, az nem az, hogy a "fekete lányok" keresés öt év alatt megváltozott, hanem az, hogy a Google keresési eredményei számos tényező miatt *folyamatosan* változnak - sőt, szinte feltételezhető, hogy aligha vezet később végrehajtott keresés pontosan ugyanazokhoz az eredményekhez.

Az egyetlen dolog, ami a keresők számára hosszú távon állandó marad, az a számukra ellenőrizhetetlen változások lehetősége. Ez a bizonytalanság, amelyet a webes keresés folyamatosan előidéz, egyrészt központi eleme Noble felháborodásának, másrészt azonban saját dokumentációjában elhanyagolt. Az öt év alatt a "fekete lányokra" vonatkozó két illusztrált keresése olyan folyamatos és ellenőrizhető fejlődést sugall, amely nem létezik - és éppen ez az, ami a webes kereséseket olyan robbanásveszélyessé teszi. Egy dolog biztos: számos tényező határozza meg a rangsorolást. Ezek pedig az egyes keresők számára nem láthatók és nem ellenőrizhetők. Ráadásul a webes keresés algoritmusait továbbra is úgy tervezik, hogy folyamatosan frissítsék és kiigazítsák a találati listákat, így legalábbis az üzemeltető vállalatok, és kisebb mértékben más felek, pl. a

---

67 Vö. *ibid.*, 182. o.

68 A Google 2021 júniusában a "fekete lányok" kifejezésre történő keresés több mint négy milliárd találatot eredményezett. A pornográfia azonban nem jelent meg az első oldalakon.

69 Vö. <https://www.blackgirlsrock.com> a következő címen 12.06.2021.

keresőoptimalizálók segítségével célzottan lehet befolyásolni a rangsorolást.⁷⁰ Ebből következik, hogy az eredmények állandó változásnak vannak kitéve, és az egyes keresők - most már az internet legtöbb platformján - soha nem lehetnek biztosak abban, hogy holnap is ugyanazt az információt találják meg ugyanazzal a kereséssel. Ebben az értelemben Noble nagyon helyesen írja, hogy egy Google-ról szóló könyv már elavult, mire kinyomtatják, "elavult".⁷¹ Tanulmányuk nem tud információt szolgáltatni arról, hogy a ran- a Google királya ma vagy holnapra néz ki.⁷² Inkább a keresési eredmények konkrét hosszú távú dokumentációjaként kell értelmezni, a 2011 és között egy amerikai-amerikai nőnek megjelenített 2016 rasszista találatok dokumentációjaként:

Jennifer Eickelmann nyomán, aki Judith Butlerből kiindulva a következő témákkal foglalkozik

A keresési eredményeket, amelyekkel Noble szembesül, a "mediatizált tiszteletlenség" formáiként szeretném értelmezni, azaz "médiatechnológiailag kondicionált elutasításként és becsmérésként, amely kizárásokat hoz létre, és így korlátozza a (túl)életképesség lehetséges terét".⁷³ Ennek a "mediatizált semmibe vételnek" a performativitása, a Eickelmann szerint a kirekesztés, amely például "gyűlöletbeszédként" figyelhető meg a közösségi hálózatokban, "a technológiai feltételek és az ellenőrizhetetlenség összefüggésében fejeződik ki".⁷⁴ A kizárások állandó előállítása, amelyek technikailag

Az a tény, hogy a keresőmotor nem az egyén ellenőrzése alatt áll, szintén növeli a webes keresés rágalmozó erejét.

Az elején említett történetben, amelyben Nemes a két lánnyal az interneten akart keresgélni, személyként érezte, hogy a pornográfiai- és rasszista találatok. Megdöbbenette, hogy ártalmatlan keresése ilyen becsméréshöz vezetett.⁷⁵ Feltételezve, hogy a keresési eredmények folyamatosan változnak, az aggodalom egyre nő

70 Noble rámutat arra, hogy a Google általában nagyon gyorsan képes eltávolítani a problémás keresési eredményeket, különösen a nyilvános kritikák után, lásd Noble (2018), 6-9. o. (lásd Noble (2018), 6-9. o.).

71 Vö. ibid. 10. o.: "Egy könyv, amelyet a XXI. században az algoritmusokról vagy a Google-ról írnak, elkerülhetetlenül elavul, amint kinyomtatják".

72 Noble maga is utal erre a tényre: "Több éve írom ezt a könyvet, és az idő múlásával a Google algoritmusai bevallottan megváltoztak, így a 'fekete lányok' keresés most már közel sem ad annyi pornográf találatot, mint 2011-ben. Ennek ellenére a rasszizmus és a szexizmus újabb és újabb esetei jelennek meg a hírekben és a közösségi médiában, ezért ezen esetek sokaságát használok arra, hogy rámutassak, az algoritmikus elnyomás nem csak egy hiba a rendszerben, hanem inkább a web operációs rendszerének alapvető eleme" (ibid.), S. 10).

73 Eickelmann (2017), 22. o. Vö. még Butler, Judith (2006): *Haß spricht. A performatív politikájáról*. Berlin: Suhrkamp.

74 Eickelmann (2017), p. 23.

75 "Ami ebből az egyszerű, látszólag ártalmatlan keresésből visszajött, az ismét csak sokkoló volt" (Noble (2018), 17. o.).

hogy egy ilyen helyzet újra és újra megtörténhet, és hogy nincs menekvés a "mediatizált mellőzés", vagy Noble szavaival élve a "mediatizált mellőzés" elől. léteznek "az elnyomás algoritmusai". Úgy vélem, hogy a keresésnek ezt a szituációs erejét komolyan kell venni, és hogy ez a kiváltó oka Noble felháborodásának és a keresési eredmények dokumentálásának. Noble megpróbálja dokumentálni azokat a mo- meneteket, ahol a keresés bántó erővel bírt. A lényeg a bizonyítékgyűjtés. Mert ha feltételezzük, hogy az ilyen helyzetek utólag nem rekonstruálhatók, akkor nem lehet őket ésszerűen sem tisztázni, sem büntetni.

Egy történelmi összehasonlítás keretében Noble maga is utal az amerikai Kongresszusi Könyvtárra és az ott található rasszista besorolásokra.⁷⁶ A webes kereséshez képest talán döntő különbségre a következők mutatnak rá. Azonban nem teszik: annak bizonyítására, hogy a rasszista besorolási kategóriák a Kongresszusi Könyvtárban vannak, bármikor betekintést nyerhetnek. Annak bizonyítására azonban, hogy a Google vagy más internetes keresőmotorok rasszista eredményeket produkálnak, a keresést dokumentálni kell - azonnal, közvetlenül a lekérdezés beírása után - és újra és újra.

2.4 Monitoring és ellenőrzés

David Gugerli azt a tézist fogalmazza meg, hogy a keresőmotorokkal "az alapvető demokratizálódás, az információs emancipáció és a teljes áttekintés reménye éppúgy összekapcsolható", "mint a tudás technokrata monopóliumával rendelkező [...] felügyeleti állam horrorisztikus víziói".⁷⁷ A webes keresés demokratikus reményeit már megkérdőjeleztük az előző két szakaszban az automatizált kiválasztás és az ebből eredő tendenciaszerű torzulások miatt. Ez a szakasz most azokat a diskurzusokat mutatja be, amelyekben a keresőmotorok mint a felügyelet eszközei, valamint a gazdaságilag motivált adatgyűjtés és ellenőrzés tekintetében a kritika középpontjában állnak.

Feltételezhető, hogy a keresőmotorok üzemeltetői a keresési lekérdezések tárolásával és értékelésével potenciálisan befolyásolhatják a társadalmat.⁷⁸ Ennek fontos előfeltétele a gigantikus mennyiségű adat összegyűjtésének és összekapcsolásának technikai képessége. A "Big Data" címszó alatt a vita arról szól, hogyan, milyen célokra és milyen következményekkel lehet felhasználni az adatokat.

---

76 Vö. *ibid.*, 135f. o.

77 Gugerli (2009), p. 11.

78 Lásd még Schrade (2018).

az adatok feldolgozása.⁷⁹ A keresőmotorok esetében általában a gazdasági lehetőségeket hangsúlyozzák. Az üzemeltető vállalatok a tárolt lekérdezések elemzését felhasználhatnák a reklámok célzására, a kereslet és kínálat összehangolására, és "a világot tranzakciós lehetőségeiben olvashatóvá tennék".⁸⁰

John Battelle amerikai újságíró hirtelen jött rá az ilyen Big Data-elemzések hatékonyságára, amikor a Google szolgáltatásával találkozott. 2002 "Zeitgeist". A "Zeitgeist" frappánsan és hatásosan foglalta össze az elmúlt évek keresési lekérdezéseit, azt sugallva Battelle-nek, hogy "a Google nem csupán a kultúra pulzusán tartja az ujját, hanem közvetlenül kapcsolódik a kultúra idegrendszeréhez".⁸¹ Battelle tudta, hogy a webes keresőmotorok nemcsak folyamatosan regisztrálják, hogy a világ mit keres, hanem ezt arra is felhasználhatják, hogy előrejelzéseket készítsenek, trendeket jelezzenek előre, hirdetésekkel helyezzenek el és véleményeket befolyásoljanak.

A vonatkozó könyvében aztán a "szándékok adatbázisa" kifejezést használja, amelyet úgy határoz meg, mint "az összes keresési lekérdezés összegét".⁸² Továbbá leírja, hogy a webes keresés célja a teljes összekapcsoltság és a felfedezhetőség. Ez arra enged következtetni, hogy a közeljövőben a digitális keresés "a számítógép-központú webről" kiindulva "kvázi metasztatikusan" minden eszközre és tárgyra kiterjedhet: "Képzeld el, hogy a kutyánkat, a gyermekünket, a pénztárcánkat, a mobiltelefonunkat, az autónkat is be lehet guglizni".⁸³ Hamarosan "minden, ami értéket képvisel [...], csatlakozni fog a világhálóhoz, mert a vezetékes világban a kapcsolódás határozza meg az értéket".⁸⁴

Ezek a jövőképek egy olyan társadalomra utalnak, amelyben a gépek folyamatosan regisztrálják, hogy mit keresnek az emberek, hogy semmi se maradjon rejtve, és hogy mindent mindig megtaláljanak. Nem meglepő, hogy ezek a víziók aligha ébresztenek reményt a demokratikus áttekintésre, hanem inkább a totális megfigyeléssel kapcsolatos félelmeket és aggodalmakat.

Ez nem utolsósorban az adatvédelemről és a magánélet védelméről szóló vitákban is tükröződik. Az a tény, hogy elméletileg minden bejegyzés a világhálón lehet

79 Vö. Reichert, Ramón (2014): Bevezetés. In: Ders., pp. 9-31.

80 Engemann, Christoph (2014): Nem lehet nem Transact - Big Data und Transaktionalität. In: Reichert, pp. 365-381, itt pp. 377.

81 Battelle (2006), 12. o. A "Zeitgeist"-t azóta felváltotta a Google "Trends" szolgáltatása. Vö.: <https://trends.google.de/trends> 2021.06.12-től.

82 Battelle (2006), 15. o. Az eredetiben Battelle a "szándékok adatbázisáról" beszél. Az adatbázisok átfogó médiatudomány tárgyalása megtalálható a következőkben: Burkhardt, Marcus (2015): *Digitale Datenbanken. Médiakélmélet a nagy adatok korában*. Bielefeld: átírt.

83 Battelle (2006), 303-304. o.

84 Ibid., p. 305.

Az a tény, hogy az adatok tárolhatók, elemezhetőek és eredetükig visszakövethetőek, Maximilian Hotter jogtudóst arra az értékelésre készíti, hogy a társadalom résztvevői jelenleg olyan sok digitális nyomot hagynak maguk után, hogy az elveszett magánszféra mesterséges helyreállítása érdekében szükségessé vált a hatékony állami adatvédelem.⁸⁵ Ezek az értékelések azon a megfigyelésen alapulnak, hogy a webszolgáltatások néha nagyon pontos betekintést nyernek ügyfeleik tevékenységébe. Az úgynevezett "session replay scriptek" segítségével például vizuálisan rögzíteni lehet a weboldalakon zajló interakciókat - mintha valaki a felhasználó válla fölött nézné, miközben a világhálón szörföl.⁸⁶

De nemcsak a vállalati felügyelet veszélyei, hanem az állami és titkosszolgálati felügyelet veszélyei is széles körben megvitatott téma voltak az elmúlt években. 2013-ban Edward Snowden, az NSA egykori alkalmazottja kiszivárogtatta a nyilvánosság számára a kormányzati megfigyelési projektek adatait, ami világszerte nagy felháborodást keltett.⁸⁷ A megfigyelési tanulmányok, amelyekre Zygmunt Bauman elméletei és David Lyon munkássága jelentős hatást gyakorolt, jelenleg ilyen jelenségekkel foglalkoznak. Bauman megalapozta a "múló" vagy "folyékony modernitás" beszédét, a folyékony struktúrákkal és az exterritoriális és a technikai lehetőségekkel. "posztpanoptikus" ellenőrzés.⁸⁸ Bauman és Lyon egy párbeszédben az "átláthatóság" egy olyan formájára hivatkozik, "amelyen keresztül nemcsak a polgár mint olyan,

85 Vö. Hotter, Maximilian (2011): *Privatsphäre. Der Wandel eines liberalen Rechts im Zeitalter des Internets*. Frankfurt a.M./New York: Campus, 146. o. Az adatvédelem és a magánélet védelmének német nyelvterületen folytatott vitájáról lásd még Gaycken, Sandro (2013): *Jenseits von 1984. Datenschutz und Überwachung in der fortgeschrittenen Informationsgesellschaft. A ténszerűség*. Bielefeld: átirat.

86 Vö. az amerikai Princeton Egyetem Információs Technológiai Politikai Központjának tanulmánya az úgynevezett "session replay scriptek" használatáról, amelyekben egyes weboldalakon az összes interakciót rögzítik elemzés céljából. A tanulmány szerint: "Talán tudja, hogy a legtöbb weboldalon harmadik féltől származó analitikai szkriptek rögzítik, hogy Ön milyen oldalakat látogat meg, és milyen kereséseket végez. Az utóbbi időben azonban egyre több webhely használ "session replay" szkripteket. Ezek a szkriptek rögzítik az Ön billentyűleütéseit, egérmozgásait és görgetési viselkedését, valamint a meglátogatott oldalak tartalmát, és elküldik azokat harmadik fél szervereinek. A tipikus analitikai szolgáltatásokkal ellentétben, amelyek összesített statisztikákat szolgáltatnak, ezek a szkriptek az egyes böngészési munkamenetek rögzítésére és lejátszására szolgálnak, mintha valaki a vállad fölött nézne." In: Englehardt, Steven/Acar, Gunes/Narayanan, Arvind (2017): No boundaries. Személyes adatok kiszivárgása munkamenet-visszajátszó szkriptek által. In: *Freedom to Tinker: freedom-to-tinker.com/2017/11/15/no-boundaries-exfiltration-of-personal-data-by-session-replay-scripts of the 12.06.2021.*

87 Lásd: Greenwald, Glenn (2014): *Nincs hová bújni. Edward Snowden, az NSA és az amerikai felügyeleti állam*. New York: Metropolitan Books.

88 A *múló modernitás* elméletéről lásd Bauman, Zygmunt (2003): *Flüchtige Moderne*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, különösen 7-15. o. Vö. még Bauman/Lyon (2013). A *Surveillance Studies* bevezetéséhez lásd Lyon (2007). A német médiatudományban folyó vitához lásd.

de minden ember a mindennapi élet minden területén megállás nélkül ellenőrizhető, megfigyelhető, tesztelhető, értékelhető, megítélhető és kategorizálható".⁸⁹

A felügyeleti tanulmányok másik fontos elméleti hivatkozási pontja Michel Foucault *Felügyelet és büntetés* (1975) című műve - különösen az ott megalkotott "fegyelmi társadalom" fogalma miatt.⁹⁰ Követve

Jeremy Bentham brit filozófus és jogászhoz, Foucault különösen szemléletesen bontja ki az általános fegyelmezés gondolatát: Bentham egy "Panopticon" nevű megfigyelőközpont 1787-épitészeti modelljét tervezte. Konceptiója nemcsak börtönök, hanem iskolák, gyárak, kórházak vagy elmeegógyintézetek építésére is irányult. A tervezett építészet funkcionalitása éppoly egyszerű volt, mint amilyen ötletes: egy torony, egy belső udvar és körülötte egy gyűrű alakú, cellákra osztott épület. A cellákat el kell árasztani fénnel, és a bennük tartózkodóknak jól láthatónak kell lenniük. A toronyban lévő őrsosztnak viszont, amelynek mindenre rálátása van, rejtve kell maradnia, így a foglyok soha nem tudhatják, hogy valóban figyelik-e őket vagy sem - ezért potenciálisan mindig azt feltételezik, hogy figyelik őket.

Menj.⁹¹

Michel Foucault szerint a panoptikus megfigyelésnek ez a modellje arra volt hivatott, hogy "elterjedjen a társadalmi testben", hogy "általánossá váljon".⁹² A panoptikumnak hatalma volt

a vizualizáció "automatizált és személytelenített".⁹³ Egy "tanítvány-Mostantól kezdve "az alattvalóknak kell látszaniuk, akiknek reflektorfényben kell lenniük, hogy a hatalom szorítása biztos maradjon".⁹⁴

A folyamat során bárki válhat megfigyelővé, de bárki válhat megfigyelté is. Foucault szerint Jeremy Bentham így a mindenütt jelenlévő felügyelet eszméjének meghatározó úttörőjévé vált, "amely képes arra, hogy hogy mindent láthatóvá tegyenek, de saját magukat láthatatlanná".⁹⁵

Kammerer, Dietmar/Waitz, Thomas (2015): Überwachung und Kontrolle. Bevezetés a fókuszba. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2/2015, Heft13, pp. 10-20.

89 A megfigyelés "teljesen egyoldalú". Bauman/Lyon (2013), 24. o.

90 Vö. Foucault, Michel (1977): *Überwachen und Strafen. A börtön születése*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, különösen a 251-292. o. A *fegyelmi társadalomról* lásd még Foucault (2006a), 161-165. o.

91 Vö. Bentham, Jeremy (1962): Panoptikum, avagy az Ellenőrzési Ház. In: Ders: *Jeremy Bentham művei. Negyedik kötet*. New York: Russell & Russell, Inc. 37-172. o., különösen 40-41. o.

92 Foucault (1977), p. 267.

93 Ibid., p. 259.

94 Ibid., p. 241.

95 Ibid., p. 275.

A neokapitalista érdekek és a "poszt-panoptikus" megfigyelési technológiák idején azonban a lakosság megfigyelése már nem szolgálja a klasszikus fegyelmi célokat.⁹⁶ Shoshana Zuboff közgazdász a piac új formájáról beszél a világhálón zajló "adatgyűjtési őrület" kapcsán, amelyet ő "felügyeleti kapitalizmusnak" nevez. Itt "az emberi tapasztalatokat nyersanyagként dolgozzák fel, hogy viselkedési adatokká alakítsák át".⁹⁷ A legtöbb ilyen adatot a jövőbeli viselkedés előrejelzésére használják, hogy előre jelezzék a profitlehetőségeket.⁹⁸ Zuboff a Google-t a "kapitalizmus eme lehengerlő új formájának" úttörőjeként írja le, mivel a vállalat az elsők között volt, amely hatalmas profitot termelt a gyanútlan keresők viselkedési többletéből.⁹⁹

Gilles Deleuze az 1990-es évek elején az "ellenőrzés társadalmának" koncepciójával egy olyan elemzési eszközt hozott létre, amely ma is népszerű, annak kimutatására, hogy a jelenlegi rezsimek már nem elsősorban az alanyokat akarják fegyelmezni. Bentham Panoptikumával ellentétben, amely még az alattvalók egy bizonyos eszmény felé való neveléséről szólt, a kortárs ellenőrzés "rövid távú és gyors forgalomra irányuló, ugyanakkor folyamatos és korlátlan".¹⁰⁰ A Deleuze által leírt "irányítás" és "moduláció" mechanizmusai széles körben elterjedtek a vonatkozó vitákban.¹⁰¹ Például, ahogy Theo Röhle leírja, a webes keresőmotorok egy állandó visszacsatolási hurokban értékelhetnék a lekérdezéseket, hogy statisztikákat készítsenek, hirdetéseket helyezzenek el, optimalizálják a kínálatot és a kapott adatok segítségével növeljék a nyereségüket. A "szabálytalan viselkedés" szintén "ellenőrizhető", mivel már nem jelent veszélyt a rendszerre, hanem kiértékelhető általa a produktív továbbfejlesztés érdekében.¹⁰² A kibernetikából származó ellenőrzési eljárásokat a pénzadók és a hirdetőik kielégítésére használnák.

A felhasználói adatok folyamatos bevitele lehetővé teszi a rendszer számára, hogy rugalmasan alkalmazkodjon az új körülményekhez és integrálja az eltéréseket, miközben továbbra is a fogyasztás növelésének célja felé tart.¹⁰³

A digitális technológiák által támogatott kibernetikus "kon-troll társadalom" gondolata válik egy olyan kritika kiindulópontjává, amely a kibernetikus társadalom teljes elvesztését követeli...

96 A "poszt-panoptikus" felügyeletről lásd különösen Bauman (2003), 18-19.

o. 97 Zuboff (2018), 18-19. o. 22.

98 Vö. *ibid.*, 22ff. o.

99 *Ibid.*, p. 85.

100 Deleuze (1993), p. 260.

101 Vö. pl. Röhle (2010); Han (2012); Bauman/Lyon (2013).

102 Vö. Röhle (2010), 229-234. o., itt a 230. o. idézve.

*ibid.*103, p. 231.

az eltérő önrendelkezés.¹⁰⁴ Ramón Reichert attól tart, hogy a kontrolltársadalom egyéne csak "mint hasznosságának megfejthető és átformálható alakja" érdekes,¹⁰⁵ míg Wolfgang Streeck szociológus azt polemizál, hogy az egyén "a digitális kapitalizmus hatalmas adattáiraiban" kontrollálható potenciáljában elsősorban fogyasztóként vagy terrorizálóként jelenik meg:

A terroristát meg kell találni, mielőtt azzá válna; a fogyasztóról tudni akarjuk, hogy mit akar fogyasztani, mielőtt ő maga tudná. Ily módon mindkettő - mindkettő a maga módján - kitelepül azok közül, akiknek van mondanivalójuk.¹⁰⁶

Nem szabad túlzásnak tekinteni azt az elképzelést, hogy a Big Data elemzések segítségével meg lehet előzni a terrortámadásokat. Az algoritmusok, amelyek a terrorista hálózatok leleplezése érdekében világszerte a posztrelációs adatbázis-rendszerekben keresnek információkat, valóban a kormányok eszközei közé tartoznak. Jutta Weber egy 2018-ban megjelent esszéjében tárgyalja és leírja, hogyan "hatalmas mennyiségű adatot keresnek, osztályoznak és csoportosítanak minták, kapcsolatok, asszociációk és "anomáliák" szerint".¹⁰⁷ A keresés tárgya általában nem egy "pontosan meghatározott probléma, hanem inkább egy nagyon tágan meghatározott cél [...] - például egy terrorista megtalálása".¹⁰⁸ Weber rendkívül problematikusnak nevezi a terrorizmus elleni Big Data-háborúk következményeit:

"A lehetséges potenciális gyanúsítottak figyelmen kívül hagyásától való félelem miatt" a keresési kritériumokat rendkívül kibővítenék, ami azt eredményezné, hogy egyre több és több személy adatait "betáplálnák a gyilkossági és megfigyelési listák adatbázisaiba", és ott automatikusan elemeznék.¹⁰⁹

A digitális keresőmotorok és a Big Data-kiértékelések keretében történő szándékos megfigyeléssel, ellenőrzéssel és manipulációval kapcsolatos, fentebb vázolt aggodalmak nem utolsósorban azért olyan virulensek, mert a gépek bonyolult szerkesztési és kiválasztási folyamatai általában nem érthetők a kívülállók számára. A webes keresőmotorokat gyakran "fekete dobozként" emlegetik, mivel működésük ismeretlen, és csak a be- és kimeneteken keresztül válhatnak hozzáférhetővé a felhasználók számára.¹¹⁰ Úgy tűnnek fel, mint hatalmas fantomok, amelyek mindent láthatóvá tesznek, de maguk is

104 Lásd például Tiqqun (2007): *Kibernetika és lázadás*. Zürich: diaphanes.

105 Reichert, Ramón (2014): Facebook's Big Data. A kollektív Verdatung média- és tudástechnikái. In: Ders., pp. 437-452, itt pp. 448.

106 Streeck (2015), p. 256.

107 Weber (2018), 236. o.

108 Ibid., 235. o.

109 Ibid., p. 224.

110 Vö. például Jürgens/Stark/Magin (2014), 114. o. és Pasquale (2015), 59-100. o.

a láthatatlanban marad. Bauman és Lyon így összegez: "Miközben mindennapi életünk minden részletében egyre átláthatóbbá válik a minket megfigyelő szervezetek számára, tevékenységüket egyre kevésbé látjuk.¹¹¹ Az ellenőrzéssel, felügyelettel és manipulációval kapcsolatos aggodalmakat, ahol a kormányok elsősorban a hatalom fenntartásában, az üzemeltető vállalatok pedig saját profitjuk maximalizálásában érdekeltek - és aligha érdekel bárkit is a lakosság információinak és véleményének sokszínűsége -, ez a radikálisnak vélt egyensúlyhiány erősíti. Az átláthatóság és az átlátszatlanosság ehhez kapcsolódó paradox kapcsolatát e fejezet következő, utolsó szakasza tárgyalja.¹¹²

2.5 Fekete doboz

A 2010-ben megjelent *Der Google-Komplex (A Google-komplex)* című monográfiájában Theo Röhle azt a célt követi, hogy "a keresőmotorok területén a hatalmi attribúciókat pontosítsa".¹¹³ Ez a projekt azon a megfigyelésen alapul, hogy a webes keresőmotorokkal kapcsolatban mind a nyilvános, mind a tudományos viták "a hatalmi viszonyok olyan egységét sugallják, amely így nem létezik".¹¹⁴ Ez olyan gondolatokat idéz fel, amelyek különösen a Google-t "a digitális korszak hatalmas uralkodójának megtestesítőjeként" stilizálják.¹¹⁵

Röhle ezért munkájában arra törekszik, hogy differenciáltan vizsgálja meg a Google-keresés mögött álló különböző szereplőket, és leírja egymásra gyakorolt hatásukat. Ennek érdekében négy cselekvő szövetséget különböztet meg: a Google vállalat, a webes tartalomszolgáltatók, a külső keresőmotorok optimeres és a keresők.¹¹⁶ Elemzései azonban azt sugallják, hogy a su-
Az ebben a komplexumban élők vannak a leggyengébb tárgyalási helyzetben. Ennek oka, hogy önkéntelen adatszolgáltatóként jelennek meg, akiknek viselkedését a reklámrendszer által befolyásolt értékláncban megfigyelik, igazolják és ellenőrzik.
gurated és gazdaságilag kizsákmányolt.¹¹⁷ Röhle a következőképpen zárja munkáját

111 Bauman/Lyon (2013), p. 24.

112 Vö. a továbbiakban Schrade (2019).

113Röhle (2010), p. 14.

114 Ibid.

115 Ibid.

116 A keresőoptimalizálók olyan szolgáltatók, akik külső beavatkozással befolyásolják a keresőmotorok rangsorolását, általában a vállalatok megbízásából, és így hozzájárulnak ahhoz, hogy a kívánt termékek a lehető legmagasabb helyen jelenjenek meg a rangsorban. Lásd még: *ibid.*, 81-82. és 118-121. o.

117 Vö. *ibid.*, 231-235. o.

A jelentés azzal zárul, hogy a felhasználókon múlik, hogy "felismerjék munkájuk értékét, és a gépeket saját ízlésük szerint konfigurálják".¹¹⁸

Röhle azonban aggodalommal tekint a jövőbe: "Szabályozás, oktatás vagy a technikai alternatívák támogatása - eddig szinte minden megközelítés kudarcot vallott a felhasználók kényelme miatt".¹¹⁹ És nyilvánvalóan azért is, mert a Naivitás, mert Röhle nagyfokú tudatlanságot feltételez a keresők részéről. Csak kevesen ismerik a rangsorolás kritériumait, nem is beszélve az ellenőrzésről.¹²⁰ Ezen túlmenően, a webes keresőmotorok, összehasonlítva az új rendszer a régebbi rendszerekhez képest sokkal hatékonyabban rejti el "közvetítői szerepét minimális interfészek és rendkívül rövid feldolgozási idők mögé", ami az "átlátható információhoz való hozzáférés látszatát kelti".¹²¹

Ez utóbbival kapcsolatban Röhle egy olyan átláthatatlan technológia gondolatát veti fel, amely mindazonáltal a világhoz való ellenállás nélküli hozzáférést sugallja. Miközben a Google keresőmotor egyre több döntést hajtana végre automatizált módon, a felhasználóbarát keresőmotor egy új világot hozna létre.

"átlátszósági illúzió" kimenete.¹²² Az itt kibontakozó váltás, Röhle ezt 2013-ban egy esszéjében teszi egyértelművé: "Hogyan termeli a Google a valóságot".¹²³ A Google "egy azonosítható kapuórból egy fekete dobozba [...], amelynek osztályozásai és kategorizálásai

ugyanolyan erősek a diskurzusban, de csak rendkívül homályosan sejthetőek".¹²⁴ Ezen a ponton fenyegető Röhle kísérlete, hogy "homályosan "gonoszként" konstatálja".

webes keresés "konglomerátuma" és a hatalmi viszonyok differenciált elemzésével való szembeállítás,¹²⁵ hogy elérje a határait, vagy akár kudarcot valljon. Mert amikor a keresőmotor fekete dobozá válik, egy illúzió az átláthatóság, és alig maradt lehetőség a keresők számára,

"az algoritmusok értelmet beíró kategorizálási kísérletei elől",¹²⁶ akkor a világ egy hatalmas fantommal van dolga, amely mindent lát és irányít, de maga a láthatatlanban marad.

A keresőmotor-kutatás aligha menekülhet meg ettől az erőteljes attribúciótól. Így Schetsche, Lehmann és Krug szociológusok már a *Google társadalmáról* szóló esszéjükben is megjegyzik, hogy 2005, "a számítógépes programok

118 Ibid., p. 235.

119 Ibid., p. 234.

120 A felhasználók naivitásáról vö. ibid. 14-15., 138-139. o. és 138-139. o., valamint ibid. 227.

121 Ibid., 14-15. o.

122 Ibid., p. 165.

123 Vö. Röhle, Theo (2013): *Wie Google Wirklichkeit produziert*. In: *Pop. Kultura és kritika, kiadás 2, Spring 2013*, pp. 41-47.

124 Ibid., 46-47. o.

125 Röhle (2010), p. 14.

126 Röhle (2013), p. 47.

és a hálózati technológia [...] általában "fekete dobozként" jelenik meg a felhasználók számára, és a "technikai ismeretek" hiánya miatt "varázslatos módon értik meg a számítógépek és hálózatok világát".¹²⁷ Az irracionális eszmékbe és összeesküvés-elméletekbe való beleesés veszélye ellen sajnos nem mindig küzdenek következetesen a tudományos elemzések. Frank Pasquale amerikai jogász *The Black Box Society* című monográfiájának címe például már hozzájárul a digitális technológiák mögött álló erők misztifikálásához. A könyv alcímében a "láthatatlan algoritmusokra utal, amelyek a pénzt és az információt irányítják".¹²⁸ Természetesen ez magában foglalja a "rejtett keresési logikát" is, amelynek Pasquale egy egész fejezetet szentel.¹²⁹ Ebben hangsúlyozza, hogy a társadalom szinte elképzelhetetlen hatalmat adott a digitális keresőszolgáltatásoknak, hogy meghatározzák, mit érzékelünk és mit nem.¹³⁰

A keresőmotor mint fekete doboz azonban józanabb kontextusban is megjelenik. A Google webes kereső személyre szabási folyamatairól szóló empirikus tanulmányaik kapcsán Jürgens, Stark és Magin megjegyzik, hogy ezek nagyrészt elkerülik a tudományos elemzést: "Sem az input, a működési mód és a kimenet [...], sem a használat nem vizsgálható olyan alaposítással, amely megfelelné társadalmi jelentőségüknek".¹³¹ A "mindenféle kívülállók" számára "a keresőmotorok egésze így egyszerűen egy fekete doboz".¹³² A kifejezést a keresés és a megtalálás történeti elemzéseiben is használják, hogy a tudásszervezés átláthatatlanságára és az ezzel járó ködös hatalomra utaljon. Nikolaus Wegmann például a *Bücherlabyrinth: Suchen und Finden im alexandri-nischen Zeitalter* című vonatkozó monográfiájában metaforikusan a "fekete dobozos könyvtár" feltöréséről ír.¹³³ Amikor a kultúratudós Philipp von Hilgers kritizálja, hogy a kifejezés A "fekete doboz" kifejezés "szomorú tudományos zsargonná" fajult, és leginkább akkor használják, amikor "a modern társadalmi formák átláthatatlanságára utalnak", így e vádaskodás mögött egyúttal a kifejezéssel és annak következményeivel való szembenézésre való felhívás is áll.

127 Ez a "világ újjávarázsolását" ösztönözné. Forrás: Schetsche, Michael/Lehmann, Kai/Krug, Thomas (2005): Die Google-Gesellschaft. Az új tudásrend tíz alapelve. In: Lehmann/Schetsche, 17-31. o., itt p. (25kiemelés az eredetiben).

128 Lásd Pasquale (2015). Az idézet az én fordításom a "The Secret Algorithms That Control Money and Information" alcímet viseli.

129 Vö. ibid. 59-100. o. Az eredetiben a fejezet címe: "A keresés rejtett logikája".

130 Lásd ibid, p. 98 Pasquale kifejezetten ezt írja: "...szinte elképzelhetetlen hatalmat adtunk a keresőszektornak, hogy meghatározza, mit látunk, hol költünk, hogyan érzékelünk".

131 Jürgens/Stark/Magin (2014), p. 114.

132 Ibid.

133 Wegmann (2000), p. 60.

hogyan fontolja meg újra.¹³⁴ Mert valóban úgy tűnik, hogy a kifejezést sokkal gyakrabban használják, mint amennyire reflektálnak rá: Sürgősen szükség van az elmélkedésre, különösen a webes keresés tekintetében, hogy ellensúlyozzuk a nagy, kifürkészhetetlen hatalmi konglomerátumról alkotott elképzeléseket, és megmutassuk, hogy a keresők hogyan "konfigurálhatják a gépeket a saját értelmükben".¹³⁵ Ezért a következőkben kísérletet teszünk arra, hogy az átláthatóság és az átláthatatlanság közötti feszültséget, amely a keresőmotort mint fekete dobozt jellemzi, ambivalenciájában mutassuk be.

Az átláthatóság iránti igény jelenleg leginkább azt jelenti, hogy a manipulációk és a korrupció leleplezése érdekében láthatóvá kell tenni a rejtett információkat.¹³⁶ Míg eredeti jelentésében a szó egyszerűen a fény áteresztőképességére utal, metaforaként óriási jelentésbőségre tett szert.¹³⁷ A kifejezés a nyugati demokráciák egyfajta vezérékévé vált. Régóta feltételezik, hogy az állampolgárok "az állam rendelkezésére álló valamennyi adat nyilvánosságra hozatalát" követelik, és hogy az információnyújtás megtagadása káros a demokratikus véleményformálásra.¹³⁸ Byung-Chul Han filozófus így ír erről: "Egyetlen más divatszó sem uralja manapság annyira a közbeszédet, mint az átláthatóság. Mindenekelőtt az információszabadsággal kapcsolatban hivatkoznak rá nyomatékosan."¹³⁹ Mert a demokratikus implikációk ellenére helyénvaló a szkepticizmus az átláthatóságról szóló kijelentésekkel kapcsolatban. Manfred Schneider német tudós arra figyelmeztet, hogy az átláthatóság iránti igény mögött "hatalomvágy, elméleti erőszak, vak médiaideológia és lehetetlen ígéret" is meghúzódik.¹⁴⁰

Transparenztraum című monográfiájában Schneider megkísérli feltárni az átláthatóság fantáziáját, és történelmileg visszavezetni azt.¹⁴¹ Médiatudományi szempontból a következő három szempont tűnik különösen központi: a megtévesztésmentes kommunikáció, az erőteljes,

134 Hilgers, Philipp von (2010): A fekete doboz eredete. In: Ders./Ofak, Ana (szerk.): *Recursions. A tudás hajtogatásairól*. München: Wilhelm Fink, pp. 135-156, itt pp. 139.

135 Röhle (2010), 235. o. (lásd fent).

136Vö. Schneider (2013), 20-21. o. Vö137.

ibid. 11-16. o. Vö.

138 Martini, Mario (2014): *Transparenz, Partizipation und Kollaboration als Leitbilder einer digitalen Zeitenwende*. In: Hill; Hermann/Martini, Mario/Martini, Mario/Wagner, Edgar (szerk.): *Transparenz, Partizipation, Kollaboration. A digitális közigazgatás újragondolása*. Baden-Baden: Nomos, pp. 9-16, itt pp. 14.

139 Han (2012), p. 5.

140 Schneider (2013), p. 16

141 Áttekintést lásd a bevezetőben, ibid. 11-35. o.

a mindent átható tekintet és nem utolsósorban a média nélküli, azaz közvetítés nélküli "valóság".¹⁴² Schneider az átláthatóság ilyen eszméit megvalósíthatatlan álomnak minősíti, amely örületbe torkollhat.¹⁴³ És így nemcsak a hangsúlyos követelés, hanem a transzparencia kemény kritikája is része a jelenlegi vitának. Byung-Chul Han kis kultúrpszichista esszéjében lesújtó szavakkal illeti azt, amit "átláthatóság társadalomnak" nevez:

Az átláthatóság társadalma a bizalmatlanság és a gyanakvás társadalma, amely a bizalom csökkenése miatt az ellenőrzésre támaszkodik. [...] Az eltűnő erkölcsi tekintély helyét az átláthatóság veszi át, mint új társadalmi imperatívusz.¹⁴⁴

Még e polémia nélkül is világossá válik, hogy az átláthatóság iránti igények egyrészt gyorsan ütköznek a technikai valóság korlátaiba, másrészt szkepticizmushoz és bizalmatlansághoz vezetnek. Ez különösen igaz azokra a dolgokra, amelyek teljesen elérhetetlenek, átláthatatlanok, azaz átláthatatlanok maradnak.

A fekete doboz azonban a második világháború zűrzavaros időszakára visszavezethető barát-gyalogos rendszerhez kapcsolódik. Még mielőtt a kifejezés a korai kibernetika metaforájaként megjelent volna, a szövetségesek a vadászrepülőgépekben használt radartechnológiára használták, amely az ellenség kezébe került, de nem tudták dekódolni, és így nem tudták használni megismételhető.¹⁴⁵ A fekete doboz legkompromisszummentesebb definíciója ebben az értelemben olyan műszaki eszközt ír le, amelyet lehetetlen kinyitni, és amely következképpen csak a bemenetein és kimenetein keresztül hozzáférhető.¹⁴⁶

A fekete dobozt mint ellenséges gépezetet nemcsak Friedrich Kittler veszi elő a médiatechnológiák eredete után kutatva a háború történetében,¹⁴⁷ hanem gyakran használják a jelenlegi vitákban is.

142 Lásd még Schrade (2019), p. 42.

143 Vö. Schneider (2013), p.

Han15.144 (2012), p. 79.

145 Vö. Hilgers (2010), 142-149. o. A radarkészülék "magnetron" néven vált ismertté.

146 Vö. ibid., p. és 140 Galloway (2011), p. 269.

147 Vö. Kittler, Friedrich (1996): Wenn das Bit Fleisch wird. In: Klepper, Martin/Mayer, Ruth/Schneck, Ernst-Peter (szerk.): *Hyperkultur. A számítógépes korszak fikciójáról*. Kittler a "fekete doboz" kifejezést használja a "reverse engineering" kapcsán: "A konkurencia, vagy jobb esetben az ellenség mikroprocesszorát megvásárolják, és annak minden rendszerállapotát tesztelik; a teszt eredménye egy olyan chiptervezéshez vezet, amelynek talán már semmi köze sincs az eredetihez, azaz nem vált ki jogsértési igényt, de ugyanúgy szilíciumba önthető" (160. o.). A "közösségi hálózatok" jelenlegi "reverse engineering"-jéről lásd Gehl, Robert W. (2014): *Reverse Engineering Social Media. Szoftver, kultúra és politikai gazdaságtan az újmédia-kapitalizmusban*. Philadelphia: Temple University Press.

a szélsőséges szembenállás fogalmának felidézésére használják.¹⁴⁸ Így a fekete doboz metaforája ma is a felvilágosult és részvételi társadalom ellenségeképeként működik.¹⁴⁹ Egy ilyen markáns ellentét azonban egyszerre két problémát is okoz: nemcsak arra csábít, hogy az átláthatóságot dicsóítsuk és az átláthatatlan fekete dobozt démonizáljuk, hanem egyúttal bojkottálja annak lehetőségét, hogy a működésükben hozzáférhetetlen techno- logiákkal szemben ellenálló módot találjunk.

E problémák kezelése érdekében érdemes még egyszer közelebről megvizsgálni a fekete doboz fogalmát. Bruno Latour a következő kifejezést használja

blackboxing" a szereplő-hálózat elméletének kontextusában, hogy leírja, hogy még a tudományos munka és a minden működő gépezet alapjául szolgáló technikai újítások is olyanok, mint egy feledésbe merülő fekete doboz "tartalma":

Amikor egy gép zökkenőmentesen működik [...] csak a bemenetet és a kimenetet kell figyelembe venni, nem pedig a belső bonyolultságát. Ebből adódik a paradoxon: minél sikeresebb a tudomány és a technológia, annál átláthatatlanabbá és sötétebbé válik.¹⁵⁰

Latour nem korlátozza ezt a gondolatot az ellenségként stilizálható egyedi technikai eszközökre, hanem kiterjeszti egy olyan világra, amely tele van emberi és nem emberi szereplőkkel, akik mindannyian összetett, egymásba ágyazott fekete dobozokként olvashatók, és akik mindannyian együtt cselekszenek. Latour mindig úgy tekint minden tárgyra, emberre és dologra, mint intézmények és kollektívák részeire, "amelyek közvetítőként vegyes státuszukban csilognak [...] anélkül, hogy tudnánk, hogy egy vagy sok, hogy egyetlen fekete dobozt vagy a sokféleségek labirintusát alkotják".¹⁵¹

Philipp von Hilgers hivatkozik Latour megfontolásaira, de bírálja őt, mert nem veszi figyelembe, hogy a "blackboxing" nemcsak elkerülhetetlen és mindenütt jelenlévő, hanem tudatos és rendkívül produktív folyamat is. A fekete bokszt szintén "alkalmazott és pozitív tudás".¹⁵² A kibernetikában éppen azért vették fel elméleti modellként, mert a fekete doboz fel nem nyitásának korlátozása megnyitotta "a hatékonyabb vizsgálati módszerek és új felismerések alkalmazását".¹⁵³ Ezek az úgynevezett fekete

---

148 A fekete dobozról mint "ellenséges gépezetről" lásd. 153.

149 Lásd Pasquale (2015) példáját.

150 Latour (2002), p. 373.

151 Ibid., 235-236. o.

152 Hilgers (2010), S 141.

153 Ibid., p. 138.

A fekete doboz episztemológia komoly hatással volt az informatikára. Ott a fekete doboz "olyan hardver- és szoftverkomponensekre utal, amelyeknek egyértelműen meghatározott interfészei vannak, így olyan programozás végezhető, amely csak ezen interfészek működésének ismeretét igényli".¹⁵⁴

Ebben az információtechnikai szemléletben nem a fekete doboz feltörésének vágya áll a középpontban, hanem inkább annak funkcionálásának lehetősége. Alexander Galloway azt írja, hogy a fekete doboz episztemológia az európai tudományos világ számára "a tudás új megközelítése" volt, "amely már nem követelte meg a tárgy belsejébe való behatolást, hanem inkább meghagyta a tárgyat a maga átláthatatlanságában, és csak a megfigyelhető viselkedése alapján hozott ítéleteket".¹⁵⁵ Galloway a fekete doboz metafizikai feltöltésére irányuló tendenciák ellenében rámutat arra, hogy a fekete doboz "tisztán funkcionális lény, lényeg vagy transzcendentális mag nélkül".¹⁵⁶

Ez az olvasat szükségesnek tűnik ahhoz is, hogy a webes keresőmotort mint fekete dobozt megértsük. A modern számítógépek fejlődése szempontjából úttörő döntés volt olyan adatbázis-rendszerek kifejlesztése, amelyekhez egyszerű felhasználói felületek segítségével és nagy technikai tudás nélkül lehetett hozzáférni. A "blackboxing" a műszaki funkcionálás központi fogalmává vált. Bizonyos mértékig ez képezte az alapját a személyi számítógépek, a világháló és az ott működő keresőszolgáltatások fejlődésének.¹⁵⁷

Ez a kijelentés nem jelenti azt, hogy nem szükséges óvatosságot tanúsítani, amikor olyan átláthatatlan rendszerekkel foglalkozunk, amelyek képesek adatok tömegeinek tárolására, értékelésére és kiválasztására. Nem is azt akarja sugallni, hogy a nagyobb átláthatóság iránti igény teljesen naiv és hiábavaló. És az érvelésem semmiképpen sem akarja a keresőmotor mint fekete doboz előtti kapitulációt jelenteni. Éppen ellenkezőleg: úgy vélem, hogy az átláthatóság és az átláthatatlanság közötti feszült viszony, valamint a "blackboxing" folyamatainak differenciált szemlélete szükséges ahhoz, hogy tájékozott, objektív és nem utolsósorban ellenálló módon tudjunk a digitális technológiákkal foglalkozni. A cél az kell legyen, hogy megszabaduljunk az átláthatóság és az átláthatatlanság ellentéte által keltett félelmektől, és meg kell próbálni először megérteni a fekete dobozt mint technikai funkciót.

---

154 Ibid., p. 140.

155 Galloway (2011), pp. 271-272.

156 Ibid., p. 274.

157 Lásd Gugerli (2009), 70-88. o. Erre a fejleményre a következő fejezet végén még visszatérek.

értem. Ugyanis pontosan ezt a funkcionalizálást tartom központi előfeltételnek ahhoz, hogy - ahogy Röhle követeli - a világhálón keresők "a saját értelmükben konfigurálhassák a gépeket".¹⁵⁸

Ez a perspektíva a kereső lakosság önképét is erősítheti. Végtere is, ez nem önmagában egy átlátható ügyfélkör, amelyet a webes keresőmotorok folyamatosan megvilágítanak.

és ellenőrzött.¹⁵⁹ Épp ellenkezőleg, ez éppen fordítva van: minden keresés Az egyén "a gép szemszögéből" kezdetben maga is egy fekete doboz, amely csak bemeneten és kimeneten keresztül kommunikál. Ennek eredményeként a keresők kódolhatják magukat, és potenciálisan képesek olvasni a modulációkat a és a rendszer ellen használják fel őket.¹⁶⁰

A webes keresőmotorokkal szembeni érzékelt tehetetlenséget, amely ebben a fejezetben visszatérő téma volt, nem kell, hogy az átláthatóság hiánya erősítse. Aki keres, azt manipulálhatják, megbánthatják, irányíthatják és megtalálhatják - de meg is védhetik magukat. E munka központi törekvése, hogy rámutasson azokra a gyakorlatokra, amelyek lehetővé teszik a webes keresés nem átlátható funkcióinak nyugodtabb kezelését. Ugyanis Röhle kérdésére, hogy milyen lehetőségek vannak arra, hogy "túllépünk a jelentés-felíró kategorizáláson", a következő válaszban

megpróbál menekülni az algoritmusok",¹⁶¹ sok lehet valójában

Keresse meg a válaszokat. Ezek közül sok már része a webes keresőmotorokról folyó vitának, néhányat a történeti szövegek elemzései alapján fogok megadni, néhányat pedig a dolgozat végén újra vitára bocsátok. Ennyire előre kell számítani: A több átláthatóság iránti tehetetlen követelés nem tartozik ezek közé.

---

158 Vö. Röhle (2010), p. 235.

159 Így mutatja be például Han, vö. Han (2012), 80-82. oldal.

160 A teljes titkosításhoz lásd a "teljesen homomorfikus titkosítás" jelenlegi próbálkozásait: Tibouchi, Mehdi (2014): Fully Homomorphic Encryption over the Integers: From Theory to Practice. In: *NTT Technical Review*, Vol. 12. No. 7., July 2014: https://www.ntt-review.jp/archive/nttt_echnical.php?contents=ntr201407fa5.pdf&mode=show_pdf from the 12.06.2021.

161 Röhle (2013), p. 47.

3. Osztályozás és dokumentálás a következők érdekében 1900

3.1 A tudás bibliografizálása Paul Otlet-vel

Az emberiség tudásának dokumentálása utópisztikus céljával Paul Otlet belga ügyvéd és Henri La Fontaine békeaktivista nemzetközi bibliográfiai irodát nyitott 1895Brüsszelben.¹ Kezdvé a

Classification Décimale Universelle", a bibliográfiai információkat több millió indexkártyára kellett átvinni, és a könnyű hozzáférés érdekében kártyadobozokba rendezni.² Az ismeretek osztályozása és az erre adott válaszok

A kezdetben "Institut International de Bibliographie", később "Institut International de Documentation" néven működő hivatalnak azonban nem csak az információcsere volt az egyetlen tevékenysége. Otlet és La Fontaine később többek között egy archívumot, egy múzeumot és egy kongresszusi központot hozott létre. Az ő forgalmas intézményük "Mundaneum" és "Palais Mondial" néven vált ismertté. Elkötelezett volt az oktatás, a béke és a nemzetközi tudásátadás mellett, és mintegy négy évtizeden át tartó fellendülést élt meg.

eseménydús történet, különböző elképzelésekkel, finanszírozással, hálózatépítéssel, sikerekkel és kudarccokkal.³

A hajtóerő mindig Paul Otlet (1868-1944) maradt, aki szövegeiben, vázlaiban és előadásaiban többször is új tervek bontott ki a tudás dokumentálására.⁴ Őt itt - Markus Krajewski koncepciójára hivatkozva - úgy írják le, mint egy

---

1 Otlet életének és munkásságának bemutatását lásd Wright (2014), különösen a 3-19. és 44-88. oldalon.

2 Vö. az Elnökség magyarázó szövegével: La Fontaine, Henri/Otlet, Paul (1895): Création d'un Répertoire Bibliographique Universel: note préliminaire. In: *Bulletin de L'Institut International de Bibliographie 1 (1895-1896)*, pp. 15-38. Angol fordításban: Otlet, Paul [La Fontaine] (1990b): Creation of a Universal Bibliographic Repertory: A Preliminary Note. In: Rayward, pp. 25-50.

3 V . bevezető Hartmann, Frank (2012): Die Logik der Datenbank. Leibniz és a Google között - Otlet a világ könyvtárosa. In: Ders., 11-61. o. Vö. még az időrendi táblázatot, ibid., 199-200. o. Az ezekből a vállalkozásokból létrejött "Nemzetközi Informatikai  s Dokumentációs Szövetség" (FID) egészen a következő évig létezett. 2002.

4 Az Otlet által hátrahagyott kiterjedt sz vegkorpuszr l lásd Rayward, W. Boyd (2012): Bibliográfia - Paul Otlet. In: Hartmann, pp. 169-198. Otlet felfogásáról.

A szerzőt "1900 körüli világprojekt-készítőként" olvashatjuk, azaz olyan személyként, aki "az új médiatechnológiai vívmányok" eredményeként és "a haladásba és a fejlődés szüntelen ugrásszerű fejlődésébe vetett alig ingerült bizalmának" köszönhetően évtizedeken át sikeresen tesztelte saját elképzeléseit a tudás globális szervezéséről és kommunikációjáról.⁵

Eredményei ellenére Otlet sokáig feledésbe merült. Miután projektjeinek finanszírozása lejárt, archívumát a német Wehrmacht kifosztotta, ő maga pedig a második világháború végén szinte észrevétlenül halt meg, fennállt a veszélye, hogy öröksége elveszik.⁶ A rövid méltatásoktól eltekintve, mint például Suzanne Briet vonnak a tudás dokumentálásáról szóló releváns esszéje, kezdetben nem volt Otlet-ről 1951,⁷ posztumusz vita.

Életrajzát és elemzését először az 1975ausztrál Warden Boyd Rayward írta meg. Tizenöt évvel később lefordította Otlet néhány fontos esszójét angolra is.⁸ Otlet anyagi hagyatékát végül a 1993Mons. A Munda- neum múzeum 1998 óta őrzi az ő és intézménye emlékét.⁹ A szövegei iránti fokozott érdeklődés azonban csak az utóbbi években figyelhető meg: A német nyelvterületen Frank Hartmann 2012-ben adta ki a *Vom Buch zur Datenbank (Könyvtől az adatbázisig)* című Otlet-antológiát, Alex Wright megírta2014 a *Cataloging the World* című életrajzot, 2017 óta pedig a francia *HyperOtlet* online projektet. Többek között Otlet *Traité de Documentation* (1934) című fő művét is szerkesztik és digitális formában elérhetővé teszik.¹⁰

Feltételezhető, hogy ez a növekvő érdeklődés a vizio- nális Otlet iránt nem utolsósorban az online keresésnek köszönhető. Hartmann így találja

---

a világról és annak összekapcsolhatóságáról lásd Otlet, Paul (1935): *Monde. Essai d'Universalisme: Connaissance du Monde, Sentiments du Monde, Action organisée et Plan du Monde*. Editions Mundaneum. Brüsszel: D. Van Keerberghen & fils.

5 Krajewski (2006), 22. o. Az eredeti idézet nem Otletre vonatkozik, hanem általánosságban határozza meg az "1900 körüli projektkészítő" alakját.

6 Vö. Wright (2014), 3-13. o. A kutatások jelenlegi állásának áttekintéséhez lásd Michael Buckland összeállítását: <https://people.ischool.berkeley.edu/~buckland/otlet.html> by. 12.06.2021.

7 Briet, Suzanne (2006) [1951]: *Mi a dokumentáció? A klasszikus francia szöveg angol fordítása*. Lanham/Toronto/Oxford: Scarecrow Press, 12. o.

8 Vö. Rayward, W. Boyd (1975): *The Universe of Information. Paul Otlet munkássága a dokumentációért és a nemzetközi szervezésért*. Moszkva: Viniti. Vö. még Rayward (1990).

9 Lásd a mons-i Mundaneum honlapját és az ott található krónikát: <https://archives.mundaneum.org/en/history> from 12.06.2021.

10 Vö. Hartmann (2012); Wright (2014); <https://www.enssib.fr/recherche/projets-de-recherche-et-partenariats/projet-HyperOtlet> vom, valamint12.06.2021 Otlet (1934).

Otlet mint "világkönyvtáros" történelmileg "Leibniz és a Google között",¹¹ míg Wright bevezetőjében dramatizálja, hogy a digitális internetes keresés idején nemcsak Otlet nagy álma, hanem legrosszabb félelmei is valóra váltak.¹² A múzeumként újjáélesztett mons-i "Mundaneum" jövendelő módját találta meg ennek a kortárs összehasonlításnak a kezelésére: 2012-ben nagyszabású együttműködést kötött a Google-lal, ezzel tisztelegve Otlet úttörő teljesítménye előtt a mai internetes keresés számára.¹³ Ez az eredmény nemcsak abban a kísérletben áll, hogy egy univerzális, azaz minél egységesebb, mindenre kiterjedő és globális tudásszervezetet hozzon létre, hanem abban is, hogy az Otlet technikailag fejlett és multimédiás alapú terveket készített az információk dokumentálására és szolgáltatására.¹⁴

E munka célja, hogy kortárs szövegekből kiindulva feltárja azokat a problémákat, amelyeket az információ (mindig már) technológiai keresése és megtalálása okoz, és amelyekhez a keresésnek és a megtalálásnak, illetve a keresett és a talált tárgyának viszonyulnia kell. Különböző korszakokból származó különböző szövegeket elemezzünk, és összekapcsoljuk őket a világhálón való keresés feltételeiről szóló jelenlegi vitákkal. Ez nem annyira azzal a céllal történik, hogy a keresés és a megtalálás nagy történelmi fogalmak kontextusában ideális-típusos módon leírja és elhelyezze a keresést és a megtalálást, hanem inkább azzal a törekvéssel, hogy a keresés és a megtalálás műveleteinek a tudásszervezés kontextusában rejlő sokféle és ellentmondásos jellemzőit célzott szövegelemzéseken keresztül dolgozza ki. Ez a munka tehát olyan szövegek iránt érdeklődik, amelyek sajátos módon reagálnak koruk technikai és társadalmi körülményeire, és ezáltal implicit vagy explicit módon tárgyalják a tudás keresését és megtalálását, valamint az ezzel kapcsolatos problémákat és konfliktusokat. Ebből az érdeklődésből kiindulva a mű egyre mélyebbre és mélyebbre hatol a múltba. Az első állomás neve Paul Otlet.

E fejezet elemzései különösen Otlet korai szövegeivel foglalkoznak. Ugyanis ezekben a szövegekben alapozta meg a bibliográfiáról és a tudás dokumentálásáról alkotott elképzeléseit. Emellett erőteljesebben fejezte ki magát az információk keresése és megtalálása kapcsán.¹⁵ A következő szakaszok négy műveletre összpontosítanak: "feltérképezés", "osztályozás", "dokumentálás" és "szabványosítás". Megvizsgálják, hogy milyen eszközökkel

---

11 Hartmann (2012), p. 11.

12 Vö. Wright (2014), p. Otlet tudásdokumentációjának a digitális információs rendszerek irányába történő 19. fejlődéséről lásd még Day (2014), különösen 15-34. o.

13 Vö. Wright (2014), 295-297. o. és <https://archives.mundaneum.org/en/history> a következő honlapról 12.06.2021.

14 Lásd Hartmann (2012), különösen a 41-56. o. Lásd még van den Heuvel, Charles/Rayward, W. Boyd (2012): Visions and Visualisations of Data Integration. In: Hartmann, pp. 103-140.

15 Ennek érdekében a Boyd Rayward által angolra fordított összegyűjtött esszékét vizsgáljuk meg közelebbről, és tesszük hasznossá a jelenlegi viták számára, lásd Rayward (1990).

és milyen célokkal akarta Otlet a világ ismereteit igazgatni. Az egyik központi felismerés az, hogy Otletnek, mint "világkönyvtárosnak" a progresszív tudáskoordináció és a reprezentatív gondolkodás között kell elhelyezkednie. Bár intézményével a modern informatika úttörőjévé vált, kortársai imperialista fantáziájának alárendeltje maradt.

Az ilyen fantáziák például abban az elképzelésben fejeződtek ki, hogy a tudást lehet

- mint egy még felfedezetlen kontinens. Ezt a metaforát használjuk a következő részben Otlet és La Fontaine történelmi eseményeinek és bibliográfiai terveinek bemutatására. A következő két alfejezetben az osztályozás és a dokumentálás alapvető műveleteit elemezzük. Ezek egyrészt úttörőek voltak Otlet munkássága szempontjából, másrészt azonban óriási kihívások elé is állították. Végül az utolsó fejezetben bemutatjuk, hogy a tudásszervezés szabványosítása hogyan vált különösen fontos szemponttá a keresőmotorok 20. századi továbbfejlesztése szempontjából.

3.2 A feltérképezése

A 20. századba való átmenetet Közép-Európában állítólag "a jövőbe vezető példátlan küszöbként" érzékelték.¹⁶ Az 1871-es francia-porosz háború vége és az első világháború 1914-es kitörése közötti időszak ugyanis a viszonylagos politikai stabilitás korszaka volt, "egyidejűleg lázas gazdasági és technikai fellendüléssel".¹⁷ Bár az úgynevezett "Belle Époque" művészete és irodalma a "fin de siècle"-t kulturális hanyatlásként állította be, az európai társadalmakat feltehetően túlnyomórészt a haladásba vetett optimista hit inspirálta.¹⁸

Az akkoriban végéhez közeledő 19. századot a gyors népességnövekedés, a nemzeti törekvések, az iparosodás, a gyors közlekedési eszközök, az elektrotechnika és az új kommunikációs technológiák jellemezték.

16 Kuchenbuch, Thomas (1992): *Die Welt um 1900. Unterhaltungs- und Technikkultur*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, pp. 17.

17 Ibid.

18 Vö. Faulstich, Werner (2006): Bevezetés. Indulás az új évszázadba. In: Ders. (szerk.): *Az első évtized. Az évszázad20. kultúrtörténete*. Paderborn: Wilhelm Fink, 7-21. o., különösen. Lásd Herre, Franz (1998): *Jahrhundertwende 1900. Untergangsstimmung und Fortschrittsglauben*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

média. ¹⁹ E fejlesztések többsége a századfordulón még korántsem érte el a csúcspontját. A század a látványos párizsi világiállítással (1900), olyan forradalmi elméletekkel, mint Sigmund Freud *álomértelmezése* (1900) vagy Albert Einstein *relativitáselmélete* (1905), a Ford első tömeggyártású autóival és a mozi meghonosodásával 20. kezdődött. ²⁰

Markus Krajewski szerint ebben az 1900 körüli korszakban - amelyet "a politika birodalmi előirányzatai", "a tudományos szintű nemzetközi megértés" és az "expanzív kereskedelmi kapcsolatok" jellemeztek - a víziós és globális projektek nagyobb mértékben tűntek megvalósíthatónak. ²¹ Különösen a "világforgalom" teremtett hatékony médiatörténeti előfeltételt az ilyen elképzelések számára. A "vezetékek, útvonalak [...], fordítások és továbbítások hálózatai", ²² azaz a távírás, a vasút, az óceánhajózás és a postai szolgáltatások összetett rendszerei az "emberek, áruk és információk *egyetemes* továbbítására" vonatkozó új globális szabványokkal elősegítették azt az elképzelést, hogy a világot egy "rendelkezésre álló" "teljességként" fogják fel. ²³ Míg ez a növekvő globalitás egyrészt nagyfokú differenciálódást igényelt, másrészt felmerült az igény, hogy "a számtalan nemzeti differenciáltságot", valamint a "tudás elágazását" "transznacionális szabványok segítségével biztosítsák a nemzetközi csere érdekében". ²⁴

E feltételezések során Krajewski leírja "a projektkészítő 1900 körüli alakját". Ezek többnyire "marginális számok" voltak, "akik beavatkozásait a bevett tudástermelés periferiáján kezdték", hogy onnan hatoljanak be "a hatalom intézményeibe", és érvényt szerezzenek "unortodox elképzeléseiknek". ²⁵ A kiindulópont az ő A diákok tervei mindig is diagnosztizált hiányosságot jelentettek, amit a novációs erejük segítségével akartak ellensúlyozni. Elegendő finanszírozás esetén a következőkkel rendelkezének

---

19 Vö. Faulstich, Werner (2004): *Medienwandel im Industrie- und Massenzeitalter (1830-1900). A média története, 5. kötet*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, különösen a 9-27. oldalon.

20 Vö. Faulstich (2006), 12-19. o. Vö. még: Frewert, Ute (szerk.) (2000): *Das Neue Jahrhundert. Europäische idődiagnózisok és jövőkonceptiók 1900 körül*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Mölk, Ulrich (szerk.) (1995): *Europäische Jahrhundertwende. Tudományok, irodalom és művészet 1900 körül*. Göttingen: Wallstein. Vö. még Freud, Sigmund (1900): *Az álmok értelmezése*. Lipcse/Bécs: Franz Deuticke.

21 Krajewski (2006), pp. 12-13.

22 Ibid., p. 19.

23 Ibid., 56-57. o.

24 Ibid., p. 62.

25 Ibid., p. 16.

merész kísérletbe kezdtek, amely a tapasztalat határain mozgott, bármikor kudarccal fenyegetett, mégis az "emberiség javának" előmozdítása iránti igény és meggyőződés vezérelte őket.²⁶ Paul Otlet ebben a fejezetben ilyen projektkészítőnek bizonyul.

Otlet egy olyan évszázadból származik, amelyben Európa és Észak-Amerika különösen sokat foglalkozott a tudás reprezentációjával és saját kulturális identitásával. A nemzeti narratívákat, eredményeket, személyiségeket és javakat modern intézményekben, például a múzeumban, az állami levéltárban vagy a könyvtárban állították ki, és lenyűgöző módon rögzítették modern adathordozókon, például fényképen vagy későbbi filmen. Jürgen Osterhammel történész *Die Verwandlung der Welt (A világ átalakulása)* című könyvében írja: "A 19. század a szervezett emlékezet és egyúttal a fokozott önvizsgálat korszaka volt."²⁷ Werner Faulstich hangsúlyozza, hogy a század elejét egy "teljesen új médiakultúra" és az ebből következő "valósághoz való viszonyulás" megváltozása is jellemezte: "A valóságról inentől kezdve már nem csupán *beszámoltak*, nem csupán *ábrázolták*, hanem vizuálisan, auditíve, audiovizuálisan *reprodukálták*."²⁸

Ez a megfigyelés fontos a következő elemzés szempontjából, amelyben feltételezzük, hogy a haladásról szóló európai gondolkodásmódot mély ambivalenciák jellemezték, és kortárs szemszögből rendkívül kritikusan kell szemlélni.²⁹ Különösen azért, mert a totalitárius képviseletre való hajlam mindig is a birodalmi hódításokkal járt együtt. Ez különösen igaz az 1900 körüli időszakra, amikor Európa gyarmati terjeszkedése - különösen az afrikai kontinensen - a gazdasági fellendüléssel párhuzamosan történelmi csúcspontját érte el.³⁰ Különösen e politikai hátteret figyelembe véve, az akkori valóságkonstrukciók ma posztkoloniális elméleti perspektívát igényelnek. A következő elemzésekben fontos szempont, hogy bemutassuk a korabeli önreprezentációk vakfoltjait, ellentmondásait és strukturális hiányosságait.

---

26 Vö. *ibid.*, 16-19. o.

27 Osterhammel, Jürgen (2020): *Die Verwandlung der Welt. A 19. század története*. 6. Kiadás. München: C. H. Beck, 26. o. Osterhammel monográfiája is differenciált áttekintést nyújt a világ globális fejlődéséről a században.

28 Faulstich (2006), p. (12kiemelés az eredetiben).

29 A haladáshit ambivalenciájáról lásd még: Loewenstein, Bed- rich (2015): *Der Fortschrittsglaube. Az európai történelmi gondolkodás az utópia és az ideológia között*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

30 Vö. bevezető: Wendt, Reinhard (2016): *Vom Kolonialismus zur Globalisierung. Európa és a világ a kiadás 1500.2. óta*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, pp. 225-320.

Nem szabad elfelejteni, hogy 1900 körül Európa magasan technikai flottáit "csak kivételes esetekben lehetett megtámadni", és hogy "a felvilágosodás önrendelkezés és emancipáció körül forgó, a hazákban tiszteletben tartott elvei", amelyek "a határokon túl a tengerentúli világ felé" elvesztették érvényességüket.³¹ Különösen ijesztő példa erre II. Leopold belga király, aki ebben a fejezetben is fontos, mint Otlet terveinek fontos támogatója. Ma úgy jellemzik, mint "a korszak egyik legambiciózusabb és legkegyetlenebb imperialistája".³² Kongónak az 1870-es évek vége óta általa uralt részei "még minimálisan sem voltak gyarmatként fejlettek", hanem "pusztán a kizsákmányolás tárgyát képezték".³³ Az ottani lakosság ki volt szolgáltatva az erőszaknak és az önkénynek, kemény munkára és olyan termékek szállítására kényszerítve, mint a gumi vagy az elefántcsont. Miközben számtalan őslakos vesztette életét Kongóban, a nyereség a következő országokba áramlott "a király zsebében és a középületekben, amelyek ma is díszítik Belgiumot".³⁴

Anélkül, hogy képes lenne megfelelni a "transznacionális történetírás" kihívásainak, vagy hogy megfelelően figyelembe venné "a kolonializmust és az imperializmust mint átfogó európai és nem európai jelenséget", a cél itt is³⁵ az, hogy megmutassuk, milyen mértékben Otlet utópiái dispositív. A gyarmatosítás ugyanis, ahogy Castro Varela és Dhawan írja, "soha nem alapult brutális katonai megszálláson és fosztogatáson". Az "erőszak" kifejezés nem korlátozódik a "földrajzi területek előállítására", hanem mindig magában foglalja "az episztemikus erőszak előállítását" is.³⁶

Ez a rövid történelmi és elméleti bevezetés szükségesnek tűnt ahhoz, hogy a következőkben kritikusan szemügyre vehessük Otlet vízióit. A fentebb vázolt posztkoloniális aggályok alapján először is a tudás átfogó (nyugati) kartográfiának való alávetésének gondolatára összpontosít. Ennek a gondolatnak a megértéséhez érdemes egy pillantást vetni Otlet korai szövegeire.

---

31 Ibid., p. 225.

32 Otlet saját apja üzletemberként hasznot húzott a kongói expedíciókból, és Otlet maga is hűséget esküdött a királynak, jóval azután, hogy a gyarmati atrocitások ismertté váltak. Vö. Wright (2014), 50-61. o.

33 Osterhammel (2020), p. 634.

34 Ibid.

35 Castro Varela, María do Mar/Dhawan, Nikita (2015): *Posztkoloniális elmélet. Kritikai bevezetés*. Teljesen2., átdolgozott kiadás. Bielefeld: transcript, pp. 16.

36 Ibid. 12. o. Lásd még: Said, Edward W. (1994): *Kultur und Imperialismus. Képzelt és politika a hatalom korában*. Frankfurt a.M.: Fischer. Lásd még Spivak híres esszéjét, Gayatri Chakravorty (2008): *Can the Subaltern Speak? Posztkolonialitás és alárendelt artikuláció*. Bécs: Turia + Kant.

Paul Otlet 1891-ben publikálta első bibliográfiai esszéjét. *Un peu de bibliographie*, egy kis bibliográfia volt az a szerény cím, amely alatt először bontotta ki a tudásszervezéssel kapcsolatos nagyszerű elképzeléseit.³⁷ Rögtön az elején kiemelte azt a számára problematikus körülményt, hogy nem minden közzétett tudományos tartalom valóban új és eredeti. Otlet különbséget tett a bölcsészettudományok és a természettudományok között, és azzal érvelt, hogy az utóbbiak - tényközpontúságuk, pontos módszertanuk és nem utolsósorban jó interdiszciplináris koordinációjuk miatt - megbízhatóbban szolgáltatnak új információkat, és kevesebb duplikátumot produkálnak. Otlet ezért a természettudományoknak "pozitivistá" és "dokumentarista" jelleget tulajdonított, és feltette magának a kérdést, hogy aktualitásuk és relevanciájuk hogyan vihető át más területekre is.³⁸

Mindezek alapján azt követelte, hogy a bibliográfia ne egyszerűen bibliográfiákat készítsen, hanem következetesebben törekedjen a kutatási állapotok feltérképezésére - például kompakt információs áttekintések létrehozásával, megosztásával és nemzetközi szövetségek révén történő hozzáférhetővé tételével.³⁹ Ily módon a bibliográfiának döntően hozzá kell járulnia a "haladás előmozdításához".⁴⁰ Otlet ezzel az igénnyel összefüggésben a tudományos munkát egy korábban ismeretlen terület felfedezéséhez hasonlította. Ebben az értelemben a kutatóknak olyan bibliográfiai térképekkel kellene rendelkezniük, amelyek megmutatják, hogy milyen expedíciókat végeztek már, melyek a legújabb felfedezések, és hol vannak a még feltárára váró sötét foltok.⁴¹ Az ismeretek feltérképezésének segítenie kell a kívánt előrehaladás koordinálását, és nem szabad feleslegesen erőforrásokat pazarolni.

A tudás kartográfiájának ez a gondolata gyakran megjelenik Otlet korai írásaiban. Ez is jó kiindulópontnak bizonyul ahhoz, hogy felfedezzük a su-

37 Vö. Otlet, Paul (1990a): Valami a bibliográfiáról. In: Rayward, 11-24. o.; valamint az eredetiben: Otlet, Paul (1891): *Un Peu de bibliography*. In: *Le Palais: Organe des Conférences du Jeune Barreau de Bruxelles. 1891-1892. kötet*, 254-271. o.

38 Otlet (1990a), 11-14. o., különösen a korabeli társadalomtudományokra, valamint a politikatudományra és a jogtudományra utalva. A dokumentarizmus fogalmát az alábbiakban tisztázzuk, vö. bevezetesként: Hartmann (2012), 41-44. o. Otlet a "pozitivismus" kifejezést a kortárs filozófiai áramlatoktól kölcsönözte, vö. 59.

39 Vö. Otlet (1990a), 14-18. o.

40 Vö. ibid. 19-20. o. Vö. még Rayward, W. Boyd (1990): Introduction. In: Ders., pp. 1-10, itt p. Vö2.41. Otlet (1990a), p. 13.

és az információk megtalálása.⁴² Frank Hartmann bemutatja, hogy a tudás térképe iránti vágy a 17. századig vezethető vissza.⁴³ Ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy a modern Európában a tudás már nem volt egyértelműen lokalizálható, nem volt többé "helyhez, időhöz, személyekhez vagy sajátos hagyományokhoz kötve".⁴⁴ Ebben az értelemben a tudás modern szerveződése állandóan a probléma körül forog, hogy az információ vándorol, hogy leválik hordozóiról, kulturális eredetéről, állami vonatkozásairól, hogy megszaporodjon és világszerte elterjedjen, különösen szöveges formában.

A tudás egyre rugalmasabbá válása egyrészt a hozzáférés hatékonyabb technikáiban, másrészt a világ ismereteinek átfogó rendben történő rögzítésére és ábrázolására tett kísérletekben tükröződött. A tudást, úgy lehetett értelmezni, össze kellett hangolni ahhoz, hogy újra reprezentatívnak lehessen tekinteni. Ezek a törekvések nem utolsósorban nagyszabású enciklopédikus projektekhez vezettek. A német nyelvterületen Johann Heinrich Zedler a 18. század első felében 64 kötetben adta ki a *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* című művét. Franciaországban elkészült Diderot és D'Alembert *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* című műve.⁴⁵ Amikor Paul Otlet és Henri La Fontaine 1895-ben Brüsszelben megnyitotta az "Institut International de Biographie"-t, kifejezetten e történeti projektek hagyományába illeszkedtek. Első közös kiadványukban, amely úgyszólván intézményük alapító szövege, a bibliográfia dicsőséges történetében helyezték el magukat, kezdve a késő reneszánsz humanista projektjeivel, a felvilágosodás nagy enciklopédiáin keresztül a felvilágosodás idején, és most saját bibliográfiai irodájukban tetőzik.⁴⁶ Ebben Otlet arra törekedett, hogy

---

42 Vö. például: Otlet, Paul (1990e): A bibliográfia és a dokumentáció tudománya. In: Rayward, 71-86. o., különösen a 78. o.; és: Rayward, 71-86. o., különösen a 78. o. Otlet, Paul (1990h): Átalakulások a tudományok bibliográfiai apparátusában. In: Rayward (szerk.), 148-156. o., különösen a 153. o.

43 Hartmann a tudástérkép gondolatát Francis Bacon (1561-1626) brit filozófusig vezeti vissza és történelmileg rendszerezi. A földrajzi térképészet fejlődéséről a GPS és az internet koráig lásd Abend, Pablo (2013): *Geobrowsing. Google Earth és társai - Nutzungspraktiken einer digitalen Erde*. Bielefeld: átirat.

44 Hartmann (2012), p. 32.

45 Vö. Tantner (2011), 49-50. o. Az enciklopédiáról lásd még Stammen/Weber (2004). Az említett történelmi enciklopédiák ma már online is elérhetők: <https://www.zedler-lexik.on.de> 2021.06.12-től; <https://portail.atilf.fr/encyclopedia-tol>. 12.06.2021.

46 Vö. Otlet (1990b), 28-34. o. Az eredetiben: La Fontaine/Otlet (1895), 20-23. o. Az első *Bulletin*. tartalmaz egyfajta alapszabályt is a Bibliográfiai Hivatalról és az első elfogadott határozatokról.

és La Fontaine nem kevesebbre törekedett, mint a tudásszervezés egyfajta szabványosítására.⁴⁷

A fent említett szövegben ismét a földrajzi regiszterre hivatkoztak, és kifejtették, hogy elsődleges céljuk a már létező összes bibliográfiai forrás indexálása és összefogása volt, hogy "egyfajta teljes bibliográfiai térképet" dolgozzanak ki, "amely a már feltárt bibliográfiai források mellett a már létező bibliográfiai forrásokat is magában foglalná".

A kiállítás azokat a régiókat is bemutatja, amelyeket még "fel kell fedezni".⁴⁸ Otlet és La Fontaine biztos volt abban, hogy a tudósok "az ismertől az ismeretlen felé kívánnak haladni, hogy az összes előd munkáját felhasználva a tudományos kutatást előrevigyük", valamint hogy "elkerüljék a nem szándékos elkerülni az ismétléseket és az értékes idő elvesztését".⁴⁹

Projektjükkel összefüggésben két eltérő kihívás azonosítható: Egyrészt a tudást el kellett választani a vonatkozó kontextusától, ugyanakkor egy új, "egyértelmű" rendben kellett rögzíteni. A brüsszeli bibliográfiai irodában ugyanis eleinte nem gyűjtöttek nyomtatott műveket vagy más médiaforrásokat, hanem csak kartonlapokra írt információkat, amelyek arról adtak volna felvilágosítást, hogy milyen ismereteket tárolnak, hogyan és hol. A korábban szétszórt tudás hosszú távon ebben a bibliográfiai rendben kellett rögzíteni, azaz metaadatain keresztül új létmódba helyezni. Csak így vált elképzelhetővé a tudás olyan térképe, amelyen virtuálisan lehetett "utazni".

A tudás ilyen kartográfiáját Otlet és La Fontaine valósította meg egyetemes bibliográfiai repertóriumában. Ez számos, kartondobozokban tárolt kartonlapból állt, és állítólag a jog, a statisztika, a politikai gazdaságtan és a történelem területéről tartalmazott bejegyzéseket. 400.000 mistry, filológia és irodalom.⁵⁰ Otlet és La Fontaine meghatározása nyolc általános követelményt, amelyeknek repertoárjuknak meg kellett felelnie: a következőknek kellett lennie

47 Vö. Otlet (1990b), 32. o. és Otlet/La Fontaine (1895), 25. o.: "Unification du classement, coordination des efforts individuels, un Office international de Bibliographie peut seul réaliser ce double progrès".

48 Otlet/La Fontaine (1895), 35. o.: "Un premier travail s'impose donc: le dépouillement de toutes les sources bibliographiques existantes et l'élaboration d'un tableau complet, d'une sorte de carte bibliographique intégrale montrant à côté des régions déjà explorées, celles qu'il reste à faire connaître". A francia nyelvből készült fordításokat én magam (R.S.) végeztem. Fontos segítség volt Laura Strack, akinek ezen a ponton még egyszer szeretném kifejezni nagy köszönetemet. Vö. angol nyelven: Otlet (1990b), p. 39.

49 Otlet/La Fontaine (1895), 18. o.: "Passer du connu à l'inconnu, s'aider des travaux de tous les prédécesseurs pour pousser plus loin l'investigation scientifique, s'éviter des répétitions involontaires et des pertes de temps précieux, ce sont là légitimes désirs d'hommes de science." (A tudomány embereinek légitimes vágyai.) Németre fordította R.S. Vö. az angol nyelvű változatot: Otlet (1990b), p. 27.

50 Vö. Otlet (1990b), p. 25.

(1.) feleljen meg a teljesség és az aktualitás magas színvonalának, (2.) segítse a szerzők nevének felkutatását, valamint a tárgyak keresését, (3.) számos példányban létezzen, (4.) legyen pontos, de ugyanakkor tömör, (5.) legyen gyorsan hozzáférhető a tudomány számára, (6.) utaljon az ismeretek elérhetőségének helyeire, (7.) képezze a statisztikák kiindulópontját, és végül (8.) a nyilvántartott ismereteket a nyilvánosság számára biztosítsa.) gyorsan hozzáférhető legyen a tudományos közösség számára, (6.) rámutasson azokra a helyekre, ahol a bibliográfiai tudás elérhető, (7.) kiindulópontja legyen a statisztikáknak, és végül (8.) akár jogi védelemként vagy egyfajta szabadalomként is szolgáljon a felsorolt kutatók számára.⁵¹

Egy idézett korabeli mottóhoz hűen, miszerint "a tegnap utópiája lehet a ma álma és a holnap valósága", Otlet ebben és minden más projektben is a haladásba vetett felhőtlen hit mellett kötelezte el magát.⁵² Felhívta a figyelmet a globális kutatási hálózatok erejére, amelyek egyre több és több tudást fognak termelni, hogy hozzájáruljanak a fejlődéshez és az "emberiség jólétéhez". Ezt a felhalmozott tudást bibliográfiával kívánta támogatni, amely biztosította, hogy gyorsan és megbízhatóan megtalálhatók legyenek.⁵³ Otlet magabiztosan feltételezte, hogy minden tudást úgy lehet előkészíteni, hogy minden információ bármikor rendelkezésre álljon. Az "egyetemesség" fogalmával a tudás egységes, világméretű szerveződésének elképzelését írta le. Ez talán a következő három pontban foglalható össze: A tudás rendjének létrehozásakor Otlet (1.) általánosan érvényes információra gondolt, amelyet (2.) egy globálisan elfogadott rendszerben és (3.) a lehető leghosszabb ideig kell tárolni.⁵⁴ A globális rendszer gondolata nem utolsósorban azt jelentette, hogy a kutatók a jövőben egységes szabályok szerint kereshetnek, találhatnak és rendezhetik tudásukat.

Az információk világában való általános tájékozódáshoz a tizedes számrendszer ara- bikus számait kell használni. Otlet a tudás koordinátáiként írta le őket. Például egy 1918-ban megjelent esszéjében a modern bibliográfia átalakulásáról:

A kémiához, a matematikához, a zenéhez hasonlóan a bibliográfiának is megvan a maga, de rendkívül egyszerű írásmódja: a számok. Lehetővé teszi, hogy azonnal és zavartalanul helyet rendeljünk minden eszméhez, minden tárgyhoz, következésképpen minden könyvhöz, cikkhez, dokumentumhoz, sőt egy könyv és dokumentum minden részéhez is. Így a tájékozódáshoz a tudásforrások közepette a,

---

51 Vö. *ibid.*, 25-26. o.

52 Vö. Otlet, Paul [Goldsmith, Robert] (1990f): A könyv új formájáról: a mikro- tografikus könyv. In: Rayward (1990), 87-95. o., itt 93. o.: "nem olyan korban élünk-e, amelyben a tegnap utópiája ma álom és holnap valóság?"

53 Lásd még Rayward (1990), p. 2.

54 Vö. Otlet (1990b), 25ff. o. Otlet univerzalizmus-konceptiójáról lásd: Van Acker, Wouter (2012): Die Utopie visueller Bildung. Az egyetemes enciklopédia grafikai és scenográfiai

- 76 Aki keresi, megtalálhatja
átalakulásáról in Paul Otlet, Patrick Geddes és Otto Neurath. In: Hartmann, pp. 63-101.

mi a földrajzi koordináta-rendszer az országok és tengerek közötti navigáció során.⁵⁵

A világról való tudás új rendben való végleges rögzítésének gondolata elkerülhetetlenül a kirekesztések, a sajátos nézőpontok és nem utolsósorban a társadalmi hierarchiák és hatalmi struktúrák újratermelésének és megszilárdításának veszélyét hordozza magában. Otlet, aki egész életében hangsúlyozta a "világbéke" és a "kultúrák közötti csere" reményét, azonban szinte teljesen figyelmen kívül hagyta az ilyen autoriter veszélyeket. Pontosan e naiv tudatlansága miatt azonban azt kockáztatta, hogy bibliográfiai rendszerében elnyomó struktúrákat és torzulásokat valósít meg. Homi K. Bhabha a "kultúrák közötti kommunikáció és a transzkulturális élet terepének" feltérképezésére szólít fel annak érdekében, hogy a "társadalom igazságtalanságát tudássá alakítsuk", és

hogy képesek legyünk kritikusan és nem utolsósorban posztkoloniális perspektívából reflektálni rá.⁵⁶ A webes keresőmotorok kritikájával kapcsolatban Safiya Umoja Noble jelenleg hasonló nézetet hirdet.⁵⁷ Feltételezhető, hogy az elnyomás és a rasszizmus vádjait is megfogalmazzák a

Otlet és La Fontaine intézetére vonatkozó megállapításainak megvan a létjogosultsága.

Ezt a helyzetet súlyosbítja, hogy a térképezés metaforája megfelelt a korabeli gyarmati törekvéseknek. A gyarmatosítók számára ugyanis nem volt kérdés, hogy a tudás világát európai szemszögből, illetve a még meglehetősen fiatal belga nemzetállam szemszögéből térképezzék fel.

összhangban állt a kor politikai érdekeivel, és talán még az állami finanszírozás megszerzését is megkönnyítette.⁵⁸ Bár Otlet bizonyára nem *úgy* költözött a *sötétség szívébe*, ahogyan a

---

55 Otlet, Paul (1918): Transformations opérées dans l'Appareil bibliographique des Sciences: Répertoire - Classification - Office de Documentation. In: *Revue Scientifique* 58 (1918), pp. 236-241, itt p. 239: "Comme la chimie, les mathématiques, la musique, la Bibliographie possède donc sa propre notation, mais d'une simplicité extrême: des chiffres. Lehetővé teszi számunkra, hogy azonnal és zavartalanul helyet rendeljünk minden egyes gondolatnak, minden egyes dolognak, következőképpen minden könyvnek, cikknek, dokumentumnak, sőt egy könyv vagy dokumentum minden egyes részének. Elle est ainsi, pour s'orienter parmi les sources du savoir, ce qu'est le système des coordonnées géographiques pour s'orienter à travers les terres et les mers." Fordította R.S. Angolul vö. Otlet (1990h), p. 153.

56 Bhabha, Homi K. (2007): Határok. Különbségek. Átmenetek. In: Gunsenheimer, Antje (szerk.): *Grenzen, Differenzen, Übergänge. A kultúrák közötti és transzkulturális kommunikáció feszültségei*. Bielefeld: átirat, 29-48. o., itt: 29-48. o. 29.

57 Lásd Noble (2018) tárgyalását az előző fejezetben.

58 Lásd még Wright (2014), 50-61. o. Hogy Otlet tudáskartográfiája diszciplináris vonásokat is felvett, világossá válik, amikor azt vizsgálja, hogy a tudástermelést miként szabályozhatja az állam, vö. 83.

a belga gyarmatosítóknak a kongói dzsungelben, hangsúlyozni kell⁵⁹, hogy a tudásszervezés formája mindig is kulturális dominanciát jelentett - olyan dominanciát, amelyet a teljesség, érvényesség, elérhetőség, egyszóval: egyetemesség igénye még fokozott. Mert mi történik azokkal az emberekkel és dolgokkal, akiket kizárnak egy olyan tudásrendszerből, amely teljes befogadást követel magának?

3.3 A osztályozása

Otlet és La Fontaine azt a szándékot követte, hogy egységes tudásosztályozást hozzon létre. Azzal indokolták projektjüket, hogy egy ilyen osztályozás világszerte kívánatos és régóta esedékes:

Ma könyvtárak ezreiben dolgoznak emberek fáradtságos munkával ugyanazon könyvek leltározásán és osztályozásán. És ez a munka minden egyes alkalommal megismétlődik, amikor egy új kollekció jön létre. Ráadásul annyi módszer létezik, ahány egyén. Az osztályozás országonként, városonként, könyvtáronként változik, és a kereső kutatónak minden egyes új katalógusban, amelyet felkeres, új bevezetőt kell készítenie. A számos példányban sokszorosított bibliográfiai repertórium ebben a tekintetben létrehozna az oly nagyon kívánt osztályozási egységeket.⁶⁰

Az idézet azt mutatja, hogy a tudás keresése gyorsan frusztrálóvá válhat. Bár a szükséges tudás néha számos példányban rendelkezésre áll, mindaddig használhatatlan, amíg meg nem találjuk. Otlet és La Fontaine alapfeltevése úgy értelmezhető, hogy a keresés olyan változó művelet, amely különböző rendszerekhez igazítható anélkül, hogy elveszítené állandó célját. Ez ugyanis abban állna, hogy valami konkrétumot kellene találni; például egy

59 *A Sötétség szíve* metaforája Joseph Conrad azonos című, a kongói gyarmati uralomról szóló korabeli regényéből származik. Vö.: Conrad, Joseph (1994/[1902]): *A sötétség szíve*. London: Penguin.

60 Vö. Otlet/La Fontaine (1895), 19. o.: "En des milliers de bibliothèques, des hommes travaillent péniblement aujourd'hui à inventorier et à classer les mêmes livres. És ez az, hogy recommencer, chaque fois qu'une collection nouvelle se forme. D'ailleurs, autant de méthodes que d'individus. Az osztályozás országról országra, városról városra, bibliotékáról bibliotékára változik, és a kutatónak minden új katalógushoz új beavatásra van szüksége. Le Répertoire bibliographique, reproduit en nombreux exemplaires, apporterait ici les unités de classement tant désirées." Az angol fordítást lásd: Otlet (1990b), 27-28. o.

Tény, törvény, találmány.⁶¹ Ebből a szempontból lényegtelennek tűnhet, hogy egy keresőmotor milyen módon, milyen logika szerint és milyen besorolásokkal működik, amíg csak működik.

Otlet és La Fontaine ebből a feltételezésből kiindulva a tudásszervezés rendszerét kívánta egységesíteni. Ezzel megfelelték korszakuk szellemének, amelyben többek között a standard idő, az egységes mérőszámok, a nemzetközi morál és a nemzetközi szabványok, valamint az egységes időszámítás volt a legfontosabb.

secode és egy globális postai rendszert terveztek.⁶² Otlet és La

Fontaine az amerikai könyvtárakban használt szabványos decimális osztályozási rendszerből vette a példát, amelyet nagyrészt Melvil Dewey dolgozott ki a 19. században.⁶³ A két belga a saját céljaira adaptálta a rendszerét, és egy új rendszert dolgozott ki.

Ők fejlesztették tovább az "Univerzális Tizedes Osztályozás"-ra ("Classification Décimale Uni- verselle" vagy más néven "Univerzális Tizedes Osztályozás", röviden: "UDC"), amelyet módosított formában ma is használnak.⁶⁴ Azt írták, hogy egy háromszoros előny:

Először is az emberi tudásnak egy rögzített és egyetemes, nemzetközi nyelven - számokban - kifejezhető nomenklatúráját biztosítja. Ez lehetővé teszi továbbá az összes bibliográfia osztályozásának egységes módszerét, és tökéletes összhangot teremt a könyvtárak osztályozása és a bibliográfiai repertórium osztályozása között. Végül pedig lehetővé teszi a tartalmuk felosztásának és alosztásának végtelen rendszerét, hogy az összes kapcsolódó elemet egymáshoz közel csoportosítva tartsák.⁶⁵

A tizedes osztályozás felépítésében először tíz fő kategóriára való felosztást ír elő. Ezek mindegyikéhez tíz további alkategóriát rendelnek, amelyek viszont további tíz kategóriára oszthatók.

---

61 Vö. La Fontaine/Otlet (1895), 18-19. o.: "Les praticiens ont un besoin analogue. Il s'agit pour eux d'arriver à connaître facilement le fait, la loi, l'invention dont ils doivent faire application." Lásd még Otlet (1990b), p. 27.

62 Vö. Krajewski (2006), p. 62.

63 Lásd még: Wright (2014), 81-88. o.

64 Lásd a hivatalos honlapot: <https://www.udcc.org> of the 12.06.2021.

65 Otlet/La Fontaine (1895), 17. o.: "Cette classification présente un triple avantage. Elle constitue d'abord une nomenclature des connaissances humaines, fixe, universelle et pouvant s'ex- primer en une langue internationale, celle des chiffres. Elle réalise l'unité de méthode dans le classement deutes les bibliographies et maintient une concordance parfaite entre le classement des bibliothèques et celui du répertoire bibliographique. Elle permet enfin un système indéfini de divisions et de subdivisions des matières dont toutes les parties connexes demeurent groupées dans le voisinage les unes des autres." Fordította R.S. Angolul vö. Otlet (1990b), p. 26.

és így tovább, elméletileg végtelen számú, egymásba ágyazott tízes csoportot hozva létre. Ettől a beágyazástól kezdve az összes kategóriát az arab számok kombinációjával jelöljük.⁶⁶ Például a 341-es szám a 3. főosztályt, az alatta lévő 4. osztályt és az ott lévő 1. kategóriát jelöli. Az Otlet és La Fontaine szerinti UDC kontextusában a "341" szám a "szociológia/jog/nemzetközi jog" osztálynak felel meg.⁶⁷ Különleges karakterek is használhatók az ismeretek jobb összekapcsolására. Otlet és La Fontaine, Dewey-val ellentétben, nagyrészt eltekintett a könyvjelzők használatától, és helyette zárójelekkel, felírtos számokkal vagy matematikai operátorokkal dolgozott.⁶⁸ A viszonylag egyszerű alapokból kiindulva az UDC tehát már a kezdeti időkben is rendelkezett egy kiterjedt szabálykatalógussal, amelynek segítségével specifikus alkategóriákat lehetett létrehozni.⁶⁹ Otlet és La Fontaine esetében például a "368.42 (012⁶¹)" szám "a szívbetegség egészségbiztosítási feltételeire" utalt.⁷⁰

Otlet és La Fontaine úgy vélte, hogy az UDC tökéletesen alkalmas a szabványosításra. Különösen azért, mert a modelljét már sikeresen

Az arab számok megkönnyítették a további nemzetközi alkalmazkodást.⁷¹ Végül, de nem utolsósorban a tizedes bontás az ő szemszögükből azt az igényt képviselte, hogy a világ tudását nagy egységként fogják fel.⁷²

Azonban, mint minden osztályozási rendszer, az UDC is számos kihívást jelentett. Ezek főként az egyes kategóriák felosztására és elnevezésére vonatkoztak. A tíz fő kategória, amelyeknek nem kevesebbet kellett volna tenniük, mint az emberi tudás összességét reprezentálniuk, Otlet és La Fontaine számára a következő 5.volt: 0.

Tudományok, 6. alkalmazott tudományok, 7. képzőművészetek, 8. irodalom, ge-

66 Vö. ibid., p. 33.

67 Vö. Otlet/La Fontaine (1895): A *Bulletin* ezen első számában található az UDC ca- tegorikai áttekintése is, vö. ibid. 40-44. o., az említett példa megtalálható ibid. pp. 42.

68 Vö. Otlet, Paul (1990c): Az osztályozási számok szerkezetéről. In: Rayward, pp. 51-62.

69 Vö. Otlet, Paul (1990d): A tizedes osztályozás kialakításának szabályai. In: Rayward, pp. 63-70.

70 Vö. Otlet (1990c), 59. o. Ez egy példa Otlet egyik korai szövegéből, amely egyébként azt mutatja, hogy az UDC a mindennapi gyakorlati gondoknál is hasznos lehet.

71 Vö. Otlet (1990b), különösen a 33. és a következő oldalon.

72 Vö. ibid., 35. o.: "Az osztályozást azért nevezik *tizedesnek*, mert minden szám egy egész többé-kevésbé szigorú felosztását jelzi, amelyről feltételezzük, hogy 'egy'." Vö. Röviddel ezután ezt írja: "A tizedes osztályozás tehát lehetővé teszi a tárgyak pontos lokalizálását [...]: mindennek helye van, és minden a helyén. Ezen túlmenően a lokalizáció racionális módszerét is biztosítja; ez az elképzelés a rendszer lényege."

történelem.⁷³ E fő kategóriák alapján az UDC átfogó tudáshierarchiát alakított ki. Ehhez nemcsak a tudás fontosságának és koherenciájának meghatározására volt szükség, hanem arra is, hogy a keresők viszonylag jól ismerjék a rendszert ahhoz, hogy eligazodjanak benne. Ugyanaz az információ elméletileg különböző helyeken is tárolható. Így - Otlet példáját követve, aki jól ismerte ezt a problémát - az angol házassággal kapcsolatos esetjogot a "polgári jog/házasság/angol esetjog", valamint az "Anglia/polgári jog/házasság" kategóriákhoz lehet rendelni.⁷⁴ Itt válik világossá, hogy az a cél, hogy minden egyes információnak egyértelmű helyet rendeljenek, nem volt könnyen teljesíthető és nem volt könnyű igazolni az UDC-vel:

A Sorting Things Out című könyvében Susan Leigh Star és Geoffrey Bowker az osztályozás bármely formáját a világ "térbeli, időbeli vagy tér-időbeli szegmentálásaként" írja le.⁷⁵ Bármely osztályozási rendszer ideális esetben következetes és egyedi elvek szerint működne, egyértelműen elhatárolná egymástól a különböző szegmenseket, és ezáltal teljes mértékben reprezentálná az osztályozandó környezetet - ez az ideál azonban továbbra is megvalósíthatatlan.⁷⁶ Bowker és Star továbbá hangsúlyozza, hogy az osztályozás bármely formája mindig előnyben részesíti a nézeteket, és elhallgattat másokat. Következésképpen ezek társadalmi-politikai következményekkel járó etikai döntések.⁷⁷

Ugyanígy kritikus szemlélet vezérli Safiya Umoja Noble-t is, aki azt vizsgálja, hogy az afroamerikai lakosságot hogyan diszkriminálják ismételten az osztályozási rendszerekkel összefüggésben.⁷⁸ Ezt a problémát sokkal könnyebb megvizsgálni olyan világosan meghatározott rendszerekben, mint amilyen az UDC, mint a webes keresőmotorok rendkívül rugalmas, automatizált tudásszervezésének összefüggésében, amely az egyén számára általában nehezen érthető. Ezek ugyanis nem működnek olyan, korábban meghatározott osztályozási rendszerekkel, amelyekben a dolgok egyértelműen hiányoznak, alulreprezentáltak vagy kétes jelentéssel bírnak. Inkább úgy vannak kialakítva, hogy a rendelkezésre álló ismereteket használják fel.

---

73 Későbbi formájukban a fő kategóriákat részben jelentősen kibővítették. A filológia a nyolcadik kategóriába került, a negyedik kategóriát pedig szabadon hagyták a jövőbeni célokra. További információkért és az UDC jelenlegi fejlődéséről lásd az UDC konzorcium hivatalos honlapját: <https://www.udcc.org> from 12.06.2021.

74 Vö. Otlet (1990b), p. 51.

75 Bowker, Geoffrey C./Star, Susan Leigh (1999): *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Második kiadás. Cambridge: The MIT Press, 10. o.: "Az osztályozás a világ térbeli, időbeli vagy tér-időbeli szegmentálása." (R.S. fordítása)

76 Vö. *ibid.*, 10-11. o.

77 Vö. *ibid.*, pp. 5-6.

78 Noble (2018), 136-147. o. Az emberek osztályozásának problémájáról lásd még: Hacking, Ian (2014): *Inventing People*. In: Ders: *Történelmi ontológia*. Zürich: Chronos, pp. 119-134.

az információkat mindig új módon és másképp mutatják be.⁷⁹ Ily módon potenciálisan különböző eredmények jelenhetnek meg újra és újra ugyanazon keresési lekérdezés ellenére. Az ilyen automatizált szelekcióból eredő jogsértéseket és elhallgatásokat ebben a munkában - Jennifer Eickelmann nyomán - már "mediatizált mellőzésként" jellemeztük.⁸⁰

Az ilyen "mediatizált mellőzés" bizonyos formái már az Institut International de Bibliographie-ban is lehetségesek voltak: egy olyan hivatalban, amely a tudást szervezi, a kizárások nemcsak osztályozási rendszereken keresztül, hanem fordításokon, absztrakciókon vagy akár a kívülállók számára rejtélyes egyéni döntéseken keresztül is létrejöhetnek.

Otlet és La Fontaine is tisztában volt - legalábbis lényegében - a fent említett kihívásokkal, amelyeket az osztályozások egésze jelent. Az ilyen jellegű kifogások azonban elsősorban arra ösztönözték őket, hogy továbbfejlesszék rendszerüket. bővíteni, alkalmazkodni és optimalizálni.⁸¹ Mivel a végső céljuk az volt, hogy létrehozzanak egy

nemzetközi szabvány létrehozása. És egy ilyen rendszer, ez már akkor is nyilvánvaló volt, soha nem "tökéletes rendszer", hanem mindig kompromisszum. Ebben az értelemben Otlet és La Fontaine nemcsak látnokok, hanem menedzserek és diplomaták is voltak. Feltehetően a maguk választotta feladatuk mindig is kevésbé az "ideális rend" megtalálása volt, mint inkább az, hogy nemzetközi szabványként létrehozzanak egy funkcionális osztályozást a szakmai bibliográfiai irodák számára.

Miközben nagy vízióik továbbra is az ábrázolhatóság eszménye mellett kötelezték el magukat - e tekintetben az itt elemzett szövegeket imperialista uralmi fantáziák és tudásutópiák jellemzik -, Otlet és La Fontaine ugyanakkor "pragmatikus" megoldáson is dolgoztak a koordináció, az együttműködés és a hatékonyság felmerülő problémáira, amelyek a globális összekapcsolhatóság posztkoloniális világára utalnak. Megpróbálták például, rávenni a bibliográfiai céhet, hogy áldozzák fel saját preferenciáikat annak érdekében, hogy "az egység érdekében" alávessék magukat egy közös szabványnak.⁸² Ez nem csak egységes osztályozást, hanem ezen túlmenően a következő célokat is szolgálta szintén egységesen formázott kartonlapok monoton sorozatokkal és identit

79 A webes keresés működéséről lásd ismét Lewandowski (2018), 29-65. o.

80 Vö. Eickelmann (2017), p. 22.

81 Vö. Otlet (1990c), 51. o.: "Amikor a Brüsszeli Konferencia elfogadta Dewey úr osztályozását egészében, nem állt szándékában kijelenteni, hogy az osztályozás minden tekintetben tökéletesnek tekintendő".

82 Vö. Otlet (1990b), 36. o.: "Mivel ami fontos, az egy teljes és általánosan értett helymeghatározási rendszer, szükséges a tizedes osztályozás egészének elfogadása, és arra kell kérni mindenkit, hogy áldozza fel személyes preferenciáit az egység magasabb igénye javára." Vö.

fikációs számok.⁸³ Otlet és La Fontaine még a latin nyelvnek a középkor európai tudós világára gyakorolt hatásával is összevetette egy ilyen egységesítés lehetséges jelentőségét.⁸⁴ Otlet és La Fontaine a tudás univerzális kartográfiájáról alkotott nagyszerű elképzelésük alapján így jutott el a modern tudásmenedzsmenthez.

Susan Leigh Star szociológus alkotta meg a "boundary object" kifejezést, amelyet - a kissé homályosan túlhasznált "border object" kifejezéssel - néhány éve a német nyelvű médiakutatásban is használnak.⁸⁵ Eredetileg ő találta ki a kifejezést az 1980-as évek végén, hogy leírja, hogyan dolgoznak együtt a különböző területekről érkező tudósok. A folyamat során pl. technológiák, programok, szabványosított eljárások és kategóriák, amelyek lehetővé teszik a diszciplináris határokon átnyúló együttműködést. Pontosan az ilyen közvetítők azok, akiket a Star "határobjektumként" ragadott meg. Saját szavaival élve ezek "olyan tárgyak, amelyek több gyakorlati közösségben is otthonosan mozognak", és amelyek "kielégítik az ottani információs igényeket".⁸⁶ Nem túl véletlenül emlékeztet ez az elképzelés a Bruno Latour által döntően formált szereplő-hálózat elmélet alapvető jellemzőire. Az emberek és a dolgok összeolvadásának gondolata a határtárgyak koncepciójának egyik alapfeltevése.⁸⁷ A médiatudományok számára Star elmékedései éppen azért bizonyulnak összeegyeztethetőnek, mert - ahogy Gießmann és Taha összefoglalja - a média-együttműködés ambivalenciáját vagy "a média Janus-arcú arcát" hangsúlyozzák: A "médiateljesítmény ugyanis semmiképpen sem ragadható meg kizárólag a közvetítéssel", hanem egyúttal utal a "szereplők fenntartható elkülönítésére és elszigetelésére".⁸⁸

A határoló objektumok létrehozása és karbantartása - mai szemmel nézve - lehet - Otlet és La Fontaine központi kérdésként értelmezhető. A tudás globálisan egységesített szervezésének megvalósításához ugyanis nemcsak az információkat kellett egységesen osztályozni, hanem például egységes katalogizálással, továbbítással és bemutatással is rendelkezni. Csak jól beállított határobjektumok segítségével képzelhető el a tudás szakmai, társadalmi, kulturális és területi határokon átvívelő átadása.

83 Lásd: ibid. 37. o. Dewey már a Könyvtári Irodával elősegítette a kartonlapok szabványosítását, vö. Krajewski (2002), 103-119. o.

84 Otlet (1990d), p. 34.

85 Vö. Bowker/Star (1999), 15-16. o. Az alábbi antológia jó áttekintést nyújt a *határobjektum* fogalmának tárgyalásáról: Star, Susan Leigh (2017): *Grenzobjekte und Medienforschung*. Szerkesztette Sebastian Gießmann és Nadine Taha. Bielefeld: átirat.

86 Bowker, Geoffrey/Star, Susan Leigh (2017): Kategorikus munka és határinfrastuktúrák. Az osztályozás elméleteinek gazdagítása (1999). In: Star, pp. 167-204, itt pp. 179.

87 Vö. Latour (2002), különösen 211-264. o. Vö. még Latour (2007).

88 Gießmann, Sebastian/Taha, Nadine (2017): "Study the unstudied". Susan Leigh Star gondolkodásának médiatudományi relevanciájáról. In: Star, pp. 13-77, itt pp. 50.

és mozgósítsa az egész területet. Így a tudás mindig ott található, ahová a nemzetközi szabvány szerint tartozik. A túlzott szabványosítás azonban növeli annak kockázatát, hogy dolgok és emberek marginalizálódnak vagy teljesen kirekesztődnek. Mert végül mindig marad olyan tudás, amely nem fér bele egyik előre meghatározott kategóriába sem.

3.4 Dokumentum

1903-ban a *Bulletin de L'Institut International de Bibliographie* nyolcadik számában jelent meg *Les Sciences bibliographiques et la documentation* című esszéje, amelyben Otlet döntően a tudás dokumentálását helyezte a középpontba, és átfogó tudományággá formálta.⁸⁹ Későbbi esszéiben és különösen az 1934-ben megjelent *Traité de Documentation* című fő művében Otlet szintén vehemensen hangsúlyozta annak hasznosságát.⁹⁰ Ennek eredményeképpen a kifejezést ma is vele hozzák összefüggésbe. Ez annak ellenére van így, hogy Otlet soha nem határozta meg pontosan a jelentését. Boyd Rayward élesen érvel amellett, hogy Otlet számára a dokumentáció nem annyira konkrét művelet volt, mint inkább "egy új diszkurzív megformálást", "a valamiről való beszéd új módját" jelentette.⁹¹

A kifejezés nem utolsósorban Otlet szakmai önképét változtatta meg. Ettől kezdve már nem bibliográfus volt, hanem dokumentálta a tudást. Ennek következtében 1930-ban átnevezte hivatalát "Institut International de Documentation"-ra.⁹² Így Otlet útja a tudáskartográfiától az Egyetemes Tizedes Osztályozás létrehozásán keresztül a tudás dokumentálásáig vezetett. Tevékenysége az én értelmezésem szerint ingadozott a

---

89 Vö. Otlet, Paul (1990e), 71. o.: "Létezik-e [...] egy szisztematikus tudás, egy jól szervezett diszciplína?". A szövegből származó következő megállapításokban Rayward angol fordítására hivatkozom, amelyet az itt tárgyalt másodlagos irodalom is idéz. Az eredeti francia szöveget lásd: Otlet, Paul (1903): *Les Sciences bibliographiques et la documentation*. In: *Bulletin de L'Institut International de Bibliographie* (81903), pp. 125-147.

90 Vö. fő műve: Otlet (1934). Vö. példaként: Otlet, Paul (1990g/[1907]): A dokumentáció rendszerezése és a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet fejlődése. In: Rayward, 105-111. o.; Otlet, Paul (1990i/[1920]): The International Organisation of Bibliography and Documentation. In: Rayward, pp. 173-203.

91 van den Heuvel/Rayward (2012), 110. o. Ez a megfogalmazás Raywardtól származik, eredetileg ő állította fel in: Rayward, W. Boyd (1997): The Origins of Information Science and the International Institute of Bibliography/International Federation for Information and Documentation (FID). In: *Journal of the American Society for Information Science*, április48,1997, 289-300. o., különösen 289. o. Ez a szöveg is jól elemzi Otlet dokumentációról alkotott felfogását, és bemutatja intézményének fejlődését.

92 Vö. ismét a Mundaneum Múzeum krónikáját: <https://archives.mundaneum.org/en/history>. a címről 12.06.2021.

az átfogó tudásreprezentáció és a pragmatikus tudáskoordináció elképzelései. A dokumentációról alkotott elképzelését is éppen ez a feszültség alakította.

Otlet a fent említett esszéjét a bibliográfiai tudomány definíciójával kezdte. Elmondta, hogy alapvetően a könyvek gyűjtése, rendszerezése és katalogizálása körül forgott. A könyvre való ilyen összpontosítást úgy tekintették, hogy Otlet azonban már nem tartja korszerűnek.⁹³ Mert a könyv csak egy lehetséges formanyomtatvány az információk tárolására. A "dokumentum" kifejezés segítségével viszont úgy tűnt, hogy minden médiahordozót be lehet vonni. Otlet számára minden olyan dokumentum lehet, ami (1.) így vagy úgy tudást tartalmaz.

és mit (2.) lehet archiválni.⁹⁴ Otlet vonzódása ehhez a kifejezéshez abból eredt, hogy így nem utolsósorban a vele kezelhető multimedialitásból. A médiumot azonban még nem fogták fel üzenetként, hanem mindenekelőtt bebizonyították, hogy a tartalom különböző módon tárolható és kommunikálható.

elküldhetőek.⁹⁵ Otlet háromféle dokumentumot különböztet meg: Tárgyak, műemlékek

és írott források.⁹⁶ Ami közös volt bennük, az az információszállítás képessége. Ez az információ pedig egy feltérképezhető "valóságra" mutatott. Ennek eredményeként a különböző dokumentumokat össze kellett gyűjteni, archiválni, értékelni, egy nagyobb rendszerbe integrálni és az emberiség számára elérhetővé tenni.⁹⁷

Ezen a ponton helyénvaló egy kis kitérő: A "dokumentum" kifejezés a latin "documentum" szóból származik, és eredetileg tanítást, példát vagy leckét jelent. A 18. század óta a kifejezést főként a modern európai állami bürokráciák kontextusában használják olyan írásos dokumentumokra, amelyek bizonyos tényeket bizonyíthatnak és hitelesíthetnek. A 19. században a kifejezés jelentése még tovább bővült. Ettől kezdve nemcsak az írásos dokumentumok, hanem mindenféle, valamiről tanúskodó dolog dokumentumnak minősült. Az empirikus tudományok megjelenése, valamint az új technikai rögzítő eszközök elősegítették a jelentésnek ezt a kiterjesztett horizontját. A fényképezés, a hangfelvétel és különösen a film lehetővé tette, hogy a megfigyelt "valóságot" konkrétan megörökítsék és a hordozókon reprodukálják.⁹⁸ Az ilyen médiumok különösen kiemelkedővé váltak a

93 Vö. Otlet (1990e), 71-74. o.

94 Vö. ibid., 73-75. o.

95 A híres téziszről, miszerint a médium maga az üzenet, lásd McLuhan, Marshall (1992): *The Magic Channels. A média megértése*. Düsseldorf/Bécs/New York/Moszkva: Econ, pp. 17-34.

96 Vö. Otlet (1990e), p. 76.

97 Vö. ibid., 77-78. o.

98Vö. Renate Wöhrer bevezetőjét a vonatkozó antológiában: Wöhrer (2014), különösen 14-17. o. Vö. még: Wöhrer, Renate (2016): Die

Charles Sanders Peirce elméletei, indexikus jelekként olvashatók, mivel fizikai utalásuk van a megjelölt tárgyra.⁹⁹

Feltételezhető, hogy az 1900 körüli időszakban a dokumentumoknak két központi jellemzője volt: egyrészt az az igény, hogy a "valóságra" utaljanak, másrészt pedig az a feltétel, hogy egy bürokratikus rendszer által rögzítettek és legitimáltak legyenek. A tárgyak ugyanis csak akkor válhattak dokumentumokká, ha hivatalosan is azzá nyilvánították őket. És ezt általában olyan intézmények tették, amelyek igazolták egy dokumentum hitelességét, és olyan rendbe helyezték, amelyben az ezentúl a "valóságok" egyikének tekinthető. sokan, felfedezhető volt.¹⁰⁰

A dolgok tehát nem egyszerűen dokumentumok, hanem azokká *válnak*. Az objektumoknak

pl. regisztrálva, kartonokon tárolva vagy a megfelelő érvényes rendszerbe integrálva.¹⁰¹ Az ilyen bürokratikus kisajátítással kapcsolatban Paul Otlet két különböző kihívásra utalt: egyrészt a rendszer átszervezésére.

A fő hangsúly a dokumentumok anyagi jellegén és az információs hozzájárulásuk értékelésén van.¹⁰² Mindkettőt támogatni kell a következő ismeretekkel dokumentáció - és mindig azzal a céllal, hogy a kinyert információkat a jövőben rugalmasan, új kontextusokban lehessen megjeleníteni és tárolni. E feladatra hivatkozva Otlet a dolgozatának végén azt írta, hogy

A fent említett szövegben a szerző metaforikusan a tudás "egyetemes könyvéről" beszél.¹⁰³

Ennek azonban már nem könyvnek kell lennie, hanem inkább "egy gépnek, amely az időt és a teret vizsgálja".¹⁰⁴

Otletet a mai napig a tudás dokumentálásának úttörőjeként tartják számon, amely - önálló tudományágként értelmezve - a modern információs rendszer fontos kiindulópontjává vált.

A dokumentálás művészete. A dokumentumfilm kategóriájának genealógiájáról. In: Hahn, Daniela (szerk.): *Beyond Evidence. A dokumentum a művészetekben*. Paderborn. Wilhelm Fink, 45-58. o.

99 Vö. Peirce, Charles Sanders (1983): *Phänomen und Logik der Zeichen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 64f.

100 Lásd még: Dommann, Monika (2008): Dokumentieren: Die Arbeit am institutionellen Gedächtnis in Wissenschaft, Wirtschaft und Verwaltung 1895-1945. in: *Jahrbuch für Europäische Verwaltungsgeschichte*, vol. 20. Baden-Baden. nomos, pp. 306; Nomos, pp. 283-306. Lásd még: Gitelman, Lisa (2014): *Paper Knowledge. A dokumentumok médiatörténete felé*. Durham/London: Duke University Press.

101 Lásd még Nellen, Stefan (2015): Das Wesen der Registratur. Zur Instituierung des Dokumentarischen in der Verwaltung. In: *Wöhrer*, 225-248. o., különösen 225-241. o. A papírgazdaságról 1900 körül lásd még: Krajewski (2002), 99-124. o.

102 Vö. Otlet (1990e), p. 82.

103 Vö. *ibid.*, p. 84.

104 Vö. *ibid.* 86. o.: "A bibliográfia tudományának gyakorlati célja a dokumentáció egyre átfogóbb alapon történő megszervezése egyre gyakorlatiasabb módon, hogy a szellemi munkás számára megvalósuljon a "tér és idő feltárására szolgáló gépezet" eszménye".

tion tudomány.¹⁰⁵ Rayward és van den Heuvel úgy foglalja össze Otletnek a dokumentálásról alkotott, az évek során kialakult felfogását, mint "folyamatok komplexumát", amely "szükséges az információk értékeléséhez, reprezentálásához és terjesztéséhez egy hálózatban".¹⁰⁶ Ennek során feltételezte, hogy a "valóságról ismert" dolgok "dokumentációs elemekkel, mint például szövegekkel, képekkel, vázlatokkal és ábrákkal", valamint "a legkülönbözőbb fizikai tárgyakkal" ábrázolhatók.¹⁰⁷

Otletnek a tudás dokumentálásáról alkotott elképzeléseit egy olyan feszültség jellemezte, amely a "felesleg és a nélkülözés" ellentétével írható le.¹⁰⁸ A rengeteg információ kezelése nemcsak a mindenre kiterjedő rend megteremtésének vágyát serkentette, hanem mindig azzal a veszéllyel is szembefordult, hogy a dokumentáltakat nem lehet újra megtalálni. Feltűnő, hogy Otlet későbbi műveiben egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a külső kutatásnak, a célzott keresésnek, valamint az ismeretek közlésének. Az 1934-ben megjelent *Traité de Documentation* című fő művében azt írta:

A szervezett dokumentáció célja, hogy dokumentált információt tudjon nyújtani bármilyen tény- és tudásigényre: 1. tárgyához képest egységes; biztos 2. és igaz; teljes3.; gyors;4.

5. naprakész; 6. könnyen hozzáférhető; 7. összeállított és közlésre előkészített; a lehető legnagyobb számban elérhető8..¹⁰⁹

Ez a felsorolás arra emlékeztet bennünket, hogy Otlet nem öncélúnak tekintette tudásszervezését, hanem kifejezetten azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az embereket a lehető leghatékonyabban és legátfogóbban lássa el tudással. Munkáját úgy értelmezte, mint egy olyan szolgáltatást, amelynek feladata a külső keresési lekérdezések alapján a tudás testre szabása, technikai továbbítása és különböző módon történő bemutatása. Otlet számára a dokumentálás nemcsak a tudás archiválásából állt, hanem abból is, hogy azt "könnyen hozzáférhetővé" tegye.

Otlet tudásdokumentációs tervei egyben a dokumentációs eljárások konjunkciójának kezdete is volt, amelyek, ahogy Friedrich Balke és Oliver Fahle összefoglalja, "különböző intézmények és gyakorlatok, viták és hasonló keretében alakultak ki".

105 Vö. Rayward (1997), 289. o. és a továbbiakban.

106 van den Heuvel/Rayward (2012), 112. o.

Ibid107, p. 108.

108 Ezeket a megfontolásokat befolyásolta a DFG "A dokumentumfilm. Ex- cess and Withdrawal" a Ruhr-Universität Bochumban.

109 Otlet (1934), p. 6: "Les Buts de la Documentation organisée consistent à pouvoir offrir sur tout ordre de fait et de connaissance des informations documentées: 1° universelles quant à leur objet; 2° sûres et vraies; 3° complètes; 4° rapides; 5° à jour; 6° faciles à obtenir; 7° réunies d'avance et prêtes à être communiquées; 8° mises à la disposition du plus grand nombre." (Fordította R.S.)

a kurzusok és az esztétika a vizuális, szöveges és hangzó médiaelemeket sajátos módon rendez el, hogy a valóság hatása tanúsítható legyen".¹¹⁰ A dokumentáció fogalma, amelyet 1900-tól a tudásszervezés területén kezdett használni, egyre differenciáltabbá vált, és különösen a művészeti területeket érintette, ahol a "dokumentumfilm" önálló műfajjá érett: filmek, fényképek, hangfelvételek, színházi produkciók - ettől kezdve mind "dokumentumfilmként" értelmezhető.¹¹¹

Renate Wöhrer három komplexumot különböztet meg, amelyek a dokumentumfilm kategóriájának kialakulása szempontjából jelentősek voltak a 20. században: (1.) megváltozott "minőségi és funkcionális attribúciók", amelyek "dokumentum-státuszt adtak a dolgoknak", (2.) az ilyen dokumentumok "konkrét formációi", valamint kezelésük, és (3.) a kettő közötti tárgyalási folyamatok. "vizuális művészet és dokumentarista ábrázolási módok".¹¹² A dokumentáció... A "tarteau" ezzel olyan státuszt biztosított magának, amely a "tudományos objektivitás" és a "művészi szubjektivitás" között mozgott. Ugyanis a termelő alany általi szerkesztést egyszerre kellett "hangsúlyozni és hangsúlytalanítani". "megtagadva".¹¹³

Feltételezhető, hogy Otletet a kor különböző művészi-dokumentumfilmes kísérletei inspirálták. Egyre inkább a dokumentumok kreatív tervezésének, vizualizációjának és kommunikációjának sokrétű lehetőségeire összpontosított. Világmúzeumot tervezett, multimédiás enciklopédián dolgozott, multiszenzoros közvetítésen gondolkodott, és futurisztikus gépeket tervezett személyes használatra.

információ felhasználása.¹¹⁴ Technikai elképzelései nem utolsósorban az új távközlési és tömegkommunikációs eszközök, mint például a telefon, a rádió, a fonográf, a mozi és a televízió által vezérelt.

---

110 Balke/Fahle (2014), p. 10.

111 Releváns szövegek, amelyekben a dokumentumfilm különböző fajtáit tárgyalják, az itt már említett címeken kívül megtalálhatók: Hohenberger, Eva (szerk.) (2006): *Bilder des Wirklichen. Texte zur Theorie des Dokumentarfilms*. 3. kiadás. Berlin: Vorwerk 8; Hohenberger, Eva/Mundt, Katrin (szerk.) (2016): *Ortsbestimmungen. Das Dokumentarische zwischen Kino und Kunst*. Berlin: Vorwerk 8; Steyerl, Hito (2008): *Die Farbe der Wahrheit. Dokumentarismus und Kunst*. Bécs: Turia+Kant.

112 Wöhrer (2015), p. 17.

113 Wöhrer (2016), 55-56. o.

114 Otlet találmányairól lásd különösen van den Heuvel/Rayward (2012). Otlet multiszenzoros terveiről vö. ibid. 125-126. o. és Otlet (1934) 429f. o. Otlet enciklopédiájáról, múzeumi terveiről és a kapcsolódó nevelési eszmékről vö. még Van Acker (2012). Lásd még: Christolova, Lena (2015): *Das monografische Prinzip der Dokumentation bei Wilhelm Ostwald und Paul Otlet*. In: Wöhrer, 177-194. o., különösen a 185-192. o.

Különösen figyelemre méltó találmánya, amely soha nem valósult meg, az 1941-ben felvázolt "Mondothèque" volt. Ez egy technikailag magasan felszerelt információkezelő pult volt, amely - felszerelve egyebek mellett monitorral, memóriaegységekkel és telefontal - nem különbözött egy modern számítógépes munkaállomáshoz.¹¹⁵ A konstrukció az Emanuel Goldberg által kifejlesztett 1914 "statisztikai gépre" vagy az 1940-es években kifejlesztett számítógépre emlékeztet.

Vannevar Bush népszerűsítette a "Memex" című technológiai utópiát.¹¹⁶

Bár intézménye súlyos pénzügyi veszteségeket szenvedett, és 1924-ben ki kellett ürítenie a régóta lakott brüsszeli épületegyüttesét, az úgynevezett "Palais Mondial"-t, Otlet tervei egyre nagyobb méreteket öltöttek.¹¹⁷ Míg a

Míg írodája kezdetben a tudományos és bibliográfiai kérdések megválaszolására szakosodott, Otlet most az egész lakosságot megszólította, akiknek nem kevesebbet akart nyújtani, mint a "világ ismereteit" multimédiás módon. Ha valaki összefoglalja a különböző

terveket, akkor Otlet tudástérképe virtuális környezetté válik.¹¹⁸

Az embereknek nem kellene többé fáradságos könyvekben keresgélniük, hanem egy világméretű tudásdokumentációs gépezet középpontjában kellene állniuk, amely folyamatosan és zökkenőmentesen tájékoztatja őket. Csak e víziók tükrében válik érthetővé, hogy a Google vállalat miért tudott lelkesedni Paul Otletért, és miért ünneplik őt ma az internetes keresés és megtalálás úttörőjeként.

Ez a szakasz a bemutatott dokumentációs gyakorlatoknak a tudás szervezésére, valamint az információk keresésére és megtalálására gyakorolt hatásairól való elmélkedéssel zárul. E célból az elemzés visszatér ahhoz 1903 az évből származó esszéhez, amelyben Otlet először fejtette ki gondolatait a nagyszabású dokumentálásról.

115 Vö. Wright (2014), 235-238. o. Otlet nem utolsó sorban a modern interfészek úttörőjének tekinthető. Vö. van den Heuvel/Rayward (2012), 137-140. o.

116 Goldbergről lásd a leírásokat: Buckland, Michael (2010): *Vom Mikrofilm zur Wissens-maschine. Emanuel Goldberg a médiatechnológia és a politika között*. Berlin: Avinus, különösen 201-222. o. Bushról lásd Schreiber, Martin (2012): Vannevar Bush und die Technikutopie Memex. Az információ hatékony tárolásának és elérhetőségének víziói. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, pp. 203-222. Martin Schreiber a *Memex (memóriakiterjesztő)* három olyan szempontját emeli ki, amelyek a keresőmotorok további fejlődése szempontjából jelentősek maradtak: (1.) "a kísérlet [...] az információnak az emberi gondolkodás mintája szerinti rendszerezésére", (2.) "a személyes 'keresőmotor' gondolata" és (3.) "az információfeldolgozó gép 'fekete dobozá' alakítása". (ibid., 221. o.). Vö. az eredeti szöveggel is: Bush, Vannevar (1945): *Ahogy gondolhatjuk*. In: *The Atlantic Monthly (1761945)*, 101-108. oldal.

117 Vö. itt és a továbbiakban Wright (2014) előadásait, 175-247. o.

118 Otlet a "hiper-dokumentációról" is beszélt. Vö. Hartmann (2012), 53-56. o.

Otlet a dokumentációról alkotott elképzelését a könyvvel, mint a tudás addig uralkodó tárházával szemben határozta meg. Nemcsak az irodalom tömege vált teljesen áttekinthetetlenné, hanem az sem volt már helyénvaló, hogy egyetlen szerzőt kövessünk személyes gondolatainak útvesztőjében.¹¹⁹ Különösen a kutatók már régóta áttértek a szövegek átfutására, hogy kiszűrjék a fontos információkat. Következésképpen, különösen a tudomány számára lenne helyénvaló, ha nem nagy műveket gyártanánk, hanem a már meglévő információkat hatékonyabb módon tennénk hozzáférhetővé. Otlet egyértelmű tényeket, adatokat és bizonyítékokat keresett. Nem a részletes és pontos olvasásra helyezte a hangsúlyt, hanem a hatékony hozzáférésre - a tudás gyors megtalálására. Egy olyan adatbázist akart, amely könnyen használható felületeken keresztül elérhető információkat tartalmaz.¹²⁰ Vagy másképp fogalmazva: Otlet egy értelmes "keresőmotort" követelt, és a legtöbb könyv még csak meg sem felelt ennek a követelménynek.

Ez a felfogás megfelelt Otletnek a bölcsészettudományokkal szembeni kritikájának, és ismét a természettudományok iránti csodálatára utalt.¹²¹ Ez a szembeállítás a "két kultúra" elméletére emlékeztet, amelyet C.P. Snow 1959-fogalmazott meg. Ebben a szemléletben az irodalmi szemléletű reflexiót a technikai-tudományos haladásra való törekvés állítja szembe.¹²² Ronald E. Day számára Paul Otlet ezekkel a gondolatokkal példamutatóan szemlélteti a modern információs társadalom irányába történő változást. Day szerint a században²⁰. a tárolt tudás egyre kevésbé az oktatást és az önreflexiót szolgálta, hanem sokkal inkább a konkrét információs és fogyasztási igények kielégítését.¹²³ Ahhoz, hogy megértsük ezt a messzeménő

---

119 Vö. Otlet (1990e), 79. o.: "Régen az ember olvasott, ma utal, átnézi, átfutja. *Vita brevis ars longa!* Túl sok az olvasnivaló; rossz az idő, a trend már nem az, hogy szolgáljanak a szerzőt annak a személyes tervnek az útvesztőjében, amelyet ő maga vázolt fel magának, és amelyet hiába próbál ráerőltetni az őt olvasókra."

120 Az adatbázisok gyakorlatáról bővebben lásd az antológiát: Böhme, Stefan/Nohr, Rolf F./Wiemer, Serjoscha (szerk.) (2012): *Sortieren, Sammeln, Suchen, Spielen. Die Datenbankalsmediale Praxis*. Münster: LIT és ott különösen a Christolova, Lena (2012): *Das Mundaneum oder das papierne Internet von Paul Otlet und Henri La Fontaine*. In: *Ibid.*, pp. 31-54.

121 Vö. Otlet (1990a), 11-14. o. (lásd fentebb).

122 Vö. Snow, C.P. (1959): *A két kultúra és a tudományos forradalom*. New York: Cambridge University Press. A vitához lásd még: Brockman, John (1996): *Die dritte Kultur. A modern természettudomány világképe*. München: Goldmann.

123 Vö. Day (2014), 33. o.: "A szövegek és könyvtárak fogalmának elmozdulása az önreflexió és a tudás megszerzésének helyéről a társadalmi és kulturális fogyasztás és termelés helyére az információ, a kommunikáció és a tudás történetében nagy és fontos pillanatot jelent." (Kiemelés az eredetiben.) Vö. további megfontolásokat Day, Ro-

Indexing it all című kiadványában Day Otlet vízióit Martin Heidegger filozófiájával állítja szembe.¹²⁴ Ahelyett, hogy Day érvelését követnénk, a következőkben megkockáztatjuk a saját kis Heidegger-olvasatunkat, amely inkább a tudás keresésére és megtalálására összpontosít. Otlet és Heidegger szembeállítását azért tűnik helyénvalónak, mert Heidegger gondolata Otlet vízióinak kortárs kritikájaként olvasható. Heidegger ugyanis kritizálta azokat az elképzeléseket, amelyekben a tudás világát projektként fogták fel, információtömeggé redukálták, és súrlódásmentes hozzáférésnek vetették alá.¹²⁵

Ez különösen szemléletesé válik egy 1938-ban a *világkép idejéről* tartott előadásában.¹²⁶ Heidegger itt azt a korabeli elképzelést bírálta, hogy az ember képet alkothat a világról. Az ilyen kép ugyanis az ő szemszögéből nézve nem lehetővé tette a világ megértését, hanem inkább megakadályozta azt. Ebben a folyamatban a világot nem a maga lényében kutadják, hanem inkább technikai úton "állítják elő" és képként "mutatják be". A világkép jelensége beleillett Heidegger elemzésébe a technikailag konstruált jelenről, amelyet a "számító" és "beállítgató" gondolkodás uralt:

A világnézet, lényegében véve, tehát nem a világról alkotott képet jelenti, hanem a képként értelmezett világot. A létezőt mint egészet most már csak és kizárólag annyiban tekintjük létezőnek, amennyiben azt a képzelet-termelő emberi lény állítja fel. Ahol a világképre kerül sor, ott egy lényeges döntés születik az egészben való létezésről. A létező létét a létező elképzelt voltában keressük és találjuk meg.¹²⁷

Heideggernél a "pozicionáló" gondolkodás mindig a termelésre utal. Igazság" és "valóság", amely az elfogulatlan reflexió útjában áll. Heidegger késői filozófiai munkásságában válaszolt erre a kihívásra.

---

nald E. (2019): *Dokumentaritás: bizonyítékok, ontológia és felirat*. Cambridge/London: The MIT Press. Az információs társadalom fejlődéséről lásd: Rayward, W. Boyd (szerk.) (2008): *European Modernism and the Information Society. A jelen megismerése, a múlt megértése*. London/New York: Routledge.

124 Day (2014), 21-25. o.

125 Heidegger kritikájáról a technológiáról mint "Ge-stell"-ről lásd Heidegger, Martin (1994): *Einblick in das was ist. Bremer Vorträge 1949*. in: Ders: *Gesamtausgabe, vol. 79: Bremer und Freiburger Vorträge*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 1-77. A recepcióról vö. Thomä, Dieter (szerk.) (2013): *Heidegger-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. 2. Auflage. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler. Heidegger nemzetiszocializmushoz való viszonyáról és antiszemita előítéleteiről lásd: Trawny, Peter (2015): *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschönerung*. 3. Auflage. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.

126 Heidegger, Martin (1977): *Die Zeit des Weltbildes (1938)*. In: Ders: *Gesamtausgabe, 5. kötet: Holzwege*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 75-114.

127 *Ibid.*, 89-90. o.

phy a "dolgok iránti nyugalommal".¹²⁸ Ez a helyzet például abban a fiktív beszélgetésben, amelyben egy kutató, egy tudós és egy bölcset együtt indul el a gondolkodás lényegének keresésére.¹²⁹ A kezdetben uralkodó tudományos vágyakozás az egyértelmű eredmények és a világos rend után ebben a beszélgetésben felülkerekedik, amelyben a "képzelet" helyébe a "gondolkodás" lép.

A várákozásban nyitva hagyjuk azt, amire várunk.¹³⁰ Ebben a fajta filozófiai reflexióban a keresés és a megtalálás egészen más jelentéssel bír, mint Otlet tudásdokumentációjának kontextusában: Míg Heideggernél a nyitottság és a hozzáférhetetlenség, a kérdés és a kétely hangsúlyos megközelítése figyelhető meg, addig Otlet az empirizmusra, az egyértelműségre, a hatékonyságra és a konkrét információk igények megválaszolására helyezte a hangsúlyt.

Otlet elképzelésének, miszerint a világot dokumentációs eszközökkel kell az emberek számára elérhetővé tenni, és megkímélni őket a fáradságos kereséstől, van egy vakfoltja: azzal fenyeget, hogy a mélyebb értelem keresését, valamint a kritikai reflexiót kiiktatja, és helyébe az egyértelmű relevanciakritériumokat követő gyors megtalálást állítja. Ronald E. Day olyan információk infrastruktúrákról beszél, amelyek a században²⁰. egyre inkább indexálták a világot és a társadalmat, és így egyszerre megragadták, alakították és irányították azokat.¹³¹ Day szerint az az igény, hogy a világot információkra kell bontani, hogy azt egy hálózatban elhelyezhessük, és bármikor visszakereshetővé és reprezentálhatóvá tegyük, nem utolsósorban magának a szubjektumnak a státuszát is megváltoztatta.¹³² A kérdés, amelyet ennek alapján feltehetünk, a következő: Hogyan válnak a szubjektumok dokumentált tárgyakká? Vagy másképp megfogalmazva: Milyen mértékben található meg bármikor az információra szoruló keresők?

35 A szabványosítása

Paul Otlet a történetileg legfiatalabb főszereplő, akinek elmékedései ebben a műben a webes keresésről szóló aktuális vitákkal kerülnek szembe. Míg a század²⁰. elején még kartotékkal dolgozott, később pedig a mikrofilcek, a televíziók és a telefonok segítségével akarta forradalmasítani a dokumentációt, száz évvel később a digitális számítástechnikai gépek uralják a tudás szervezését. Különösen a szabványosítás emelhető ki, mint a

---

128 Heidegger (1959), p. 23.

129 Vö. Heidegger, Martin (1995): Ein Gespräch selbsttritt auf einem Feldweg zwischen einem Forscher, einem Gelehrten und einem Weisen. In: Ders.: *Gesamtausgabe, 77. kötet: Feldweg-Gespräche (1944/45)*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 1-159.

130 Ibid. 116. o. Tágabb áttekintésért lásd: ibid. 102-117. o. Vö131.

Day (2014), p. 29.

132 Vö. ibid., 32-34. és 152-153. o.

A számítógépes keresőmotorok kifejlesztése Paul Otlet nevéhez fűződik. Paul Otlet-et ebben a fejezetben többször is idézzük, mint a webes keresés úttörőjét. A tudásszervezés században²⁰. végbement egységesítésének eredménye azonban döntő mértékben eltér az ő elképzeléseitől, az utolsó szakasz tézise szerint.

Ebben az összefüggésben először is felmerül egy fontos kérdés: Milyen lehetséges következményei lehetnek a szabványosított keresőmotoroknak? A kérdés megválaszolásához ismét Star és Bowker elméletére hivatkozunk, akik a standard hat dimenzióját különböztetik meg: A szabvány (1.) elfogadott termelési szabályok összessége, (2.) egynél több közösségre és egy korlátozott időszakra hosszabb időre terjed ki, (3.) a nagy távolságok és heterogén mérőszámok ellenére az együttműködés biztosítására szolgál, (4.) szakmai szövetségeknek, gazdasági rendszereknek vagy kormányoknak kell érvényesíteniük, (5.) semmiképpen sem kell a lehető legjobb változatnak lennie, és mégis (6.) ha egyszer kialakult, a szabvány jelentős támaszává válik.

Az új rendszer kialakít egy bizonyos minőséget, ami megnehezíti a rendszer újbóli megváltoztatását.¹³³

A keresőmotorokra átültetve ez a szabványosítás a következőket jelenti: Egy keresőmotor monopolhelyzetbe kerülhet, és tönkretelheti a sokszínűséget. Ez alááshatja az egyéni keresést és megtalálást a tudás általánosan érvényes és kívülről ellenőrzött rendszerezése érdekében. Másrészt azonban az ilyen szabványosítás olyan alapot is teremt, amely lehetővé teszi a kommunikáció és a kollektív fejlődés új, közös formáit. A közösségi hálózatépítés eszménye és a monopolisztikus gépezet tekintélyelvű vonásai közötti nagy konfliktust a században²¹. a webes keresés sajátos módon idézi fel. Susan Leigh Star maga a következőképpen írja le az ezzel járó társadalmi-politikai veszélyeket:

Olyan világban élünk, amelyben folyamatosan zajlanak a csaták és a drámák a hivatalos és az informális, [...] a szabványos és a vad között. Ezek a küzdelmek időnként ártalmatlanok, máskor pedig rendkívül hasznosak [...]. A túlzott szabványosításra irányuló kísérletek azonban - például az olyan eszközökkel, mint az elektronikus megfigyelés - károsak a társadalmi igazságosságra nézve.¹³⁴

Az alábbiakban bemutatunk néhány előfeltételt, amelyek a keresőmotorok "túlzott szabványosításához" vezethettek.

133 Vö. Bowker/Star (1999), 13-14. oldal.

134 Star, Susan Leigh (2017): Ez nem egy határtárgy. Gondolatok egy koncepció eredetéről (2010). In: Ez, pp. 213-228, itt pp. 226-227.

Bár a digitális technológiák jelentősen alakították a keresőmotorok fejlődését, történelmüket ebben a munkában nem osztjuk fel "digitális" és "analóg" korszakra - különösen azért nem, mert az analóg-digitális megkülönböztetés rendkívül problematikus.¹³⁵ Ez ugyan megkülönbözteti a folytonos és a diszkrét jeleket az elektrotechnikában, de különbségük, ahogy Jens Schröter élesen megjegyzi, a közbeszédben és a tudományos vitában is olyan állítást alakított ki, amely messze túlmutat a műszaki valóságon; nevezetesen azt az állítást, hogy a bináris-digitális számítástechnika, mindössze két értékből kiindulva, "mindent analóg módon szimulál".¹³⁶ Schröter szerint az olyan metaforák, mint az "elektronikus agy", amelyben nem kevesebbet állítanak, mint "a gondolkodás és a digitalitás egyenlőségét", azt mutatják, hogy hogyan "implicit módon az analóg mint eredeti, természetes, valós [...]; a digitális [...] viszont mint mindenható, univerzális, sőt kulturális".¹³⁷ Az analóg és a digitális technológiák közötti határvonalnak ráadásul érvelési szempontból nincs értelme, mivel éppen a világhálón való keresés és a tudásszervezés történelmi formái közötti átfogó konstellációk állnak a középpontban. A következőkben tehát nem a digitális technológiák okozta szakadásról fogunk beszélni, hanem egy olyan változásról, amelyben a számítógépek egyre fontosabb szerepet játszanak az információk keresésében és megtalálásában.

Ez a változás nem a számítógépek felfedezésével kezdődött, hanem a tudás jelentésének számítással történő meghatározásával. A matematikai eljárások a 20. században váltak fontossá az információk összekapcsolása, rendezése és szelektálása érdekében. Bernhard Rieder egy vonatkozó esszéjében felvázolja, hogyan vált a matematika a tudásszervezés hierarchizálásának központi eszközévé.¹³⁸ Míg Otlet intézetében

---

135 A *Google előtt* című kötetben a szerkesztők egy ilyen kettősséggel operálnak, de rámutatnak ennek problémáira is. Vö. Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), 8. o.

136 Schröter, Jens (2004): Analóg/digitális - ellentét vagy kontinuitás? In: Ders./Böhne, Alexander (szerk.): *Analóg/digitális - ellentét vagy kontinuum? Egy megkülönböztetés elméletéről és történetéről*. Bielefeld: transcript, 7-30. o., itt 12. o. Schröter visszavezeti az analóg-digitális megkülönböztetés fejlődését, és 1945-re datálja annak eredetét. Fontos előfutára volt a "Turing-gép" modellje (1936vö. *ibid.*, 10-14. o.).

137 Az analóg-digitális megkülönböztetésről lásd még Kittler (1996), 150-162. o.; és Pflüger, Jörg (2005): *Wo die Quantität in Qualität umschlägt*. Megjegyzések az analóg és a digitális kapcsolatáról. In: Warnke, Martin/Coy, Wolfgang/Tholen, Georg Christoph (szerk.): *Hyper-Kult II: Zur Ortsbestimmung analoger und digitaler Medien*. Bielefeld: átirat, 27-94. o.: Pflüger az 1946 és 1953 közötti úgynevezett Macy-konferenciák vitáinak szenteli magát, amelyek "Kibernetikai konferenciák" néven vonultak be a technikatörténetbe.

138 Vö. Rieder (2012a). Vö. még a Rieder (2020), 265-304. o. A bibliometriáról lásd még Havemann, Frank (2009): *Einführung in die Bibliometrie*. Berlin: Gesellschaft für Wissenschaftsforschung.

Míg La Fontaine és La Fontaine szerzők munkásságát még a kulturális kialakult értékek és elképzelések szerinti tudástérképezés vágya uralta, a 20. század második felében már sokkal rugalmasabb információkezelést ígérő bibliometriai számítási módszerek honosodtak meg.

Rieder kiemelkedő példaként említi Garfield idézetelmzését, amely szerinte "elvont, mechanikus és első pillantásra egyszerű elv a tudományos publikációk hasznossá tételére".¹³⁹ A vegyész

Eugene Garfield az 1960-as években új tudományos idézetelmzést dolgozott ki a "Science Citation Index"-szel. Garfield a tudományos szövegek fontosságát az idézések gyakorisága alapján értékelt. Az úgynevezett "impakt faktor" segítségével ma is meg lehet határozni egy szöveg fontosságát egy nagyobb kánon keretében. A számítás nem csak azt veszi figyelembe, hogy egy szöveget milyen gyakran idéznek, hanem azt is, hogy milyen gyakran publikálják.

azt is, hogy az idéző szövegeket milyen gyakran idézik sorban.¹⁴⁰ A sebesség Az impakt faktort később még az internetes keresőmotorok is használták, amelyek algoritmusai a hiperlinkeket és a kattintásokat is figyelembe veszik, mint fontos értékeket a keresési eredményeknél. Az "impaktfaktor" alapötletét később még az internetes keresőmotorok is felhasználták, amelyek algoritmusai a linkeket ("hiperlinkek") és a kattintásokat fontos értéként veszik figyelembe a keresési eredmények kiszámításánál.

hierarchia. Garfield képletét állítólag nem utolsósorban a Google "PageRank" algoritmusának programozásakor vették figyelembe.¹⁴¹ Ez a relevanciakalkuláció -kritizálja Rieder - a tudás sorrendjét egyikről a másikra változtatta.

filozófiai problémát empirikus-matematikai problémává.¹⁴²

Ahhoz, hogy a bonyolult számításokat nagy léptékben "mechanikusan végrehajthatóvá és ezáltal "performatív" tegyék", automatizált számológépekre volt szükség.¹⁴³

Garfield matematikai rangsorolási módszerei számára tehát szerencsés volt, hogy a világ a 20. század második felében "áttért a számítógépekre".¹⁴⁴ Around 1950indult, kezdve az elektronikus nagyszámítógépek

olyan programozható számítógépek kifejlesztése, amelyek képesek nagy mennyiségű adat tárolására, rendezésére, osztályozására és reprodukálására könnyen inter-pretálható formában. Ehhez a tudást meg kellett formálni és

139 Rieder (2012a), pp. 230-231.

140 A "Science Citation Index" létrehozása után a "Arts & Humanities Citation Index" és a "Social Science Citation Index" következett.

141 Lásd még Rieder, Bernhard (2012b): Mi van a Page Rankben? Egy rekurzív státuszindex történeti és fogalmi vizsgálata. In: *Computational Culture* 2: https://computationalculture.net/what_is_in_pagerank by 21.12.2021.

142 Vö. Rieder (2012a), 250-252. o.

143 Ibid., p. 237.

144 Erről a megfogalmazásról és a számítógép történetéről lásd Gugerli, David (2018): *Wie die Welt in den Computer kam. A digitális valóság kialakulásáról*. Frankfurt a.M.: Fischer, különösen 7-17. o.

digitális tér, amelyben egyre több és egyre kisebb feladatot kellett elvégezni.¹⁴⁵

David Gugerli a "számítógépeket és a tömegmédiát" nevezi a mai keresőmotorok legfontosabb eszközeinek.¹⁴⁶ Az információ átadása komplex hálózatokban és adatbázisokban is különösen alkalmas az automatikus információkeresésre.

tízalt keresőprogramok, amelyek ma a társadalom minden területén az "elvárosok rugalmasabbá tételét és az erőforrások szituációs újrakombinálását" szolgálják.¹⁴⁷ Nagy teljesítményű, bináris számológépekkel párosulva ez egy olyan

A század20. folyamán a matematikai komplexitás azt eredményezte, hogy a pénzügyek technikai eljárásait zárt intézmények és technológiák vették át. Ma a digitális információs rendszerek nagyrészt önállóan működnek. Nincs szükségük sem kartotékokra, sem bibliográfiákra, és alig van szükségük emberi személyzetre.

Legkésőbb az 1970-es évekre a digitális keresőmotorok képesek voltak teljesen átalakulni azzá, amit a kibernetikusok a második világháború óta fekete dobozként emlegetnek: Egy zárt műszaki rendszer, amely csak be- és ki-kommunikál, és akinek a belső élete rejtve marad.¹⁴⁸ Mint központi

A főszereplő, aki a keresőmotorokat ebbe az új korszakba vezette, Edgar F. Codd adatbank-elméletirő. Az 1970-es években nagy feltűnést keltett, amikor az IBM számítógépgyártónál olyan digitális keresőmotorokat javasolt, amelyeket bárki működtethet - a mögöttes adatbázisok tartalmának vagy működésének ismerete nélkül. David Gugerli, Codd felfogását követve, azt állítja, hogy ily módon egy "átmenetet a

Az első lépés egy "célzott keresés volt a bejegyzések [...] számítógépes kikérdezéséhez a jósdához".¹⁴⁹

Ez az 1970-es években még új területnek számító orákulum-kérdezés elve az új standarddá vált. Az 1980-as évek közepétől a személyi számítógépek fejlesztői is ezt az elvet alkalmazták. A gyártó Apple például 1984-ben kijelentette, hogy többé nem akarja megtanítani az embereket arra, hogyan működnek a számítógépek, hanem a számítógépeket akarja megtanítani arra, hogyan működjenek.

hogyan működnek az emberek.¹⁵⁰ Még a nagy internetes keresőmotorok a

Ebben az értelemben a jelen a gyanútlanok számára van optimalizálva, akik szeretnének

---

145 Lásd az ibid. éles összefoglalóját, 192-198. o. Gugerli¹⁴⁶ (2009), pp. 14.

147 Ibid.

148 Vö. ibid., 70-88. o. A fekete doboz történetéről lásd még Hilgers (2010). Vö. még Schrade (2019) és az előző fejezetben szereplő megfontolásokat.

149 Gugerli (2009), p. 72.

150 Vö. Gugerli (2018), 171-172. o. Gugerli elemzését az Apple egy 1984-es reklámjával illusztrálja, amely így foglalja össze a gondolatot: "apró szilíciumchipek tanítása az emberekről" (ibid., 171. o.).

eredményeket akarnak kapni. A keresőmotorok működtetéséhez tehát nem szükségesek sem informatikai ismeretek, sem pedig különleges képességek a kutatáshoz. Ezek a digitális rendszerek, mint technikai fekete dobozok, nagyrészt önállóan működnek, rugalmasan alkalmazkodnak és elegáns interfészekon keresztül kommunikálnak a keresőkkel.

A számítógépek hálózatba kapcsolását az 1980-as években különböző intézmények fejlesztették tovább. Ez 1989-ben a CERN kutatóközpontban kifejlesztett World Wide Webben (WWW) csúcsondott ki. Ezt az úgynevezett böngészők segítségével tették elérhetővé a 1993széles közönség számára, és ez képezte a WWW alapját.

Ez az egyik oka annak, hogy egyre nagyobb szükség van a külső találati segédletekre.¹⁵¹ Csak ebben a

Röhle szerint akkoriban az információk olyan mértékben gyarapodtak, "hogy az áttekintés automatizált eljárások nélkül aligha lett volna lehetséges".¹⁵² Ma már rég elfeledett webes keresőmotorok az első-

Az első keresőmotorok az Archie, Veronica, The Wanderer és az RBSE Spider voltak, mielőtt a Google 1998meghódította a piacot, és az első, tőkeerős keresőmotor-szolgáltató lett.¹⁵³

Paul Duguid két szembetűnő újításra próbálja redukálni az online digitális keresés által előidézett informatikai változásokat. Először is, utal egy, az 1970-es években létrehozott technikára, amely a digitális jelek használatára...

lánckok kereshetők.¹⁵⁴ A tudás a lehető legkisebbre van lebontva.

Ez egy olyan technika, amely ma már minden szövegszerkesztő rendszer szerves részét képezi.¹⁵⁵ Másrészt a Duguid a tartalomszolgáltatóktól független adathozzáférés lehetőségére utal.

lehet. Az első újítást illetően Duguid az 1973-ban kifejlesztett "grep" programot nevezi meg. A második találmányt a Google internetes keresőmotorhoz köti: "A Grep és a Google a keresést az információ világává változtatta.

amelyben a szemantika, a szintaxis és a hierarchia nem játszott szerepet".¹⁵⁶

A harmadik innováció, amelyet Duguid kihagy, a webes keresés azon képessége, hogy előre látja az ügyfelek igényeit. A személyre szabás, amelyet kibernetikus irányításnak neveztek, és amely különböző veszélyekkel jár - például

151 Vö. *ibid.*, pp. 187-191.

152 Röhle (2010), p. 17.

153 Az internetes keresőmotorok történetéről lásd még Van Couvering, Elizabeth (2008): *The History of the Internet Search Engine: Navigational Media and the Traffic Commodity*. In: Spink/Zimmer, pp. 177-206.

154 Vö. Duguid (2009), 15-16. oldal.

155 A digitális szövegkeresés jelentőségéről a tudományos munkában lásd Putnam, Lara (2016): *The Transnational and the Text-Searchable: Digitalized Sources and the Shadows They Cast*. In: *The American Historical Review*, 121, április 2, 2016 kötet, pp. 377-402.

156 Duguid (2009), 16. o. *Grep* jelentése: "globális keresés egy reguláris kifejezésre és a megfelelő

3. Osztályozás és dokumentálás a következő
sorok kiírása", és a Unix operációs rendszerhez, felhasználók ki-
érdekelésére 190

Nem szabad alábecsülni azt a tényt, hogy az online keresés a társadalom "szűrőbuborékokon" vagy az úgynevezett "megfigyelési kapitalizmuson" keresztül történő széttöredezéséhez kapcsolódik.¹⁵⁷

Otletet ma az internetes keresés úttörőjeként ünneplik, de ez leegyszerűsítés. A műszaki fejlesztések a 20. század nem valósította meg Otlet elképzeléseit. A jelen high-tech és gazdasági tudásmenedzsmentje nem egyeztethető össze azokkal a reprezentatív és birodalmi fantáziákkal, amelyekhez Otlet ragaszkodott. A tudásszervezés szabványosítása is más irányt vett, mint amire Otlet számított. A rugalmas adatfeldolgozás messze túlmutat azokon az elképzeléseken, amelyeket Otlet és La Fontaine egykor az egyetemes decimális osztályozással gondoltak. Talán az a legszembetűnőbb különbség terveik és a 21. századi internetes keresés között, hogy az utóbbi esetében a cél már nem a tudás reprezentatív térképének megtervezése a kollektív fejlődés szolgálatában. Sokkal inkább az a programozott törekvés, hogy minden egyes személy számára egy nagyon egyéni térképet tervezzenek, amelyen az egyéni érdekek elhelyezhetők, és az információk igények tranzakciós lehetőségé válnak.

A században²⁰. a tudásszervezés szabványosítása nem a tudás rögzüléséhez vezetett, hanem inkább lehetővé tette a tudás rugalmasságának célzott, manipulatív és néha igen jövedelmező felhasználását. Szerencsére a keresők továbbra is maguk dönthetik el, hogy melyik keresőmotort tekintik a szabványnak.

---

157 Vö. különösen a Röhle (2010); Pariser (2012); Zuboff (2018) által már tárgyalt megfontolásokat.

4. Rendelés és megőrzés 1800

4.1 Könyvtárak beállítása Martin Schrettingerrel

Martin Schrettinger bajor szerzetes (1772-1851) 1802-ben lemondott a szerzetesi életről, hogy szenvedélyének - a könyvek rendezésének - szentelje magát a müncheni udvari könyvtárban.¹ És volt is mit tennie, hiszen az 1803-as és 1804-es években az udvari könyvtár gyűjteménye több mint százezer kötettel gyarapodott. Ez a beáramlás a következő években sem csökkent, és a könyvtár kapacitását meghaladta, ami kaotikus állapotokhoz vezetett.²

Schrettinger azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy ezt a könyvtömeget kereshetővé tegye. Immanuel Kant tudományelméletétől inspirálva pontos könyvtárszervezési szabályzatot dolgozott ki, és ezzel megalkotta a "könyvtártudomány" 1808kifejezést.³ Fontos újítás volt az a politikája, hogy különböző katalógusokat készített, amelyeken keresztül az olvasók kielégíthették irodalmi igényeiket. Schrettinger az intézményét keresőmotorrá alakította át. A könyvtárosoknak többé nem emberi katalógusokként kellett válaszolniuk a lekérdezésekre, hanem úgy kellett berendezniük a könyvtárat, hogy minden érdeklődő önállóan eligazodhasson benne.⁴

---

1 Schrettinger életéről lásd: Uhlmann, Sandro (2003): Martin Schrettinger - Wegbereiter der modernen Bibliothekswissenschaft. In: Schrettinger (2003), 3-37. o., különösen 3-8. o.

2 Vö. ibid., p. 7.

3 Schrettinger definíciója a könyvtártudományról első változatában megtalálható Schrettinger, Martin (1829a): *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek- Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst. Erste kötet. I. - III. Heft.* München: Jos. Lindauer'sche Buchhandlung, I. Heft, 16-17. o. (az I. Heft első kiadása 1808-ban jelent meg). Vö. még Kant, Immanuel (1800): *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft.* Harmadik kiadás. Lipcse: Johann Friedrich Hartknoch, IV. o.: "Minden tanítást, ha rendszer, azaz elvek szerint rendezett ismeretek összessége, tudománynak nevezünk". Vö. még Jochum (1991), 25. o.: "Schrettinger kérdése tehát nem az, hogy eddig hogyan kezelték, építették és tartották fenn a könyvtárakat, és hogyan kellene ezt a jövőben tenni, kérdése inkább az: *Hogyan lehetséges a könyvtártudomány?*"

4 Vö. Uhlmann (2003), 35-37. o.; vö. még Jochum (1991), 34-35. o.

Schrettinger *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft* című művének újryomása alkalmából írt méltatásában Sandro Uhlmann szerkesztő azt írja, hogy Schrettinger életét már fiatal korától kezdve "a felvilágosodás és a liberalizmus eszméi" alakították.⁵ Schrettinger csaknem öt évtizeden át eszméivel alakította az Udvari Könyvtár fejlődését. Különösen figyelemre méltóak voltak "Katalógusmű és az általa alapított valódi katalógus, amely ma is népszerű a 16-18. századi irodalom kérdéseiben".⁶ Schrettinger áttörte "a katalógus és a szisztematikus felsorolás hovatartozását", és már megmutatta "a könyvtártudománynak az utat a 20. századba".⁷

Ezek az újítások vezetik Jeffrey Garrett német tudóst arra a feltételezésre, hogy a digitális keresőmotorok episztemológiai feltételei Martin Schrettinger müncheni udvari könyvtárban végzett munkájában találhatóak meg.⁸ Követve ezt a feltevést azonban a következő vizsgálat nemcsak Schrettinger eredményeit dolgozza ki, hanem mindenekelőtt azokat a konfliktusokat, amelyeket berendezési módszerével kiváltott. Hiszen éppen ezek azok, amelyek a fejezet témája szerint ma is aktuálisak, mint a keresés és a megtalálás központi problémái.

Schrettinger azzal a feltételezéssel indította el módszerét, hogy egy könyvtárnak elő kell segítenie a könyvek "gyors megtalálását" "minden irodalmi igény kielégítésére". Ezt a célt a "legfőbb elvnek" nyilvánította. a könyvtártudomány".⁹ Egy olyan koncepció, amely kompromisszumok nélkül... Nemcsak népszerű volt, hanem heves 19.vitákat is kiváltott.¹⁰ Nemcsak tetszést aratott, hanem mindenekelőtt heves vitát váltott ki.

---

5 Uhlmann (2003), p. 35.

6 Ibid., 36. o.

7 Ibid. 37. o. Schrettinger azonban eredményei ellenére soha nem lett az Udvari Könyvtár igazgatója.

8 Vö. Garrett (1999), p. 120.

9 Schrettinger (1829a), I. Heft, 17. o. (először 1808). Hasonló megfogalmazásokat találunk később Schrettinger *kézikönyvében* is, vö. Schrettinger (2003/1834), 2. o. Idézet: A történeti idézetekből származó minden kiemelés itt *dőlt betűvel van* szedve, még akkor is, ha az eredetiben másfajta kiemelészt használtak - Schrettinger *kézikönyvében* például blokkoló, azaz a betűk között egy s t a n d s z e r v e t t . Ezenkívül a történelmi szövegekből származó számos idézet elavult helyesírást tartalmaz. Hogy ne zavarjam a szöveg folyását, szándékosan nem jelöltem ezeket külön (pl. [sic!]) ebben a könyvben.

10 Vö. különösen Garrett (1999), pp. 116.

Különösen a Schrettinger és a drezdai könyvtáros Friedrich Ebert (1791-1834) közötti vita tekinthető tünetértékűnek.¹¹ Az 1820-ban megjelent *Die Bildung des Bibliothekars (A könyvtáros nevelése)* című monográfiájában Ebert Schrettinger könyvtári berendezési módszerét "nyers mechanikával" és "túlfinom elmélettel" vádolta.¹² Ezt annak a döntésnek tulajdonította, hogy a gyors visszakeresést a könyvtártudomány előterébe helyezte.¹³ Tiltakozása egy olyan "keresőmotor" ellen irányult, amely mindent alárendel annak a célnak, hogy a kereslet és a kínálat zökkenőmentesen találkozzon.

Ez a kritika a tudás szervezésének növekvő gépesítésével kapcsolatos aggodalmakhoz ragaszkodik. Míg Schrettinger a könyvtári ismeretekhez való hozzáférést akarta optimalizálni, Ebert attól tartott, hogy éppen ez a beavatkozás visszafordíthatatlan veszteségekhez vezethet. Ahhoz ugyanis, hogy az egyéni irodalmi igényeket fel lehessen dolgozni, a rendeket le kellett bontani, a keresési és megtalálási technikákat pedig át kellett programozni.¹⁴ Ez nem a megőrzés aktusa volt, hanem inkább a hagyományos tudás orga- nizációjának megsemmisítése. A tét nem kevesebb volt, mint az, *hogy hogyan kell keresni, és mit lehet találni a keresés során.*

A következő elemzésben feltételezzük, hogy a Schrettinger és Ebert közötti vitában központi problémák merülnek fel, amelyek a világhálón való keresés körüli mai vitákban is megfigyelhetők. Ezek feltárása érdekében Martin Schrettinger szövegeit először új olvasatnak vetjük alá. Eredményei ellenére Schrettinger eddig kevés tudományos figyelmet kapott. A médiatudományban például alig említik.¹⁵ Az "Einrichtungsmethode" új olvasata ezért rendkívül hasznos.

11 Vö. Uhlmann (2003), 18-26. o. Vö. továbbá Jochum (1991), 11-36. o. Vö. még Ebert névtelen kritikáját: Ebert, Friedrich Adolf/Anonym (1821): Bibliothekswissenschaft. In: *Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung, április 1821, 70-71. szám, 73-85. oszlop.*

12 Ebert (1820), p. 18.

13 Vö. *ibid.*, p. 8.

14 Vö. még a négy alapvető keresőmotor-művelet Gugerli (2009) szerint (15-16. o.).

15 Az alábbiakban a központi másodlagos szakirodalmat a már említett három szöveg alkotja: Jochum (1991), Garrett (1999) és Uhlmann (2003). A Schrettinger munkásságára vonatkozó szakirodalom áttekintése megtalálható Uhlmann (2003), 44-48. o. Újabb elemzés található például Kaltwasser, Franz Georg (2006): *Bayrische Staatsbibliothek. A szerepek változó értelmezése az évszázadok során.* Wiesbaden: Harrassowitz, különösen p. és pp.39

A médiatudományok keretében Ebertről és Schrettingerről Krajewski (2002), 40. o., Ebertről részletesebben Krajewski, Markus (2009): Zwischen Häusern und Büchern. A könyvtárak házasítása. In: Felfe, Robert/Wagner, Kirsten (szerk.): *Museum, Bibliothek, Stadtraum. Räumliche Wissensordnungen 1600-1900.* Münster: LIT,

Ezek a megfontolások megtalálhatók Krajewski (2010), 187-207. o. A német könyvtártudomány fejlődésének áttekintését lásd Bornhöft, Margrit

Egy rövid történeti és elméleti bevezető után Schrettinger életművének, a *Handbuch der Bibliothek- Wissenschaft* (1834) című művének megfontolásai a tudásszervezés nagyobb problémátörténetébe illeszkednek. Ellenpéldaként Friedrich Ebert *A könyvtáros nevelése* (1820) című művét elemezzük. Az utolsó részben bemutatjuk, hogy az ott tárgyalt kritikai pontok közül melyek azok, amelyek ma is vitára adnak okot, amikor a keresési és megtalálási technikákat gépre bízják.

4.2 Könyvtári kihívások

Már a században nagy jelentőséget tulajdonítottak annak,¹⁶ hogy a könyvtárak rendezett benyomást keltsenek: A könyvek a falak mentén egyenletes polcokon rendben voltak elhelyezve, gondozottan és szeretettel mutogatták őket. Abban az időben azonban a könyvtárak valószínűleg inkább múzeumi, és kevésbé funkcionális jellegűek voltak.¹⁶ Ma már feltételezhető, hogy aligha azt a célt támogatják, hogy minél gyorsabban megtaláljanak egy adott könyvet. Inkább "az (egyházi) fejedelem képviselőjének igényét" voltak hivatottak kielégíteni.¹⁷ Ebben az összefüggésben felmerült az az eszménykép, hogy a könyvek elrendezésével a teljes tudásrendszert reprodukálják és ábrázolják. Uwe Jochum a következőképpen írja le ezt a rendet:

A tudás kozmosza, amelynek kifejeződése a szisztematikusan lista és a szisztematikusan katalógus, a "szép rend" felé törekszik, amely nem engedi, hogy a bemutatott szimmetriáját és harmóniáját véletlenszerű partikularitások megzavarják, és ezáltal kiemeli az általánost, a logoszt.¹⁸

Ha feltételezzük, hogy a 18. század végéig ezek az elképzelések döntően alakították az európai könyvtárak rendjét, akkor nyilvánvalóvá válik a funkcionális célok által elindított felfordulás. A Martin Schrettinger által a 19. század elején felállított szabály, amely a könyvtártudomány legfőbb alapelveinek az egyéni keresésre adott gyors választ nyilvánította, egyértelműen ellentétes a következővel

---

(1999): *Bibliothekswissenschaft in Deutschland: eine Bestandsaufnahme*. Aachen: Mainz. Vö. még Jochum, Uwe (1995): *Die Idole der Bibliothekare*. Würzburg: Königshausen & Neumann.

16 Vö. Garrett (1999), pp. 104-112. A könyvtár történetéről lásd még Jochum, Uwe (2017): *Kleine Bibliotheksgeschichte*. 4. kiadás. Ditzingen: Reclam. További információkért lásd az antológiát: Raabe, Paul (szerk.) (1977): *Öffentliche und private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Ritkaságkamrák, kutatási eszközök vagy oktatási intézmények?* Bréma/Wolfenbüttel: Jacobi.

17 Jochum (1991), p. 71.

18 *Ibid.*, p. 73.

a reprezentatív ideálhoz.¹⁹ Míg Schrettinger az irodalmi közönség igényeihez igazodott, addig a reprezentatív könyvtár fő célja az volt, hogy impozáns benyomást keltsen a szemlélőben. Itt kellett keresni a világ tudását, és itt, önmagával esztétikai harmóniában kellett kibontakoztatnia magasztos hatását. Az utóbbi esetben tehát a mottó soha nem az lett volna, hogy "Minden irodalmi igényt kielégítünk", hanem inkább az, hogy "Kérem, ne nyúljon hozzá!".

Jeffrey Garrett az egyik fázisból a másikba való átmenetet nagyrészt az 1775 és 1825 közötti időszakra teszi. Az európai könyvtártudományt "fundamentális episztemikus szakadásnak" diagnosztizálja. A klasszikus tudás pozitivitása felbomlott, és helyébe új feltételek léptek. Ezzel a változással egyre több funkcionalitás hatolt be a korábbi reprezentációs térbe.

és olyan tudásvizonyokat eredményez, amelyek már nem hittek a "természetes rendben".²⁰ A tudás reprezentációjának vágya találkozik a tudás koordinálásának igényével. Egy konfliktus, amely - mint

Az előző fejezetben világhosszá tett változás még 1900 körül játszódott le Paul Otlet reflexióiban, és ezért nem vezethető vissza alapvető szakadásra. A Garrett által tárgyalt változás konkretizálása érdekében Uwe Jochummal együtt három központi kihívást lehet megnevezni, amelyekkel a könyvtáraknak 1800 körül kellett szembenézniük: a könyvek elképzelhetetlen "tömegét", a szellemtörténeti változást, "amely teljesen új szerepeket osztott a könyveknek, a szerzőknek és az olvasóknak", és végül, de nem utolsósorban a "korábban érvényes tudás szétesését".

rendszerek".²¹ Ennek eredményeképpen a könyvtárosok szembesülnek azzal a problémával, hogy

A szerzők azzal a kérdéssel szembesültek, hogy "hogyan lehet a rengeteg könyvet hozzáférhetővé tenni az olvasók számára".²²

A Garrett és Jochum által a könyvtári rendszerre feltételezett felfordulás időszaka megfelel 1800 egy sor történelmi változásnak. Kerülni kell a nagy kitérőt, de hasznos, ha legalább néhányat felidézünk az európai kontinensen akkoriban lezajlott nagy felfordulások közül: 1789-ben a francia forradalom a felvilágosodás csúcspontját jelentette, és a nemzeti törekvések kiindulópontjává vált. Napóleon hadjáratok sorozatával rázta meg a világot.

19 Lényegében ez Garrett (1999) 112-118. oldalának értelmezése is.

20 Garrett ezzel a történelmi változással kifejezetten utal Foucault európai tudástörténeti elemzésére, vö. *A humán tudományok régészete*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

21 Jochum (1991), p. 8.

22 Ibid. A könyvtárakban való keresésről és megtalálásról lásd Wegmann (2000), különösen a 275-321. oldalon.

A fennálló hatalmi viszonyokat az 1815-ös bécsi kongresszuson rendezték át és állították helyre. Ezzel egy időben Anglia hatalmas gazdasági fellendülést élt át, és beköszöntött az iparosodás kora.²³ E változás során az abszolutista hatalmi igények megkérdőjeleződtek, a polgári és művelt közönség nagyobb befolyásra tett szert, és új tudományos, irodalmi és művészeti áramlatok tudtak érvényesülni - Németországban például ezt az időszakot tekintik a romantika és a weimari klasszicizmus fénykorának.²⁴ Végül, de nem utolsósorban, az eszmetörténetben is jelentős változásokkal járt együtt, amelyeket már sokszor leírtak: Reinhart Koselleck például a "nyerges időszak" kifejezést használta, hogy megpróbálja megragadni, hogyan kellett volna 1800 körül kialakulnia egy időfeletti vagy modern történelmi gondolkodásnak.²⁵ Michel Foucault pedig *A dolgok rendje* című művében vázolta fel, hogy mivel a 19. században a változás, az okság és a szubjektum nagy problémái egyre nagyobb jelentőségre tettek volna szert.²⁶

Ezek a történelmi összefüggések szolgálnak majd olyan tudáshorizontként, amelyből kiindulva a német könyvtárostani változásait felvázolhatjuk. Garrett és Jochum egyetértenek abban, hogy ezeket a változásokat különösen jól példázza a Martin Schrettinger által megalkotott müncheni udvari könyvtár. bizonyítható.²⁷ Az ő munkájával összhangban tehát a következő... az intézmény néhány fejleménye és konfliktusa.

23 A németországi történelmi helyzetről ebben az időszakban vö: Brandt, Peter (szerk.) (1999): *An der Schwelle zur Moderne. Deutschland um 1800*. Gesprächskreis Geschichte 31. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung.

24 A megerősödő nyilvánosság elméletének bevezetőjét lásd a klasszikusban: Habermas, Jürgen (1990): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Tanulmányok a polgári társadalom egy kategóriájáról*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. A nyilvánosság ellentmondásos szerkezetváltásáról, valamint a kultúra- és médiatörténetről a mediakultúra-történet szemzőgéből a Faulstich (2002), különösen a 11-28. oldalon található 1800.

25 A nyerges időszakról lásd Koselleck, Reinhard (1972): Einleitung. In: Brunner, Otto/Conze, Werner/Ders. (szerk.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, 1. kötet: A-D*. Stuttgart: Ernst Klett, XIII-XXVII. o., különösen XV. o. Lásd még: Fulda, Daniel (2016): Sattelzeit. Karriere und Problematik eines kulturwissenschaftlichen Zentralbegriffs. In: Décultot, Elisabeth/Ders. (szerk.): *Sattelzeit. Reviziók a történetírás történetében*. Berlin/Boston: De Gruyter, 1-18. o.: A "Sattelzeit" kifejezés empirikus hasznosságát Fulda erősen megkérdőjelezi. Feltételezhető azonban, hogy Koselleck koncepciója hasznosnak bizonyult egy változó európai történelemfelfogás leírásában, amelynek keretében (a német nyelvterületen különösen 1750 és 1850 között) kialakult a nagy világ- és emberiségtörténet eszméje (vö. ibid. különösen 7. o.).

26 Vö. Foucault (1974), 12-15. o. és 25-28. o. Vö. még Garrett (1999), pp. 119.

27 Erről az értékelésről lásd Garrett (1999), pp. és pp. 104. 119-120, valamint Jochum (1991), pp. 9-10 és pp. 24ff.

A könyvek pusztá tömegét a könyvtári változás egyszerű, de óriási befolyással bíró feltételének tekintik.²⁸ Így Schrettinger maga is visszamenőleg annak tulajdonította elméleti megfontolásait, hogy a század 19. elején a müncheni udvari könyvtár "óriási gyarapodást kapott".²⁹ A mannheimi udvari könyvtárral való egyesülés után 1803-ban és 1804-ben a könyvtár állítólag több mint százezer új kötet kezelésével szembesült. Még több cím következett, amikor a következő években a napóleoni szekularizáció során az egyházi birtokokat államosították, és a régió kolostorainak és zárdáinak át kellett adniuk birtokaikat. Az összevonások eredményeként az udvari könyvtár az egyik legnagyobb ilyen jellegű könyvtárrá nőtte ki magát egész Európában, és soha nem látott méretű "könyváraddal" kellett megküzdenie.³⁰ A világos rend iránti igény tehát egyre sürgetőbbé vált. Állítólag heves viták a munkatársak között és kemény kritikák kívülről kísérték az akkori bibliotékás munkát.³¹ Időközben három egymást követő főfelügyelő próbálkozott különböző módszerek alkalmazásával, de csak az utolsó, Schrettinger által támogatott módszer volt - az ő szavaival élve - "kivitelezhető és célszerű".³² Ezek a tapasztalatok vezették arra, hogy 1808 és 1810 között kiadja a *könyvtártudomány teljes tankönyvére tett kísérletének* első három részét.³³

---

28 Vö. Garrett (1999), 119. o.

29 Schrettinger, Martin (1829b): *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst. Mäsdik kötet*. München: Jos. Lindauer'sche Buchhandlung, 5. o. (Schrettinger Ebert elleni *antikritikája* (1821) kapcsán, itt újrányomtatva).

30 Vö. Garrett (1999), 112-114. o. A müncheni udvari könyvtár akár a második legnagyobb is lehetett Európában a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár után. Vö. még Uhlmann (2003), pp. 7.

31 Garrett frappánsan összefoglalja a müncheni udvari könyvtár 19. század eleji kudarcának történetét, beleértve a közvélemény neveltségessé válását is. Vö. Garrett (1999), 113-114. o.

32 Schrettinger (1829b), p. 5.

33 Schrettinger első három *próbálkozását* még egyszer, összegyűjtve adta ki 1829 (Schrettinger (1829a)). A füzetek tömör összefoglalása megtalálható Uhlmann (2003), 8. o. -.

Az első két füzet tartalma nagymértékben átfedésben van Schrettinger *kézikönyvének* (1834) első két részével. Harmadik, eredetileg 1810-ben megjelent füzetében Schrettinger az úgynevezett göttingeni módszert kedvelte, amely azonban mint szisztematikus elrendezés ellentétes volt korábbi elképzeléseivel, és amelytől később ismét elhatárolódott. Schrettinger már első füzetében a könyvtár célját a gyors visszakereshetőségben határozta meg, és ezzel megteremtette rendezési módszerének alapját (vö. Schrettinger (1829a), I. füzet, 11-20. o.).

A könyvtártudomány 1800 változásának másik feltétele az ismeretek szisztematikus osztályozásának növekvő kritikája. Az ezzel kapcsolatos eszmény, hogy a tudásrendszereket listák segítségével ábrázolják, a könyvek mennyiségét és tematikus sokféleségét tekintve egyre kevésbé vált relevánssá.³⁴ Schrettinger egyértelműen elutasította a szisztematikus konstellációhoz való ragaszkodás vágyát. *Kézikönyvében* ezt az álláspontot azzal jelölte meg, hogy "az egyetlen akadály, amelyen minden korábbi könyvtári rendezés többé-kevésbé elbukott, és szükségyszerűen meg is kellett buknia", az az előítélet volt, "hogy egy könyvtár akkor lenne a legcélszerűbb elrendezni, ha minden könyvet *tisztán szisztematikusán, a legfinomabb alfejezetekig lefelé* rendeznék".³⁵ Ugyanis ez az elképzelés "*nem megfelelő, sőt teljesen alkalmatlan*" és egyben "*rendkívül munkaigényes eszköz*" volt a javasolt célok elérésére.³⁶ Schrettinger később szinte gúnyosan hozzátette:

Aki egy könyvtárat irodalmi művek számára akar használni, azt nem az érdekli, hogy melyik *nemzetiséghez*, melyik *fajhoz* és e faj melyik *alosztályához* tartozik ez vagy az a mű, bármilyen rendszer szerint; hanem az, *hogy általában milyen művek állnak rendelkezésre a könyvtárban, amelyeket céljára felhasználhat.*³⁷

Jeffrey Garrett négy olyan megkülönböztetést nevez meg, amellyel Schrettinger megkülönböztette magát a reprezentatív logikától: (1.) a látható és a funkcionális rend közötti különbségtétel, (2.) a bibliográfiai információ és a könyv mint tárgy között, (3.) a könyvtárosok és az általuk tárolt tudás között, és végül, de nem utolsósorban (4.) a szisztematikus rendet követő katalógusok és azok között, amelyek célja a tartalom keresésének megkönnyítése kulcsszavak vagy tárgykategóriák segítségével.³⁸

Az irodalmi közönség növekvő érdeklődése szintén meghatározó volt a könyvtárak akkori átalakulásában. Amikor Schrettinger 1819-ben teljesen egyedül kezdte el összeállítani modern reálkatalógusát - ami egy életen át tartó kihívás volt -, elsősorban az a vágya vezérelte, hogy a könyvtárat a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tegye.³⁹ Így, az ő erőfeszítései során, hogy bővítse és művelje

34 Vö. Garrett (1999), 104-112. és 116-118. o., valamint Jochum (1991), 71-76. o.

35 Schrettinger (2003/1834), p. 18.

36 *Ibid.*, p. 6.

37 *Ibid.*, 86-87. o.

38 Vö. Garrett (1999), 117-118. o.

39 Schrettinger több mint harminc év alatt állítólag az akkori állomány mintegy negyedét szerkesztette, és 22 000 lapon 84 000 kötetet rögzített a katalógusban különböző kifejezések alatt. Vö. Uhlmann (2003), 27-28. o. A katalógusok liberális használatáról vö. *ibid.* 35-37. o.

"állandó" és "nyilvános" könyvtárak.⁴⁰ Azt javasolta, hogy úgy építsék, rendezzék be és vezessék be őket, hogy "minden idegen [...] szabadon bejárhassa az összes termet", és mindig találjon valakit, aki "válaszol a kérdéseire" és kielégíti "irodalmi igényeit, ha vannak".⁴¹

A 19. század eleji német könyvtári rendszerben azonban nemcsak a könyvek tömegének, elrendezésének és az irántuk érdeklődő közönségnek a kezelése jelentett kérdéseket, hanem a könyvtárosok szakmai megítélése is. Ugyanis nemcsak a saját, változó intézményükben, hanem állami szinten is nyomás alatt voltak. Uwe Jochum a saját tevékenységükkel kapcsolatos növekvő öngondoskodást a különböző akkori közigazgatási reformoknak tulajdonítja, amelyek célja az volt, hogy a könyvtárosokat szisztematikusan köztisztviselőkké képezzék.⁴² Mivel a modern állam csak meghatározott feladatokhoz biztosított hozzáférést a vizsgált tárgynak, a könyvtártudomány kénytelen volt "az állami szférához való hozzáférést úgy biztosítani, hogy enciklopédiákba [...] vagy rögtön tankönyvbe írja le tudásának ka- nonját".⁴³

Mind Ebert *The Education of the Librarian* című művét, mind Schrettinger kísérletét egy teljes tankönyvre, valamint az előadásokhoz is útmutatónak szánt *Handbook of Library Science* című művét egy olyan teljes oktatási és közigazgatási apparátus háttérében kell olvasni, amely egyre inkább magának tulajdonította a könyvtári alkalmazottak hivatalba való kinevezésének szuverenitását.⁴⁴ A század 19. folyamán a német könyvtárosok a közszolgálat részévé váltak, és így "egy pontosan működő adminisztratív gépezet prototípusává váltak, amely egy "állam" névre hallgató program szerint ellenőrzi a bemenetet és a kimenetet (írások formájában)".⁴⁵

A vázolt változások és Martin Schrettinger úttörő gondolatai arra csábíthatnak, hogy a 19. századi német könyvtári rendszer szigorú fejlődését képzeljük el. Uwe Jochum a *könyvtárakról és könyvtárosokról 1800-1900 között írt monográfiájában* azonban egy meglehetősen fáradtságos fejlődési folyamatot vázol fel, amelyben a könyvtáraknak még meg kellett találniuk a helyüket a reprezentatív, állami intézmény és a felhasználóbarát, nyilvános intézmény között. Kritikusan megjegyzi, hogy a könyvtárak fokozatos megnyitásáról szóló, szeretettel emlegetett "sikertörténettel" ellentétben a könyvtárak

---

40 Vö. Schrettinger (2003/1834), p. 140.

41 Ibid., p. 144.

42 Vö. Jochum (1991), 61-70. oldal.

43 Ibid., p. 65.

44 Vö. ibid.

45 Vö. még Jochum (1995), 21-29. o. Vö. még Jochum (1995), 21-29. o.

a lakosság egyre szélesebb körei" - különösen a tudományos könyvtárak tekintetében - olyan ellentétes tendenciákat lehetett kimutatni, amelyek kizárásra utalnak.⁴⁶ És az "egyetemi könyvtárakból kirekesztettek" is, akik a században 19.szükségképpen elkezdtek "saját könyvtáraik kiépítését", ismét kirekesztették a lakosság más rétegeit - különösen a nőket.⁴⁷ Jochum hangsúlyozza a modern oktatási intézmények megkülönböztető funkcióit is. A "nép fokozatos nevelésének történetével" ellentétben "valójában egy egészen más történetet lehetett elmesélni", nevezetesen: "az iskola és a könyvtár feltalálásának története a megfelelő neveléssel biztosított pedagógiai háziasítás céljából".⁴⁸ Jochum rámutat az ellentétes tendenciákra is a növekvő funkcionális rend és a katalogizálás tekintetében. A könyvtárat még a 19. század végén is szívesen tekintették harmonikus helynek. A polcok "mind egyforma magasságúak" voltak, a könyvformákat "megfelelő kötésekkel harmonizálták", és elkerülték a "nemkívánatos zavarokat".⁴⁹ Jochum ezért azt állítja, hogy a történelmi változások ellenére a német könyvtárakra a 19. században még mindig gyakran inkább a reprezentáció, mint a közhasználat szempontjából tekintettek. Több lett volna

A könyvtár "könyvtemplom" volt, mint információgyűjtemény.⁵⁰ A század19. végén még egy modern "használati könyvtár a maga funkcionális hármas tagoltságával, azaz halomra, olvasóteremre és könyvfeldolgozásra" is "a nagyon Másik nyomása alatt állt".⁵¹ Ez a "másik" azonban már nem egy isten vagy egy szuverén fejedelem volt, hanem a modern nemzetállam: "a szellem és annak harmóniája mögött [...] az állam rejtőzik, amely könyvtárakban és múzeumokban ünnepli magát".⁵²

Azt, hogy a német könyvtárostánítás elmaradottsága mennyire bizonyítható, itt nem tárgyaljuk tovább. Az ambivalens fejlődésre való hivatkozás azonban hasznos a 19. század eleji könyvtártudományi diskurzus megértéséhez. Mert bár Schrettingert a könyvtártudomány feltalálójának tekintik, nem volt könyvtáros.

---

46 Jochum (1991), p. 51.

47 Ibid., p. 56.

48 Jochum utal az olvasás iránti polgári érdeklődés egyre kritikusabb megítélésére is: "Akinek nincsenek könyvei, az nem számít; akinek vannak könyvei és olvas, az tudós; akinek vannak könyvei, de nem olvas, az vagy bibliomániás, vagy bibliofil" (ibid., 46. o.).

49 Ibid., p. 74.

50 Vö. ibid., 71-76. o.

51 Ibid., p. 72.

52 Ibid., p. 75.

az egyetlen könyvtáros, aki reflektált a tevékenységére. Csak a német nyelvterületen számos hasonló írást találunk a 18. század végén és a 19. század folyamán.⁵³ Összességükben nem tanúskodnak sem nagy egységről, sem innovatív irányultságról.

Schrettinger megfontolásai tehát nemcsak saját tapasztalatain alapulnak, hanem más, a témához kapcsolódó művek olvasásán is. Alapfeltevéseit illetően feltételezhető, hogy Albrecht Christoph Kayser megfontolásaira hivatkozott.⁵⁴ Kayser már a *Ueber die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek (A manipulációról a könyvtár létesítésénél)* című megjelent 1790 monográfiájában hasonló kihívásokat diágnoszt, mint később Schrettinger, és a katalogizálásban meg is találta rájuk a megoldást. Az ottani bevezetőben ez állt:

*A könyvek gyors megtalálása az első és legfontosabb igénye egy könyvtári intézménynek. A leghatékonyabb eszköz erre a célra egy általános betűrendes katalógus, amelyhez egy helyrajzi repertórium is társul.*⁵⁵

A "valódi katalógus", azaz a modern kulcsszavas katalógus ötletét pedig már Kayser is nagyra értékelte:

Nem jelentené-e leírhatatlan áldást a tudományok, mondhatnám, az emberiség számára? Nem mutatnák meg nekünk emberi tudásunk hiányosságait? Vajon nem tudatosulnak-e bennünk azok a tengelyek, amelyek körül eszmei és tudásbeli köreink leginkább forognak? [...] Milyen előnyökkel járnának az ilyen valódi katalógusok különösen a könyvtárosok számára! Az ő kezükben azonnali tájékoztatást tudott adni arról, hogy a könyvtárban rendelkezésre állnak-e és milyen könyvek erről és [arról] a témáról.⁵⁶

Kayser munkájában még egy olyan akadémia alapításának gondolata is felmerül, amelyben a könyvtárosok összefognának, hogy katalógusaikból "a lehető legteljesebb egészet" alkossák: "Az *akadémia*, amelyről itt beszélek, nagy jelentőséggel bírma a könyvtárosok számára.

53 A korabeli diskurzusokról Jochum (1991) és Jochum (1995) ad átfogó áttekintést.

54 Lásd még Garrett (1999), p. és 116 Jochum (1995), 31-32. o.

55 Kayser, Albrecht Christoph (1790): *Ueber die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse nebst einem alphabetischen Kataloge aller von Johann Jakob Moser einzeln herausgekommener Werke - mit Ausschluss seiner theologischen - und ein Realregister über die in diesem Kataloge nahmhaft gemachten Schriften*. Bayreuth: Verlag der Zeitungsdruckerei, p. (5a kiemelések az eredetiből származnak).

56 Ibid., XIV-XV. o.

a tudományok egyetlen ágát sem *egyedül*, hanem az emberi tudás teljes körének szentelik magukat".⁵⁷

Bár Kayser írásai a század19. elején jól ismertek voltak, feltevéseiről és elképzeléseiről nem volt egyetértés.⁵⁸ Schrettinger kritikusa, Friedrich Ebert a *Die Bildung (Nevelés)* című, nagy visszhangot kiváltó művében a következőket szorgalmazta

a könyvtáros egyértelműen szkeptikusabban állt a felfedezéshez mint legfőbb elvhez. Kultúrpeszimiztán reflektált arra, hogy az ő "konstrukciófüggő korában" a rövid távú elképzelések kerültek az "egész tudományok élére", és így nem meglepő, ha a könyvtártudományban az egyik

úgy vélik, hogy felfedezték a vezérelvet "a *gyors megtalálásban*".⁵⁹ A...

Ebert nem volt kivétel az ellenbeszédében. Uwe Jochum megjegyzi, hogy Friedrich Ebert volt "a könyvtártudományi diskurzus nagy győztese a században19.", "az egykori bencés szerzetes Martin Schrettinger", másrészt a "nagy vesztes".⁶⁰

Ezt a vitát a későbbiekben részletesebben elemezzük. Ennek érdekében azonban először Schrettinger *Handbuch der Bibliothek- Wissenschaft* című művét és -ellenpéldaként - Ebert *Bildung des Bibliothekars* című művét kell új olvasatnak alávetni. A korábbi kutatások mellett a szövegekben megfogalmazott keresési és információkeresési elképzelések kerülnek kidolgozásra és komolyan vételre, mint az automatizált keresőmotorok fejlesztésének problémátörténeti háttere.

4.3 A könyvtártudomány kézikönyve

1834-ben jelent meg a *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft*, amely egyrészt a *nem könyvtárosok számára készült, akik saját magánkönyvgyűjteményt akartak létrehozni, másrészt az előadások útmutatója volt*.⁶¹ Schrettinger életművének és három évtized alatt összegyűjtött könyvtári ismereteinek gyűjteményének tekinthető.⁶² Miután Schrettinger már 1829-dolgozott a1808

57 Ibid., XVII. o.

58 Vö. Jochum (1995), 31. o.

Vö. Ebert59 (1820), 7-8. o.

60 Jochum (1991), 24. o. Jochum ennek a fejlődésnek a csúcspontját Julius Petzholdt munkásságában jelöli meg, mert ez "a kritika előtti, [...] preschrettinianus [...] könyvtártudomány visszatérését" (ibid., 42. o.) jelentette. Vö. még: Petzholdt, Julius (1856): *Kate- chismusder Bibliothekenlehre. Utasítás a könyvtárak létrehozására és vezetésére*. Lipcse: Weber.

61 Vö. Schrettinger (2003/1834): Ez az eredeti kiadás teljes címe.

62 A később tárgyalandó kritikák ellenére a mű nagy visszhangra talált, és sok dicséretet kapott, lásd még Uhlmann (2003), 30-33. o.

négy részből álló, teljes könyvtártudományi tankönyvre tett kísérletét, valamint a témához kapcsolódó esszét publikált, ⁶³elhatározta, hogy berendezési módszerét "tiszta, egyszerű és könnyen érthető bemutatásba" fordítja, és kompakt kézikönyvként újra kiadja. ⁶⁴

Könyve három részre oszlik, amelyekben Schrettinger megpróbálta leírni, magyarázni és legitimálni módszereit, mindig azzal a céllal, hogy következetes és megbízható útmutatást nyújtson. ⁶⁵ Már az előszóban hangsúlyozza, hogy módszerét hosszú éveken át tesztelte, és a kritikák hatására újra és újra átgondolta. Bár büszke volt az eredményre, úgy látta, távol áll tőle, hogy "non plus ultrának adja ki magát". ⁶⁶ Másrészt hangsúlyozta, hogy "igazi örömet" jelentene számára, "ha más könyvtárosok is vennék a fáradságot", hogy "még tovább tökéletesítsék a rendszerét". ⁶⁷ A kézikönyv hat bevezető bekezdéssel kezdődik. Eszerint (1. §) a könyvtár "jelentős könyvgyűjtemény, amelynek elrendezése a lehető legnagyobb mértékben megkönnyíti a könyvek mindenoldalú használatát". ⁶⁸ Továbbá (2. §) a könyvtártudományt úgy határozza meg, mint "a könyvtár céltudatos létrehozásához szükséges valamennyi tanítás megtestesítője, amely egy legfőbb elvre vezethető vissza és abból származik". ⁶⁹ Az első bekezdés alapján arra a következtetésre jut, hogy (3. §) egy könyvtárnak "nincs más célja, mint hogy minden irodalmi igényt a lehető legkönnyebben kielégítsen". ⁷⁰ Ezt követően (4. §) a "könyvek gyors megtalálása" a "legfőbb elv". ⁷¹ (5. §) Az "irodalmi igények" azonban különböző természetűek lehetnek. ⁷² Annak érdekében, hogy a "gyors visszakeresés" "bármikor" lehetséges legyen, tekintettel ezekre a különböző igényekre (6. §), a könyvtár műveit "biztonságosan meg kell őrizni" és egy bizonyos helyen". ⁷³

Árulkodó, hogy Schrettinger a könyvtártudomány célját és feladatát a keresés és a megtalálás műveletei alapján határozta meg.

63 Vö. Schrettinger (1829a) és Schrettinger (1829b). Fontosabb publikációinak áttekintése megtalálható Uhlmann (2003) 42-44. oldalán.

64 Schrettinger (2003/1834), IV. o.

65 Az alig 190 oldalas könyvnek van egy terjedelmes melléklete is, amelyben címmásolatok és egyes katalógusok kivonatai találhatók (vö. *ibid.*, 155-187. o.).

66 *ibid.*, IV. o. (a kiemelés itt és a következőkben az eredetiből származik, de ott blokkolást használtak).

67 *ibid.*

68 *ibid.*, 1. o.

69 *ibid.*

70 *ibid.*

71 *ibid.*, p. 2.

72 Vö. *ibid.*

73 *ibid.*, p. 3.

Már kézikönyvének hat bevezető bekezdése is arra a tézisre vezet, hogy a könyvtárat modern keresőmotoroknak képzelte el. Amikor Schrettinger kijelentette, hogy a könyvtári intézmények célja az kell, hogy legyen, hogy "gyorsan és hiánytalanul megtalálják, amire szükségük van", akkor bizonyos követelményeket feltételezett. ⁷⁴ Számára a "gyorsan" jelző mindenekelőtt az idővesztés veszélyére utalt. Hiszen minél hamarabb találnak egy könyvet, "annál több időt nyernek a munkára, ami a bizonytalan keresgélés miatt szintén elveszne".⁷⁵ A "teljes" jelző azonban a megbízható egész megtalálásának vágját jelezte. A katalógusoknak "egyformán *kényelmes és teljes áttekintést*" kellett nyújtaniuk a vonatkozó művekről, hogy az érdeklődőknek ne kelljen "fáradtságosan keresgélniük a sok fő témakör és alfejezet között".⁷⁶ Ezen kívül el kellett kerülni, hogy az érdeklődők a kutatás végén "elnéztek néhány kötelező könyvet".⁷⁷ Schrettinger mind a gyors, mind a teljes megtalálást általános emberi szükségletként értelmezte, amelyet "csak a vonatkozó könyvek beszerzésével lehetett kielégíteni".⁷⁸ Ebben az értelemben Schrettinger a könyvtárat szükségletkielégítő gépezetként értelmezte, amelynek össze kellett hoznia a keresletet és a kínálatot, és megkímélnie az embereket a tudás fáradtságos keresésétől.

Brandstetter, Hübel és Tantner szerint pontosan ez az elképzelés dominál "a keresőmotorokban mind az analóg, mind a digitális korban", nevezetesen a "kívánságok azonnali teljesítésének" gondolata, aminek következtében "a keresési tevékenységre ideális esetben egyáltalán nem kerülhet sor".⁷⁹ Ez a szemlélet dominál napjaink könyvtártudományában, amely - ahogy Jochum fogalmaz - "az információtudománynak, a könyvtárak pedig információs rendszereknek" nyilvánította magát.⁸⁰ Különösen a digitális kereséssel összefüggésben azonban a "megtalálhatóság" eszménye széles körben elterjedt.⁸¹ A Google "küldetése" nem véletlenül emlékeztet a Schrettinger-elvre, amikor azt ígéri, hogy "a világ információit *rendszerezni és általánosan hozzáférhetővé és használhatóvá kívánja tenni*".⁸² De míg a Google reklámszlogenje a profitorientált adatgyűjtés céljait is elrejtí, Schrettinger szövege még mindig egy sokkal komolyabb idealizmusról beszél.

---

74 Példaként idézve: *ibid.*, 118. o. 75

ibid., p. 118. o. 73.

76 *ibid.*, p. 90.

77 *ibid.*, p. 104.

78 *ibid.*, p. 2.

79 Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), p. 80
Jochum9. (1991), p. 10.

81 A "fellelhetőség" kifejezéssel kapcsolatban lásd Morville (2005).

82 <https://www.google.de/intl/de/about> from 12.06.2021.

Schrettinger a *kézikönyvében* már az elején megjegyezte, hogy a korabeli könyvtárak aligha tudnak megfelelni az elvárásainak. Az általa megfogalmazott elv számos bonyodalmat is okozott. Schrettinger úgy közelítette meg ezeket a kihívásokat, hogy három "minden rendezés lehetőségének feltételét" különböztette meg; nevezetesen az alábbiakból

"a megrendelendő tárgyak oldaláról", "a megrendelés helyének oldaláról" és

végül "a megrendelő *alany* oldaláról".⁸³ A tárgyakkal, azaz a könyvekkel

kapcsolatban Schrettinger kijelentette, hogy hiányoztak "*bizonyos tulajdonságok*, amelyek mindegyiküknek *kétségtelen helyet* biztosítanak a többiek között".⁸⁴ Mivel a könyveket különböző szempontok szerint keresték, "*különböző* sorrendeket találtak a

A könyvtár létrehozása" szükséges.⁸⁵

A hely állapotából kiindulva Schrettinger utalt a helyiségekre és a polcokra, amelyekben a csillagképeket el kellett készíteni. Ezek gyakran korlátozottak, rugalmatlanok, nem voltak praktikusak, és ily módon kiváltották a következő kéréseket

A projektnek meg kellett akadályoznia az olyan veszélyeket is, mint a tűz, az árvíz vagy a lopás.⁸⁶ Ezenkívül az olyan veszélyeket, mint a tűz, az árvíz vagy a lopás, meg kellett előzni.⁸⁷

Végül, de nem utolsósorban Schrettinger figyelembe vette, hogy sok alany hosszú ideig a könyvtárban dolgozott, és ott kellett a rend kritériumainak anticipátia és folytatása.⁸⁸ Schrettinger magyarázatai ez utóbbira vonatkozóan

Az első pont egyértelművé teszi, hogy a rend megőrzése érdekében folytatott kollektív együttműködés nem volt magától értetődő:

Egy nagy könyvtárban [...] a *szervező alany* nem lehet és nem is szabad, hogy *egy személy* legyen. Nem elég tehát, ha a létrehozandó rend terve és a megvalósítás elvei a könyvtár vezetőjének képzeletében és emlékezetében léteznek; hanem minden egyes embernek [...] pontosan ezt a tervet és pontosan ezeket az elveket kell alaposan ismernie, különben a vállalkozás egy babiloni torony építéséhez hasonlítana. A rendet létrehozó tervnek tehát [...] a *rendező alanyon kívül* is léteznie kell.⁸⁹

83 Schrettinger (2003/1834), 7-8. oldal.

84 Ibid., p. 10.

85 Ibid., p. 5.

86 Vö. ibid., 10-11. o.

87 Vö. különösen Schrettinger "A könyvtár megőrzése és igazgatása" című megjegyzéseit, ibid. 139-154. o.

88 Vö. ibid., 11-12. oldal.

89 Ibid., p. (a 11beillesztések és kihagyások itt és alább R.S. által).

Schrettinger *kézikönyvének* rögtön az elején számos probléma merült fel. A következőkben az erre vonatkozó utasításait, amelyek algoritmusokként is olvashatók, és minden bizonnyal a modern "információkereső rendszerekre" emlékeztetnek⁹⁰, kortárs szemszögből tárgyaljuk. Hogyan lehet a könyveknek olyan működőképes, hosszú távon megőrzött és használhatóvá tett rendjét kialakítani, amely biztosítja minden irodalmi igény minél gyorsabb és teljesebb kielégítését?

Schrettinger biztos volt abban, hogy csak katalógusok segítségével "egy könyvtárban szükséges összes megrendelés előállítható".⁹¹ Ez a következtetés teljesen meggyőzőnek tűnik, mivel egy rögzített megállapodás egyébként egyszerűen nem rendelkezne a különböző követelmények teljesítéséhez szükséges rugalmassággal: Ráadásul csak a katalogizálás teremti meg az előfeltételét annak, hogy Schrettinger intézményét mai értelemben vett modern keresőmotorok lehessen olvasni. David Gugerli négy központi műveletre mutat rá, amelyekkel a keresőmotorok jellemezhetők: Objektiválás, címzés, programozás és szimuláció.⁹² Ezek mindegyike bemutatható itt.

Ha a tárgyak, jelen esetben a könyvek tartalmi rendjét nem a helyük, hanem a katalógus alapján gondoljuk el, akkor a rendezés kérdése a következő címezés kérdésévé válik. Schrettinger hangsúlyozta, hogy a könyveket nagyjából lehet csoportosítani a "*hasonló dolgok egybeállításának* kényelmi elve" szerint, de csak azzal a feltétellel, hogy egyúttal megfelelő számozással is rendelkeznek, amit a számok növekedése ellenére sem szabad megzavarni.⁹³ A számozás volt a "*könyvek és a katalógusok közötti kapcsolat eszköze*", és így abban a helyzetben, hogy lehetővé tegye a "*biztonságos és gyors megtalálást*".⁹⁴

Schrettinger azt javasolta, hogy a könyveket különböző tematikus csoportokba, valamint három méretformátumba sorolják, és ezek alapján határozzanak meg egy számrendszert.⁹⁵ Ennek eredményeképpen minden könyvet a gerincre ragasztott címkék segítségével kell megfelelően aláírni.⁹⁶ Így, még ha a könyvek el is kerültek volna a helyükről, és összekeveredtek volna, "könnyen vissza lehetett volna tenni őket a *korábbi sorrendjükbe*".⁹⁷ Schrettinger továbbá azt tanácsolta, hogy a könyvtárban minden számsorozathoz külön repertóriumot vezessenek.

90 Az "információkeresés" bevezetését lásd Stock (2007). 91

Schrettinger (2003/1834), p. 12.

92 Vö. Gugerli (2009), 15-16. oldal.

93 Schrettinger (2003/1834), p. 21.

94 Ibid., p. 19.

95 Vö. ibid., 19-21. o.

96 Vö. ibid. 31-32. o.

97 Ibid., p. 35.

"a könyvek elrendezésének és kijelölésének megbízható ellenőrzése".⁹⁸ Mellékhatásként a hiányzó könyveket könnyen fel lehetett fedezni, és meg lehetett határozni az állomány nagyságát.⁹⁹

Schrettinger következetesen követte a fizikai hely és az írásbeli feladatok szétválasztását, és minden könyvhöz külön "címlappéldány" létrehozását javasolta. Ennek segítségével, Gugerli műveleteit követve, mind a programozás, mind a korábban már egyértelműen tárgyalt könyvobjektumok szimulációja lehetővé válik. Mert míg, mint Schrettinger megjegyezte, a könyvek rendezése a rendezés keretében gyakran az "egyes művek *mobilitása*", a "rendezésükhöz szükséges *jellemzők meghatározottságának*" és a "*megfelelő hely*" hiánya miatt nem sikerült, addig az "egyes lapokra" írt cím-másolatok "egyedi lapokra" írva egy egyszerű táblázatok rugalmasan és folyamatosan változó kritériumok szerint történő rendezése.¹⁰⁰

Ily módon különböző katalógusokat lehetett készíteni, amelyek a könyvek elrendezésének megváltoztatása nélkül tették az állományt többféleképpen kereshetővé. Vagy másképp fogalmazva: A katalógusok a címpéldányokkal együtt egy olyan programot alkottak, amelynek segítségével különböző kereséseket lehetett szimulálni. A megtalált könyvtárgyak helyét azonban a korábbi kereséstől független címzési eljárás jelezte.

Mivel a könyvek megtalálása szempontjából rendkívül fontosak voltak a címpéldányok, Schrettinger a *kézikönyv* második részében részletesen foglalkozott velük.¹⁰¹ A címpéldányokat "a legkényelmesebb módon akarta felosztani a) *betűrendes*, b) *szisztematikus* és

c) *földrajzi-kronológiai sorrend*" a katalógusok elkészítésének egyszerűsítése érdekében.¹⁰² A címpéldányoknak ezért számos információt kell nyújtaniuk a következők érdekében

A "rendezőszavaknak" tartalmazniuk kell egy "*konkrét és megkülönböztetett helyet*", amely magában foglalja mind a szóban forgó mű tartalmi információit, mind annak pontos helyét.¹⁰³ Schrettinger emellett javasolta az úgynevezett "rendszerzavak" meghatározását, amelyek

a mű címét kell röviden kifejezni.¹⁰⁴ Annak érdekében, hogy a "mozgatható katalógusok" címpéldányok "katalógusának" megfelelő tárolása érdekében azt javasolta, hogy "elegendő számú *ládát*" kellene beszerezni, "amelyek felül nyitott és olyan nagyok, hogy egy 3-4 hüvelyk vastagságú, címpéldányokból álló csomagot kényelmesen bele lehet csúsztatni".¹⁰⁵

98 Ibid., p. 36.

99 Vö. *ibid.*, 36-38. o.

100 *Ibid.*, p. 12.

101 Vö. *ibid.*, 43. o.

Vö.102. *ibid.*, 43. o. 43.

103 Vö. *ibid.* p. Vö44.. még Schrettinger *Kézikönyvének* függelékét, amely példaként nyomtatott címpéldányokat tartalmaz, *ibid.* 156-159. o. Vö.

116 Aki keresi, megtalálhatja

104 A rend szavaival kapcsolatban lásd: *ibid.*, 51-67. o. *ibid*105., pp. 75.

Ez lényegében egy modern kártyakatalógus volt. A cél azonban nem az volt, hogy a nagyközönség számára hozzáférhető legyen, hanem elsősorban a katalógusok elkészítéséhez használták az alkalmazottak.¹⁰⁶ Markus Krajewski szerint az első nyilvános kártyatárat Ezra Abbot amerikai bibliatudós írta le 1861-ben a Harvard Egyetemen.¹⁰⁷ A mozgatható cédulák ötlete azonban csak a 20. század elején vált a legtöbb könyvtárban általánossá, és váltotta fel a könyv alakban bekötött irodalmi jegyzékeket.¹⁰⁸

A harmadik részben Schrettinger a különleges és valódi katalógusok elkészítésének szentelte magát. E katalógusok célja az volt, hogy hozzájáruljanak ahhoz, hogy a kereső egy könyvtárban "a szándékának megfelelő irodalom sűrített és teljes áttekintését" találja meg.¹⁰⁹ Schrettinger a szakkatalógusok alatt "a könyvtárban fellelhető összes olyan mű teljes jegyzékét értette, amely egy szakavatott tudós véleménye szerint a szakterületének irodalmához tartozik".¹¹⁰ Az ilyen különleges katalógusok gyűjteményét tudományos katalógusnak nevezi.¹¹¹

A valódi katalógusok esetében viszont a rendezés középpontjában nem a tárgyi hovatartozás, hanem a konkrét tárgyak álltak. Ebben az értelemben ez "a könyvtárban rendelkezésre álló könyvek vagy értekezésekhez tartozó valamennyi tárgyról szóló, a tárgyak nevének ábécéje szerint rendezett speciális katalógusok gyűjteménye" volt.¹¹² Schrettinger a "szín" keresőkifejezéssel példázta a különbséget egy speciális katalógus és egy valódi katalógus között:

Aki a *tudományos katalógusból* szeretné megtudni, hogy mit írtak például a színekről, annak több külön katalógust kellene nagy nehezen átnéznie [...], és a végén nem lenne biztos benne, hogy nem hagyott-e figyelmen kívül néhányat [...]; *míg a katalógus mindent együtt tartalmaz a következő címszó alatt: Szín.*¹¹³

Így a *katalógus* minden egyes "rovata [...] egy teljes listája mindazoknak a műveknek, amelyeket egy bizonyos témáról írtak, bármilyen nézőpontból".¹¹⁴ Ennek megfelelően a valódi katalógus körülbelül

---

106 Vö. *ibid.*, 79-85. oldal.

107 Vö. Krajewski (2002), 92. o.

Vö.108. *ibid.*, 125-133. o. Vö.

109 Schrettinger (2003/1834), p. 86.

110 *ibid.*, p. 89.

111 A "speciális katalógusok" készítéséről lásd: *ibid.*, 92-102. o. A függelékben található egy példa egy "speciális torna-katalógusra" is, lásd: *ibid.*, 162-175. o. A "speciális katalógusok" elkészítéséről lásd: *ibid.*, 162-175. o.

112 *ibid.*, p. 103.

113 *ibid.*, p. 104.

114 *ibid.*, p. 105.

egy interdiszciplináris kulcsszavas katalógus, amely a könyvtár állományáról központi fogalmak alapján nyújtana információt.¹¹⁵ Schrettinger még arra is gondolt, hogy könyvtárak közötti tárgykatalógusokat használjon, és az az ötlete támadt - amit "felháborítósnak" dicsért -, hogy az összes létező irodalmat egyetlen "tárgykatalógusba foglalják".¹¹⁶

Hogy ezeknek a látomásoknak igazságot tegyen, Schrettinger a valós katalógus pontosságát három hatalomra osztotta: Az első hatalomban a reálkatalógus még "megelégedett az egész művek megjelölésével", a második hatalomban már a gyűjteményes művekből származó esszéket vagy értekezéseket is külön-külön megnevezné, a harmadik hatalomban pedig Schrettinger "a reálkatalógust a tökéletesség lehető legmagasabb fokára kívánta emelni" azzal, hogy "egy könyv egyes fejezeteiben stb. tárgyal speciális témákat is beemelte a katalógus megfelelő címszávaiba". szerepelne a listán.¹¹⁷

Schrettinger a külön katalógusról is "a teljesség különböző fokán" gondolkodott.¹¹⁸ A "harmadik hatalom katalógusai" messze túlmutattak a korábbi kutatási lehetőségeken. Általánossá vált például, hogy egy A könyv célja, hogy olyan témáról szóló értekezést találjon, amelyet "a mű fő tartalmából ítélve [...] nem várnánk benne", vagy olyan szövegrészeket, amelyeket valaki valamikor már olvasott, de még nem olvasta. "anélkül, hogy többet tudnánk, ahol": "Most milyen jótékony ilyen esetekben lenne egy speciális vagy valódi katalógus a harmadik hatalomban!"¹¹⁹

Uwe Jochum találóan jegyzi meg, hogy Schrettinger katalógusai "azt hivatottak tenni, amit ma az adatbázisok", nevezetesen "indexelni a rendelkezésre álló irodalmat, lehetővé téve a keresést bármely adott kulcsszóra vagy témacsoportra [...] anélkül, hogy sokat kellene tudni az akkor hatályos rendszerről" - ez "egy többdimenziós tényszerű hozzáférési rendszer". markolat".¹²⁰ Schrettinger intézménye célzott inputokon és outputokon keresztül kommunikált a keresőkkel, és funkcionális szempontból már fekete dobozként írható le.¹²¹ Pontosan ez volt az inter-

115 A kulcsszavas katalógus történetéről, amelyben Schrettinger fontos szerepet játszik, lásd bevezetőül: Umstätter, Walther/Wagner-Döbler, Roland (2005): *Einführung in die Katalogkunde. A kártyakatalógustól a keresőmotorig. Karl Löffler művének harmadik kiadása. Teljesen átdolgozott.* Stuttgart: Hiersemann, pp. 120-123.

116 Schrettinger (2003/1834), 106. o. Itt ír a "valódi katalógus közhasznúságáról" (ibid., 105. o.).

117 Ibid., p. 111.

118 Ibid., p. 127.

119 Ibid., 129-130. o.

120 Jochum (1991), 32-33. o.

121 A keresőmotorról mint technikai fekete dobozról lásd Gugerli (2009), 70-88. o., valamint a dolgozat második fejezetében tett megjegyzéseimet.

ner komplexitás és külső felhasználóbarátság, ami Schrettinger könyvtárát jellemezte. Egy olyan "keresőmotorra" gondolt, amelyet a lehető legtöbb ember használhatna különösebb előismeretek nélkül, és amelyet nem zavarna a tudományágak, értekezések vagy intézmények korlátozó egysége.

Schrettinger szabályrendszerét olvasva azonban az is világossá válik, hogy számos olyan probléma volt, amelyet nehezen tudott megoldani. Az egyik az emberek keresési szokásait érinti, amelyeket a katalógusokon keresztül kellett előre jelezni és rögzíteni. Ez a probléma akkor válik világossá, amikor a mű címét helyettesítő és a katalógusokban helyette feltüntetendő besorolási szavak meghatározására kerül sor. Schrettinger először szerzőnévként, de a mű címének és tartalmának helyettesítőjeként is gondolt az osztályozó szavakra.¹²² Azt írta, hogy sok művet "ugyanazzal a joggal két, sőt néha több osztályozó szó alatt is kereshetünk [...]".¹²³ A kulcsszavak tehát előre meghatározott kereső kifejezések voltak, és mint ilyenek, különösen robbanásszerű hatást gyakoroltak. Mert ha például

"minden könyv csak azzal a feltétellel volt megtalálható az ábécés névjegyzékben", ha "a kereső tudta, hogyan kell feltüntetni a megfelelő osztályozó szót hozzá", ezért mind "a kiválasztás", mind "a kezelés" ezen osztályozó szavak "nagy jelentőséggel bírt".¹²⁴

Ugyanez a probléma merült fel a valódi katalógus tételeinek meghatározásakor is. Schrettinger négy kérdést adott meg, amelyek segítségével az egyes szkriptek kulcsszavait kellett meghatározni:

- 1) Mi a *tényleges tárgya* ennek a műnek? 2) Milyen *néven* keresik általában ezt a tárgyat? 3) Milyen *más néven* is kereshető? 4) Nem *kapcsolódik-e* annyira szorosan néhány más témához, hogy egyiket sem lehet jól kezelni a másik nélkül?¹²⁵

Schrettinger azt is tanácsolta, hogy a katalógust a szokásos nemzeti nyelven készítsék el, és a következő elvre hivatkozzott:

122 Áttekintést lásd Schrettinger (2003/1834), 51-67. o. Lásd még: Jochum (1995), 71-75. o. Schrettinger (2003/1834), 71-75. o. Schrettinger¹²³ (2003/1834), 49.

124 Ezt a figyelmeztetést néhány szabály követi a sorrendszavak meghatározására vonatkozóan, de korlátozások és kivételek is szerepelnek. És így még Schrettinger példáiban sem mindig hihető, hogy ő maga hogyan határozta meg a megfelelő sorrendű szavakat. Vö. *ibid.*, különösen az 52-67. oldalon.

125 *ibid.*, 117-118. o.

Kétségtelen, hogy az a szó jut *először eszünkbe*, amikor egy tárgyra gondolunk, amelyik alatt *először megkeressük*; ez tehát *leginkább megkönnyíti a katalógus használatát*.¹²⁶

Nyilvánvaló a veszélye annak, hogy az ilyen meghatározások keretében kizárások születnek. Mert legkésőbb akkor, amikor el kell dönteni, hogy melyik a Az a kérdés, hogy mi az a "tényleges tárgy", amely alatt egy művet meg kell találni, és hogy milyen kifejezések "jutnak először eszünkbe" ebben az összefüggésben, tág teret teremt, amely meghatározza a keresés *mit és hogyanját*. Mi történik például, ha egy művet félreértelmeznek, vagy ha nem megfelelő kifejezést választanak? A könyvtárosok munkája néha ahhoz vezethet, hogy a katalógusokban sztereotip attribútumok jelennek meg, hogy a keresők használhatatlan szövegekkel találkoznak, vagy hogy bizonyos tartalmak egyáltalán nem találhatóak meg.

Schrettinger azon törekvése, hogy a lehető legkülönbözőbb igényeket minél kevesebb visszahatással elégítse ki, elkerülhetetlenül elősegítette a hiányosságok és a vakfoltok kialakulásának veszélyét. Feltételezhető, hogy tisztában volt ezzel a veszéllyel. Következésképpen a müncheni udvari könyvtárban inkább egyedül dolgozott egy átfogó könyvkatalógus összeállításán, és más intézményeknek is azt tanácsolta, hogy kezdetben a következő forrásokat használják fel erre a feladatra: könyvtár, könyvtár, könyvtár, könyvtár, könyvtár.

csak egy tapasztalt személyt bízjon meg.¹²⁷ Mert a munka "tökéletesebbé" válna Az "egyablakos" megközelítés kudarcot vallana, ha "egy kézzel" végeznék, és semmi sem "vezetne biztosabban és gyorsabban az egész vállalkozás kudarcához, mint az eljárás következtelensége".¹²⁸ Ráadásul Schrettinger úgy tekintett magára, mint a védekező

Kénytelen volt beismerni, hogy nem akar "könyvtári törvényhozóként, hanem csak jó szándékú tanácsadóként" fellépni, és hogy minden rendeletet mindig javaslatként kell értelmezni.¹²⁹ Mert mindazok számára, akik "a Lehetetlen lenne "döntő szabályokat" adni a "felmerülő kétes esetekre", így a könyvtárosoknak "be kellene érniük" az ő "általános elveivel".¹³⁰

A bizonytalanság ilyen pontjain különösen nyilvánvalóvá válnak az abszolút megtalálhatóság és a kiválasztott tartalomtól való megfosztottság közötti ambivalenciák. A keresés és a megtalálás műveletei

126 Csak a fent említett kérdések intenzív vizsgálatával lehetséges, hogy "minden egyes alkalommal, amikor ezt a katalógust használjuk, gyorsan és maradéktalanul megtaláljuk, amire szükségünk van" (ibid., 118. o.).

127 Vö. ibid., 106-109. o.

128 Ibid., 108-109. o.

129 Ibid., p. 115.

130 Ibid., 114-115. o.

azután technikai műveleteknek bizonyulnak, amelyeket állandóan fel kell állítani és be kell konfigurálni, hogy aztán a befogadás és a kirekesztés új formáit hozzák létre. Schrettinger elképzelése ugyanis, hogy minden irodalmi megkeresésre a lehető leggyorsabban és legteljesebben válaszoljon, csak eszmény maradhatott. Minden, az ideál kielégítésére eddig kitalált technikának megvannak a maga vakfoltjai. Például bizonyos tartalmak egyre könnyebben megtalálhatók, míg más tartalmak lehetőség szerint teljesen eltűnnek az indexből. Ráadásul a keresőmotor emberek igényeihez való igazításának kísérlete mindig magában foglal egy olyan diszciplináris mozzanatot, amely képes irányítani, ellenőrizni és manipulálni az emberek viselkedését. És végül, de nem utolsósorban, a modern keresőmotorok létrehozásakor először a régi rendeket semmisítik meg. Ennek oka, hogy a különböző tartalmakat ki kell emelni a kontextusukból, külön-külön meg kell nézni, szét kell szedni és újra össze kell rakni bizonyos kritériumok szerint, hogy a későbbiekben a keresés és a megtalálás a lehető legrugalmasabb legyen. Schrettinger módszerével összefüggésben ez a címek másolatainak elkészítését, az osztályozási szavak meghatározását és a különböző katalógusokban való változatos indexálást jelentette. A számítógépek korában azonban az információkat programozzák, formázzák, szinkronizálják és adatbázisokban tárolják.¹³¹

A webes kereséssel összefüggésben az ilyen mechanizmusok következményei különösen súlyosnak tűnnek: egyrészt a webes keresőmotorok működése nehezen nyomon követhető, másrészt automatizált kiválasztásukkal, rangsorolásukkal és személyre szabott eredményeikkel egy sor potenciálisan manipulatív eljárást alkalmaznak. Így olyan vádakat váltanak ki, mint Safiya Umoja Noble, aki azzal vádolja a Google-t, hogy algoritmusai révén sztereotip ábrázolásokat, elnyomó struktúrákat és különösen rasszista eredményeket támogat.¹³²

A modern keresőmotorok potenciálisan a hagyományok, az átörökített hierarchiák és a reprezentatív rendszerek ellen irányulnak. Hiszen ezek mindig gépek, amelyek a tudást és a "valóságot" tárgyalják, és új formákban reprodukálják. Schrettinger sem akart egy régi rendet megőrizni, hanem mindig többes számban gondolt a rendekre. Mert miközben a rendek elősegítik a tájékozódást, egyúttal korlátozzák is azt - bizonyos dolgok megtalálását lehetővé teszik, ugyanakkor más dolgokat lehetetlenné is tesznek. Schrettinger ezzel szemben egy olyan intézményt akart létrehozni és megőrizni, amely a lehető legtöbb elképzelhető megrendelésnek elébe tudott menni, és így a keresletet és a kínálatot össze tudta hozni. Ez a vállalkozás elkerülhetetlenül konfliktusokhoz vezetett.

---

131 Vö. bevezetőül Gugerli (2018), 192-198. o.

132 Vö. Noble (2018), bevezető 1-14. o.

4.4 A könyvtárosképzés

Friedrich Ebert *Die Bildung des Bibliothekars* (A könyvtáros nevelése, 1820) című tömör könyve egyrészt a feltörekvő könyvtárosoknak szólt, másrészt a könyvtárosok jobb képzését szorgalmazta. Ebert egyrészt azt remélte, hogy "itt-ott megnyerhet egy-egy fiatalembert annak a csodálatos szakmának, amelyben napról napra egyre inkább megtalálom életem és munkám legnagyobb boldogságát".¹³³ Másrészt fontos volt számára, hogy elképzeléseit intézményesen és politikailag is érzékeljék.¹³⁴ Ebert ugyanis a könyvtárak rossz állapotának okait elsősorban a személyzet nyomorúságos képzésében és javadalmazásában látta:

A tantárgyak alapos vizsgálata orvosolja a jövőben ezt a hiányosságot, és egyúttal tisztelje meg a könyvtárosi hivatalt! Legyen méltóbb a könyvtárosok külső helyzete is!¹³⁵

Schrettingerrel ellentétben Ebert már az elején rámutatott arra, hogy "írása csak módszertani, nem pedig könyvtártudományi tankönyvnek készült".¹³⁶ Ugyanakkor van némi tartalmi hasonlóság az ő szövege és Schrettinger *kézikönyve*, illetve az addig megjelent első három, a *könyvtártudomány teljes tankönyvére tett kísérlet* között.¹³⁷ Ebert azt is kifejtette, hogy a könyvtárosok munkája egyre nehezebbé válik "a könyvek tömegének napi növekedésével".¹³⁸ Továbbá arra intette kollégáit, hogy "végre tervszerűen és céltudatosan dolgozzanak".¹³⁹ Minden "az intézmény jólétét érintő feljegyzést" fel kell jegyezni és meg kell őrizni.¹⁴⁰ Csak így "leszármazottaink még mindig könnyen megtalálhatnak itt mindent, és folytathatják tervünket".¹⁴¹ A listával kapcsolatban Ebert, Schrettingerhez hasonlóan, óva intett attól, hogy "filozófiai rendszerben" tévedjen el.¹⁴² Azt javasolta, hogy inkább "a jó katalógusok technikai felépítésének tanulmányozására" összpontosítsanak.¹⁴³ És Ebert is az intézményközi egységes rendszer mellett érvelt, mert ahogy "a dolgok most állnak".

---

133 Ebert (1820), p. 3.

134 Vö. *ibid.*, p. 67.

135 *Ibid.*, p. 59.

136 *Ibid.*, p. 4.

137 Vö. Schrettinger (2003/1834), valamint Schrettinger (1829a) és Schrettinger (1829b).

138 Ebert (1820), p. 5.

139 *Ibid.*, 17. o.

140 *Ibid.*, 51-52. o.

141 *Ibid.*, p. 26.

142 Vö. *ibid.*, 28-29. o.

143 *Ibid.*, p. 20.

minden német könyvtárnak megvan a maga rendje, néha jó, néha rossz, és egyetlen könyvtáros sem találja magát más könyvtárában".¹⁴⁴

Ebert azonban az oktatásra helyezte a központi hangsúlyt.¹⁴⁵ Librar-
Ennek megfelelően a gondozóknak törekedniük kell a lehető legszélesebb körű általános műveltségre, több nyelven kell beszélniük és jó memóriával kell rendelkezniük.¹⁴⁶ Végül, de nem utolsósorban, bizonyos "áldozatvállalás" elvárható. A szakma

"irodalmi önmeztagadás és önzetlenség" mellett kell elköteleznie magát.¹⁴⁷ Mert fő gondja továbbra is az kell, hogy maradjon, hogy másoknak és nem saját magának adjon "irodalmi örömeket".¹⁴⁸

A következő megfontolás azonban nem a hasonlóságokra, hanem az Ebert és Schrettinger közötti különbségekre összpontosít.

tanítás. Ezeket először nagyobb összefüggésekben követjük nyomon. A vita ugyanis egészen 1814-ig nyúlik vissza.¹⁴⁹ Schrettinger ekkoriban írt névtelen recenziót Ebert első könyvéről, az *Über öffentliche Bibliotheken (A nyilvános könyvtárakról) című könyvéről*

kritizálták.¹⁵⁰ Ebert ezután személyes eszmevesztést kezdeményezett. A kezdeti A baráti levélváltás azonban vitával végződött.¹⁵¹ Míg Ebert azon a véleményen volt, hogy Schrettinger árt a könyvtáros szakmának és rombolja a tudásrendeket, addig utóbbi irracionálissal, elmaradottsággal és hiúsággal vádolta.¹⁵² A vita végül abban az elmarasztaló kritikában csúcspontot ért el, amelyet Ebert írt a *könyvtártudomány teljes tankönyvének* első három kísérletéről, és amelyet 1821-ben a *Jenaische Allgemeine Literatur Zeitung*ban tett közzé.¹⁵³ Ebert ebben a recenzióban annak a véleményének adott hangot, hogy Schrettinger "elrendezése és elrendezése [...] elhibázott".¹⁵⁴ Schrettinger tanításának alapfeltevései Ebert számára olyan béklyóknak tűntek, amelyek a könyvtár "szabad szerves egészének" útjában álltak.

144 Ibid., p. 25.

145 Első pillantásra a különbség itt is leküzdhetőnek tűnik. Schrettinger kézikönyvében még Ebert könyvtárpedagógiai munkásságát is méltatja. Vö. Schrettinger (2003/1834), 150-151. o.

146 Vö. Ebert (1820), pp. 10-15.

147 Ibid., p. 54.

148 Vö. ibid., 54-58. o.

149 Jó összefoglaló található Uhlmann (2003) 18-26. oldalán.

150 Lásd még Ebert, Friedrich Adolf (1811): *Ueber öffentliche Bibliotheken, besonders deutsche Universitätsbibliotheken, und Vorschläge zu einer zweckmäßigen Einrichtung derselben*. Freyberg: Craz und Gerlach.

151 Vö. összefoglalóan Uhlmann (2003), 20-24. oldal.

152 Vö. még Jochum (1991), 31. o.: "'Hiúság' Schrettinger válasza, amellyel érvényteleníti az egész ebertianus könyvtárosságot: nem a könyvtáros számít [...], hanem a katalógus. A katalógus ugyanis rendet teremt [...] a könyvek címének szintjén".

153 Vö. Ebert/Anonym (1821).

154 Ibid, oszlop 73.

den.¹⁵⁵ Schrettinger utasításai félrevezetőek és nem alkalmasak a könyvtárak összetettségének kezelésére.¹⁵⁶ Legrosszabb esetben akár káoszhoz is vezethetnek: Ha ugyanis "egy Schrettingers könyvtár katalógusa kimarad, egy csapásra használhatatlan".¹⁵⁷

Schrettinger természetesen nem hagyhatta szó nélkül ezt a támadást, és egy *ellenkritikával* reagált, amelyet szintén a *Jenaische Zeitungban*, majd később negyedik *kísérletének* előszavaként is közölt.¹⁵⁸ Itt visszautasította Ebert vádjait, és ismét megerősítette módszerének érdemeit.¹⁵⁹ A szöveg azonban némi értetlenségről árulkodik a kemény kritikával szemben. Ebert ugyanis ahelyett, hogy gyenge pontokat nevezett volna meg, radikálisan megkérdőjelezte Schrettinger tanítását. Ezért Schrettinger aligha tudta Ebert kritikája alapján javítani a módszert.¹⁶⁰

A központi konfliktuspontot Ebert hangsúlyos önértelmezése jelentette a könyvtáros szakmáról. Monográfiájában Ebert nagyfokú autonómiát tulajdonított a könyvtárosoknak, és "az elődök és az utókor közötti szervként" jellemezte őket.¹⁶¹ Schrettinger ezzel szemben sokkal józanabban látta a szakma feladatát. Mindenekelőtt "alkalmas alanyokat" akart, akiket "*következetes feldolgozásra és adminisztrációra*" képeztek ki.¹⁶² Míg Schrettinger bizonyos tekintetben kizárta a könyvtárosokat a könyvtári rendből, addig Ebert túlterhelte őket hatáskörökkel.¹⁶³ Markus Krajewski szerint Ebert ezzel továbbra is személyes, nem konformista szempontok szerint akarta alakítani a tudás igazgatását.¹⁶⁴

155 Schrettinger módszerének alapelvei már az első *kísérletében is* hasonló módon fogalmazódtak meg, mint évtizedekkel később a kézikönyvében. Vö. Schrettinger (1829a), I. Heft [1808], 11-17. o. és Schrettinger (2003/1834), 1-2. o.

156 Vö. Ebert/Anonym (1821), oszlop. 75.

157 Ibid, oszlop 79.

158 Vö. Schrettinger (1829b), 1-26. o. A levelezés megállapodás nélkül ért véget. Ebert már nem tudott írásban reagálni Schrettinger 1834-ben megjelent *kézikönyvére*, mert még ugyanabban az évben leesett egy könyvlétráról és halálos balesetet szenvedett (vö. Jochum (1991), 20. o.).

159 Vö. Schrettinger (1829b), különösen a 7-10. oldalon.

160 Vö. ibid. különösen 13-

15. o. Ebert¹⁶¹ (1820), pp.

10.

162 Vö. Schrettinger (2003/1834), 149. o. Schrettinger itt "könyvtáros-ültetési iskolákról" beszélt. Minden tárgyilagosság ellenére azonban a pátosz sem hiányzott belőle teljesen. Könyve végén például kijelentette, hogy csak a könyvtáros teljes dedikációja, azaz "*az igaz üzletszeretet által inspirált szabad tevékenysége [...]* a könyvtárat a közhasznúság kívánt szintjére emelhetette" (ibid., 154. o.).

163 Lásd még: Jochum (1991), 34-35. o.

164 Lásd Krajewski (2009), különösen 150-152. o. Krajewski szövegében a könyvtári szolgát emeli ki, aki a század 19. tekintélyeként hidat képezett az olvasó népesség felé. Ez a személy rendelkezett mind a könyvek sorrendjéről, mind a könyvek

Ebert hangsúlyos beszéde a könyvtárosok személyes "helyi emlékezetéről" egy ilyen értelmezés kontextusában a "helyi emlékezet" egy formájává válik. "blackboxing".

A saját szakma felértékelése, valamint a sajátos képességek láthatatlanságára való hivatkozás valószínűleg fontos okai voltak annak, hogy Ebert álláspontja nagyobb egyetértést kapott akkori kollégái körében. Jochum azt állítja, hogy Ebert *könyvtáros megformálása* is a népi

Ebert "kompatibilis" volt a "kortárs Bildungsroman"tal.¹⁶⁵ Ebert számára...

úgy írta le a nevelést, mint egy olyan egyéniség geneziséjét, akinek el kell érnie a tudás eta- blizált rendjei feletti szuverenitását.¹⁶⁶ Jochum számára az elbeszélés sikere ismét azt bizonyítja, hogy a német könyvtárosok az id19.én

A huszadik század elején a könyvtár "inkább a nagyon másban keresett menedéket", ahelyett, hogy azon gondolkodott volna, hogyan kellene egy modern könyvtárat létrehozni.¹⁶⁷

Ez az értelmezés a következőkben kissé eltolódik. Mert ellentétben azzal, amit a másodlagos szakirodalom sugall, Ebert itt nem elmaradott, metafizikai hajlamokkal rendelkező gondolkodóként utasítják el, hanem komolyan veszik, mint Schrettinger keresési lehetőségének fontos kritikussá. Feltételezzük, hogy Ebert kritikája a tudásrend gépesítéséről tanulságos azok számára a viták számára, amelyeket jelenleg a világhálón való keresés gerjeszt. Éppen ennek tükrében vizsgáljuk meg részletesebben Ebert *könyvtáros-képzését* az alábbiakban.

Ebert kifejtette, hogy Schrettinger könyvtártudományában "két egyformán veszélyes eltérés" volt:

Halott, durva mechanika [...] és túl finom elmélet [...]. A könyvtártudomány legújabb német tankönyve [M. Schrettinger] mindkét tévedésen barátságosan túllépett.

Ebert kezelte az olvasók privát címeit, és ezért potenciálisan befolyásos helyzetben volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy szövegeiben Ebert, Schrettingerrel ellentétben, aligha érdeklődött a lakosság és annak könyvtárhasználata iránt. A szolgáról mint keresőmotorról lásd még Krajewski, Markus (2012): Ask Jeeves. A szolga mint információs központ. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, 151-171. o.; és tágabb összefüggésben: Krajewski (2010).

165 Jochum (1991), p. 34.

166 Lásd még Jochum (1995), 21. o. Ezen a ponton azt is lehet érvelni, hogy míg Ebert a könyvtáros nevelésére összpontosított, Schrettinger inkább a nép vagy a közönség nevelésével foglalkozott. A Bildungsromanról bővebben lásd Selbmann, Rolf (1994): *Der deutsche Bildungsroman. Második kiadás.* Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.

167 Jochum (1991), p. vö9., még *ibid.*, 34-36. o. Jochum is így kommentálja Ebert: "Ez azt jelenti: a filozófiai rendszer az elemzés a halál - a könyvtárosság a gazdaság az élet. Így természetesen minden elmélkedés az életet pusztító fenyegetés gyanújába kerül" (*ibid.*, 12. o.).

A kettő egymás mellé kerül [...]; egy olyan kísérlet, amely minden egyszerűsége és belső ellentmondása ellenére azzal a szerencsétlen következménnyel jár, hogy a tapasztalatlan tanoncot elkerülhetetlenül a legsajnálatosabb zavarba sodorja.¹⁶⁸

Ebert számára a "durva mechanika" már azzal a megközelítéssel elkezdődött, hogy a "gyors megtalálást" a könyvtártudomány legfőbb elvének nyilvánította. Azt állította, hogy az ő "építés-függő korában" nem habozna megtalálni az első elérhető

"az önhittséget mint elvet egész tudományok élére állítani", és hogy a könyvtártudomány számára most úgy vélte, hogy "felfedezte ezt az elvet a *gyors visszakeresésben*".¹⁶⁹

Ebert kritikája ezen a ponton nem önmagában a "gyors megtalálásra" irányult. Inkább azt a radikalizmust bírálta, amellyel Schrettinger ezt a könyvtári intézmény alapjává nyilvánította. Hasonlóképpen kell érteni Ebert azon vádját is, hogy Schrettinger "túlfinomult elméletet" vagy "jövőelméletet" fogalmazott meg. "szofisztikus és gyakorlatlan rendszerezés".¹⁷⁰ Mert e mögött is ott rejlik

Az a szemrehányás, hogy Schrettinger bonyolult szabályrendszere végső soron csak azt a célt követi, hogy a kereslet és a kínálat minél zökkenőmentesebben találkozzon. Ami ebben a kritikában ragaszkodik, az itt a tudásszervezés egyoldalú kodifikációjával és automatizálásával kapcsolatos aggodalomként értendő. Ebert szövege nemcsak annak a félelemnek ad hangot, hogy a könyvtáros szakma elveszítheti jelentőségét az ilyen gépesítéssel szemben, és egy gép szolgálatába állhat, hanem mindenekelőtt annak az aggodalomnak, hogy egy sokkal messzebbre ható kulturális veszteség.¹⁷¹

Ebert mindjárt könyve elején kifejtette, hogy nem egy átfogó doktrína, hanem inkább egy módszertan tárgyalása érdekli, rámutatott, hogy a könyvtári munkát egyénileg kell megtanulni, és nem lehet könnyen előírni.¹⁷² Például szándékosan tartózkodott attól, hogy előírja, hogyan kell egy jó katalógust elkészíteni, de azt tanácsolta a tanulóknak, hogy tanulják meg, hogyan kell jó katalógust készíteni.

Ehelyett összehasonlító pillantást kell vetniük a különböző meglévő katalógusokra, hogy felismerjék a sorrendben lévő mintákat, majd saját kereséseket végezzenek.¹⁷³ Ha Schrettinger létesítménye, mint egy modern keresési ma-

168 Ebert (1820), 18-19. o.

169 Ibid. 7-8. o., és tovább: "[...] mintha a könyvtártudomány kizárólag az intézmények tanulmányozásából állna, és nem az adminisztrációból is".

170 Ibid., 18-19. o.

171 Ebert ebben az összefüggésben például a könyvtáros nélkülözhetetlen memóriáját hangsúlyozta, és azt fájlalta, hogy "az a könyvtáros, akinek mindig csak a katalógusát kell kezelnie, hogy megtalálja, amit keres [...], valóban nagyon siralmas ember" (ibid., 15. o.).

126 Aki keresi, megtalálhatja

172 Vö. *ibid.*, p. 4.

173 Vö. *ibid.*, p. 20ff.

gép, akkor Ebert olyan kritikusként jelenik meg, aki kiállt a bevett kulturális technikák mellett, és nem akarta azokat minden további nélkül egy gépnek átadni. Ebert *Bildung des Bibliothekars (A könyvtáros nevelése)* című művében elszórtan megjelenő, a tudásszervezés módszertanára vonatkozó elmélkedések ennek fényében új megvilágításba kerülnek. Lehetővé teszik ugyanis annak nyomon követését, hogy mit jelentett Ebert számára a tudás keresése, megtalálása és rendszerezése - és hogy Schrettinger "keresőgépe" milyen mértékben ássa alá ezeket az implikációkat.

Annak érdekében, hogy egy rend a későbbi generációk számára is könnyen kutatható maradjon, Ebert hat alapvető határozott meg. Ezek azonban nem bizonyulnak egyértelmű utasításnak, inkább csak durva iránymutatásnak: A csillagképek nem lehetnek sem túl elvontak, sem túl egyediek. Nem lehet sem túl sok, sem túl kevés a rend.

lesz. A tudást szabad kritériumok szerint lehetne felosztani, de nem túl önkényesen.¹⁷⁴ Ami marad, az egy tárgyalási folyamat, a középút, a tudásszervezet mint kompromisszum megközelítése. Továbbá

Ezen a ponton világossá válik, hogy Ebert a könyvtárat kevésbé a jelenlegi információs igények tárolóhelyének, hanem mindenekelőtt a jövő archívumának tekintette. Ebert kifejezetten kijelentette, hogy "a könyvtáros tevékenysége [...] most már inkább az utókoré": "Az utókor számára gyűjti össze a

és korábbi időkből, amit [...] érdemesnek tart a gyűjtésre, és számukra [...] rendezni, amit összegyűjtött."¹⁷⁵ A könyvtárnak mint archívumnak a jövő aktualitását előrevetítő célt kell betöltenie. És mivel egy ilyen értékelés

Mivel a tudás megosztása néha nagyon nehéz, a tárolt tudás különösen gondos kezelésére van szükség.¹⁷⁶

Ebert ábrázolásaiban a keresés és a megtalálás tevékenysége is teljesen más jelentéssel bír. Míg Schrettinger funkcionális kapcsolatot feltételezett, addig Ebert nem volt hajlandó elfogadni ezt a fokozódást. Magyarázataiban a keresés kiszámíthatatlan vállalkozássá válik, amely mindig új, váratlan leletekkel szolgálhat:

A könyvtári körökben valóban bebizonyosodik a következő mondat: "*Keressétek, és találjátok*". Ezért azonban a könyvtárosnak százszor és százszor bolondnak kell lennie, és könyvtárának minden részét át kell kutatnia, néha szándékosan, néha szándék nélkül (mert még a szándéktalan keresés is megtanít jó dolgokat találni), és szorgalmasan fel kell jegyeznie, amit ezekről a bolyongásokról visszahoz. Visszatérés nélkül soha nem fog visszajönni, a könyvtár lehet olyan kicsi, amilyen kicsi akar lenni.¹⁷⁷

174 Vö. Ebert (1820), 26-31. oldal.

175 Ibid., 8-9. o.

176 A jövőt előrevetítő archívummal kapcsolatban lásd Rothöhler (2018), különösen a 101-106. oldalon, további megfontolásokat (és a digitális tárolás tekintetében).

128 Aki keresi, megtalálhatja
177 Ebert (1820), 50-51. o.

Ebert számára a tudás szervezése sokkal többet jelentett, mint az információkhoz való gyors hozzáférést. Ez különösen akkor válik világossá, amikor ragaszkodik ahhoz, hogy a könyvtárosoknak a lehető legintenzívebben meg kell ismerniük a munkahelyüket. Foglalkozniuk kell az intézmény történetével, sőt, még a régen eldobott katalógusokkal is - nem azért, hogy tökéletes tudásra tegyenek szert, hanem hogy megszerezzék azt, amit Ebert a bizalommal és a stabilitással társított:

A könyvtáros csak így szerez valódi ismeretséget intézményével és tanulja meg, hogy otthon érezze magát benne; csak így szerez valódi helyi emlékezetet, amely soha nem hagyja el őt, és egyéni jegyzetek sokaságát [...]; csak így védi meg magát végül a legbiztosabban a változások és az újítások heves függőségétől, amely, ha valahol, akkor minden bizonnyal a könyvtárakban a legelterjedtebb.¹⁷⁸

A tájékozódás, amelyet Ebert ezeken a pontokon szorgalmaz, nem a gyors hozzáférésre utal, hanem a világhoz és a tudáshoz való sajátos viszonyt jelölő kulturális gyakorlatok szükségességére - olyan gyakorlatokéra, amelyeket nem lehet minden további nélkül egy gépre bízni. Pontosán ez a perspektíva az, amely egy - a modernitás racionális-technikai tudásdiszpozíciójához képest - másfajta, heterogén tudásszervezés felé való nyitásként értelmezhető. Szeretném megpróbálni ezt a kérdést egy kicsit erőteljesebben megfogalmazni: Ebert a könyvtárat nem racionalizálható rendszerként, hanem inkább szinguláris-plurális összefüggésként gondolta el. Olyan kulturális technikákra utalt, amelyek megtestesültek és helyhez kötöttek, és amelyeket nem lehet gépesíteni és szabványosítani. Ebben az értelemben alázatra, visszavonulásra, nyugalomra hivatkozott.

Isabelle Stengers nyomán a "gyakorlatok ökológiájáról" szeretnék beszélni.¹⁷⁹ Stengers a kulturális gyakorlatokat úgy határozza meg, mint az alábbiak közötti kapcsolatokat.

"Tartozás" és "válás". A gondolkodást és a cselekvést egy környezetbe, egy élőhelybe helyezi. Ennek egyrészt ismerősnek kell lennie az emberek számára, másrészt azonban mindig nyitottnak kell maradnia a fejlesztési folyamatok és változások iránt. Stengers így különbözteti meg az ökológiai gyakorlatokról alkotott elképzelését a funkcionális eszközöktől és a merev rendszerektől. A különböző

---

178 Ibid., 42-43. o.

179 Vö. Stengers, Isabelle (2005): Bevezető megjegyzések a gyakorlatok ökológiájához. In: *culturalstudiesreview*, Volume 11, Number 1, March 2005, pp. 183-196. Vö. még Deuber-Mankowsky (2018) kapcsolódó értelmezését.

kapcsolatok, az ő elméletében az alkalmazkodás és az ellenállás formái egyaránt lehetővé válnak.¹⁸⁰

Azt hiszem, feltételezhető, hogy Ebert álláspontja egy ilyen praxisfelfogás jegyeit hordozza. Különösen akkor, amikor a könyvtárosokat "a múlt és a jövő közötti szervként" jellemzi.¹⁸¹ Tekintettel a már

Ebert ebben az összefüggésben ír a fent említett archívumfókuszról:

[A könyvtárosnak hivatalosan kötelessége mindent fenntartani, mindent megőrizni, a saját képességei által felajánlott legellentmondásosabb erőket rendezni és egyesíteni, és mindent egyforma tisztelettel és szeretettel ápolni és gondozni.¹⁸²

A könyvtárosság mint az emlékezés megtestesült és helyhez kötött gyakorlata különleges értéket képviselt Ebert számára.¹⁸³ Bizonyos mértékig képesnek kellett volna lennie arra, hogy elviselje az ambivalenciákat, megőrizze a különböző, részben összeegyeztethetetlen tudástípusokat, és helyet teremtsen a "gondolkodóvá válásnak". Schrettingers racionális-absztrakciós rendszerével ellentétben

"keresőmotor", Ebert ragaszkodott az organikus - a világ egyedülálló érzéki tapasztalatához kötött - gyakorlathoz. A heterogén struktúrákon belüli ökológiai gyakorlatként a keresés és a megtalálás ebben az olvasatban túlmutat a tudás racionális rendeződésén. Ráadásul a tudás ilyen módon történő kezelése megkérdőjelezi, hogy mit jelent egyáltalán a "szervezet".¹⁸⁴

Ebert tudásfelfogása *strukturálisan* összeegyeztethetetlen volt Schrettinger funkcionális katalogizálásával. Ebert szkeptikusan és aggodalommal figyelte Schrettinger elképzeléseit, mert Schrettingerrel ellentétben ő a könyvtári tevékenység élénk, nem pedig mechanikus voltának eszméje mellett kötelezte el magát. Ez a két álláspont ma is virulens. A keresőmotorok, ahogyan azt itt végezetül tárgyalni fogjuk, ígéretük alapján egy gyors

---

180Az "ökológiai gondolkodás" elméletéről a kultúratudományokban lásd továbbá: Hörl, Erich/Burton, James (szerk.) (2017): *General Ecology: The New Ecological Paradigm*. London et al: Bloomsbury Academic.

181 Ebert (1820), p. 10.

182 Ibid., 6. o.

183 Az emlékezéssel később, a dolgozat hatodik fejezetében foglalkozunk, lásd itt többek között Assmann, Aleida (1999): *Erinnerungsräume. A kulturális emlékezet formái és átalakulásai*. München: C.H. Beck.

184 Ezeket a tudás racionális szerveződésén túli "menekülési vonalakat" esetleg tovább lehetne gondolni Deleuze és Guattari "szerv nélküli test" gondolati alakjával, vö. Deleuze, Gilles/Guattari, Félix (1997): *Tausend Plateaus. Kapitalizmus és skizofrénia*. Berlin: Merve, különösen 205-228. o. Vö. még a Balke/Vogl (1996) antológiát.

A projekt célja egy új, hatékonyabb és fenntarthatóbb gazdaság kialakításának elősegítése.

4.5 A keresőmotorok mint kisajátító gépek

Mintegy 100 évvel Schrettinger *kézikönyvének* megjelenése után Karl Löffler a *Bevezetés a katalogizálásba* (1935) című műve elején leírta, hogy a tudásszomjas emberek tanácstalanul állnak a katalógusteremben, és képtelenek eligazodni egy könyvtár állományában. A katalógusok tartalma egyesek számára "titkos tudásnak tűnik, amely nem segít megtalálni, amit keresünk".¹⁸⁵ A tudás kapuja zárva maradna, ha a keresők nem tudnának érdeklődni, ha nem tudnák, hogyan működik a "keresőmotor": "És így megint olyan, mint a régi időkben, amikor a könyvtár kincsei úgy tűnt, csak a kiváltságosoké."¹⁸⁶

Löffler azonban csak azért idézte fel ezt a frusztráló gondolatot, hogy elhatárolódjon tőle. Számára már régóta magától értetődő volt, hogy egy könyvtárat katalógusok segítségével kell az olvasók számára hozzáférhetővé tenni. A katalógusrendszerben való eligazodás kompetenciája már nem titkos tudás volt számára, hanem a könyvének tárgya. Ebben az értelemben az embereknek képesnek kell lenniük arra, hogy a Löffler által leírt "keresőmotorral" a lehető legautonómban bánjanak. A katalógusok logikája azonban nem volt sem magától értetődő, sem pedig nem alkalmazkodott zökkenőmentesen a keresőkhöz. A keresőknek inkább meg kellett tanulniuk megérteniük a rendszer működését, és saját céljaikra használniuk kellett azt. A katalogizálás ugyan rendkívül hasznos volt, de korántsem tudott minden kérdésre választ adni:

Ha egy könyvtárlátogató azt a könyvet szeretné, amelyet 70 éves nagybátyja olvasott fiatal korában, és amelynek utolsó előtti oldalán az "Es ziehen die Wolken, Lotte, Lotte" című vers áll, akkor itt még a legcsodálatosabb katalógusnak és a legsegítőkézsőbb tolmácsnak is kudarcot kell vallania.¹⁸⁷

Löffler *katalógus-tanulmányai* két dologról tanúskodnak: egyrészt a sima megtalálás funkcionális érdekeihez igazodó katalogizáció diadaláról, másrészt éppen ennek a rendezésnek, előnyeinek és korlátainak a reflexív megközelítéséről. Martin Schrettinger itt csak történelmi mellékszálként jelenik meg, mint egy elmúlt korszak fontos úttörője.

---

185 Löffler, Karl (1935): *Einführung in die Katalogkunde*. Lipcse: Karl W. Hiersemann, p. 1.

186 Ibid.

187 Ibid.

idő.¹⁸⁸ Úgy tűnik, a közte és Ebert közötti konfliktus már régen lezajlott. Löffler idejében azonban már a következő nagy technológiai változások hajnalán jártak, olyan változások, amelyek a következő évtizedekben ismét gyökeresen megváltoztatják a könyvtártudományt.

Hét évtizeddel később, 2005-ben jelenik meg Löffler mára már régen elavult *Katalogkunde* című művének átdolgozott és jelentősen bővített kiadása. Ebben a szerkesztők, Umstätter és Wagner-Döbler már az elején jelzik az eredetitől való eltérést, amikor arra az állításra hivatkoznak, hogy a digitális katalógusoknak lehetővé kell tenniük a tudáshoz való zökkenőmentes hozzáférést:

A könyvtárhasználók azt akarják és igénylik, hogy a lehető leggyorsabban és legegyszerűbben jussanak hozzá a szükséges információkhoz. [...] Ezért kell őket egyszerű kérdésekkel támogatni portálokon, átjárókon vagy egyéb ajánlatokon keresztül. [...] Napjainkban az internetes információs forrásokkal való bánásmóddal kapcsolatos tapasztalatok meghatározóak: a nyilvánosan hozzáférhető könyvtári katalógusoknak [...] a lehető legkönnyebben használhatónak kell lenniük, akárcsak a [webes] keresőmotoroknak, amelyek működési módja természetesen nagyrészt ismeretlen a felhasználó számára: ami számít, az a velük való bánásmóddal kapcsolatos gyakorlati tapasztalat.¹⁸⁹

Míg 1935-ben még meg kellett ismerkedni a katalógusok szerkezetével, hét évtizeddel később már a felhasználóbarát felületek dominálnak, amelyeknek maguktól értetődőnek kell lenniük, hogy megkönnyítsék a keresést. A bonyolultság eltűnik egy sima felület mögött, egy olyan dizájn mögött, amely sokkal elegánsabb, mint bármelyik katalógus, amelyet Schrettinger kitalálhatott volna. A Google kapcsán Theo Röhle még az "átláthatóság illúziójáról" is beszél, amely az információhoz való közvetítés nélküli hozzáférést sugallja, és szándékosan elrejtja a tudás szervezésének összetettségét.¹⁹⁰ A megtalálás műveletét eközben teljesen a gépekre bízják, amelyek ideális esetben még az abszurdnak tűnő kérésekből is képesek értelmet generálni. A *Katalogkunde* jelenlegi változatának szerkesztői ezt a technikai fölényt azzal demonstrálják, hogy Löffler példáját a naiv könyvtárlátogatóról felhozva kifejtik, hogy ma már nem nehéz megtalálni a keresett idézet forrását "az interneten, ha ez a könyv ott teljes szövegben elérhető".¹⁹¹

Hozzá lehetne tenni, hogy a hangfelismerő szoftverek segítségével akár az is elegendő lenne, ha hangosan kimondanánk az idézetet, hogy a kívánt művet digitális másolatban megkapjuk. És mindezt természetesen anélkül, hogy egyáltalán könyvtárat kellene látogatnia.

188 Vö. *ibid.*, p. Schrettinger további 23. rövid említéseket talál *ibid.*, p. valamint39 *ibid.*, p. 107.

189 Umstätter/Wagner-Döbler (2005), 5. o.

Röhle190 (2010), p. 165.

191 Umstätter/Wagner-Döbler (2005), p. A digitális teljes szöveges keresés tudományra gyakorolt 7.hatásait többek között Putnam (2016) tárgyalja.

belépni. Ma már csak egy mobil eszköz és egy internetkapcsolat szükséges ahhoz, hogy hozzáférjünk a tudás kincseihez. Umstätter és Wagner-Döbler már 2005-ben rámutatott, hogy a technikai fejlődés a "teljesen automatizált könyvtár" felé halad, "amely egyre nagyobb számítási kapacitással, egészen a mesterséges intelligenciáig és a robotikáig, támogatja a végfelhasználót önálló munkájában".¹⁹²

A katalógusrendszer történelmileg példátlan autonómiát kap. Önállóan működő eszközzé válik, amelynek működési módját aligha lehet megérteni.¹⁹³ Ugyanakkor ez az autonómia messzemenő cselekvési hatalmat jelent, és fokozza a kirekesztés és a manipuláció veszélyeit. Mindazonáltal szükségesnek tartják az információhoz való hozzáférés rugalmasságának tökéletesítését. Schrettinger víziója tehát megvalósulni látszik: A 21. században a keresők igényeit gyorsan és maradéktalanul ki kell elégíteni.

Az a tény, hogy ez a technikai fokozás kritikával jár együtt, a jelen munka kiindulópontja. A digitalizált tudásszervezésről szóló tudományos viták sokaságából a fejezet végén példaként egy 2009-es könyvtártudományi nézőpontot idézünk.¹⁹⁴ Ez az itt már gyakran idézett Uwe Jochumtól származik, aki az 1990-es évek óta intenzíven foglalkozik a német könyvtárak történetével. Elemzéseiben Jochum bírálja a 19. század Ebert által befolyásolt könyvtártudományát, amely "inkább a nagyon másban keresett menedéket" ahelyett, hogy szembenézett volna a modern tudásszervezés új technikai újításaival.¹⁹⁵ Jochum következő esszéjében azonban világossá válik, hogy ő maga is nagy fenntartásokkal kezeli a tudás digitalizált szerveződését a világhálón - és hogy az ezzel kapcsolatos vádjai szerkezetileg nem sokban különböznek azoktól, amelyeket Ebert Schrettinger ellen felhozott. *Az internet mint kisajátító gépezet - ez a* címe annak az esszének, amelyben Jochum különösen élesen fogalmazza meg a hálózatos tudásszervezés kritikáját. Ebben az esszében Jochum nem csak egy messzemenő

---

192 Umstätter/Wagner-Döbler (2005), p. 5.

193 Vö. még Krajewski (2010), 202. o., rámutatva, hogy a digitális OPAC (On-line Public Access Catalog), amely ma már a legtöbb könyvtár alapkinálatának része, továbbra is "átláthatatlan".

194 Vö. Jochum, Uwe (2009): *Das Internet als Enteignungsmaschine*. In: Hellfaier, Detlev/Schmidt-Glitzner, Helwig/Schmitz, Wolfgang (szerk.): *Derwissenschaftliche Bibliothekar. Festschrift für Werner Arnold*. Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 457-471. A téma tárgyalása megtalálható a következő monográfiában is: Jochum, Uwe (2003): *Kritik der Neuen Medien. Egy eszkatológiai esszé*. München: Wilhelm Fink.

195 Jochum (1991), p. 9.

a tudás elvesztése, de különösen az önmeghatározó kulturális gyakorlatokról való lemondás.

Ami az első szempontot illeti, Jochum az internetet "az eltűnés fúriájaként" írja le, és így a tudás elvesztését a digitális tárolás elkerülhetetlen hatásaként magyarázza.¹⁹⁶ Először is, régebbi, nem digitalizált média feledésbe merül. Tekintettel az átörökített anyagok tömegére, lehetetlen minden tartalmat átvinni az új, hálózatos létezésbe. Következésképpen az analóg formában tárolt szövegeket, képeket és egyéb dokumentumokat különböző relevanciakritériumoknak kellene alávetni, amelyek eldöntenék, hogy azok a digitális tárolás egyáltalán megéri.¹⁹⁷ És ez várható is volt, hogy az elkövetkező években "az analóg tárolók túlnyomó tömege" kiesik a "figyelem mechanizmusaiból", "csendben megszűnik", vagy "a természetes bomlási folyamatoknak lesz kitéve".¹⁹⁸

Továbbá a digitalizált tartalmak esetében átviteli, tárolási, kompatibilitási és olvasási problémákra kell számítani, így "végül is nem végtelen információnyereség, hanem végtelen információvesztés lesz".

Információvesztés".¹⁹⁹ És a többi, amit még vissza lehetett szerezni...

a keresőmotorok által nem indexelt tudás" eltűnik.²⁰⁰ Jochum itt is kezdetben a technikai feltételekre összpontosít, amelyek önmagukban elegendőnek tűnnek a tudás elvesztésének megakadályozásához.

a folyamat felgyorsítása érdekében. Mivel minden digitális keresőmotor végső soron "csak olyan karakterláncokkal dolgozna, amelyeknek egy adott tartalomhoz való viszonya pusztán statisztikai úton kerül kiszámításra, ráadásul a téma összetettségének növekedésével a keresőmotor nem lenne képes megtalálni a kívánt tartalmat".

gyorsan csökken".²⁰¹ Így az algoritmusok biztosítják, hogy a keresés-minél pontosabban gondolják, hogy keresnek, "annál valószínűbb, hogy nem találnak semmit vagy rossz dolgot".²⁰²

Jochum a technikailag előidézett veszteségen túlmenően egy sor olyan hatásra is rámutat, amelyek megváltoztatnák a tudás kulturális kezelését. Attól tart például, hogy a digitális archívumokban, ahol az aktualitás és a relevancia különösen fontos, "a források és az anyagok mélysége csökken".

a kulturális emlékezet".²⁰³ Továbbá Jochum utal arra, hogy

a gazdag iparosodott országok nagy technológiai vállalatainak gazdasági monopóliumaihoz az interneten és a hozzá kapcsolódó

196 Vö. Jochum (2009), p. 461.

197 Vö. ibid., 461-463. o.

198 Ibid., p. 462.

199 Ibid., p. 463.

200 Ibid., p. 461.

201 Ibid., p. 463.

202 Ibid.

203 Ibid., p. 465.

társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek. A domináns "szereplők" elsősorban saját monetáris és politikai érdekeiket, a tudás archiválása tekintetében pedig sajátos kulturális örökségüket védik. Ebben az értelemben az internet mint tudásarchívum nem "a globális bőség biztosításának eszköze", hanem inkább a kulturális sokszínűség felszámolása, és a világ növekvő homogenizálódásához járul hozzá.²⁰⁴ És végül, zárja Jochum rövid esszéjét, az internet az embereket világi és testi tapasztalati terüktől is megfosztja azáltal, hogy a gondolkodást, a cselekvést és a kommunikációt egy virtuális térbe helyezi át: "Végző soron ez a világba kerül, amelyben élünk. Ez minden, amit el lehet venni tőlünk."²⁰⁵ Így a digitális hálózatépítés nagy ígérete, miszerint "minden mindenki számára, minden helyen és minden időben elérhetővé válik", "teljes kisajátításnak" bizonyul.²⁰⁶

Az ezt a fejezetet megelőző tézis az volt, hogy a Schrettinger és Ebert közötti konfliktusban olyan problémák merülnek fel, amelyek a webes keresőmotorok körüli vitákban is nyomon követhetők. Ez a tézis lenyűgözően alátámasztható Jochum gyanújával, miszerint a digitális technológiák mint cselekvésképtelenné tevő és kisajátító gépek mutatkoznak meg. Ez a félelem ugyanis nemcsak a tudás elvesztését jelenti, hanem mindenekelőtt a világhoz való bizonyos viszonyulás elvesztését. Éppen a kulturális - vagy az én olvasatomban az ökológiai - gyakorlatok elvesztése az, ami Ebert kritikájának központi mozgatórugójának is bizonyult. Martin Schrettinger a kor követelményeinek úgy felelt meg, hogy olyan könyvtári eszközt dolgozott ki, amely nem egy adott világnézetet képviselt, hanem "funkcionális keresőmotor" formájában különböző irodalmi igényeket kívánt kielégíteni.²⁰⁷ Ennek során az a látásmód vezérelte, hogy racionálisan lehetségesnek kell lennie egy olyan rendszer létrehozásának, amely garantálja a gyors és teljes megtalálást. Ebben az összefüggésben Schrettinger a könyvtárat olyan szükségletkielégítő gépezetnek tekintette, amelynek össze kell hoznia a keresletet és a kínálatot, és meg kell kímélnie az embereket a fárasztó és hosszadalmas kereséstől. Az elvégzett elemzés azonban azt is kimutatta, hogy a kifinomult szabályrendszer elkerülhetetlenül kizárásokat eredményez. Hasonlóan a mai internetes keresőmotorok algoritmusaihoz, amelyeket ellenőrzéssel, manipulációval, sőt rasszizmussal vádolnak, Schrettinger felállított módszere képes volt jelentősen meghatározni a tudás keresésének mind *a mit*, mind *a hogyanját*. A előtt

---

204 Ibid., p. 460.

205 Ibid. 469. o. Ez az idézet az esszé zárószava. 206Ibid., 458-459. o.

207 Jeffrey Garrett (1999), ebből a következő következtetést vonja le: "Episztemológiai szempontból a mai helyzetünk nagyrészt már akkor, közel kétszáz évvel ezelőtt, Münchenben előre megrajzolódott, és az akkor létrehozott könyvtár még mindig velünk él" (ibid., 120. o.).

Ennek fényében aligha meglepő, hogy ellentmondásos vitákat váltott ki kortársai körében.

Kritikusának, Friedrich Ebertnek elemzett fenntartásai mélységes szkepticizmusról tanúskodnak a Schrettinger könyvtári intézménye által elősegíthető, esetleg visszafordíthatatlan veszteségekkel szemben. Kimutatták, hogy Ebert a tudás szerveződését a megtestesítendő, megosztandó és továbbadandó kulturális gyakorlatok összességéként értelmezte. A keresés és a megtalálás műveletei különböző szempontokat követnek, és néha nem teszik lehetővé az egyértelmű programozást. Ebert a keresést olyan tevékenységként írta le, amely a külvilágba irányulhat, véletleneket, szerencsés véletleneket és új felismeréseket idézhet elő, míg a megtalálás számára mindenekelőtt a bizalomra és az állandóságra utal. Ragaszkodott ezekhez az ambivalenciákhoz, és a tudásszervezés, valamint a kulturális megőrzés és emlékezés alapvető alapjának nyilvánította őket. A könyvtári gyakorlat központi feladatának tekintette ezen ambivalenciák leküzdését. Ennek eredményeképpen Ebert konfliktusba került Schrettinger funkcionális keretrendszerével. Ha ugyanis a tudás szervezése kompromisszummentes utasításokat követ, akkor fennáll a veszélye, hogy a tudás összetettsége elvész. Ebert ezért hevesen tiltakozott az ellen, hogy a tudás keresését gyors megtalálásra redukáljuk, és egy gépre bizzuk.

Mai szemmel nézve Schrettingerre úgy lehet gondolni, mint egy informatikusra, aki egy új keresőmotort akart programozni egy zavarossá vált világ számára, Ebertre pedig mint kritikusra, aki a tudásszervezés emberi gyakorlatának kisajátításától tartott. A keresőmotorok már a 19. században is meg tudták határozni, *hogyan* keressenek és *mit* találjanak. Akkor is, mint ma, nemcsak a szükségletek kielégítésére szolgáló gépek, hanem - ahogy Jochum kritizálja - a kisajátítás potenciális gépei is. E problémát tekintve a tudásszervezés központi konfliktusai újra és újra fellángolnak majd azon kérdések körül, hogy mit kell megőrizni, mit lehet feláldozni, és milyen kulturális előnyök és veszteségek származnak ebből.

A fejezet célja az volt, hogy Schrettinger felállítási módszere alapján megvilágítsa e konfliktus néhány történeti aspektusát, és kivetítse azokat a digitális jelenre. Az egyik fontos felismerés a következő: Aki átrendezi a tudást, az nemcsak megőrzi, hanem egyúttal el is pusztítja, és ennek következtében kénytelen szembenézni a következményekkel. És aki a tudás keresésében egy segítő rendszerre bízta magát, az nem csak gyorsan és maradéktalanul megtalálja, hanem mindig meg is válhat tőle.

5. Címzés és kormányzás a 1700

5.1 Emberek irányítása G.W. Leibnizzel

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) az utolsó nagy egyetemes tudósok egyike. Folyamatosan a legkülönbélebb eszméket és projekteket követte, egész életében élénk eszmecserét folytatott értelmiségiekkel és reformerekkel, és mind a mai napig magasan képzett és sokoldalú látnokként tartják számon.¹ Ebben a fejezetben különösen a modern keresőmotorok úttörőjeként olvasható.

Leibniz negyven éven át irányította a hannoveri udvari könyvtárat - már azzal a gondolattal, hogy az nemcsak a fejedelmi ház képviselőjét, hanem a közjót is szolgálhatja. Ennek érdekében egy enciklopédikus tudásgyűjteményt és egy funkcionális rendet képzelt el.² Továbbá megalapította a "Királyi Porosz Tudományos Akadémiát", történelmi forrásokat³ gyűjtött, egy speciális kivonatos⁵ szekrényt⁴ használt, és a "Királyi Porosz Tudományos Akadémia" segítségével leírta.

-
- 1 Vö. bevezető Zimmer, Jörg (2018): *Leibniz und die Folgen*. Stuttgart: J. B. Metzler, 7-29. o. és Poser, Hans (2016): *Leibniz' Philosophie. A metafizika és a tudomány egységéről*. Hamburg: Meiner, pp. 15-21. Leibniz recepciójáról lásd még: Holz, Hans Heinz (2015): *Leibniz in der Rezeption der klassischen deutschen Philosophie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Leibniz többek között filozófus, matematikus, történész, feltaláló, könyvtáros, jogász és politikai tanácsadó volt.
  - 2 Vö. Hartbecke, Karin (2008): Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl. Leibniz első éveit mint hannoveri udvari könyvtáros. In: Dies. (szerk.): *Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl - Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, Hartbecke arra a következtetésre jut, hogy Leibniz könyvtári létesítményekre vonatkozó tervei közül sok csak részben vagy egyáltalán nem valósult meg, vö. ibid, 100. o. -.
Leibnizre gyakran hivatkoznak úgy is, mint a tizedes osztályozás ötletgazdájára, de az újabb nézetek szerint erre nincs bizonyíték. Vö. Waldhoff, Stephan (2008): Von der rechten Administration des Wissenschatzes. Leibniz bibliográfiai-bibliotékai tárgyi osztályozásának tervezetéről. In: Hartbecke, 159-242. o., különösen a 218-219. o.
  - 3 Leibniz messzemenő akadémiai terveiről lásd Poser (2016), 408-422. o.
  - 4 További információkért lásd az antológiát: Gädeke, Nora (szerk.) (2012): *Leibniz als Sammler und Herausgeber historischer Quellen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
  - 5 Vö. Krajewski (2002), 29-31. oldal.

egyesekek és nullák a matematikai kettős rendszer.⁶ Ebben az értelemben Leibniz ma a könyvtártudomány, a bibliográfia, a tudás dokumentálása és a bináris digitális technológia úttörőjének számít.⁷ Már csak ezért is kapcsolódik Paul Otlet és Martin Schrettinger e műben már tárgyalt projektjeihez:

Hans Heinz Holz Leibniz-szakértő hangsúlyozza, hogy Leibniz gondolkodásának "enciklopédikus módja" "idegen lett az újabb kutatók számára [...]".⁸ Leibniz elméje "mindig egyetemesen az egészre irányult", amelynek középpontjába az embert állította: a technikát, a tudományt és a politikát egységként ismerte fel, és összekapcsolta őket a humanista eszmével, hogy "az életet élhetőbbé tegye" és "a népességet magasabb műveltségi szintre emelje".⁹ Ebből a perspektívából kiindulva Leibniz diszkurzív hozzájárulása a következőkben a tudás modern szerveződésének társadalmi-politikai következményeihez kapcsolódik.

Leibniz először a mainzi érsek diplomatájaként, majd a hannoveri választófejedelem udvari tanácsosaként fontos betekintést nyert korának politikai ügyeibe.¹⁰ Míg Európa más részein, különösen Franciaországban abszolutista uralkodók vették át a hatalmat, nemzeti egységbe vezették az államot és saját személyükre szabták, addig az akkori Német Nemzetek Birodalma "területi széttagoltságában ideális játszótér volt minden lehetséges szövetségi konstelláció és szövetségi formáció számára".¹¹ Ennek eredményeként Leibniz állítólag egész életében a nagy államegyesítésről álmodott.¹² E fejezet egyik központi tézise szerint arra a felismerésre jutott, hogy a modern keresőmotorok segítségével lehet embereket irányítani és politikai döntéseket hozni. Ráadásul felismerte, hogy egy kormány aligha képes cselekedni hatékony információkezelés nélkül.

6 Vö. Siegert, Bernhard (2003): *Passage des Digitalen. Zeichenpraktiken der neuzeitlichen Wissenschaften 1500-1900*. Berlin: Brinkmann & Bose, pp. 156-190.

7 Leibniz találmányainak áttekintése megtalálható Poser (2016), 381-407. o. és 425-445. o. Kittler szerint csak Leibniz óta a könyvek "a priori egy olyan lokális hálózatban vannak, amely mindegyiket egymásra vonatkoztathatóvá és egymás által ábrázolhatóvá teszi". In: Kittler, Friedrich (2002): Az emlékek rólad szólnak. In: Ders.: *Rövidítések*. Frankfurt a.M.: Zweitausendeins, pp. 41-67, itt pp. 50.

8 Wood (2013), p. 15.

9 Ibid., p. 14.

10 Vö. ibid. 13. o. Leibniz politikai munkásságának szélesebb körű áttekintéséhez vö. ibid. 231-. o. 255.

11 Az európai politikai helyzetről lásd alább különösen Duchhardt, Heinz (2007): *Barock und Aufklärung. A "Das Zeitalter des Absolutismus"* című kötet 4., újonnan szerkesztett és bővített kiadása. München: R. Oldenbourg, 40-60. o.

12 Vö. Holz (2013), p. 245.

Ezt a felismerést és következményeit a következőkben követjük nyomon. Nem célunk, hogy reprezentatív betekintést nyújtsunk Leibniz munkásságába. Meg kell jegyezni, hogy írásainak többsége csak kézzel írott formában, levelek vagy jegyzetek formájában maradt fenn, és csak posztumusz jelent meg.¹³ Ennek eredményeképpen alig vannak olyan nagyszabású beszámolók, amelyekben Leibniz feldolgozta volna szerteágazó reflexióit, hanem inkább töredékes hagyatékok, amelyek mindegyike sajátos betekintést nyújt gondolkodásába.

Az e fejezethez kiválasztott szövegek különösen alkalmasnak bizonyultak a keresés és a megtalálás társadalmi-politikai jelentéseinek 1700elemzésére, valamint a webes keresésről folyó aktuális vitákhoz való kapcsolódásra: Leibniz az *Errichtung eines Notiz-Amtes (Egy hirdetési iroda létrehozása)* című levelében 1712/1713 körül olyan városi közvetítő intézményeket, más néven "címirodákat" írt le, amelyek célja a lakosság közötti kereskedelem előmozdítása, valamint felügyeleti és ellenőrzési célokra való felhasználás volt.¹⁴ Közben *bizonyos állami táblák tervezetében* már 1685nagyon tömören beszélt egy olyan eszközzel, amely az uralkodók számára információt szolgáltat, és támogatja őket kormányzati intézkedéseikben.¹⁵ A fejezet záró részében, kontrasztként, Leibniz *Gedankenscherz* (1675) című művére utalunk: Egy szöveg, amelyben a tudás rugalmasabb és kevésbé céltudatos szervezését írta le.¹⁶ Az erről szóló elméletei itt olvashatók az ellenálló gyakorlatok kiindulópontjaként.

Mielőtt Leibniz fent említett szövegeit új olvasatnak vetnénk alá, először az európai politikával ismerkedünk 1700 meg.¹⁷ Ez a felvilágosodás eszméi, a barokk ábrázolások és az abszolutista hatalmi igények között ingadozott - ez a keverék nem utolsósorban a tudás szervezésének akkori problémáiban tükröződött. A mo-

13 Leibniz hagyatéka mintegy 50 000 dokumentumot tartalmaz, köztük 20 000 levelet 1300 levelezőpartnerhez. A gyűjteményt a hannoveri *Gottfried Wilhelm Leibniz Könyvtár* gondozza. Vö.: <https://www.gwb.de/Leibniz/Leibnizarchiv/Einfuehrung/index.html> a következő címen 12.06.2021.

14 Vö. Leibniz (1875), 358-366. o. Vö. még: Tantner (2015), 72-76. o.

15 Vö. Leibniz (1966), 80-89. o. Vö. még Segelken, Barbara (2010): *Bilder des Staates. Kammer, Kasten und Tafel als Visualisierungen staatlicher Zusammenhänge*. Berlin: Akademie, különösen 54-. o. 62.

16 Vö. Leibniz, Gottfried Wilhelm (2020b): *Gedankenscherz, eine neue Art von REPRÄSENTA- TIONEN betreffend <vagy inkább: Spielpalast>*, 1675. szeptember. Fordította Horst Bredekamp. In: Bredekamp, Horst: *Die Fenster der Monade. Gottfried Wilhelm Leibniz A természet és a művészet színháza*. Harmadik javított kiadás. Berlin: De Gruyter, pp. 241-250. Az eredeti példánya is ott található: Leibniz, Gottfried Wilhelm (2020a): *Drôle de Pensée, touchant une nouvelle sorte de REPRESENTATIONS <plus tost Academie des leux>* (1675, September). In: Bredekamp, pp. 204-210.

17 Vö. különösen Duchhardt (2007).

Amint David Gugerli lényegre törően összefoglalja, az új keresőmotorok a következőkhöz hasonlíthatók

Az "alapvető demokratizálódáshoz, az információs emancipációhoz és a teljes áttekintéshez fűzött remények", valamint a "horrorisztikus víziók egy [...] technokrata tudásmonopóliummal rendelkező felügyeleti államról".

hozzáteszi".¹⁸ Éppen ez a feszültség már Leibniz szövegeiben is megmutatkozik.

Figyelem! Ezért szeretném ezeket Michel Foucault koncepciója alapján tárgyalni. kormányzatiság". Foucault elméletei nemcsak a kora újkori modern kormányok kialakulásának leírására alkalmasak, hanem azok rendkívül ambivalens hatásainak elemzésére is.¹⁹ Ezek a következők,

Feltételezem, hogy ezek még mindig mélyen rögzültek a modern keresőmotorok felfogásában, és jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy az önrendelkezés és az elnyomás eszközeként egyaránt megtapasztalják őket.

5.2 Politika a barokk és a felvilágosodás között

A 17. századot Európában nagy tudományos felfordulások jellemezték. A világ megváltozott megértésének fontos úttörői voltak a következők

Többek között Galileo Galilei, René Descartes és Isaac Newton.²⁰ Ennek eredményeképpen az an-

A század filozófiája 17.[...] ideológiai terveket mutatott be az új és gyorsan bővülő tudás integrálására".²¹ Leibniz jelentősen hozzájárult ehhez. Mivel sok kiemelkedő

korának értelmiségije intenzív levelezést folytatott, Holz még a "szellemi világ titkos központjaként" is említi őt.²²

Leibniz nem tekintette filozófiai gondolkodását elszigetelten más területeken végzett tevékenységétől. Holz tehát a gondolkodás és a cselekvés bizonyos konvergenciájáról tanúskodik. Neki tulajdonítja azt a meggyőződést, hogy "az ontológiai megalapozás, a tudományos megismerés [...] és a társadalmi-politikai a rend eszméje ugyanabból az egyetemes harmónia elvéből fakad".²³ The-se feltételezett harmónia tükröződne egy "szigorúan szabályozott összekapcsolásban".

18 Gugerli (2009), 11. o.

19 Vö. különösen Foucault (2006a). A kora újkori korszak bevezetőjét lásd Maissen, Thomas (2013): *Geschichte der Frühen Neuzeit*. München: C.H. Beck.

20 Vö. Holz (2013), 20f. o. Thomas Kuhn elméleteiben a tudományos paradigmaváltást még a 17. századra teszik. Vö.: Kuhn, Thomas S. (1976): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Második, átdolgozott kiadás. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

21 Wood (2013), 20. o.

22 Ibid. 13. o. Leibniz számos fontos írása eredetileg levél volt. Legtöbbjük csak posztumusz került a nyilvánosság elé. Vö. ibid., p. 29.

23 Ibid., p. 19.

dolgok", és nem utolsósorban "a politikai szervezetben, valamint az emberek etikai magatartásában" kellene megvalósítani.²⁴

Különösen híresek voltak azok a beszélgetések, amelyeket Leibniz állítólag a század 18. elején folytatott Sophie Charlotte hannoveri hercegnővel és édesanyjával. A keresztény felfogás és a keresztény világnézet akkoriban gyötrelmes kérdése körül forgott.

a mindenható Isten és a szenvedés földi tapasztalata összeegyeztethető.²⁵ A beszélgetésekből született elmélekedéseket 1710-ben *Theodicea* címmel adták ki, és *Isten jóságáról, az ember szabadságáról és a rossz eredetéről* szólnak. Ez tartalmazza a híres tézist, hogy az ember lenne a legjobb a minden elképzelhető világot.²⁶ Filozófiaiag összetettebb módon, Leibniz a *Monadológiában* mutatta be a világ egészének eszméjét. Gondolatainak ezt az írásos, 1714-tézisszerű összefoglalóját ma egyfajta filozófiai végrendelet".²⁷ Leibniz itt is igazolta a világot...

Az ambivalencia megtapasztalása egy harmonikus egész részeként, amely csak a rendszerben működik.

Politikai téren Leibniz a mainzi érsek diplomatája volt, később pedig hosszú ideig szolgálta a hannoveri választófejedelmet, akinek valószínűleg segített az angol trónra való igényének érvényesítésében.²⁸ A diplo-

Tevékenysége azonban még ennél is tovább terjedt. Állítólag egyidejűleg "a Német Nemzet Szent Római Birodalmának császára és az orosz cár tanácsadójaként" is tevékenykedett, és állítólag "szívesen kiterjesztette volna tanácsadói tevékenységét a

Kína császára meghosszabbítva".²⁹ Leibniz tehát olyan dimenziókban gondolkodott, amelyek túlmutattak a ge-

A projekt az egész eurázsiai régióra kiterjedt. Úgy tekintettek rá, mint "kényelmetlen tanácsadóra, akinek saját elképzelései vannak".³⁰ Feltételezhető, hogy tanácsadóként így potenciálisan nem elhanyagolható hatalmi részesedéssel rendelkezett.³¹

---

24 Ibid.

25 Vö. Zimmer (2018), 59-66. o. és Holz (2013), 115-123. o.

26 Vö. Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996b): *Versuche in der Theodicee über die Güte Gottes, die Freiheit des Menschen und den Ursprung des Übels*. Hamburg: Felix Meiner, p. 26.

27 Vö. Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996a): *Monadologie*. In: Ders: *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie*. Hamburg: Felix Meiner, 603-621. o. Ez tulajdonképpen egy Nicolas Rémond francia értelmiséginek írt levél kiegészítése volt. Leibniz a világ egészének szerkezetét az egyes monádokon keresztül modellként ragadta meg. Vö. a bevezető Zimmer (2018), 48-56. o.

28 Vö. Holz (2013), p. 13.

29 Zimmer (2018), p. 25.

30 Wood (2013), p. 235.

31 Leibniz, Otlehez hasonlóan, "projektkészítőként" értelmezhető, aki szövetségeket és támogatást keresett nagyszabású projektjei megvalósításához. Krajewski következő

1310 Aki keresi, megtalálhatja
kijelentése Leibnizre is alkalmazható: "E kapcsolatok során aztán ideális esetben létrejön a
projektgazda által kívánt hozzáférés a hatalomhoz". Krajewski (2006),

Leibniz hatása nem utolsósorban azért volt nagy, mert munkásságának idejét politikai és társadalmi felfordulás jellemezte. A Német Nemzetek Szent Római Birodalma a harmincéves háborút lezáró 1648-as westfáliai béke óta számos kis államra és fejedelemségre esett szét.³² Nem meglepő tehát, hogy a nagy állami egység álma már ifjúkora óta foglalkoztatta Leibnizt. Holz szerint Leibniz híres gondolata a "világ harmonizálásáról" a következő volt

Leibniz szándéka "nem a sokféleség megszüntetése" volt, hanem "integrálása egy magasabb rendű struktúrába".³³ Leibniz azonban a politikában kevésbé a nagy koncepciók, mint inkább a valósághoz közel álló diplomataként célzott befolyása révén közelített egy ilyen struktúrához.³⁴

Annak érdekében, hogy a század17. és16. a század felekezeti konfliktusaiban érvényesülni tudjanak, Európában olyan fejedelemségek jöttek létre, amelyek megszüntették hatalmuk hagyományos korlátait, és felszabadultak a klérus és a nemesség befolyása alól. A "birtokok dualizmusa [...], azaz a hatalom és a szuverenitás több birtokos között való elosztása" ezáltal a "fejedelmi hatalmi igény" javára tolódott ki.³⁵ Az abszolutista uralkodók "az állam egyedüli megtestesítőjeként" stilizálták magukat, és ezt a pozíciót úgy próbálták megvalósítani a politikában, hogy "a közigazgatást, a közszolgálatot és a hadsereget egy központi pont felé irányították".³⁶ XIV. Lajos francia király (1638-1715) különösen kiemelkedő példa erre, Thomas Hobbes *Leviatánja* (1651) pedig népszerű kortárs elmélet.³⁷

Mivel azonban a 17. és 18. századi Európa államai nem mind megfelelték egy ilyen abszolutista eszménynek, hanem eltérő politikai viszonyokat alakítottak ki, az "abszolutizmus" kiemelkedő kifejezést mint korszakmegjelölést ma már csak óvatosan használják a tudományos életben.³⁸ Heinz Duchhardt történész *Das Zeitalter des Absolutismus (Az abszolutizmus kora)* című kézikönyve például a 2007-ben megjelent negyedik, új kiadásban a *Barock és felvilágosodás (Barock und Aufklärung)* címet kapta. Duchhardt ezt a változtatást azzal indokolja, hogy figyelembe veszi az aktuális tudományos vitákat.

S. 18. A vezetés kultúrtörténetéről bővebben lásd: Schauerte, Eva (2019): *Lebens-führungen. A tanácsadás média- és kultúrtörténete*. Paderborn: Wilhelm Fink.

32 Vö. bevezetőül Holz (2013), 17-35. o.

33 Vö. 245.

34 Vö. ibid. 240-243. o.

35 Duchhardt (2007), pp. 40-41.

36 Ibid., p. 41.

37 Vö. ibid., 42. o. Egy szélesebb körű áttekintéshez vö. ibid., 40-60. o. Vö. továbbá Hobbes, Thomas (2011): *Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines kirchlichen und bürgerlichen Staates. I. és II. rész*. Berlin: Suhrkamp.

38 Az alternatív államformákról és az "abszolutizmus" fogalmáról lásd Duchhardt (2007), 61-72. o.

A "barokk és felvilágosodás" kifejezéspár sokkal szerencsésebben felelt meg a "korszak [...] kézjegyének", mint az egyoldalú "abszolútizmus" kifejezés.³⁹

A felvilágosodás kora a középosztály társadalmi és szellemi reformmozgalmait foglalja magában, amelyek a 17. század második felében alakultak ki, és a század folyamán 18.óriási politikai hatást gyakoroltak. tikaifelfordulások.⁴⁰ Immanuel Kant nyilvános felhívása a

A polgárok saját értelmüket használva szabadulnak meg az önmagukra kényszerített éretlenségtől, vagy a francia forradalom 1789népszerű csúcspontjai ennek a mozgalomnak.⁴¹ E mozgalom kiindulópontja az intellektusban keresendő.

A francia értelmiségi körökre, akik a tudományos haladásba vetett hit alapján akarták javítani az emberek életkörülményeit, szintén hatással volt Leibniz.⁴² Leibnizre is hatással volt ez az áramlat. Az ő *teodiceája* még úgy is tekinthető, mint egy

"Biblia" a korai németországi felvilágosodásról" ismertette.⁴³

A barokkot viszont kezdetben nem a szellemtörténet, hanem a művészettörténet korszakának tekintik. Ráadásul a felvilágosodással ellentétben a kortársak nem használták a kifejezést. Csak a 18. század végén jelent meg, sohasem utalt egységes stílusra, és a kifejezésnek nincs jelentősége, mert a

A különböző jelentések vitatottak.⁴⁴ A barokkot a hivalkodó gesztusokkal hozzák összefüggésbe.

A barokk művészethez a képzelet, az impozáns építészet, a lenyűgöző festői ábrázolás és az izgalmas zene társul. A barokk művészet mögött az a vágy áll, hogy megmozgassa a képzeletet, érzelmeket ébresszen, és nagyszerű szintézist sugalljon az emberek és világuk között. A barokk expresszív formáit, amelyeket a későbbi nemzedékek fülleltek és túlzónak tartottak, ma is az egységesítő, reprezentatív Gesamtkunstwerk megtestesítőjének tekintik.

üzem.⁴⁵

Peter Hersche történész számára a barokk a lényegét tekintve egy olyan "kifejezetten katolikus kultúra".⁴⁶ A vallási és a vallási és a vallási kultúra dominanciájáról van szó.

39 Ibid., XIII. o.

40 Vö. bevezető: Schneiders, Werner (2014): *Das Zeitalter der Aufklärung*. 5. Kiadás. München: C.H. Beck, különösen a 7-20. oldalon és Duchhardt (2007), 127-148. oldalon.

41 Vö. még Funke, Gerhard (szerk.) (1963): *Die Aufklärung. In ausgewählten Texten dargestellt und eingeleitet*. Stuttgart: Koehler. Itt különösen: Kant, Immanuel (1963/[1784]): Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Ibid., 103-110. o.

42 Duchhardt (2007), 127ff. o. A felvilágosodás kori haladáshítról lásd még: Loewenstein (2015), pp. 139-222.

43 Zimmer (2018), p. 61.

44 Vö. bevezető Erben, Dietrich (2020): *Die Kunst des Barock*. 3. kiadás. München: C.H. Beck, 7-11. oldal.

45 Vö. ibid., különösen a 10-14. és 21-26. oldal.

- 46 Hersche, Peter (2006): *Muße und Verschwendung. Europäische társadalom és kultúra a barokk korban.* 2 Kötetek. Freiburg: Herder, p. 937.

A barokk művészet a század 18.17.eleji egyházi hatalom bemutatásáról és védelméről szól. A barokk művészet a haladásba vetett, túlnyomórészt protestáns hit és a társadalom ökológizálása és gépesítése ellenpontjaként értelmezhető.⁴⁷ Csak ebből a szempontból válik a barokk szellemi áramlatként fontossá és a felvilágosodás komoly ellenpólusává.

Az új racionális felismerések, a felvilágosodás eszméi, az abszolutista uralmi formák és nem utolsósorban a barokk korszak ábrázolásmódja olyan feszültségekhez és szintézisekhez vezetett, amelyek alakították Leibniz történelmi környezetét.⁴⁸ A világ fizikai-matematikai-technikai szemlélete tükröződött a kor politikájában, ahogyan a "hatalmi egyensúly [...] doktrínája" is.⁴⁹ Ezért "az állam hierarchikus felépítése, amelynek középpontjában a fejedelem állt [...], továbbra is elkötelezett maradt a barokk kor általános, rendre és szimmetriára irányuló irányzata mellett".⁵⁰

Feltételezhető, hogy 1700 az "egyetemes harmony" iránti vágy, az egyre inkább "központosított állami struktúrák", a matematikai és technikai "fejlődés", valamint az egyén nagyobb önrendelkezésére vonatkozó korai "felvilágosodási igények" óriási hatással voltak a tudás szervezésére. Itt azt a megfigyelést is megosztjuk, hogy az e különböző áramlatok által kiváltott konfliktusok bizonyos strukturális hasonlóságot mutatnak a webes kereséssel: A webes keresőmotorokat "univerzális interfészként" írják le, amelyek korlátlanak tűnő információkhoz való hozzáférést tesznek lehetővé.⁵¹ Így eltűnnek a harmonikus külső hatásra összpontosító "sima dizájn" mögött.⁵² Potenciálisan képesek "demokratikusabb hozzáférést biztosítani a tudáshoz", mégis veszélyeztetik az önrendelkezést, mivel központilag a nagyvállalatok irányítják őket, amelyeket a maguk részéről már régóta a "digitális korban a hatalmas szuverén megtestesítőjének" nyilvánítottak.⁵³

Az egyetemesség, a harmónia, az állampolgári részvétel, a technológiai fejlődés és a hatalom növekvő centralizációjának kölcsönhatása olyan kiinduló helyzetként értelmezhető, amely mind a század 17. ban, 21. mind a században

47 Vö. *ibid.*, 943-947. o.

48 Vö. további megfontolások a következő dokumentumban: Deleuze, Gilles (2000): *Die Falte. Leibniz und der Barock*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp; Rieger, Stefan (1997): *Speichern/Merken. A barokk mesterséges intelligenciái*. München: Wilhelm Fink; Kirsch, Sebastian (2013): *Das Reale der Perspektive. A barokk, a lacani pszichoanalízis és az "élőhalott" a kultúrában*. Berlin: Theater der Zeit.

49 Duchhardt (2007), p. 82.

50 *Ibid.*

51 Vö. Schetsche/Lehmann/Krug (2005) pp. 20.

52 Vö. Röhle (2010), különösen a 165. oldalon, Röhle az "átláthatóság illúziójáról" beszél. 53 *Ibid.*, p. 14.

a tudásszervezés problémáit alakította ki. Annak érdekében, hogy a kapcsolódó politikai ambivalenciákat leírhatóvá tegyünk, és hogy ebben a fejezetben elemezzük Leibniznek az információk keresésének és megtalálásának politizálását, a következőkben Michel Foucault vonatkozó elméleteire támaszkodunk.

A modern európai kormányok fő eleme nem a terület, hanem "az emberek és dolgok komplexuma" volt.⁵⁴ Ez az egyik legfontosabb tézis, amelyet Michel Foucault 1978 elején fogalmazott meg a *Sécurité, Territoire et Population (Biztonság, terület, népesség)* című előadássorozatában Párizsban.⁵⁵ E tézis szerint a modern Európa kormányzati gyakorlata a lakosság ellenőrzésére és az ehhez kapcsolódó feltételekre összpontosít. E tézis alapján itt azt feltételezzük, hogy az emberek és dolgok ellenőrzése feltételezi azok felfedezhetőségét. Ennek megfelelően a keresés és a megtalálás műveletei a modern kormányzás fontos technikái: aki keres, az keres, és aki keres, az kormányozható.

Az alábbi leírások kapcsán nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy már most is kiterjedt interdiszciplináris vizsgálata van Foucault elméleteinek, valamint az ezek és a jelen digitális technológiák közötti kapcsolatoknak. Erre példa a *Governmentality of the Present* (2000), a *Governmentality and Security* (2008) és az *State, Internet and Digital Governmentality* (2018) című antológiák.⁵⁶ Foucault elméleteit a webes keresésről szóló vitákban is alkalmazzák.⁵⁷ Azonban sem Foucault-nál, sem a másodlagos szakirodalomban - amelyet itt figyelembe veszünk - a keresés és a megtalálás műveletei nem jelennek meg kifejezetten a kormányzás mechanizmusaként. Mivel azonban éppen ezt a hivatkozást dolgozzák ki, és a további vizsgálathoz felhasználható

54 Foucault (2006a), p. 147.

55 Az előadássorozat háttérét lásd: Sennelart, Michel (2006): *Situierung der Vorlesung*. In: Foucault (2006a), pp. 527-571. Az előadássorozat második része megtalálható in: Foucault, Michel (2006b): *A biopolitika születése. A kormányzás története II*. Előadás a Collège de France-ban 1978-1979. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

56 Vö. Bröckling, Ulrich/Krasmann, Susanne/Lemke, Ulrich (szerk.) (2000): *Gouvernementalität der Gegenwart. Tanulmányok a szociális gazdaságosításról*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp; Purtschert, Patricia/Meyer, Katrin/Winter, Yves (szerk.) (2008): *Gouvernementalität und Sicherheit. Zeitdiagnostische Beiträge im Anschluss an Foucault*. Bielefeld: transcript; Buhr, Lorina/Hammer, Stefanie/Schözel, Hagen (szerk.) (2018): *State, Internet and Digital Governmentality*. Wiesbaden: Springer. Lásd még: Junge, Torsten (2008): *Gouvernementalität der Wissensgesellschaft. Politika és subjektivitás a tudás rendszerében*. Bielefeld: átirat. Foucault munkásságáról lásd: Kammler, Clemens/Parr, Rolf/Schneider, Ulrich Johannes (szerk.) (2014): *Foucault-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. Különkiadás. Stuttgart: J.B. Metzler.

57 Például Röhle (2010), 45-57. o. Röhle azonban a Google-keresésen túli hatalmi komplexum elemzésére szorítkozik anélkül, hogy a keresés és a megtalálás műveleteit önmagukban sajátos hatalmi technikaként jelölné meg.

kell tenni, akkor van értelme visszatérni Foucault eredeti szövegeihez egy ilyen irányú szemléletmóddal.

"Az Úr az én pásztorom, nem szűkölködöm" - mondja az Ószövetség 23. zsoltára.⁵⁸ Ebben a híres bibliai idézetben világossá válik az a gondolat, hogy Isten pásztor. A "jó pásztor" metaforája a következőket írja le egy kormányzati eszmény, amely összeköti a nagy monoteista világvallásokat - a judaizmust, a kereszténységet és az iszlámot - az ókortól napjainkig. Michel Foucault az uralomnak ezt a koncepcióját úgy nevezi, mint a lelkipásztori hatalom, és rámutat annak folyamatos fontosságára.⁵⁹ Története A modern kormányok története a hatalomnak ezzel a pásztori felfogásával kezdődik, és elmeséli, hogyan vált ez a középkor végén a modern kormányzati gondolkodás alapjává.

Alapkonceptiójában Foucault három alapvető jellemzőt tulajdonít a pásztori hatalomnak: Először is, ez egy nomád hatalom, azaz olyan hatalom, amely "nem egy területre", hanem "egy csordára" korlátozódik. a mozgásukban" gyakorolják.⁶⁰ Második központi szempontként Foucault rámutat a pásztori hatalom jótékonyására; a "nyáj üdvössége" a lényegi célja.⁶¹ Végül pedig a pásztori hatalom individualizáló hatalom. Mert a "pásztor megszámlálja a juhokat, megszámlálja őket reggel, amikor kivezeti őket a rétre, este megszámlolja őket, hogy tudja, valóban ott vannak-e, és egyenként gondoskodik róluk".⁶²

A pásztorok azonban nemcsak a csorda minden egyes állatára vigyáznak, hanem a csordára mint egységre is, "mindenre és mindenkire vigyázniuk kell".⁶³ Ez inkább előbb, mint utóbb elvezeti őket abba a paradox helyzet, amikor "az egyik juh megmentése érdekében kénytelenek elhanyagolni az egész nyájat".⁶⁴ A pásztorok e paradoxonja, "az egy áldozata az egészért, az egész áldozata az egyért", a következőket jelenti

58 Luther (1912), Ószövetség, Zsoltár 23.

59 Vö. Foucault (2006a), 185. o. és 239ff. o. A Jó Pásztor metaforájáról és annak történetéről vö. még Peil, Dietmar (1983): *Untersuchungen zur Staats- und Herrschaftsmetaphorik in literarischen Zeugnissen von der Antike bis zur Gegenwart*. München: Wilhelm Fink, 29-165. o.

60 Foucault (2006a), 187-188. o. A pásztor-metafora tehát különösen a nomád népeknél fordul elő: "A görög isten egy territoriális isten, egy isten *intra muros*, megvan a neki tetsző hely, legyen az a városa vagy a temploma. A héber isten ezzel szemben valójában az isten, aki vonul, az isten, aki mozog, az isten, aki vándorol" (ibid., 188. o.).

61 Vö. ibid., p. 189.

62 Ibid., p. 191.

63 Ibid.

64 Ibid., 192. o.

Foucault a hatalom pasztorális felfogásának középpontjában.⁶⁵ A pásztoroknak ezért a nyáját egyének tömegének kell tekinteniük, és olyan technikákat kell kidolgozniuk, amelyek az egyén és a kollektíva üdvösségét egyaránt szolgálják. Már ezen a ponton nyilvánvaló, hogy a keresés és a megtalálás technikáit fontos kormányzati műveleteknek tekintjük, amelyek lehetővé teszik az uralkodók számára az áttekintést és az ellenőrzést.

A fent említett paradoxon alapján a keresztény társadalomban az ellenőrzést és a fegyelmi intézkedéseket egyre inkább magára a nyájra ruházták. Az egyéneknek gondoskodniuk kellett volna egymásról. Ennek eredményeként a keresztény lekipásztori hatalom kontextusában az individualizáció egy olyan kapcsolati hálózaton keresztül zajlott, "amely egymindenkivel szemben".⁶⁶ Foucault szerint "egy individualizáció az alávetettségén keresztül".⁶⁷ E kölcsönös engedelmisség keretein belül a lekipásztorkodás a vezetés, az irányítás, a vezetés, a vezetés, a vezetés, "az emberek kézbe vétele, manipulálása" "valóságos művészetévé" fejlődött.⁶⁸ Ez egy olyan művészet, amelynek az a feladata, hogy "az embereket kollektíven és egyénileg gondozza egész életük során és létezésük minden szakaszában".⁶⁹ A fegyelmezés a keresztény lekipásztorkodás keretein belül nem kevesebbet jelent, mint "mindennapos modulációt", "a teljes és totális viselkedés minden pillanatban és a lehető leghosszabb ideig gyakorolt megfigyelését, felügyeletét, ellenőrzését".⁷⁰ Ezek a kapcsolatok elképzelhetetlenek lennének az állandó keresés, megtalálás és megtaláltatás nélkül, mert a megfigyelések, fegyelmezések és modulációk, amelyekről Foucault beszél, egy komplex, az egész társadalmat átható tudáshálózatot feltételeznek.

Foucault szerint ezeknek az engedelmisségi kapcsolatoknak a kialakulása elkerülhetetlenül az "ellen-viselkedés" formáit hozta létre.⁷¹ Így újra és újra felmerült a vágy, hogy másképp, "más pásztorok által, más célokhoz és más üdvösségformákhoz, más eljárásokkal és más módszerekkel" vezessenek.⁷² Foucault a reformáció mozgalmát, amelyet Luther Márton indított el döntően a 16. században, és amelynek véres konfliktusaiban különböző felekezetek alakultak ki, "a legnagyobb viselkedési lázadásnak nevezte, amelyet

---

65 Ibid.

66 Ibid., p. 268.

67 Ibid.

68 Ibid., p. 241.

69 Ibid.

70 Ibid., p. 263.

71 Vö. *ibid.*, p. 292.

72 Vö. *ibid.*, p. 282.

amit a keresztény Nyugat megtapasztalt".⁷³ A reformáció "inkább nagy lelkipásztori csata volt, mint nagy tanbeli csata".⁷⁴ A vallási konfliktusok ugyanis a pásztorok hatalmának óriási megerősödéséhez és politikai zavarokhoz vezettek, amelyek csak a 17. században stabilizálódtak.⁷⁵ Az európai középkorból az újkorba való átmenetet az emberek kormányzásának művészete jellemezte. Kialakult a kormányzásnak egy olyan felfogása, amelyet Foucault a "kormányzásosság" kifejezéssel ragadott meg, és amelynek a politikába való belépése számára "a modern állam küszöbét" jelenti.⁷⁶

A modern korban a feudális területeket egyre inkább felváltották a kormányzati államok, amelyek már nem az általuk elfoglalt terület, hanem a népességük, a nemzetük alapján határozták meg magukat.⁷⁷ A "gouverner" (kormányozni) kifejezés soha nem látott politikai jelentőségre tett szert.⁷⁸ Ezt a történelmi változást nem utolsósorban a kormányzás művészetéről szóló, a 16. és a 18. század között keletkezett irodalom tömege tükrözte.⁷⁹ Foucault a *Le Miroir politique* című művére hivatkozik, amelyet Guillaume de La Perrière francia író írt a 16. század közepén.⁸⁰ Foucault Perrière szövegét arra használja, hogy egy új politikai gazdaságra utaljon, amelynek révén megváltozott a politikai ellenőrzés. Összefoglalja, hogy "a kormányzás nem területre vonatkozik, hanem egyfajta komplexumra, amelyet emberek és dolgok alkotnak".⁸¹ Ez azt jelentette, hogy a dolgok, "amelyekről a kormánynak kellett gondoskodnia", az emberek "viszonyaikban" voltak, és valóban viszonyukban álltak mindennel, ami az életkörüzetüket alakította, nem utolsósorban a gazdagsággal, az erőforrásokkal, az éghajlattal, a szokásokkal, a járványokkal, a halállal.⁸²

---

73 Vö. *ibid.*, p. A 284. reformációról lásd a bevezető Schorn-Schütte, Luise (2017): *Die Reformation. Vorgeschichte, Verlauf, Wirkung.* átdolgozott 7. kiadás. München: C.H. Beck.

74 Foucault (2006a), 220. o.

75 Vö. *ibid.*

76 *Ibid.* 242. o. A "kormányzatiság" fogalmának meghatározásához vö. *ibid.* 162-163.

o. 77 Vö. *ibid.* 164-165. o.

78 Vö. *ibid.*, p. 183.

79 Vö. *ibid.* 136. o.: Foucault ezen a ponton Machiavelli *Hercegre* is hivatkozik. Később ezt írja: "Alapvetően ő [Machiavelli] áll a vita középpontjában ebben az egész időszakban, 1580-1660-ig. [...] Nem ő az, aki definiálta a kormányzás művészetét, hanem az általa elmondottakon keresztül fogják keresni azt, ami a kormányzás művészetét alkotja" (*ibid.*, 353. o.). Vö. még Machiavelli, Niccolò (2019): *Der Fürst.* Olasz - német. Szerkesztette Enno Rudolph. Hamburg: Felix Meiner.

80 Vö. Foucault (2006a), 145. o. Vö. még Perrière, Guillaume de La (1555): *Le Miroir politique, œuvre non moins utile que nécessaire à tous monarches, roys, princes, seigneurs, magistrats, et autres surintendants et gouverneurs de Republicques.* Lyon: Macé Bonhomme.

81 Foucault (2006a), p. 146.

82 *Ibid.*

A jelen vizsgálat szempontjából ismét az a döntő, hogy mindezek a dolgok egy olyan információs hálót alkotnak, amelyet fel kell tudni fedezni.

Foucault a 17. században a rendőrséget és a statisztikát a modern állam központi eszközeiként írja le. Csak rajtuk keresztül tudhatták meg az uralkodók, mind a saját államuk, mind egy ellenséges állam esetében, hogy "mekkora a lakossága, milyen erős a hadserege, milyenek a természeti kincsei, milyen magas a termelése, milyen kiterjedt, mennyivel rendelkezik..."

gazdag kereskedelem az, hogy mennyi pénz van forgalomban".⁸³ A világ ezáltal a "szabályozás világába", a "fegyelem világába".⁸⁴ Foucault "az emberek és a terület általános rendszabályozásáról [...] beszél, egy olyan rendőrség formájában, amelynek alapvetően városi modellje van".⁸⁵

Az államigazgatási apparátus bizonyos szuverenitást biztosított a tudás keresése és felfedezése felett. Bernhard Siegert és Joseph Vogl az államtitkár figuráját egy olyan modern történelem központi elemeként írják le, "amelyben a felháborodás és a kormányzati cselekvés együttesen egy új rendet alkot".

korlátozni".⁸⁶ Feltételezhető, hogy ezek az igazgatási gyakorlatok "a

A "titkárok kultúrája" aligha lehetne kevésbé befolyásos, mint a "titkárok 16.kultúrája".⁸⁷ A "titkári kultúra" befolyását aligha lehet alábecsülni.

Értékelendő, hogy táblázataival, formáival, diagramjaival és regisztereivel megteremtette "egy ontológiai különbség érvényességi terét, amely által a létező dolgok és lények megkülönböztethetők a pusztán lehetséges, igaz és valóságos dolgoktól".

nyilvánvalóak vagy akár lehetetlenek".⁸⁸ Ez világossá teszi: amit a

A "nem található" kifejezés nem létezik.

Az ilyen kormányzati technikák keretében gyakorolt hatalmat nehéz megtalálni. Inkább a heterogenitás és az ambivalencia jellemzi. Foucault azt is elkerüli, hogy a hatalom egyértelmű eseteiről beszéljen.

---

83 Ibid., p. 454.

84 Ibid., p. 489.

85 Ibid. Foucault a "rendőrállam" és a rendőrségi tudomány német fogalmával is foglalkozik. Ez utóbbi szerinte "a század17. végétől a század végéig

18. Ez egy német sajátosság [...], amely egész Európában elterjed, és jelentős befolyással bír" (ibid., 458. o.). Foucault elemzéseire valószínűleg hatással volt a német rendőrség úgynevezett "kibernetizálása", amely a RAF terrorjára adott reakció volt az 1970-es évek végén. Lásd még Sennelart (2006), különösen az 533. és a következő oldalon.

86 Siegert, Bernhard/Vogl, Joseph (2003): Előszó. In: Ez, 7-9. o., itt 8. o. A bürokráciáról vö. ezen a ponton is bevezetőül: Derlien, Hans-Ulrich/Böhme, Doris/Heindl, Markus (szerk.) (2011): *Bürokratietheorie. Bevezetés a közigazgatás elméletébe*. Wiesbaden: VS.

87 Siegert/Vogl (2003) p. 8.

88 Ibid.

és ehelyett a hálózatokra, diskurzusokra és diszpozíciókra összpontosít, amelyeken belül az erőteljes erők terjednek.⁸⁹ Azt írja:

Abba kell hagyni, hogy a hatalom hatásait mindig negatívan írjuk le, mintha csak "kizárna", "elnyomna", "elfojtana", "cenzúrázna", "absztrahálna", "elfedne", "álcázna". A valóságban a hatalom produktív; és a valóságot teremti meg. A tárgyak birodalmait és az igazság rituáléit hozza létre: az egyén és megismerése ennek a termelésnek az eredménye.⁹⁰

Foucault a "kormányzatiságról" szóló első előadásorozatának utolsó, áprilisi ülésén is kifejtette: 1978

Azon a napon, amikor a polgári társadalom megszabadul az állam gyámsága és kényszere alól, amikor az állam hatalmát végleg magába olvasztja ez a polgári társadalom [...], egyúttal [...] az állam ideje is véget ér.⁹¹

Valószínűleg e gondolatok nyomán Foucault ugyanezen év májusában egy előadásában a felvilágosodás korára utal.⁹² A felvilágosodás gondolkodásában példaértékűen megfigyeli, hogy a "kormányzati" viszonyok hatásaként hogyan alakult ki egy kritikai, erkölcsi és politikai attitűd. Ő ezt úgy nevezi, hogy "a művészet, hogy ne legyünk annyira irányítottak".⁹³ Ez a kritika a "hatalom, az igazság és a szubjektum közötti viszonyokból" fakadt, és a "az alárendelés megszüntetésének funkciója".⁹⁴

Foucault a felvilágosodás kritikájának szemszögéből a kormányzási módokat egyszerre nevezi "kényszerítő mechanizmusoknak" és "episztémáknak".⁹⁵ E munka összefüggésében ez felveti azt a kérdést, hogy mely "mechanizmusok A lehetőségek ott a "nem így és nem ezen az áron".⁹⁶ a Tudás szervezése által irányított. Hogyan lehet a keresés és a megtalálás műveleteit a "tudás elemeiként" felhasználni a kényszer és az elnyomás ellen? Ez a kérdés a következő szövegelemzéseket kíséri.

89 A "dispositif" kifejezésről lásd: Foucault, Michel (2003): *Das Spiel des Michel Foucault [Beszélgetés, 1977]*. In: Ders: *Schriften in vier Volumes. Dits et Ecrits. III. kötet: 1976-1979*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 391-429. o., különösen 392. o. Foucault hatalomfogalmáról és annak alkalmazásáról a kereső kutatásban lásd Röhle (2010), 45-57. o.

90 Vö. Foucault (1977), p. 250.

91 Foucault (2006a), p. 510.

92 vö. Foucault (1992).

93 Ibid., p. 12.

94 Ibid., 15. o.

95 Vö. ibid., 30-33. o.

96 Ibid., p. 12.

53 Jegyzőirodák

Errichtung eines Notiz-Amtes (Egy Notizhivatal felállítása) című levelében Leibniz a francia és brit mintára városi közvetítőirodák felállítása mellett kampányolt. Míg Franciaországban már régóta léteztek ilyen intézmények "Bu- reau d'adresse" néven, Angliában pedig hasonló intézmények "Houses of intelligence" néven voltak ismertek, Leibniz 1712/1713 körül javasolta, hogy Németországban is törekedni kellene a jegyzethivatalok létrehozására.⁹⁷

Beszéde elején Leibniz először is utalt arra a sikeres tervére, hogy megalapítja a német "Tudományok Társaságát".⁹⁸ Ezzel a tervvel 1700-ban fontos szakaszgyőzelmet aratott. Az ő elnöksége alatt nyílt meg az első akadémia Berlinben. Mivel a században a széttagolt német nemzeteknek nem volt egységes tudományos rendszere és alig voltak szellemi központjai, ez az akadémia beteljesítette Leibniz egész életében dédelgetett álmát.⁹⁹ Leibniz azonban nemcsak a tudományos körök, hanem a lakosság számára is erősebb tudás-, ötlet-, ajánlat- és igénycserét akart. E célból javasolta a jegyzethivatalok létrehozását, amelyeket széleskörűen diverzifikált intézményekként képzelt el:

Az egyik eladni, bérelni, bérbe adni, zálogba adni, értesíteni, tanítani, dolgozni, teljesíteni akar valamit, a másik kereskedni, bérelni vagy bérbe adni, kölcsönkérni, tanulni, tanulni, készíteni vagy teljesíteni akar valamit; mindketten a hirdetményirodához fordulnak, ott felírják és bejegyzik igényüket, csekély díj ellenében.¹⁰⁰

Leibniz egy olyan intézményre gondolt, amelyen keresztül a polgárok kicserélhetik érdekeiket és kereskedhetnek. Mert egyesek "olyan javakkal rendelkeznek, amelyeket nem tudnak használni, mások pedig ugyanezt követelik".¹⁰¹ De ezzel

97 Vö. Leibniz (1875), 358-366. o. Vö. még Tantner (2015) értékelését és történeti besorolását, 72-76. o. Vö. még Blome, Astrid (2006): Vom Adressbüro zum Intelligenz- blatt. Hozzájárulás a tudásalapú társadalom kialakulásához. In: Böning, Holger/Kutsch, Arnulf/Stö- ber, Rudolf: *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte. Vol. 8.* Stuttgart: Franz Steiner, 3-29. o., itt 19. o.: "A birodalmi Tudományos Akadémia létrehozásának tervei kapcsán kidolgozott javaslatok [Leibniz] a francia, angol, német és osztrák címrendszer szintézisét alkották, még ha az utóbbiakat nem is vette kifejezetten figyelembe. Tervezetében összefoglalta az addig kidolgozott és megvalósított címház-projektek lényeges szempontjait".

98 Vö. Leibniz (1875), p. vö358., még Tantner (2015), p. 99 vö74.. Poser (2016), pp. 408-422.

100 Leibniz (1875), 358-359. o.

101 Ibid., p. 359.

nem elég. Leibniz úgy is jellemezte a jegyzethivatalt, mint egy munkaközvetítő irodát, ¹⁰²egy könyvkiadót,¹⁰³ egy biztosítótársaságot¹⁰⁴ vagy akár egy szegényházat. ¹⁰⁵Sőt, egyesülhetett volna az újságrendszerrel is.¹⁰⁶ Ebben az értelemben a hivatalnak a hírek terjesztésére szolgáló szervnek kellett lennie, például "hasznos gyógyszerek vagy találmányok, új könyvek, [...] ritkaságok és látnivalók", valamint olyan rendeletek vagy rendeletek, amelyeket "a hatóságok be akarnak jelenteni". ¹⁰⁷Az intézménynek levéltári funkciót is kellett volna ellátnia. Fontos információkat lehetett volna ott megőrizni, hiszen "különbön sok jó rend és intézmény eltűnne és elveszne".¹⁰⁸

A Hirdetési Iroda, ahogy Leibniz leírta, egy olyan platform lett volna, amely konkrét érdekeket hozhat össze - "schiffmann sucht ladung und die ladung sucht ihn"¹⁰⁹ -, amely általános segítséget és információt nyújt - "Hier wird a balesetet orvosolták"¹¹⁰ - és amellyel kapcsolatban ráadásul szerencsés véletlenek is történtek.

Ez lehetőséget ad az embereknek, hogy "olyasmit keressenek és követeljenek, amire egyébként nem gondoltak volna".¹¹¹ Végül, de nem utolsósorban, ez a platform lehetőséget biztosított a nyomon követésre és ellenőrzésre is. Leibniz például azt mondta

az az elképzelés, hogy az ilyen irodák segítségével névtelen feljelentéseket lehetne gyűjteni, és az elkövetőket jutalom ellenében el lehetne kapni.¹¹² És azt javasolta, hogy a hivatalnak "bizonyos felügyeletet" kellene gyakorolnia a zsidó lakosság felett is.

A szerző azt állítja, hogy "az egész táplálékot, amelynek a schachereyben áll", "könnyen el lehet kerülni".¹¹³ Ezen a ponton nem csak Leibniz antiszemita előítéletek nyilvánvalóvá válnak, de a jegyzethivatalok fegyelmi intézményé alakítására vonatkozó elképzelései is egyértelművé válnak. Ugyanis a "hivatal" kifejezésben már benne rejő hivatalos ellenőrzés szilárdan rögzült az ő felfogásában.

Ily módon a jegyzőirodában szinte az összes fent említett, Leibniz korszakát politikailag 1700 alakító szempont egyesül. Ez az intézmény teljesíti azt a vágyat, hogy legyen egy olyan univerzális felület, amelyen keresztül minden ügyet egy nagy egésszé lehet összefogni. Ez

---

102 Ibid., p. 360.

103 Ibid., p. 363.

104 Ibid., p. 364.

105 Ibid., p. 365.

106 Ibid., 363. o.

107 Ibid., 362. o.

108 Ibid.

109 Ibid., 359. o.

110 Ibid., p. 360.

111 Ibid, p. 359. Tantner is hangsúlyozza, hogy Leibniznek "megvolt az érzéke és a szerencséje - szerendipitást - a koncepciójába" (Tantner (2015), 75. o.).

112 Vö. Leibniz (1875), p. 361.

113 Ibid., p. 365.

Az intézmény egy egész társadalom központosított összefogásáról szól. Ugyanakkor az intézmény lehetővé teszi a liberális csere- és kereskedelmi lehetőségeket a felvilágosult polgárok számára. A szabadságra és az egyéni felelősségre összpontosít, és a városi cselekvési szabadságot támogatja. Ugyanakkor azonban továbbra is a felügyelet és az ellenőrzés intézménye marad. Éppen egyetemessége, rendkívüli sokszínűsége, potenciális nyitottsága teszi lehetővé ezt az ambivalenciát. Leibniz szövegében nem adott konkrét iránymutatásokat arra vonatkozóan, hogy miként kell működtetni ezt az intézményt, és nem szabott korlátozásokat sem a lehetséges tevékenységi területére vonatkozóan. Így születik meg egy tervezet, egy olyan egyetemes hivatal fantáziája, amelyen keresztül a lakosságot úgy igazgatják, hogy önmagát igazgatja. A Foucault által leírt kormányzás művészete már Leibniz jegyzőirodájában elérte a csúcspontját: a népnek olyan központi platformot kínálnak, amelyen keresztül minden ügy, gond és érdek önállóan intézhető. És ezen a platformon keresztül lehetővé válik az emberek kormányzása. Akik keresnek, megtalálhatók.

Leibniz tehát egyike volt azoknak az értelmiségieknek, akiknek, ahogy Anton Tantner írja,

"A képzeletet a 17. században a címadó irodák tüzelték ki".¹¹⁴ Tantner azt vizsgálja, hogy a nagy európai városokban hogyan alakultak ki egyre inkább olyan intézmények, amelyek átvették a szolgáltatások, kapcsolatok és áruk közvetítését. Ezek professzionalizálták az olyan feladatokat, mint a lakáskeresés, a munkaközvetítés vagy a hitelezés, és különösen a 17. század 19. között követhetők nyomon.¹¹⁵ Ezek az intézmények, amelyek "címirodák" néven váltak ismertté, valószínűleg jelentősen hozzájárultak a modern információs társadalom kialakulásához. A feudális és a kapitalista viszonyok közötti átmeneti jelenségnek tekinthetők, mivel egyre inkább ökonómiát eredményeztek a tudás kereskedelmében.¹¹⁶ Tantner összefoglalja, hogy a címirodák olyan cserefolyamatokat szerveztek, "amelyeket a későbbi évszázadokban átvettek [...] a munkaügyi hivatalok, a telefonos információs irodák, az autómegosztó irodák, az utazási irodák, a bankok és hasonló intézmények, és amelyeket ma elektronikus segédeszközeinkre és keresőmotorjainkra bízunk".¹¹⁷

Különösen az egyetemesség szinte abszurd igényével párhuzamot lehet vonni a címügynökségek és az internetes keresőmotorok között. Ellentétben egy

114 Tantner (2015), p. 72.

115 Az első címjegyzéki irodát állítólag 1630-ban hozta létre Párizsban Théophraste Renaudot orvos és tudós. Foglalkoztatásra és ingatlanközvetítésre szakosodott, szolgáltatásait a szegények támogatására ajánlotta fel, kereskedelmi ügyleteket bonyolított, és részt vett az ismeretterjesztésben. Vö. *ibid.* 20-26. o.

116 Vö. *ibid.*, 137-138. o.

117 *Ibid.*, p. 138.

A folyamatosan növekvő szakosodás és az ágazatok széles skálája mellett a webes keresőmotorokat jelenleg az jellemzi, hogy a lehető legtöbbet kínálják egyetlen forrásból. A Google, hogy egy másik kiemelkedő példát említsünk, már nem csak az információkeresésért felelős, hanem webböngésző, e-mail szolgáltatás, naptár, felhőszolgáltatás, videoportál, fordító, navigátor és még sok más.¹¹⁸ A webes keresés nem utolsósorban ennek a sokszínűségnek köszönheti erejét.¹¹⁹

Ráadásul mind a webes keresőmotorok, mind Leibniz jegyzetelőirodái képesek a keresési lekérdezések tárolására és kiértékelésére, annak érdekében, hogy

"szándék-adatbázisokat" hoz létre, láthatóvá teszi a világot a benne rejlő "tranzakciós lehetőségekben", ellenőrzi a keresletet és a kínálatot, és manipulálja a keresők viselkedését.¹²⁰ Ezen túlmenően a hatóságok vagy a ge-

Az első ismert "bureau d'adresse", amelyet Théophraste Renaudot készített a 17. században Párizsban, már az adatvédelemhez hasonló kihívásokkal nézett szembe. Anton Tantner bemutatja, hogy a 17. századi Párizsban Théophraste Renaudot első ismert "Bureau d'adresse"-jének már az adatvédelemhez hasonló kihívásokkal kellett megküzdenie. Az ügyfélkör nevét és lakóhelyét indokolt esetben fel kell jegyezni a

egy titkos nyilvántartásban, és szándékosan elzárva a nyilvánosság elől.¹²¹ Ebben az értelemben feltételezhető, hogy korántsem minden ember fordult bizalommal a hivatalok felé: Tantner hangsúlyozza, hogy sok...

több, hogy az ilyen létesítmények már nemcsak "lelkes helyesléssel", hanem "mélységes szkepticizmussal" is találkoztak:

A róluk [a címirodákról] folytatott viták sok olyan vitát megelőlegeznek, amelyeket jelenleg a digitális átalakulással kapcsolatban folytatunk, mivel azok, akik a szocializáció demokratikus, részvételi formáit remélték a címirodáktól, ugyanannyi érvet találhattak, mint azok, akik a mindenütt jelenlévő ellenőrzéstől tartottak.¹²²

Ezek a párhuzamok arra készítetik Tantnert, hogy a címbirodákat és így Leibniz jegyzeteit is "első keresőmotorokként" írja le.¹²³ Míg a webes keresőmotorok virtuális térben helyezkednek el, és a keresők IP-címek mögé bújnak, addig¹²⁴ Leibniz jegyzetelőirodái városokban voltak. Leibniz a városok előnyét abban látta, hogy az emberek ott "közelebb vannak egymáshoz, könnyebben találkoznak és jobban ismerik egymást".

118 Vö.:

https://about.google/intl/ALL_de/products/vom. Vö. Röhle (2010), 11-16. o.

120 Vö. még Schrade (2018), valamint Battelle (2006) és Engemann (2014).

121 Vö. Tantner (2015), p. 134.

122 Ibid., 139. o. (R.S. kiegészítése.)

123 Ibid. különösen. 133.

124 Az IP-címek olyan egyedi azonosítók, amelyek ahhoz szükségesek, hogy adatokat küldhessünk

könnyebb megtalálni".¹²⁵ Ezt az előnyt a jegyirodák révén akarták teljes mértékben kihasználni, mert ezeken keresztül az emberek "úgymond koncentráltak".¹²⁶

Ezt a városokon belüli koncentrációt és nyomon követhetőséget a 17. és 18. században egy döntő találmány - a házszám - forradalmasította.¹²⁷ A cím fogalma már a következőkre utal

a címirodáknak a változó modern európai helyfogalomhoz, amelyben az információk, tárgyak és helységek már nem egybeeső, hanem leírt címekhez kapcsolódnak.

más szervezeti struktúrákkal, például nyilvántartásokkal elkülönülten léteznek.¹²⁸ A folyamatok a

A címzés központi szerepet játszik a modern tudásszervezésben, és ezzel párhuzamosan a társadalom különböző intézményeiben is meghonosodott.¹²⁹ Így Mar-

kus Krajewski rámutat, hogy Bécsben például az 1770-es években vezették be először a városi házszámokat, majd nem sokkal később az egyetemi könyvtárban az aláírásokat. A városi közigazgatásban a megszólítási technikát a katonai szolgálatra alkalmas fiatal emberek behívására használták.

A hangsúly a könyvekhez való hozzáférése van.¹³⁰ Krajweski hangsúlyozza, hogy csak a

Módszer a címzés megközelítő "sétál le a sorban", hogy egy

"célzott hozzáférés a katalóguson keresztül".¹³¹ A címzés tehát olyan eljárás, amely Leibniz idejében még újdonságnak számított, míg például Martin Schrettinger számára már 1800 bevett rendezési stratégia volt.

Anton Tantner a házszámozással is foglalkozik, és hangsúlyozza, hogy ezek az állami felügyeleti intézkedések alapján tudtak kialakulni. Nem azért vezették be őket, hogy "megkönnyítsék az emberek számára a tájékozódást".¹³² Eredetük inkább a "katonaság, a kincstár és a premodern "rendészeti tudomány" határterületén" keresendő.¹³³ Bizonyára nem véletlen, hogy a házszám "az úgynevezett abszolutizmus és a felvilágosodás korában" élte meg diadalútját.¹³⁴ A modern tudásrendszerek és az emberek irányítása közötti kapcsolat ugyanis különösen világossá válik a példáján:

125 Leibniz (1875), p. 366.

126 Ibid. (A kiemelés itt és a következőkben az eredetiből származik).

127 Vö. Tantner (2007a); Tantner (2007b).

128Vö. Tantner (2015), p. 132.

129 A címzési gyakorlatok fontosságáról a médiatudományban lásd továbbá: Andriopoulos, Stefan/Schabacher, Gabriele/Schumacher, Gabriele/Schumacher, Eckhard (szerk.) (2001): *Die Adresse des Mediums*. Köln: DuMont.

130 Vö. Krajewski (2002), 35-41. oldal.

131 Ibid., p. 41.

132 Tantner (2007a), p. 7.

133 Ibid.

134 Ibid.

A házszámnak [...] megvan az az előnye, hogy különálló, egyértelműen megkülönböztethető egységeket hoz létre. Miután [...] a helyére került [...], a falakat átjárhatóvá teszi, lehetővé téve a toborzó tisztek, adószedők és *po-liceusok számára a ház belsejébe való bejutást*.¹³⁵

A Leibniz által leírt önkormányzati jegyzőirodák így megfigyelő intézményekké váltak, nem utolsósorban azért, mert potenciálisan összegyűjthették és összesíthették az emberek lakcímét. Leibniz minden bizonnyal örült volna ezeknek a lehetőségeknek, hiszen az általa szerkesztett címirodák, mint Tantner is megjegyzi, kiemelkedő mértékben ellenőrző intézmények voltak: "Még inkább, mint francia és angol mintái, a Leibniz által szerkesztett címirodák rendőrségi állomásnak tűnnek".¹³⁶ Mint állami intézmények, ezek a hivatalok, mint Leibniz rövid írása végén kifejtette, a "rendőrséget és rendet, kereskedelmet és változást, *kereskedelmet és manufaktúrát, tanulmányokat és művészeteket*" hivatottak előmozdítani, "hogyan általuk az egymás segítségére siető emberek közelebb kerüljenek egymáshoz, megismerjék egymást és szorosabb kapcsolatba kerüljenek egymással".¹³⁷ Ezeket a népességszabályozással kapcsolatos megfontolásokat a következőkben Leibniz egy korábbi projektje - az Állami táblázatok (Staats-Tafeln) - alapján tárgyaljuk:
- tovább elemezték.

5.4 Állami testületek

Az *Entwurf gewisser Staatstafeln (Bizonyos állami táblázatok tervezete)* című szöveg állítólag 1685-ben íródott, és Leibniz kézzel írott hagyatékából származik.¹³⁸ Ebben Leibniz felvázolta az állami táblázatokról alkotott koncepcióját, amely alatt "az államkormányzathoz tartozó összes rendelkezés magjának írásos rövid alkotmányát" értette.¹³⁹ Bár terve valószínűleg elméleti modell maradt, és nem lehet egyértelműen kikövetkeztetni, hogy pontosan hogyan kellett volna kinézniük a táblázatoknak, az világos, hogy Leibniz a kormányzati munkához praktikus és áttekinthető információhordozókra gondolt.¹⁴⁰ Az állami táblák egy olyan hálózat metszéspontjainak is bizonyultak, amely különböző intézményeket és médiahordozókat foglal magában: Bár Leibniz *tervezete a Politische Schriften* jelen kiadásában

135 Ibid., p. 10.

136 Tantner (2015), p. 76.

137 Leibniz (1875), p. 366.

138 Vö. Leibniz (1966), 80-89. o. Vö. még az ottani bevezetést: Holz, Hans Heinz (1966): Bevezetés. In: Leibniz, pp. 5-31, itt pp. 30.

139 Leibniz (1966), p. 80.

140 Vö. *ibid.*, 80ff. o.

mindössze tíz oldalas, mégis sűrű szöveg, amely kiváló betekintést nyújt 1700 a keresés és a megtalálás problémáiba. Leibniz először az állapotátlak célját és használatát írta le, később pedig azok előállításával és tervezésével foglalkozott. A következő ana- lízisben négy problémakomplexumot különböztetünk meg a magyarázataiban, amelyek az olvasás során váltak nyilvánvalóvá. Ezek (1.) a tudás emberi szerveződésével kapcsolatos általános megfontolásokra, (2.) az információ kormányzati adminisztrációjára, (3.) a tudás gyűjtésének és reprezentációjának ebből adódó nehézségeire és (4.) a tudás szuverenitáson túli szervezésére vonatkoznak. Leibniz gondolatát itt e problémakomplexumok alapján követjük nyomon.

megvitatva és összekapcsolva a jelenlegi kihívásokkal.

Az első komplexum a tudás általános szervezésére vonatkozik, és a kereséssel és a megtalálással kapcsolatos alapvető megfontolásokhoz kapcsolódik. Leibniz abból indult ki, hogy az emberi elme számára nincs kellemesebb, mint "egy bizonyos fonalat kéznél tartani, amelyet biztonsággal követhetünk, míg semmi sem terhesebb és károsabb, mint [...] ide-oda szaladgálni, mint egy szagot vesztett vadászkutya, hátha újra megtaláljuk".¹⁴¹

Leibniz ismerhette a német "su- chen" szó etimológiai eredetét, amely állítólag eredetileg a vadászkutyák felismerő érzékére utalt.¹⁴² De még ettől függetlenül is árulkodó a kutyával, mint régóta bevett emberi keresési segítővel való összehasonlítás. Mert a kutyát követő vadászok néha nem tudják, hogy a kutya jó úton jár-e. A kutya potenciálisan megbízhatatlan keresőgép, amely könnyen félrevezetheti az embert. A kutya étellel és dicsérettel képezhető, és reagál a parancsokra. De sohasem lehet biztosra venni, hogy a kívánt illatot fogja felvenni. Így a nyomkövetés bosszantó tevékenységnek tekinthető, vagy - Tantner, Hübel és Brandstetter szavaival élve - "megszüntetendő zavaró tényezőként értelmezhető".¹⁴³ Az a tézis, hogy a vágy azonnali beteljesülésének vágya "Úgy tűnik, hogy a keresőmotorok dominálnak az analóg és a digitális korban egyaránt"¹⁴⁴ - ezt Leibniz gondolatai is alátámaszthatják. Egy megbízhatatlan és meg nem ítéltető detektív helyett azt kívánta, hogy "legyen kéznél egy bizonyos szál", amelyet az ember biztonsággal követhet.¹⁴⁵

141 Ibid., p. 84.

142 Vö. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft Berlin (1993), M-Z kötet, 1392-1393. o. és Wahrung-Burfeind (2011), p. 1441.

143 Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), p. 9.

144 Ibid.

145 Leibniz (1966), p. 84.

Martin Schrettingerhez hasonlóan a 19. századi könyvtártudományban Leibniz is a hatékonyabb technikák kifejlesztését szorgalmazta a "gyors és teljes megtalálást" elősegítő technikák kifejlesztése érdekében. Azonban nem csak egyetlen intézményre gondolt, hanem az egész társadalomra. Hiszen még az egyszerű "magánemberek" is hajlamosak voltak elhanyagolni "néhány hasznos dolgot a háztartásukban", mert bosszantotta őket a fárasztó keresés.¹⁴⁶ Akik nem tartják rendben a háztartásukat, és csak akkor akarják "összeszedni a dolgokat, amikor [...] szükséges", hagyják, hogy a végén a szerencse döntse el, hogy mindent megtalálnak-e, vagy "nem inkább a legjobbat hagyják figyelmen kívül".¹⁴⁷ Ha azonban "a dolgok egyszer jól átgondoltak és könnyen elrendezettek lennének", sok minden könnyebb lenne.¹⁴⁸ Leibniz már a *keresés gyakorlatát* hatékonyabb *megtalálási technikákkal* akarta felváltani.

De a Leibniz által elképzelt világosság messzinek tűnt. Ez a dolgozat már érvelt amellett, hogy a barokk korban a rendre és harmóniára való törekvés inkább reprezentatív és esztétikai irányultságú volt. Csak azért, mert például egy egyenesen és példásan elrendezett könyvtár szép benyomást keltett, ez nem jelentette azt, hogy a konkrét információk valóban megbízhatóan megtalálhatók benne.¹⁴⁹ Végül is az esztétikai rend és a funkcionalitás két különböző dolog. Ezt a tézist Leibniz megfontolásai is megerősítik. Leibniz ugyanis korántsem a jól szervezett tudástársadalom kortársaként jellemezte magát. Inkább megjegyezte, hogy a nyilvántartások és táblázatok előállítására többnyire "még nem ismert", és "általánosan elősegítené a kételyeket".¹⁵⁰ Leibniz világából még hiányzott a "megfelelő leltár". A modern keresőmotorokat jellemző "forma, elrendezés, rend és könnyű használat" messze nem volt megalapozott.¹⁵¹

Leibniz ezt a rendteremtésre és a gyors és teljes finanszírozás biztosítására való képtelenséget kiemelkedő módon figyelte meg az uralkodók körében. Az általa azonosított problémák második csoportjában ezért azzal a sürgető igénnyel foglalkozott, hogy az információkezeléshez szükséges eszközökkel lássák el őket. Árulkodó, hogy Leibniz az erre a célra készített állapot-táblázatait szárazföldi és tengeri térképekkel, valamint a feljegyzésekkel egészítette ki.

---

146 Ibid., 83. o.

147 Ibid., p. 84.

148 Ibid., 83. o.

149 Vö. Garrett (1999), 104-112. o. és e dolgozat negyedik fejezete.

150 Leibniz (1966), p. 84.

151 Ibid.

kereskedők.¹⁵² Ebben az értelemben minden kormánynak rendelkeznie kell a megfelelő navigációs és számviteli eszközökkel. Mert a "Állami és kormányzati ügyek [...] még soha nem kísérelték meg ilyen módon", pedig ez "a legfontosabb" lenne.¹⁵³

Foucault beszámolóí alapján már korábban is elhangzott, hogy "az emberek és dolgok komplexuma" a modern európai kormányok fő elemévé vált.¹⁵⁴ Leibniznek az államtáblákról alkotott koncepciójában ez világossá válik, hogy egy ilyen komplexum irányításához hatékony műszaki tudásszervezésre van szükség. Ez azért van így, mert a kormányok nem tudják "mindig a szemük előtt tartani és ellenőrizni a dolgokat", mert nem lehet "mindent modellbe foglalni", és mert egyetlen tanácsadótól sem várható el, hogy "minden tudással" rendelkezzen.

darabok, pontok, fajták és nemek, a dolgok sérülése és hasznossága" az ujjaink.¹⁵⁵ Ráadásul maguknak az uralkodóknak "sem idejük, sem kedvük nem volt [...] arra, hogy sok vizsgálódással bajlódjanak".¹⁵⁶

Az állami táblázatokat Leibniz egyfajta "önsegítő segítségként" méltatta. Először is, hogy "a dicséretes önkormányzat egyik legmegfelelőbb eszköze" legyen,¹⁵⁷ és biztosítsa, "hogy általa az ember *egy adott esetben mindent könnyen meg kell tudni találni benne*".¹⁵⁸ Továbbá, minden... kompenzálja az emberi gyengeségeket: Ily módon "a munka könnyebbé válik, az egyszer elvégzett munka megismétlése megspórolható, az emlékezet gyengeségét segítik", és "az emberi bizonytalanság és helytelenség is megelőzhető" bauer".¹⁵⁹ Mert az uralkodók "nem mindig voltak olyan emberek, akikkel együtt lehetett volna

érdeklődik vagy érdeklődni szeretne".¹⁶⁰ Az állami táblákat arra is fel akarták használni, hogy "jobban kihasználják a cselédeket, és úgyszólván kötelnek állítsák őket".¹⁶¹ Végül, de nem utolsósorban a táblák lehetővé tennék az uralkodók számára, hogy jó döntéseket hozzanak. Hiszen csak e technológia segítségével tudták meg például, hogy milyen kereskedelem és kereskedelem folyik "országukban, és milyen előnyök és károk keletkeznek".¹⁶²

Bár Leibniz többször is felvetette, hogy az állami táblák az egyik "*leg-be- quem eszköz [...] amelyet egy úriember igénybe vehet az állam dicséretes önteremtésének megkönnyítésére*", nem mondta ki, hogy ez így van.

152 Vö. ibid.

153 Ibid.

154 Foucault (2006a), p. 147.

155 Leibniz (1966), p. 80

156 Ibid., p. 83.

157 Ibid., p. 80.

158 Ibid, p. (A 83hangsúly itt és alább az eredetiben van). 159Ibid., p. 85.

160 Ibid., p. 80.

161 Ibid., p. 85.

162 Ibid., p. 81.

gáció szolgálhatott", szövegében egyre világosabbá¹⁶³ válik, hogy több volt, mint pusztá támasz. Tézisem az, hogy a tudás szervezésében leírt technikai váltás nem csupán a kormányzati tevékenység megkönnyítését szolgálta, hanem sokkal inkább előfeltétele lett annak, hogy

– "kormányzati" értelemben - *hogy egyáltalán kormányozni tudjon.*

De hogyan kellene kinézniük az állami testületeknek, és hogyan kellene őket felállítani, hogy el tudják látni ezt a feladatot? Ez a kérdés rámutat a harmadik problémakörökre. A táblákat meg kellett írni.¹⁶⁴ Ráadásul nem lehettek túlságosan kiterjedtek, hanem a "magra és a kötegre", a "legjobbra és legszükségesebbre", a "dolgok kárára és hasznosságára" kellett összpontosítaniuk.¹⁶⁵ Leibniz ezen mindenekelőtt mennyiségi számokat és tényeket értett, amelyekből számtalan releváns következtetést lehetett levonni.

– pl. "mennyi selyem tanú vagy gyapjúszövet fogy el vagy megy veszendőbe évente egy országban".¹⁶⁶ Az ismeretek szelekciója ilyen kontextusban rendkívül fontos volt, mert nem arról volt szó, hogy "lexikonként írjunk államtáblát", hanem arról, hogy olyan hírekre szorítkozunk, "amelyek valóban a kormányzás művészetéhez tartoznak".¹⁶⁷ Ez a korlátozás azért jelentős, mert Leibniz ezen a ponton különböztette meg magát a neki tulajdonított "enciklopédikus gondolkodásmódtól".¹⁶⁸ A személyéhez kapcsolódó vágy, hogy uni- versális, azaz a nagyobb egészre reprezentáló rendeket hozzon létre, éppen a funkcionális állapottáblák kontextusában nem bizonyul célszerűnek. Konceptiójuknak inkább a konkrét információk összegyűjtéséről és hasznosíthatóvá tételéről kell szólnia.

Leibniz azonban az információ kiválasztásánál legalább olyan fontosnak tartotta annak világos bemutatását. Az állami táblázatoknak nemcsak azt kell biztosítaniuk, hogy minden "könnyen megtalálható" legyen, hanem azt is garantálniuk kell, hogy a dolgok "egy pillanat alatt átnézhetőek" legyenek egymáshoz való kapcsolódásukban.¹⁶⁹ Leibniz célja az volt, hogy "a dolgok összefüggését, amelyeket egyébként fáradságos kereséssel nem lehetne összehozni, egyszerre megtaláljuk benne".¹⁷⁰ Csak a tudás kompakt reprezentációja révén volt egy

163 Ibid., p. 85.

164 Vö. ibid., p. 80.

165 Ibid.

166 Ibid., p. 81.

167 Ibid.

168 Leibniz gondolkodásának "enciklopédikus szélességéről" lásd Holz (2013), 15. o. Vö. még Zimmer (2018), 24. o. Az enciklopédiáról lásd Stammen/Weber (2014).

169 Leibniz (1966), p. 84.

170 Ibid.

A kétdimenziós tábla célja az volt, hogy lehetővé tegye az összes információ "sarokba szorítását", és ezáltal "nyilvánvalóvá vagy kézzelfoghatóvá" tegye azt.¹⁷¹

A lényeges információk kompakt módon történő bemutatásának kihívását azonban egy másik követelmény is megelőzi. Nevezetesen az államról és a lakosságról szóló, szétszórt tudás összegyűjtésének és összefogásának feladata. A hatékony áttekintés érdekében Leibniz azt javasolta, hogy az állami táblázatok egyfajta "kulcs" legyenek az "egész ország összes levéltárához és nyilvántartásához": az összes "rubrikát és nyilvántartást" úgy kell felállítani, "hogy azok végül ebbe az állami táblázatba, mint központba illeszkedjenek". konvergálnak".¹⁷²

A fontos helyek, ahol a "megfelelő íráások" megtalálhatók: "1. a titkos kabinetnél, 2. a titkos kancelláriánál, 3. a titkos kamaránál, a hadi kancelláriánál4., 5. az obristen Collegio justitiae-nél, 6. Bírósági Marsall Hivatal".¹⁷³ A tabletták előállításához Leibniz mindenekelőtt a következőket javasolta

hogy az ott már elérhető szkripteket használhassuk. Második lépésben "tapasztalt emberekkel kell konzultálni a felmerült kételyekről és a nem kellőképpen tudomásul vett dolgokról".¹⁷⁴ Csak utoljára, mivel ez volt a legidőigényesebb, a következőket kell elvégezni

megkerülhető az adatok független gyűjtése érdekében. Leibniz az államban szétszórt információknak ezt az összefogását az "egész mű kulcsának" nyilvánította: Az lenne a cél, hogy "az egész ország összes írása [...] feltalálni, harmóniába rendezni, kivonni és koncentrálni".¹⁷⁵

Egy másik nagy nehézség, amely itt felmerül, de amellyel Leibniz nem foglalkozott kifejezetten, az adatok időszerűségére vonatkozik. Mindenekelőtt a kormány számára meghatározó konkrét számok, adatok és tények gyorsan változnak, ezért mindig csak megközelítőleg lehet őket megadni. A szétszórt információk fáradságos összegyűjtése ezért elkerülhetetlenül ahhoz vezet, hogy mire felhasználásra kerülnek, már rég elavultak. A kormányzati ügyekkel foglalkozó információs hálózatnak ezért folyamatosan aktívnak és folyamatosan frissítettnek kell lennie.

Szövegének végén Leibniz eljut arra az ötletre, hogy az állapot-táblázatok információit a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tegye. Korábban többször hangsúlyoztuk, hogy a kormányzati ügyek titokban zajlanak, és ezért helyénvaló lenne az állami táblázatok rendszerét demokratikus gépezetként felfogni.¹⁷⁶

---

171 Ibid.

172 Ibid., 80-81. o.

173 Ibid., p. 88.

174 Vö. ibid., p. 87.

175 Ibid.

Leibniz szövegének utolsó mondatai azonban, amelyeket itt a negyedik és egyben utolsó problémakomplexum kiindulópontjaként olvasunk, arra ösztönöznek, hogy elgondolkodjunk a tudás szuverénitáson túli szerveződésének lehetőségéről.

Leibniz azzal a javaslattal fejezte be szövegét, hogy mégiscsak meg kellene fontolni,

"vajon egy ilyen úriember, aki elért egy bizonyos kort [...], nem bánná-e [...], ha *kormányának történetét* egy megbízható és hozzáértő személy írná meg".

személy", hogy örökségét az "utókorra" bízza.¹⁷⁷ És Leibniz szerint ezt úgy is meg lehetne tenni, hogy feltárja azokat a "leszármazottakat", amelyek "a titkos szekrényben" találhatók.¹⁷⁸ A

e zárójegyzetben az a remény rejtőzik, hogy az állami táblákon szereplő információk nem vesznek el, hanem megmaradnak a jövő nemzedékek számára. Ezen túlmenően ez az utolsó ajánlás az uralkodóknak rámutat arra, hogy egy hatékony rendszer, mint amilyen az állami táblák mögött áll, végső soron az egész társadalmat szolgálhatná "a dicséretes önkormányzat".¹⁷⁹

Az utóbbi években a vonatkozó tudományos publikációkban egyre gyakrabban emlegetik Leibnizt nemcsak mint a modern tudásszervezés protodigitális agytrösztjét, hanem *bizonyos állapotáblák megtervezését* is.¹⁸⁰ Bern-Hard Siegert rámutat, hogy az ott bemutatott rendszer "funkcionálisan egyenértékű" Leibniz számológép fogalmával, és ebben az értelemben minden bizonnyal egy algoritmikus számítógépes program prototípusaként értelmezhető.¹⁸¹

Leibniz szövege összehasonlítást tartalmaz XIV. Lajossal, akinek az volt a szokása, hogy fontos információkat "egy vasdobozban hordott magánál, és gyakran kinyitotta", mivel ez tartalmazta "egész államának koncepcióját". volt.¹⁸² Siegert ezután azt feltételezi, hogy Leibniz "adatszervezetről" beszélt. tion egy vasdobozban".¹⁸³ Leibniz felfogásában az olyan műveletek, mint a "megtalálás, felosztás, bizonyítás" már nem a "tudatban" zajlottak.

177 Ibid., p. 89.

178 Ibid.

179 Ibid., p. 80.

180 Az államtáblák vonatkozó tárgyalása megtalálható Siegert (2003), 166-171. o. és Segelken (2010), 54-62. és 180-182. o. Vö. további megfontolásokat in: Schneider, Birgit (2006): Die Inventur des Luxus. Két vizuális stratégia a királyi vagyon demonstrációjára. In: Bredekamp, Horst/Schneider, Pablo (szerk.): *Visuelle Argumentationen. A reprezentáció rejtelméi és a világ kiszámíthatósága*. München: Wilhelm Fink, 103-120. o.; Becker, Peter (2008): Leírni, osztályozni, feldolgozni. A népesség leírásáról a kultúratudományok szemszögéből. In: Bredecke, Arndt/Friedrich, Markus/Friedrich, Susanne (szerk.): *Information in the Early Modern Period. Állapot, részeseiségek, stratégiák*. Berlin: LIT, pp. 393-422.

181 Siegert (2003), p. 169.

182 Leibniz (1966), p. 83.

183 Siegert (2003), p. 168.

egy úr vagy filozófus, hanem egy gépezetben".¹⁸⁴ Leibniz kormányzati rendszere így egy technikai fekete dobozzá alakul át, amely újrakódolja az államigazgatást.

Maguk az állami testületek csupán a kimenet, amelyből döntéseket lehet hozni. Lényegében azt kell tenniük, amit ma a világ minden képernyőjén a statisztikák, a hírek és a részvényárfolyamok tudnak: tömör és konkrét tájékoztatást nyújtani a dolgok állásáról. A nagy kihívások és az igazi innovációk akkor is, mint ma, ezen adatok konszolidálásában, értékelésében és bemutatásában rejlenek. Ehhez egy összetett információs hálózatra van szükség, számos alkalmazottal és speciális technikai infrastruktúrával. Ahhoz, hogy áttekintést kapjunk az állam komplexitásáról, az emberek és a dolgok irányításáról, elengedhetetlen, hogy az információk keresését és visszakeresését gépi környezetbe delegáljuk.

A hatalom jelentős része elkerülhetetlenül átkerül a technikai eszközökre, a komplex információs hálózatokra és az emberekre, akik megépíthetik és irányíthatják őket. Számos emberi és nem emberi szereplő dolgozik, akik között az uralom megoszlik.¹⁸⁵ Leibniz felfogásában maga a szuverén végül is csak a tábla előtt ül.

és az ott megjelenő információkat fogyasztja. Cserélhetővé vált. A jól működő állami testületek rendszerének néha már nincs szüksége szuverén döntéshozókra. Ma, a 21. században a digitális rendszerek képesek óriási mennyiségű adatot gyűjteni a világ minden tájáról, elemezni és automatizált cselekvésekké alakítani - például

pl. a terrorizmussal gyanúsítottak lelövése során.¹⁸⁶ Ennek a lehetőségnek a megvalósítása

A technikai autonómia fogalmának magja már Leibniz tervezetében is megtalálható. 17. Század.

5.5 Vicc

E fejezet elején azt feltételeztük, hogy Leibniz elméje "mindig egyoldalúan az egészre irányult", amelynek középpontjában az embert helyezte.¹⁸⁷ Ennek az olvasatnak a hatására a jegyzetfüzetek és az állami táblázatok tanulmányozása során egy átfogó társadalmi koncepció gondolata vetődik fel. Ilyen szintézisre jutnak például a

---

184 Ibid., p. 169.

185 Az aktor-hálózati elméletről lásd Latour (2002), 211-264. o.

186 Vö. Weber (2018), különösen a 234-237. o.

187 Wood (2013), p. 14.

Barbara Segelken művészettörténész, aki az állami panelekben olyan központi kormányzati eszközöket ismer fel, amelyek biztosítják "az állami folyamatok és eljárások önszerveződését és ellenőrzésének lehetőségét".¹⁸⁸ Ebben az értelemben írja:

Ha Leibniznek az akadémia létrehozásáról és az egyetemes enciklopédia tervéről szóló írásait az egy országot vagy államot érintő információk kezeléséről és rendezéséről szóló szövegeivel együtt vizsgáljuk, akkor a tudományos programoktól az optimalizált államigazgatásig következetesen végigvonul egy vonal.¹⁸⁹

Végezetül azonban itt nem az a cél, hogy Leibnizt mint erős, messzemenő tervekkel rendelkező alanyt mutassuk be. Inkább azok a társadalmi-politikai átalakulási folyamatok érdekesek, amelyekben Leibniz és eszméi mindig is részt vettek. Az utolsó szakasz középpontjában a tudásszervezés ellenálló megközelítésének tesztelése áll. Mielőtt e fejezet megfontolásait egybevetnénk, a következőkben utalunk Leibniz *Gedankenscherz* című művére. Ez ugyanis úgy is olvasható, mint egy kísérlet arra, hogy ne így kormányozzanak.

Drôle de Pensée című szövegében - német fordításban: *Gedankenscherz* - a fiatal Leibniz már 1675-ben felvázolta a tudásszervezés kísérleti megközelítését.¹⁹⁰ A szöveg olyan nyitányként is felfogható, amely az információkeresés és -keresés egy másik - rugalmas - módjára mutat rá, rögtönzött, játékos keresés és találás, amely talán képes volt kikerülni azokat az ellenőrző és fegyelmező intézkedéseket, amelyeket Leibniz később jegyzetelő irodáihoz és állami tábláihoz társított.

Leibniz nagy lelkesedéssel számolt be szövege elején arról, hogy Párizsban, a Szajjánán részt vehetett egy bemutatóban, amelyen egy olyan appa- rátust mutattak be, "amely arra szolgál, hogy a vízen járni tudjon".¹⁹¹ E tapasztalatok által inspirálva dolgozta ki egy olyan intézmény ötletét, amely a tudományos és művészeti eredményeket a széles közönségnek mutatná be. Különböző szakmai csoportokat kellett bevonni:

Először "festőket, szobrászokat, asztalosokat, órásmestereket" nevezett meg.¹⁹² Utána és

Ezt követően "matematikusok, mérnökök, építészek, mutatványosok, sarlatánok, zenészek, költők, könyvtárosok, gépírók, metszők és mások is alkalmazhatók voltak.

188 Segelken (2010), p. 55.

189 Ibid., 54. o.

190 Vö. a szöveget Bredekamp fordításában: Leibniz (2020b). 191Ibid., p. 241.

192 Ibid., 242. o.

elfogadni, sietség nélkül".¹⁹³ Mindannyiukat meg kell hívni a tudás sokszínűségének színpadára:

Az előadások lehetnek például a bűvös lámpás [...], valamint szárnyak, mesterséges meteoritok, mindenféle optikai csoda, az ég és a csillagok ábrázolása. Comets. Egy földgömb [...]; tűzijátékok, vízijátékok, szokatlan formájú hajók, mandragórák és más ritka növények. Szokatlan és ritka állatok.¹⁹⁴

A felvázolt utópia a tudomány színtereként, a találmányok fórumaként, a lakosság számára szervezett oktatási programként és egyfajta vidámparkként is felfogható. Leibniz még arra is gondolt, hogy összekapcsol egy játékermet és egy gasztronómiai kínálatot is integrál.¹⁹⁵ Egyrészt a szórakozáson és a közös csodálkozáson volt a hangsúly, másrészt azonban a technikai tudás megosztása és továbbfejlesztése is cél volt. Leibniz egy olyan helyet képzel el, ahol a tudást játékos és élvezetes módon lehet kicserélni, anélkül, hogy azt egy nagyobb szervezetbe kellene integrálni vagy konkrét célnak kellene alávetni. Annak érdekében, hogy egy ilyen vállalkozást minél függetlenebbül lehessen működtetni, azt tanácsolta, hogy a pénzügyeket ne egyetlen hatalmas úrra bízzák, hanem osszák szét több tehetős magánszemély között: "Mert egy hatalmas úr esetleg a vállalkozás egyedüli urává akarja tenni magát, ha látja a sikert."¹⁹⁶

Horst Bredekamp úgy jellemzi Leibniz gondolati tréfáját, hogy "lélegzetelállító zűrzavarában" és "vad asszociációiban" egy "karneváli vázlatra" hasonlít, amely mögött az a vágy rejtőzött, hogy "a tudomány horizontját a burleszk, a színházi és a játékos felé nyissa meg".¹⁹⁷ Leibniz ezzel azt a célt követte, hogy "a színházat és a játépalotát [...] a megismerés központi eszközeként használja".¹⁹⁸

Nikola Roßbach rámutat arra, hogy a "nyilvános előadás és a nézők kulturális aktusa" a században 17. és 16. században vált fontossá.¹⁹⁹

---

193 Ibid.

194 Ibid.

195 Vö. *ibid.*, 247ff. o. Itt Leibniz nem kerülheti el, hogy a hatósági felügyeletet is bevonja terveibe, amikor egy lehallgatórendszer beépítését javasolja a játékalotába (vö. *ibid.*, 248. o.).

196 *ibid.*, 241-242. o.

197 Bredekamp (2020), pp. 49-51.

198 *ibid.*, p. 52.

199 Roßbach, Nikola (2005): Theatermetaphorik in Wissenschaft und Wissenschaftstheorie um 1700: Gottfried Wilhelm Leibniz. In: Martin, Ariane/Dies. (szerk.): *Találkozások: Színpad és szakmák a színház kultúrtörténetében*. Tübingen: Francke, 13-27. o., itt különösen 20-22. o., idézi S. 20.

Végül, de nem utolsósorban "a tudás tárolása, szervezése és kommunikációja [...] színházi eseménnyé vált".²⁰⁰ E történelmi háttérrel szemben Leibniz *Gedankenscherz* című műve "a tudományról szóló, összetéveszthetetlenül korai felvilágosodásbeli optimizmussal bíró vízió, amely a szó szoros értelmében fel akarja nyitni az emberek szemét, hogy népszerűsítse és népszerűsítse a tudást és a tudományt".²⁰¹ A tudást performatív és játékos módon kellett alkalmazni és úgymond színpadra állítani, hogy örömet okozzon és gondolkodásra készítse az embereket. Leibniz kifejtette:

A játék lenne a világ legszebb ürügye egy olyan ügy elindítására, amely éppoly hasznos, mint amilyen nyilvános. [...] Ez valóban azt jelenti, hogy az édeshez hozzáadjuk a hasznosat, és a méregből gyógyszer csinálunk.²⁰²

Ez a megközelítés úgy is felfogható, mint egy felhívás a tudásszervezés irányítási korlátai alól való kilépésre.

Ennek az olvasatnak a benyomása alatt Leibniz keresésről és megtalálásról alkotott fogalmait most összefoglalva összegezzük: Állami táblázataival arra az elképzelésre utalt, hogy a különböző intézményekben tárolt tudást összegyűjtik, kiértékelik és egy nagy információs hálózatba táplálják, amelynek középpontjában az uralkodóknak kell állniuk. Ezen állami táblázatok segítségével az uralkodók potenciálisan olyan helyzetbe kerültek, hogy irányíthatták az embereket és a dolgokat. Ehhez azonban nemcsak az ismeretek szervezését, hanem a szuverén igény jelentős részét is az állami testületekre kellett ruházni.

Amikor például Leibniz a kormányzati művészet számára hasznosnak tartotta, hogy "egy országban évente mennyi selyem tanú vagy gyapjúszővet fogy el vagy megy veszendőbe", milyen "kereskedelem és kereskedés folyik, és milyen haszon és kár keletkezik", sőt követelte, hogy a

Ha az "emberi szakmákat és életmódokat intelligens, hozzáértő emberek által pontosan le akarták írni", akkor a kormány napirendjének élére helyezte az egész állami rendszer statisztikai felmérését és értékelését.²⁰³

Az elvégzett értelmezés szerint a kormánynak nem a szuverén önkényt kell követnie, hanem az állami táblázatokból kiindulva lehetővé vált elemzéseket és előrejelzéseket.

Leibniz elképzelése a jegyzethivatalokról ezt a felfogást vette át. Azt írta, hogy a közvetítő és gyülekezési helyeken keresztül a városok fő előnye - azaz.

---

200 *Ibid.*, p. 22.

201 *Ibid.*, 25. o.

202 Leibniz (2020b), p. 249.

203 Leibniz (1966), 81-82. o. A statisztika fontosságáról a kora újkori kormányok számára lásd még: Foucault (2006a), 454-455. o.

amelynek ember-, áru- és tudáskoncentrációja - egyre inkább kihasználható és kiterjeszhető az egész ország területére.²⁰⁴ A jegyzet irodák segítségével az emberek nemcsak megoszthatták tudásukat és gondjaikat, hanem meg is találhatták őket.

Bár Leibniz ezt nem mondja ki kifejezetten, feltételezhető, hogy a jegyzőirodák által készített írások - azaz az ott tárolt információk és címek - is az államtáblákban összpontosultak. Ezeknek az adatoknak nemcsak az lett volna a nagy előnye, hogy széleskörű betekintést nyújtottak volna a társadalmi életbe, hanem az is, hogy azokat a lakosság önállóan hozta volna létre és folyamatosan frissítette volna. A Leibniz által leírt jegyzékei ugyanis olyan széles körű platformok voltak, amelyek egyrészt irányították és elősegítették a különféle kereskedelmet és cseréket, másrészt pedig egyúttal dokumentálni is tudták azokat. Mindent, amit ott kerestek és találtak - azaz eladtak, béreltek, bérbe adtak, elzálogosítottak, értesítettek, tanítottak, kidolgoztak, teljesítettek - elméletileg be lehetett táplálni az állami táblázatok rendszerébe.²⁰⁵

Ily módon egyfajta "szándék-adatbázist" lehetett volna létrehozni háromszáz évvel ezelőtt.²⁰⁶ Az információkat a jegyzéken gyűjtötték volna össze és gyűjtötték volna össze, az állami testületek számára válogatták volna ki, értékelték volna, és végül konkrét intézkedések, rendeletek vagy törvények formájában visszajuttatták volna a lakossághoz. Leibniz tervei alapján lehetséges lett volna az államot olyan információs géppé alakítani, amelyben emberek és dolgok kereshetik, megtalálhatják, dokumentálhatják, ellenőrizhetik és irányíthatják egymást. Ez az értelmezés beleillik a század18. és17. a század nagyobb társadalmi-politikai átalakulási folyamataiba, amelyeket Michel Foucault az állam fokozódó "kormányzásaként" és a modern "fegyelmi társadalom" kialakulásaként jellemezte.²⁰⁷

A digitális webes kereséssel összefüggésben azonban már nem fegyelmezésről, hanem inkább a lakosság ellenőrzéséről és modulálásáról beszélünk. Foucault-val ellentétben Gilles Deleuze azt hangsúlyozza, hogy az "ellenőrző társadalom" egyéne a túltermelés és a profit rendszerének vásárlójának tekintendő. Anélkül, hogy valaha is elérne egy fegyelmi célt, folyamatosan ki van téve a kapitalista rendszer modulációinak.²⁰⁸ A webes keresőmotorok üzleti modelljére áttűtetve ez azt jelenti, hogy

204 Vö. Leibniz (1875), p. 366.

205 A tevékenységek felsorolását lásd: ibid. 358-359. oldal.

206 A "szándékok adatbázisáról" lásd Battelle (2006).

207 Vö. különösen Foucault (2006a), 161-165. o.

208 Vö. Deleuze (1993), 254-262. o. A kibernetika és az irányítás kapcsolatáról lásd még Tiqqun (2007) kritikai megállapítását.

a keresők egy folyamatos visszacsatolásban vannak a keresés, az ajánlat és az újabb keresés között. Az algoritmusok által kiértékelt információk többek között fogyasztói modellekben, hirdetésekben és termékfejlesztésekben jelennek meg, és ezekben a formákban újra és újra visszajutnak a keresőkhöz.²⁰⁹ A kormányok eközben felhasználhatják az elemzett adatokat például a gazdaság fellendítésére vagy a terrorizmussal gyanúsítottak felkutatására. Ez egy olyan rendszer, amelyben a keresés és a megtalálás műveleteit arra használják, hogy a társadalmat irányítsák, és arra kényszerítsék, hogy önmagát irányítsa.

Egy ilyen rendszer problémátörténete Leibniznek az állami táblákról és a jegyzőirodákról szóló elképzeléseihez vezethető vissza. Ami azonban ugyanilyen kitartóan jelen van az ő koncepcióiban, és amit itt a Gedan- kenscherzére való hivatkozással hangsúlyoztunk, az az a belátás, hogy az ilyen intézmények nemcsak "kényszerítő mechanizmusok", hanem mindig egyúttal "tudáselemekként" is használhatóvá tehetőek. A keresés és a megtalálás kiszervezett műveletei ugyanis mindig a polgári önrendelkezés felvilágosult és részvételi formáira is utalnak.

Ahhoz, hogy emancipálódjon abban a társadalomban, amelyben Leibniz élt, szükségesnek bizonyult, hogy bizonyos szuverenitást szerezzen a tudásszervezetek felett, és ügyesen használja a keresés és a megtalálás műveleteit. Nem kevés hozzáértést igényelt, hogy például a címirodákban tájékozódjunk a tényekről, hogy kiválóassuk a tudást, és azt saját céljainkra felhasználhatóvá tegyük. Különösen 1700 jól tudtak érvényesülni azok, akiknek van rálátásuk a keresőmotorok működésére, és azok, akik tudják, hogyan kerüljék el a hozzáférésüket.

Foucault-t követve azonban azt kell feltételeznünk, hogy a keresés és a megtalálás mögöttes hatalmi/tudásbeli viszonyai nem elemezhetőek egyetlen szubjektum alapján, "aki a hatalmi rendszerrel szemben szabad vagy szabadtalan", hanem "a megismerő szubjektum, a megismerendő tárgy és a megismerés módjai" csak a "hatalmi/tudásbeli komplexumok és azok történelmi átalakulásainak" hatásaként értelmezhetőek.

állnak.²¹⁰ A keresés és a megtalálás technikái ebben az értelemben a Meghatározó mértékben felelősek azért, hogy hogyan keletkezik a tudás és hogyan gyakorolják a hatalmat. Segítenek alakítani az emberek és a dolgok közötti kapcsolatot. A modern Európában ezek mindig is a "kormányzati" hatalmi struktúra részét képezték, és ezért "kényszerítő mechanizmusokként", valamint "tudáselemként" kell értelmezni őket.

209 Vö. Röhle (2010), 231-234. o.

210 Foucault (1977), p. 39.

Az ellenálló megközelítés feltételezi ennek az ambivalenciának a tudatosítását. A tudatosság kényszer nélkül elképzelhetetlen. A teljes visszavonulás pedig aligha lehetséges. Inkább arról kellene szólnia, hogy a rendszerben már kialakított tárgyalási folyamatok alapján ellenállást kell generálni. Ezt játékos megközelítéssel, Leibniz Gedankenscherzének segítségével lehetne tesztelni. A lehetőség, hogy a tudás világát színházként értelmezzük, hogy különböző szerepekbe bújjunk, hogy saját kísérleteket merjünk tenni, és hogy a dolgok kezelésének különböző módjait próbáljuk ki egy védett térben, ellenálló képességet teremt, gondolkodásra készítet és elősegíti a változást. Itt megnyílik egy olyan tér, amelyben felmerülhet az a kollektív vágy, hogy ne "így" kormányozzanak.

6. Kételkedés és felejtés a 16. században

6.1 Gondolatok lejegyzése Michel de Montaigne-nal

Michel de Montaigne (1533-1592) francia jogász és magántudós élete nagy részét a Bordeaux városához közeli kastélyában töltötte. 1571-ben visszavonult az ottani toronykönyvtárba, hogy élete végéig filozófiai és önéletrajzi kísérleteken dolgozzon, amelyeket *Essais címmel* három kötetben adott ki. Egy itáliai utazás (1580), a bordeaux-i polgármesteri tisztség (1581-1585) és a pestisjárvány kitörése elől való menekülés (1585) nem akadályozhatta meg Montaigne-t abban, hogy mindig visszatérjen a szövegeihez, amelyeket egyre inkább élete középpontjának tekintett.¹ Művének első két kötete 1580-ban jelent meg először, a harmadik kötet 1588-ban követte. Az *Essais* már Montaigne életében nagy érdeklődést keltett, azóta többféle szerkesztett változatban is megjelent, számos nyelvre lefordították, és ma az európai késő reneszánsz fontos irodalmi és filozófiai tanúságtételeinek tekintik.²

Montaigne kerek toronykönyvtárában igyekezett a maga ura lenni, és kivonulni "a házastársi és leányi, valamint a társadalmi közösségből".³ Ő maga a következőképpen írta le a gondolkodással, olvasással és írással töltött privát visszavonultságát:

A könyvtáramból egy pillantással áttekintem az egész háztartásomat. [...] Odafent lapozgatom ezt és azt a könyvet, sorrend és terv nélkül: ahogy az lenni szokott. Hamarosan már csak lógok előre-hátra.

---

1 Montaigne túlélő életéről lásd Balmer (2016), 27-46. o., bevezetőül.

2 Az *Essais* történetéről és jelentőségéről lásd: ibid. 11-17. és 47-53. o.

3 Montaigne (1998), 413. o. Megjegyzés: Az *Essais* idézésekor Hans Stilett német fordítására hivatkozom. Az előző fordításokhoz hasonlóan ez sem mentes az ellentmondásoktól, vö: Westerwelle, Karin (1999): Die Schwierigkeit, Montaigne zu verstehen. Hans Stilett fordítása az "Essais"-ból. In: *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*, 53. évfolyam, 602. szám, 508-520. o. A francia eredetét lásd: Montaigne (1962): *Œuvres complètes. Textes établis par Albert Thibaudet et Maurice Rat*. Párizs: Gallimard.

Hamarosan megtartom a fantáziámat, és leírom őket, ahogy most itt állnak.⁴

Montaigne nem láthatta előre, hogy *Essaisai olyan* nemzetközi olvasóközönségre találnak, amely még évszázadokkal később is az esszéisztikus írás megalapítójaként és a kora újkor úttörő szkeptikus gondolkodójaként tiszteli őt.⁵ Előszavában kissé kacéran azt állította, hogy szövegeivel "nem tűzött ki más célt, mint a tisztán házi és magánjellegűt", és hogy nincs ésszerű oka annak, hogy mások "ilyen jelentéktelen, ilyen triviális tárgyra" költsék a **pénzt**⁶ Azóta számos érvet találtak arra, hogy mégiscsak foglalkozzanak az *Essais-val*. A saját elkötelezettségem azt a felismerést követi, hogy Montaigne a modern keresőmotorok korai és fontos kritikusaként olvasható.

E munka kutatása során Anton Tantner révén ismerkedtem meg Montaigne-nel. Tantner egy Montaigne-idézzel kezdi a címbürokról szóló történeti tanulmányát, amelyet e városi közvetítő intézmények "ősjeleneteként" idéz.⁷ És ezeket a kora újkori intézményeket, amelyek csak Montaigne halála után mintegy negyven évvel kezdtek lassan elterjedni Párizsból Európa-szerte, Tantner "ellentmondásos anakronizmussal" az "első keresőmotoroknak" nevezi.⁸ Eszerint az alábbi részlet nem más, mint "a modern Európa első keresőmotorjainak ősképe":

Néhai apám [...] egyszer azt mondta nekem, hogy szerette volna, ha a városokban létrehoznak egy olyan helyet, ahová bárki, akinek szüksége van valamire, fordulhat [...] - például: "Gyöngyöt keresek, hogy eladjam" vagy "Gyöngyöt keresek, hogy megvegyem". Ez meg az szeretne útitársat Párizsba; [...] az egyik ezt keresi, a másik azt, ki-ki a maga igénye szerint. Nyilvánvaló, hogy az információcsere ilyen eszköze sokkal könnyebbé tenné az emberek közötti kapcsolatokat, mivel az emberek minden pillanatban kapcsolatban lennének egymással.

4 Montaigne (1998), 412. o. Megjegyzés: A különböző sajátos írásmódokat (például "hergehn" vagy "stehn") itt és a következő idézetekben Stilett fordításából vettük át. Eltekintettem attól, hogy ezeket minden esetben külön-külön jelöljem.

5 Vö. Auerbach, Erich (1967): *Der Schriftsteller Montaigne*. In: Ders: *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*. Szerkesztette Fritz Schalk. Bern/München: Auerbach Montaigne-t az "első író"-ként jellemzi: "Ez a független és szakma nélküli ember így egy új szakmát és egy új társadalmi kategóriát hozott létre: [...] a laikus mint író" (ibid., 187. o.). Montaigne ugyanakkor megteremtette közönségét.

6 Montaigne (1998), p. 5.

7 Tantner (2015), p. 17.

8 Ibid, p. Az 133. *első keresőszó* egyben a monográfia címe is.

olyan helyzetek adódnak, amikor az emberek keresik egymást, de mivel nem hallják a hangjukat, egyedül maradnak a legnyomorúságosabb helyzetükben.⁹

Logikusnak tűnik, hogy a modern, kereskedelmi célú információkeresésnek és -keresésnek ez az állítólag legelső jelene egy sor megkeresésből indul ki: Olyan lekérdezések, amelyeket senki sem hallgat meg vagy válaszol meg, amelyeket nem rögzítenek vagy archiválnak, olyan keresési lekérdezések, amelyeket valójában nem is kellene, mert még nincs megfelelő intézmény vagy akár gép, amely feldolgozhatná őket. Az az idézet által felidézett gondolat azonban, hogy Montaigne a hatékony megismerési technikák úttörője volt, és a következő században Leibnizhez hasonlóan igyekezett volna nagyobb rendet teremteni a világban, pontatlannak bizonyul. 10 Az *Essais* koncentrált áttekintése az ellenkezőjét mutatja: Montaigne kétkedett a tudás szerveződésében: Eközben önmagát feledékenynek és ezért alkalmatlannak nevezte arra, hogy az információkat megtalálhatókká tegye.¹¹

Montaigne az *Essais-ban* ezzel a feltételezett hiányossággal játszik. Szövegeit érvelési ugrások, asszociációk, redundanciák jellemzik. Hans Peter Balmer úgy írja le őket, mint a "reflektált tapasztalatok húrját", amelyet a "mobilitás, a sokféleség és az élénkség" jellemez. 12 Montaigne *Essais-jai* egy modern "önbizalomra" tett kísérletként, egy folyamatos önfelfedezésként olvashatók. 13 Montaigne számos, tudással átítatott könyv közepette hagyta gondolatait keringeni, és egész életében egy befejezetlen útkeresésbe kezdett. Kevésbé foglalkozott a konkrét tudás megszerzésével vagy átadásával, mint ahogy Erich Auerbach fogalmaz: "állandóan gondolkodott, vizsgált, példákön elmélkedett".¹⁴ Vagy újra beszélni Balmerrel: "Az identifikáció megkérdőjelezésének nyílt útjáról" és ezáltal szükségszerűen "a heterogenitástról, az ellentmondásosságról, a konfliktus megoldatlanságáról" szolt.¹⁵ E mű kontextusába lefordítva azt is mondhatnánk: Montaigne-t érdekelte a

9 Montaigne (1998), p. 119.

10 Vö. a dolgozat előző, ötödik fejezetében kifejtett megfontolásokkal.

11 Vö. például Montaigne (1998), 201. o.: "Tehát még ha olyan ember vagyok is, aki olvasott néhány dolgot, olyan vagyok, aki semmit sem őriz meg".

12 Balmer (2016), pp. 50-51.

13 Ibid., p. 51.

14 Auerbach (1967), p. tovább187, mondja itt: "Kevés az eredmény, és mindenesetre nem kötelezi az olvasót."

15 Balmer (2016) p. Megjegyzés51.: Montaigne-ről már sokat írtak, és e cikk kereteit meghaladná a recepciótörténetének bemutatása. Ehelyett minden esetben a további érvelés szempontjából központi jelentőségű szövegek kerülnek előhívásra. Montaigne-ről szóló kompakt bibliográfiát találunk Balmer (2016) 179-207. oldalán. A nemzetközi kutatások áttekintését az *Interdisciplinary Forum for Montaigne* adja.

problémák, és nem utolsósorban a tudásszervezés problémái. Éppen azért, mert szkeptikusan viszonyult a dogmatikus rendszeretethez, hasznos főszereplője lesz ennek a műnek.

Ebben az értelemben e fejezet középpontjában nem a tudás keresését és megtalálását megkönnyítő elképzelések és ötletek állnak, hanem azok a töréspontok, ahol a tudás szervezése kudarcot vall. Így a fenti idézet talán úgy is olvasható, mint a városi információátadás "ősi jelenete". Montaigne kijelentése azonban, miszerint sok ember, amikor megpróbál valamit megtalálni, "a legkényelmetlenebb helyzetben van", paradigmatikusan tűnik számomra. helyzet egyedül marad".¹⁶

A következőkben feltételezzük, hogy éppen a túlzott tudásigény, az állandó kétely és a meg nem találás központi szempontjai azok, amelyek az *Essais-ban* ragaszkodnak, és amelyekről itt szó lehet. Ebből a feltevésből kiindulva elemezzük, hogy Montaigne-t mennyire érdekelte a tudásszervezés ambivalens problematikája, és hogyan próbált ki ellenálló gyakorlatokat a szövegeiben annak érdekében, hogy ne a keresés és a megtalálás technikai irányítsák. Külön kiemeli az "emlékezet gyengeségének" érvelési alakzatát, amelyet provokatív "kudarcnak" tekintek.

¹⁷és a megfigyelés, hogy a nyomtatott *Essais van* egy kreatív és tudás, és hogyan kell kezelni. Először azonban megismerkedünk a reneszánsz történelmi korszakával és az akkori tudásszervezésben végbement változásokkal. Csak ennek alapján válik világossá, hogy Montaigne ma mennyire olvasható a modern keresőmotorok korai kritikusaként.

6.2 A késő reneszánsz esszéista

Ahhoz, hogy Montaigne *Essais-t* elemezni tudjuk a jelen munka számára, elengedhetetlen annak a történelmi kontextusnak a vizsgálata, amelyben a művek elhelyezkednek. Nem utolsósorban azért, mert Montaigne a 16. században egy olyan korszakot élt át, amely rendkívül meghatározónak tekinthető a tudás modern szervezése szempontjából.

A "kora újkor" tág értelemben vett korszakos kifejezés az 1500 és 1800 közötti európai társadalom leírására elfogadott történelmi terminus.¹⁸ Ennek a korszaknak a második felét Leibniz

---

gne Studies at the University of Chicago: <https://montaignestudies.uchicago.edu/h/lib/critique/Books%20on%20Montaigne/index.shtml> a következő honlapról 12.06.2021.

16 Montaigne (1998), p. 119.

17 A működési zavar fogalmáról lásd Freud (1929).

18 A fogalmak megvitatásához lásd Neuhaus, Helmut (szerk.) (2009): *Die Frühe Neuzeit als Epoche*. His- torische Zeitschrift, Beiheft München49.: Oldenbourg.

szövegek már bemutatásra kerültek. Az első fele most kerül a fókuszba. A kifejezés a középkorból az újkorba való átmenetet jelzi. Mindezt mélyreható társadalmi és szellemi változások kísérték, amelyek különösen a földrajzot, a kereskedelmet, az orvostudományt, a tudományos gondolkodást, a csillagászatot, a vallást és a politikai filozófiát érintették.¹⁹ A kora újkor, ahogy Thomas Maissen összefoglalja, nagyjából "Amerika felfedezésétől a Bastille 1789-es ostromáig1492" terjed, és azt eredményezte, hogy "az egységes keresztény Nyugat eszménye átadta helyét az államok, vallási felekezetek és gazdasági tevékenységi formák sokféleségének, amelyeket fokozatosan legitimnek ismertek el".²⁰

Az ehhez a sokszínűséghez vezető út azonban konfliktusokon és véres háborúkon keresztül vezetett. Montaigne korát a keresztény vallásháborúk jellemezték, amelyek a reformáció következtében 1648-ig, a harmincéves háború végéig rengették meg Európát.²¹ 1517 őszen Luther Márton állítólag kifüggesztette 95 tézisét a wittenbergi vártemplom kapujára. Ezekkel először a régi hitbéli bizonyosságok újrafelfedezését, majd a pápai befolyás kritikáját, végül pedig a kereszténység megosztottságát szorgalmazta.²²

A protestáns reformmozgalmak, amelyek megtagadták a római katolikus egyházat, az 1555augzburgi békében a Német Nemzetek Szent Római Birodalma számára legitimálásra kerültek, de továbbra is nyugtalanságot okoztak.²³ Franciaországban a 16. század második felében nyolc polgárháború zajlott a protestánsok és a katolikusok között, amelyek "hugenotta háborúk" néven vonultak be a történelembe. Különösen hírhedtnek számít az 1572. augusztusi párizsi "Bartholomew-éj", amikor egy békéltető esküvő ürügyén véres pogromot rendeztek a protestáns hugenották ellen.²⁴ E zavargások hatására Montaigne visszavonult az írástól és a gondolkodástól. Nem volt hajlandó állást foglalni, helytelenítette a gyűlöletet és a háborút, ezért ma úgy tekintik, mint a fanatikus idők higgadt gondolkodóját.²⁵

19 Vö. bevezetesként: Maissen (2013). E korszak médiatörténetéről lásd Faulstich, Werner (1998): *Medien zwischen Herrschaft und Revolte. A kora újkori médiakultúra (1400-1700). The History of the Media, kötet*, Göttingen3.: Vandenhoeck & Ruprecht.

20 Maissen (2013), p. 6.

21 Az európai reformáció történetének áttekintését lásd Kaufmann, Tho- mas (2016): *Erlöste und Verdammte. A reformáció története*. München: C.H. Beck.

22 Luther személyéről és a reformációban betöltött központi szerepéről lásd Schorn-Schütte (2017), 27-36. o., különösen a 30-33. o.

23 Vö. ibid. 88-90. o. és Kaufmann (2016), 295-301. o.

24 Vö. ibid., 245-250. o.

25 Vö. Balmer (2016), p. Ez az 6.attribúció állítólag Voltaire-re vezethető vissza.

Montaigne korát nemcsak a vallásháborúk jellemezték, hanem a reneszánsz végének késő humanista korszakának is tekinthetjük. A "reneszánsz" kifejezés egy olyan kulturális mozgalom leírására használható, amely 1300 és 1600 között a görög és római antikvitás újjáélesztésére törekedett. Az ókori szövegek és műalkotások fokozott recepciója jellemezte, kezdetben Észak-Olaszországban terjedt el, majd később számos kulturális központban sokféleképpen fejlődött. A reneszánszot rendkívül nagy hatásúnak tartják, és maradandó hatással volt a képzőművészetre, az építészetre, az irodalomra és a filozófiára.²⁶ Peter Burke történész számára Francesco Petrarca olasz költő 1330 körül kezdődő irodalmi életműve jelenti e mozgalom legvilágosabb kezdetét.²⁷ Petrarca írásai olyan nagy hatást gyakoroltak, hogy máig őt tartják az új humanizmus megalapítójának. Ez a mozgalom nemcsak az antik gondolkodáshoz való visszatérést és a komornak tartott középkortól való elszakadást ünnepelte, hanem mindenekelőtt az ember természetének kérdésével foglalkozott.²⁸ Petrarca munkásságát "az egyéni személyiség iránti új és intenzív érdeklődés"²⁹ jellemezte, amely egészen Montaigne-ig hatott a humanizmusra.

Burke az 1530 és 1630 közötti "késő reneszánszt" a sokféleség és a széttöredezettség időszakaként írja le - ez a megállapítás a korabeli humanizmusra is érvényes.³⁰ Egyrészt az ókori filozófiai gondolkodással és az ember nevelésével kapcsolatos nagy humanista eszmék közül néhány magától értetődővé érett, másrészt azonban egy általánosabb megközelítés felé történt elmozdulás.

---

26 Vö. Burke, Peter (2012): *Az európai reneszánsz. Központok és perifériák*. 2. kiadás. München: C. H. Beck, bevezető 13-33. o. Burke kerüli, hogy történelmi korszakról beszéljen, és ehelyett a reneszánszra mint kulturális mozgalomra vagy szellemi és esztétikai befogadási módra utal. Hangsúlyozza, hogy e mozgalom központjai és perifériái többször is eltolódtak. A "reneszánsz" kifejezést már a korabeli feljegyzésekben is használták, de tudományos szempontból elsősorban Jacob Burckhardt alkotta meg a században. Vö. Burckhardt, Jacob (1860): *Die Kultur der Renaissance in Italien. Egy kísérlet*. Basel: Schweighauser. Átfogó, naprakész történelmi áttekintésért lásd Roock, Bernd (2017): *Der Morgen der Welt. A reneszánsz története*. München: C.H. Beck.

27 Vö. Burke (2012), 37-40. oldal.

28 Vö. ibid. 40-54. o., különösen 40-42. o. A humanizmusról vö. ibid. 115-125.

o. ibid. 29. 115-125. o. Vö. 42.

30 Burke megjegyzi, hogy a késő reneszánszot sokáig figyelmen kívül hagyták a kutatásban, ezért hangsúlyozza, hogy a reneszánsz nem állt meg gyorsan a reformáció kezdetével, hanem még legalább egy évszázadon át fennmaradt. Burke a reneszánsz három szakaszát a következőképpen helyezi el: Korai reneszánsz: 1330-1490, magas reneszánsz: 1490-1530, késő reneszánsz: 1530-1630. Vö. ibid. p. és 13. 28-29. o. Vö.

A század16. folyamán olyan sokféle szellemi érdeklődés és attitűd alakult ki, hogy aligha lehetett egységes mozgalomról beszélni.³¹

A késő humanistákat már nem csak a klasszikus ókor érdekelte. Burke szerint egyre inkább a saját kulturális múltjukra helyeződött át a hangsúly, amelyből kiindulva regionális és kortárs megközelítést alakítottak ki.

a világ szémszögéből.³² Így egyre inkább a helyi

³³Emellett a versengő filozófiai nézetek, mint például a szkepticizmus,³⁴ és nem utolsósorban a különböző irodalmi műfajok, mint például az esszé, is meg tudtak érvényesülni.³⁵ A század16. második felét az "önéletrírás nagy órájának" is tartják.³⁶ A kései humanisták felfedezték önmagukat, mint a saját és mások életéről való gondolkodás központi kiindulópontját.³⁷

A korai humanizmus, írja Burke, már "hangsúlyosan hangsúlyozta a *conditio humana*", azaz az emberi lét feltételének gondolatát.³⁸

Ennek a létezésnek a megközelítését azonban "inkább a filológia, mint a filozófia, inkább a szövegkritika, mint a társadalomkritika uralta".³⁹ Volt egy olyan szövegghittség, amely a megoldás megtalálását célozta az an-

tikai írások, hogy eljussunk az emberi lény lényegéhez. Ez a hozzáállás csak korlátozottan tulajdonítható a kései humanizmusnak.⁴⁰ Montaigne is elhatárolódott a szöveg filológiai értelmezésétől, és az ő

Essais egyre inkább gyakorlati filozófiaként jelent meg, aki életvilági megfigyeléseiből nyert felismeréseket.⁴¹

31 Vö. *ibid.*, 161-167. o.

32 Vö. *ibid.*, pp. 165-167.

33 Montaigne franciául írta *Essais*-t, bár állítólag a latin tanította meg tanítójától, mint első nyelvét. Vö. Montaigne (1998), 94-95. o.

34 Vö. Burke (2012), p. 162. Montaigne szkepticizmusáról vö. bevezetőül Balmer (2016), p. 148ff.

35 Az esszé mint irodalmi műfaj történetéről lásd Schärff, Christian (1999): *Geschichte des Essays. Montaigne-től Adornóig*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

36 Burke (2012), p. 273.

37 Vö. *ibid.*, 263ff. o.

38 *ibid.*, p. 50.

39 *Ibid.*

40 Azt mondják, hogy Kopernikusz heliocentrikus világképe úgy korrigálta a csillagászatot, "mintha egy meghamisított klasszikus szöveg lett volna" (*ibid.*, 170. o.). Burke a humanizmus kulturális gyakorlatok összességéeként is jellemzi, különösen a szövegkritikát, az utáncást, az olvasást, az írást és a beszédet (vö. *ibid.*, 243. o.).

41 Vö. Balmer (2016), 11-12. o.

Montaigne ebből az attitűdből kiindulva alkotta meg saját modern "emberi állapotát": "Minden erkölcsi filozófiát éppúgy lehet alapozni egy alacsony és nemes életre, mint egy gazdagabban felruházott életre: Minden ember magában hordozza az emberiség egész alakját."⁴² Ezt a kijelentést a másodlagos irodalom a felvilágosodás korának és az egyetemes emberi méltóság eszméjének elővételezéséként olvassa, és ebben az értelemben már az új korszakba való átmenetet jelzi.⁴³

Mielőtt rátérnék Montaigne recepciójára és a bevett tudásszervezés kritikájára, szeretnék felidézni egy olyan központi technológia feltalálását, amelyet a *The Renaissance Computer* című kötet szerkesztői, Neil Rhodes és Jonathan Sawday egyszerűen az egész korszak meghatározó pillanataként írnak le: a nyomdát.⁴⁴ Ezt 1450 Johannes Gutenberg Mainzban cserélhető, mozgatható betűkkel szerelte fel, és ezentúl lehetővé tette az egységes formátumú nyomtatott termékek tömeges előállítását. A Gutenbergnek tulajdonított találmány nemcsak a modern szövegszerkezetek kialakulását és a nyomtatott információk tömeges terjesztését segítette elő, hanem a tudás kezelésének módjára is maradandó hatást gyakorolt. A kutatások áttekintése azt mutatja, hogy a nyomdagépek hatékonysága a 20. század második felében kapott széleskörű tudományos elismerést.⁴⁵ Elizabeth Eisenstein az új technológiát a változás központi tényezőjeként határozza meg.⁴⁶ Marshall McLuhan az összes későbbi évszázadot a "Gutenberg-galaxis" kifejezés alatt foglalja össze.⁴⁷ Friedrich Kittler pedig a könyvnyomtatást "a történelem első tömeggyártó soraként" jellemzi.⁴⁸

A számos nyomtatott termék közül, amelyeket ezentúl gépi úton állítottak elő, a könyv kétségtelenül különleges helyet foglal el. Hans Blumenberg feltételezi, hogy a könyvnek értelmezési szuverenitása van, és igényt tart a teljességre.

42 Montaigne (1998), p. 399.

43 Vö. Balmer (2016), 90-103. o. Montaigne-t nem utolsósorban az andersartig és a kitzasítottak szószólójaként tartják számon (vö. *ibid.*, 8. o.).

44 Vö. Rhodes, Neil/Sawday, Jonathan (2000): Bevezetés: Paperworlds: Imagining the Renaissance Computer. In: Ez. (szerk.), pp. 1-17, itt pp. 1.

45 Lásd először a klasszikust: Eisenstein, Elizabeth L. (1980): *The printing press as an agent of change*. Egy kötetben. Cambridge: Cambridge University Press. Vö. még: Funke, Fritz (2006): *Buchkunde. A könyv történeti fejlődése az ékírástól napjainkig*. Wiesbaden: VMA. A papírhoz hasonlóan a nyomtatási technológiát is Kínában találták fel. A könyv történetére a következő fejezetben térek vissza.

46 Vö. Eisenstein (1980).

47 Vö. McLuhan, Marshall (2011): *A Gutenberg-galaxis. A tipográfus emberré válása*. Hamburg: Gingko Press.

48 Kittler (2002), p. 51.

példátlan méretű. Úgy jellemzi, mint a központi médiumot, amely ezentúl a "valóság" fogalmát alakította.⁴⁹ Michael Giesecke megerősíti ezt az értékelést, amikor azt írja, hogy a nyomtatott könyv mint technikai emlékezet egy új típusú információhoz vezetett, amelyet a következő generációk objektív tudásként fogtak fel.⁵⁰

Az Európát elárasztó "könyváradat" nem utolsósorban a középosztály új műveltségéhez és magánkönyvtárak létrehozásához vezetett. A oldalon. "csak a könyvnyomtatás feltalálása teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy gazdag magánszemélyek könyvgyűjteményeket halmozzanak fel".⁵¹ Montaigne is ilyen modern értelmiséginek tekinthető. Mindkét saját *Esszéinek* sokoldalúsága és sikere is aligha lett volna lehetséges a nyomdagép nélkül.

Sok spekuláció született arról, hogy Montaigne miért vonult vissza, hogy az 1570-es évektől kezdve az *Essais-n* dolgozzon. Ez az érdeklődés valószínűleg nem utolsósorban annak köszönhető, hogy Montaigne maga is az "okok valóságos panorámáját" bontotta ki, ahogyan német fordítója, Hans Stilett írja.⁵² Híres *előszavában az olvasóhoz* például kijelentette:

Éz a könyv, olvasó, őszinte beszámolót ad. Már az elején figyelmeztessék, hogy nem tűztem ki magam elé más célt, mint a tisztán hazai és magánéleti célt. A céloom éppoly kevésbé irányult az ön hasznára, mint amennyire a hírnevemre - az én erőm mindkettőhöz nem elegendő.⁵³

Nyolcadik esszéjében Montaigne azt írta, hogy az egész azzal a gondolattal kezdődött, hogy "nem tehet nagyobb szívességet az elméjének, mint hogy hagyja, hogy megálljon a szabadidejében, és egykedvűen elfoglalja magát".⁵⁴ Ez az önkísérlet azonban elősegítette azt a felismerést, hogy "a szellem

49 Vö. Blumenberg, (1986), különösen 17. o. Blumenberg megfontolásait a következő fejezetben részletesebben is tárgyalom.

50 Vö. Giesecke, Michael (1991): *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Történelmi esettanulmány az új információs és kommunikációs technológiák bevezetéséről*. Frankfurt a.M.: Suhr- kamp, különösen pp. 501.

51 Heinecke, Berthold/Alvensleben, Reimar von (2016): *Lesen. Gyűjtsd össze. Megőrizni. Joachim von Alvensleben (1514-1588) könyvtára és a kora újkori könyvgyűjtemények tanulmányozása*. In: Dies. (szerk.): *Ders*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 11-26, itt pp. 11.

52 Stilett, Hans (2008): *Vonder Lust, aufdieser Erde zu Leben. Barangolás Montaigne világában*. Berlin: Eichborn, 197-203. o.

53 Montaigne (1998), p. 5.

54 Ibid. 20. o. Később, a harmadik kötetben még öntudatosabban közelít ehhez az énközpontúsághoz: "Nemcsak arra veszem a bátorságot, hogy magamról beszéljek, hanem arra is, hogy kizárólag magamról beszéljek" (ibid. 474. o.).

a tétlenségtől összezavarodva nyugtalan akarattá válik", és végül ahhoz a vágyhoz vezetett, hogy "feljegyzést vezessen" saját gondolkodásának "szörnyetegeiről".⁵⁵

Montaigne önreferenciáján túl azonban szövegei ragaszkodnak a halál és a veszteség kompenzálásához is. Így egyrészt az *Essais*-t "rokonainak és barátainak ajánlotta személyes használatra [...], hogy amikor elveszítettek [...], megtalálják benne néhány vonásomat és körülményemet...".

megállapítás".⁵⁶ Másrészt személyes élményeket is feldolgozott szövegeivel.

veszteségek. Jean Starobinski megjegyzi, hogy "a kötődés nyomai [...], a közhivatalról való lemondás" és a személyes tanúságtétel mint motivációk összefonódnak.⁵⁷ Az *Essais* megírásának egyik legerősebb indítéka az volt.

Montaigne barátjának, Étienne de La Boétie-nek a halála az évben 1563.⁵⁸

Állítólag mély szellemi kötelék volt kettejük között.⁵⁹ Ezt a háttérrel úgy értelmezték, hogy az *Essais* "a baráti párbeszéd folytatása, helyettesítése és kiterjesztése" volt.

Montaigne és Boétie között.⁶⁰ Annak érdekében, hogy a barát

Montaigne még azt is tervezte, hogy Étienne *Discours de la servitude volontaire* című művét állítja értekezései középpontjába: *Értekezés az önkéntes szolgaságról*, értekezéseinek középpontjában.⁶¹ Ebben az összefüggésben saját munkáját "bizarr" munkával hasonlította össze

fantáziadús alkotások", amelyek egy festményt szegélyeznek.⁶² Az *Essais* már nem mint "szörnyű [...] összeillesztett, torz képeket".⁶³ A "motívum", amelyre

hivatkoznak, az elhunyt barát harcias szövege, amelyet egykor "a zsarnokok ellen, a szabadság dicséretére" írt.⁶⁴ Mivel Étienne szövegét végül nem nyomtatták ki az *Essais* részeként, a másodlagos szakirodalom feltételezi, hogy a szöveg közepét szándékosan hagyták üresen.

55 Ibid, p. (A 20hangsúly itt és alább az eredetiben van). 56Ibid., p. 5.

57 Starobinski (1986), p. 65.

58 Vö. Balmer (2016), 34-36. o. és Starobinski (1986), 64-89. o. Starobinski kifejti, hogy Boétie nemcsak beszélgetőpartner lehetett, hanem az önreflexió lehetősége is, amelynek elvesztését Montaigne igyekezett pótolni (vö. ibid., 67. o.).

59 Vö. Montaigne (1998), *A barátságáról* című esszéjének 100-101. oldalát. Az ottani megfontolások dekonstruktív olvasatát lásd Derrida, Jacques (2002): *Politik der Freundschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, különösen 231-259. o.

60 Balmer (2016), 35. o. Montaigne valószínűleg Boétie könyvgyűjteményét is örökölte. Vö. Montaigne (1998), p. 99.

61 Vö. Montaigne (1998), 99. o. Vö. még: Boétie, Etienne de La (2016): *Értekezés az önkéntes szolgaságról. Esszé*. Innsbruck: Limbo.

62 Montaigne (1998), p. 98.

63 Ibid., 99. o.

64 Ibid.

inspiráló idegen szöveg hiányzik, akárcsak maga az elhunyt. Az *Essais* ebben az értelemben emlékirat lesz.⁶⁵

Friedrich Balke ezt a feltevést használja fel annak vizsgálatára, hogy Montaigne milyen körülmények között és milyen következményekkel tudott önmagáról írni *Essais-ban*. Ennek során feltételezi, hogy az ego határai "a egybeesik a "mondható" hatáiraival."⁶⁶ Amikor Montaigne beszél az ő I egy elképzelt énről, egy Másikról beszélt.⁶⁷ Ezen olvasat alapján Balke hosszú távon megkérdőjelezi az *Es- sais* önéletrajzi jellegét.⁶⁸ Az alábbiakban ezt az értelmezést a szerző saját olvasatára használjuk.

Montaigne barátja, Boétie feltételezte, hogy az egyén szolgálása önkéntes pillanatot tartalmaz. Egy zsarnok csak azért uralkodhat ilyen szabadon, mert az alattvalók "a barátjukat akarják látni a zsarnokban".⁶⁹ A barátság és a szabály között strukturális hasonlóságot feltételezünk: Mindkettő függőségi viszonyt feltételez, ami kölcsönös elfogadást és beleegyezést feltételez. Csak a teljes közömbösség teszi lehetővé, hogy a másik hatalmi szférájából kikerüljön. Balke ezután azt a tézist állítja fel, hogy Montaigne nem autonóm személyként írt magáról, hanem inkább saját alávetettségére reflektált. Elveszett barátjának függőségében írt, a monarchiától függve írt, és énjét éppen e hatalmi viszonyok tükrében építette fel. Ahogy Montaigne "diskurzustörténeti pozíciót" foglalt el a "kommentár gyakorlata" és "egy új, szuverén szerzőségeen alapuló pozíció" között,⁷⁰ úgy az ő ábrázolt énje is különböző instanciák között helyezkedett el. Balke továbbgondolandó kérdése, hogy az *Essais* ebből a pozícióból kinek szólt, azaz kinek szólt Montaigne elképzelt énje.

Balke Erich Auerbach elemzésére és Louis Althusser elméleteire hivatkozik, amikor rámutat, hogy Montaigne egy olyan modern olvasóközöniséget szólított meg, amely ebben a formában még nem létezett, amelyet még létre kellett hozni.

65 Vö. a továbbiakban különösen Balke, Friedrich (2009): *Figuren der Souveränität*. München: Wilhelm Fink, 239-275. o.

66 Ibid., p. 256.

67 Vö. ibid. 256-257. o.

68 Vö. ibid. 256. o. Lásd még Montaigne "én"-jének elemzéseit in: Westerwelle, Karin (2002): *Montaigne. A képzelet és az esszé művészete*. München: Wilhelm Fink, különösen a 318-326. és 365-408. oldalon.

69 Balke (2009), 259. o. (kiemelés az eredetiben). Vö. még Boétie (2016). Az államról alkotott reneszánsz koncepciókról lásd: Saracino, Stefano/Knoll, Martin (szerk.) (2013): *Das Staatsdenken der Renaissance - Vom gedachten zum erlebten Staat*. Baden-Baden: Nomos.

70 Balke (2009), p. 252.

kellett válnia. Ebben az értelemben Montaigne egy jövőbeli címcsoportot képzelt el.⁷¹ Az invokáció fogalmával Althusser elmélete szerint az egyén soha nem válik önmagától sajátos szubjektummá, hanem csak egy **külvokáció** eredményeként. Az invokációra adott reakció a "valakivé" válás szükséges előfeltétele.⁷² Balke Althusser követi, amikor a következőképpen írja le Montaigne *Essais*ának hatását:

Montaigne egész vállalkozását az énje köré összpontosítja, hogy azt egy olyan példaértékű esetté dolgozza ki, amely számtalan másikat képes *megidézni*, egy nyitott, "dekódolt" sokasággá, egy olyan "teljességgé", amely még nem létezett, de amelyet az *Essais-ban* olvashatunk majd. Minden ideológia számára [...] az a kérdés, hogy képes-e arra a sok "önkényes" egyénre támaszkodni, akik valahol a világban megtalálhatók, "színpadra állítani", és ily módon közönséghez, azaz nyilvános létezéshez segíteni őket.⁷³

Pontosan ez az értelmezés az, ami különösen árulkodóan bizonyul az elemzésem szempontjából. Ebből kiindulva az alábbiakban azt fogom tárgyalni, hogy Montaigne hogyan viselkedett korának tudásszervezésével kapcsolatban, hogyan tárgyalta emlékezetének "kudarcait", hogyan alakította szövegeit, és hogyan állította ezáltal színpadra azt az ént, amely nemcsak másoktól, hanem a keresés és a megtalálás technikáitól is függő módon létezett.

6.3 A tudásszervezés problémái

Amikor Montaigne *Essais*-t olvastam, megdöbbentett az élet fárasztó kihívásaival kapcsolatos panaszai. Ezek például a társadalmi interakciókkal kapcsolatos elégedetlenségére vonatkoznak: "Mindenhol [...] csak névleg vagyok úr, de a valóságban mindenki belém köt".⁷⁴ A háztartásában végzett kétkezi munkára utalnak: "A fáradtságok félelemmel töltenek el, hogy milyen vállalkozásokat kell elvégeznem".

71 Vö. még Auerbach (1967), 186. o.: "Egy olyan teljességnek írt, amely látszólag nem létezett, az élő embereknek általában [...]; annak a csoportnak, amelyet később például művelt közönségnek neveztek".

72 Vö. Althusser, Louis (2010): *Ideologie und ideologische Staatsapparate*. In: Ders.: *Ideológia és ideológiai államapparátusok. 1. fél kötet*. Hamburg: VSA, 37-102. o., különösen 84. o. Vö. továbbá: Scholz, Leander (2006): *Anrufung und Ausschließung. A megszólítás politikájáról* Martin Heideggerben és Louis Althusserben. In: Cuntz, Michael/Nitsche, Barbara/Otto, Isabell/Spaniol, Marc (szerk.): *Die Listen der Evidenz*. Köln: DuMont, 283-297. o.: Scholz ebben az esszében az invokáció különböző fogalmait foglalja össze.

73 Balke (2009), 272-273. o.

74 Montaigne (1998), p. 413.

mung is mindig visszahúzódik".⁷⁵ És Montaigne küzdelméről szólnak a kólikájával, vagy szuperlatívuszokban a "legrosszabb betegséggel [...], a legkiszámíthatatlanabbal és leggyötremesebbel, a leggyógyíthatatlanabbal és leghalásosabbal" való küzdelemről.⁷⁶ De panaszai különösen a tudás megszerzésének kihívása körül forognak. Azt írta, hogy "a túl hosszú olvasással és kutatással járó túlságos erőfeszítés és túlzott megerőltetés" "tompává, fáradttá és unalmassá" tette az elméjét: A dolgok nem tisztulnak, hanem inkább "összezavarodnak és elmosódnak" a szeme előtt.⁷⁷ Montaigne mégis "az élet hátralévő részét nyugodtan", "nem fáradtságosan" akarta tölteni

– és ezért úgy döntött, hogy a könyvekben "csupán egy magasrendű időtöltés örömét" keresi, vagy legalábbis "nem más tudományt, mint ami az önismerethez vezet, és megtanít helyesen meghalni és helyesen élni".⁷⁸

Montaigne itt olyasmit fejez ki, amit aligha lehet elég világosan megjelölni ebben a műben: A tudás rendszerezése, az információk keresése és megtalálása fáradtságos és fárasztó. Időbe és munkába kerül. Ez néha frusztráló és nyomasztó. Mindig elégtelen, és ennek következtében folyamatosan kudarcot vall. Ez az állítás, minden technológiai fejlődés ellenére, szerintem ma is ugyanúgy igaz, mint a 16. században. Montaigne ezért a mű korábbi történelmi főszereplőinél egyértelműbben tette fel a kérdést *Essais-ban*, hogy megéri-e egyáltalán ez a sok fáradozás: "Természetesen szeretném, ha alaposabb ismeretekkel rendelkeznék a dolgokról, de nem azon a magas áron, amibe a megszerzésük kerül".⁷⁹

A Montaigne által panaszolt kihívások azonban nemcsak a nagy megpróbáltatásokra, hanem a személyes függőségekre is vonatkoznak. Minden sikerhez bizonyos fokú alkalmazkodásra és az autonómia feladására van szükség. A tudás megszerzése tekintetében ez az ár különösen magasnak tűnt Montaigne számára, mert az idegen tudásnak való alávetettség az intellektuális önrendelkezés korlátozását jelentette.

Jean Starobinski hasonló értékelésre jut, amikor kifejti, hogy bár Montaigne sokat olvasott, és a nagy tudósok vonzása alá került, nem érezte, hogy uralkodnának rajta.

"Hogyan lehet tehát úgy írni, hogy ne legyünk nekik lekötelezettek?"⁸⁰ Annak érdekében, hogy képes legyen írni az ő
hogy képes legyen gondolkodni és kimondani a saját nevét, Montaigne-nek kellett

---

75 Ibid.

76 Ibid., p. 377.

77 Ibid., p. 202.

78 Ibid.

79 Ibid.

80 Starobinski (1986), p. 166. Egy nagyobb áttekintést lásd: ibid. 166-186. o.

A beadványok felismerése és átgondolása. A függetlenségre való törekvés ugyanis feltételezi saját függőségünk felismerését. Ezt a körülményt én úgy értelmezem, mint az egyik központi okot, amiért Montaigne saját tudásának előfeltételeinek szentelte magát, és amiért nem utolsósorban a keresésről és a megtalálásról szóló filozófiai elmélkedéssel kezdte.

Ahogy az *Essais-ban* gyakran előfordul, Montaigne apjára való hivatkozás belépési pontot biztosít Montaigne ezzel kapcsolatos gondolataiba. Montaigne úgy jellemezte őt, mint olyan embert, aki maga nem rendelkezett irodalmi ismeretekkel, de a tudomány iránt a legnagyobb "tisztetlettel és hittel" viseltetett:

Házam régóta nyitva áll a tudós emberek előtt, és jól ismerik őket; mert apámat [...] megfertőzte az új lelkesedés, amellyel I. Ferenc királyunk a tudományoknak szentelte magát, és érvényre juttatta őket; ezért nem sajnálta sem a fáradságot, sem a költségeket, hogy tanult emberekkel tartson társaságot, úgy fogadta őket a házában, mintha szentek lennének, akiket az isteni bölcsesség megvilágosított, és úgy fogadta mondásaikat és fejtegetéseiket, mintha órákulumok lennének [...].⁸¹

A tudományba vetett hitnek ez a kommentárja lehetővé tette Montaigne számára, hogy kritikusan elkülönítse magát apjától: "Én magam is szeretem a tudósokat, de nem imádom őket."⁸² Valóban nem lehet szó istenítésről, amikor egy későbbi esszéjében azt kérdezi, "vajon egyáltalán az ember erejében áll-e, hogy megtalálja, amit keres, és vajon az a sok kutatás, amit annyi évszázadon át erre fordított, gazdagította-e őt bármilyen új erővel vagy megalapozott igazsággal".⁸³ Ez a megjegyzés rendkívül modernnek tűnik. Emlékeztet például Vilém Flusser tudománykritikájára és a változó "keresés gesztusára" való hivatkozására. Flusser mintegy négyszáz évvel Montaigne után kérdezi: "Nem vesztett-e el mindent a kutató ahelyett, hogy talált volna valamit? Nem örültség ez az egész 'haladás'?"⁸⁴

Montaigne szkeptikus hozzáállásának modelljeit az antikokra vezette vissza. Még Platonról is azt mondták, hogy öregkorára kezdte "elveszíteni a tudományok iránti tisztetét".⁸⁵ Montaigne ezután az ókori filozófiát három áramlatra osztotta, amelyeket a kereséshez és a megtaláláshoz való hozzáállásuk alapján különböztetett meg:

---

81 Montaigne (1998), p. 217.

82 Ibid.

83 Ibid., p. 248.

84 Flusser (1994), p. 209.

85 Ibid., p. 249.

Aki keres valamit, végül eljut arra a pontra, amikor vagy azt mondja, hogy megtaláltam, vagy nem találja, vagy még mindig keresi. Minden filozófia e három csoportba sorolható.⁸⁶

Montaigne maga is az utóbbi csoporttal szimpatizált. Különösen az ókori "pirrhonizmusban" látta megvalósulni, amely soha nem hitt a végleges bölcsességben.⁸⁷ Montaigne ezen vonzódása abban a kísérletében jutott kifejezésre, hogy az örökös keresés és a teljes bizonytalanság filozófiai eszményét egy rövid formulára próbálta redukálni. Arra a felismerésre jutott, hogy még a kétkedésre és a nem tudásra való utalás is olyan egyértelműséget sugall, amely összeegyeztethetetlen ezzel a filozófiai áramlattal.⁸⁸ Végül megtalálta a módját, hogy ezt a paradox helyzetet az egyszerű kérdésben ragadja meg: "Mit tudok?"⁸⁹ Ez annyira megihlette, hogy egy éremre domboríttatta.⁹⁰ A szellemi függetlenség felé vezető úton Montaigne eltávolodott apja tudományba vetett hitétől, és végül nemcsak mások tudását, hanem saját tudását is megkérdőjelezte. Alapvető szkeptikus hozzáállása a kérdezés, a kétkedés és a kutatás hangsúlyos megközelítésére készítette. Auerbach azt írja, hogy "túl sok szisztematikus erőszakot" követnek el még mindig Montaigne-nal szemben, ha gondolkodásmódját "szkeptikusnak" nevezzük.⁹¹ Szkepticismusa itt is elsősorban a tudás kritikai megközelítésének tekinthető.

a nagyobb nyitottság stratégiájaként értendő.

A nyugati filozófia történetében Montaigne hozzáállása a nagy hatású René Descartes ellenpólusát képezi.⁹² Az utóbbi er-

86 Ibid. Montaigne antik filozófusokról alkotott nézeteit itt nem lehet részletesen tárgyalni. Elemzésem középpontjában csupán az a megfigyelés áll, hogy Montaigne a keresés és a megtalálás művelein keresztül próbálta megírni a filozófia történetét.

87 Vö. ibid. 249-251. o. Az ókori filozófus, Ellis Pyrrhon művei nem maradtak fenn. Tanításait azonban összefoglalták, különösen kiemelkedő módon Empiricus átadásában. Vö. Empiricus, Sextus (1985): *Grundriß der pyrrhonischen Skepsis*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. Lásd még: Vogt, Katja Maria (2015): *Skepsis und Lebenspraxis. A pirrhóniai élet vélemények nélkül*. Freiburg: Karl Alber.

88 Vö. Montaigne (1998), 263. o.: "Ha tehát azt mondják: 'Kétkedem', azonnal torkon ragadhatjuk őket, és kényszeríthetjük őket, hogy beismerjék, hogy tudják, és legalább erről biztosíthatjuk őket: hogy kétkednek.

89 Ibid.

90 A mondás alá egy mérleg képét vésette. 91Auerbach (1967), p. 187.

92 Vö. bevezető Balmer (2016), pp. és7 pp. 17-25. Vö. továbbá: Marin, Louis (1994): Mi- mész et description, ou de la curiosité à la méthode de l'âge de Montaigne à celui de Descartes. In: Ders: *Delareprésentation*. Paris: Seuil, 71-92. o. és Stierle, Karlheinz (1984): Gespräch und Diskurs - Ein Versuch im Blick auf Montaigne, Descartes und Pascal. In: Ders./Warning, Rainer (szerk.): *Das Gespräch*. München: Wilhelm Fink, 297-334. o., különösen 321-328. o.

sann, majdnem négy évtizeddel Montaigne halála után, kidolgozott egy módszert az ész helyes használatára.⁹³ Nagyjából négy alapvető szabályra redukálható: Descartes az általános kételyekből kiindulva a megtalált problémákat egyes részekre akarta bontani, hogy e problémák tisztázásának szentelje magát, először az egyszerűbb, majd a nehezebb dolgok tisztázásának, végül pedig annak, hogy megbizonyosodjon arról, hogy egyetlen szempontot sem hagyott figyelmen kívül.

⁹⁴ Descartes teremtette meg az ész e felhasználásának alapját a "Gondolkodom, tehát vagyok" című híres felismerésével,⁹⁵ amely maradandó hatással volt a kora újkor racionalizmusára.⁹⁶ Montaigne-hoz képest Descartes tehát azok közé sorolható, akik úgy vélték, hogy megtalálták a megismeréshez vezető utat.

Stephen Toulmin azt állítja, hogy a harmincéves háború borzalmai a 1618 és 1648 közötti filozófiai bizonyosságkeresést hajtották: "A modern filozófia minden képviselője az elméletet támogatta, a gyakorlatot leértékelté, és mindannyian hangsúlyozták az elméletet.

A tudás világos, egyértelmű és biztos alapjainak szükségessége."⁹⁷

Ebben az olvasatban Montaigne egyike volt az utolsó kora újkori filozófusoknak, akik következetesen kitértek a racionális tudáskeresés elől; ezt az érdemet csak a század második felében ismerték el 20.- különösen a "posztmodern" filozófusok. gondolkodók - újra felfedezték és tudományosan értékelték.⁹⁸

A Montaigne és Descartes közötti választóvonalat Foucault is leírja. Az *Őrület és társadalom* című könyvében azt állítja, hogy Montaigne esetében az örület még mindig kiszámíthatatlan veszélyként lebegett a saját ész felett, "és a szubjektivitás és az igazság viszonya" mindig kompromittálódott.

képes volt enyhíteni.⁹⁹ Descartes, másrészt, legyőzte az örületet az ő racionális Száműzetésbe deportált helyiségek:

93 Vö. Descartes, René (1960/[1637]): *Discours de la Méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences/Von der Methode des richtigen Vernunftgebrauchs und der wissenschaftlichen Forschung*. Fordította és szerkesztette Lüder Gäbe. Hamburg: Felix Meiner.

94 Ibid., 30-33. o.

95 Ibid., p. 53.

96 Descartes a *cogito ergo sum* elvét az *Elmélkedésekben* dolgozta ki. Vö.: Descartes, René (1959/[1641]): *Meditationes de prima philosophia/Meditations on the Foundations of Philosophy*. Hamburg: Felix Meiner. Descartes gondolkodásáról bővebben lásd: Kemmerling, Andreas (1996): *Ideen des Ichs. Tanulmányok Descartes filozófiájáról*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

97 Toulmin, Stephen (1994): *Kozmopolisz. A modernitás fel nem ismert feladatai*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 120.

98 Martin Gessmann feltételezi, hogy a *premodern* és a *posztmodern* mint küszöbjelenségek összehasonlíthatók, és igazolja a posztmodern rokonságát Montaigne-nal. Vö. Gessmann, Martin (1997): *Montaigne und die Moderne. A korszakváltás filozófiai alapjairól*. Hamburg: Felix Meiner, különösen pp. 6.

99 Foucault, Michel (1973): *Őrület és társadalom. Az örület története az értelem korában*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. Nagyobb 70. áttekintéshez ld. ibid., 68-71. o.

Olyan választóvonalat húztak, amely lehetetlenné teszi a reneszánszban oly ismerős tapasztalatot az ésszerűtlen ész és az ésszerű ésszerű ésszerűtlenségről. Montaigne és Descartes között valami olyasmi történt, mint egy *arányszám* kialakulása.¹⁰⁰

E feltételezett történelmi törés miatt ma különösen vonzóznak tűnik visszatérni Montaigne gondolkodásához, foglalkozni kételyeivel és a szellemi függetlenségért folytatott küzdelmével, és átültetni gondolatait a világhálón való keresés körüli jelenlegi vitákra.

De milyen következtetéseket vont le Montaigne a tudáshoz való szkeptikus hozzáállásából? Hogyan tükröződtek ezek a következmények az *Essais-ban*? Mennyiben segítettek őt abban, hogy nagyobb függetlenséget érjen el saját gondolkodásában? És végül, milyen párhuzamot lehet vonni a webes keresőmotorokkal kapcsolatos vitákkal? Ezek a kérdések nemcsak ezt a szakaszt, hanem a fejezet egész többi részét kísérik.

Az okok, amelyek miatt Montaigne elmékedései a tudás szervezéséről olyan jól kivetíthetők a jelenre, nemcsak kritikai gondolkodásában keresendők, hanem feltételezhetően korának informatikai körülményeiben is rejlenek. Szeretném bemutatni, hogy számos párhuzam van, amely a nyomdagép feltalálása utáni évszázadot összeköti az internet korával.

Mind a 16. században, mind a 21. század elején a tudás előállításának és terjesztésének új ipara alakult ki. Montaigne idejében ez az iparág nyomdák, kiadókból és könyvesboltokból állt, és a

21. században az internetes vállalatoktól. Mindkét iparág egységes, olcsó és egyenlő hozzáférést ígért a tudáshoz. A század16. újításai közé tartozott, hogy a korábban ritka és értékes egyedi példányoknak számító szövegmásolatokat mostantól nagy példányszámban, viszonylag olcsón és egységes példányszámban lehetett előállítani. Az évszázadban az információkat 21. elérhetővé lehetett tenni a

amelyek közül most már online is elérhetővé váltak.¹⁰¹ Az új termelési és

Az ismeretek terjesztése akkor és napjainkban is elősegítette a befolyásolás és manipuláció kibővített lehetőségeit. Olyan viták, mint amilyenek jelenleg az "álhírek" címszó alatt zajlanak a kétes híradásokról.

Akkoriban¹⁰² fellángolt a vita a nyomtatott források világhálón való felhasználásáról. röpíratok, amelyek segítségével például Luther híres tézisei gyorsan terjedtek.

100 Ibid., 70-71. o.

101 Ezt az összehasonlítást Rhodes/Sawday (2000) inspirálta, a *The Renaissance Computer (A reneszánsz számítógép)* című antológiájuk bevezetőjének 1-14. oldalán.

102 Vö. a *ZfM 2/2018, 19. számában* található vitákat: *Factizitáten*.

engedélyezték.¹⁰³ A gyakran kinyomtatott vagy a világhálón megosztott tudás a hitelesség válságához vezetett. Mivel egy ilyen médiaváltozás következtében az emberek nehezebben tudják felmérni, hogy milyen információkban bízhatnak.

Neil Rhodes és Jonathan Sawday a vonatkozó antológiában hasonló összehasonlítást tesznek, és a nyomdagép körül kialakult tudásrendszert "reneszánsz számítógépként" írják le.¹⁰⁴ Kezdve a...

Ebben az összehasonlításban meggyőzőnek tűnik, ha a nyomtatott könyveket "kora újkori keresőmotoroknak" tekintjük.¹⁰⁵ A könyvek ugyanis nemcsak arra voltak képesek, hogy a világ tudását összegyűjtsék és kereshető egységként mutassák be. Ők is elérték

Az indexek, címlapok, margó- és tartalomjegyzékek használata óriási hatással van az információk kiválasztására. Thomas Corns brit irodalomtudós megjegyzi, hogy az indexek, címlapok, marginalia és tartalomjegyzékek használata nem lineáris hozzáférést biztosít az információkhoz.

a tudáson alapuló ismereteket támogatták.¹⁰⁶ A felhasználóbarátság és az áttekintés Ugyanakkor az a tény, hogy a nyomtatott szövegek könnyen megtalálhatók voltak, meghatározhatta azt is, hogy mi az, ami könnyen megtalálható, és mi az, ami nem.¹⁰⁷

Ennek fényében feltételezhető, hogy a nyomdagép feltalálása a keresés és a megtalálás technikáinak átgondolására való hajlandóság növekedéséhez vezetett. Ahogyan a 21. század elején az interdiszciplináris keresőmotor-kutatás reagál a tudás világhálós szerveződésére, úgy reagált Michel de Montaigne is a kor technikai feltételeire.

A korának sokféle véleménye és konfliktusa arra készítette Montaigne-t, hogy kijelentse, az ember "furcsán téveszmés, ellentmondásos, ide-oda ingadozó lény".¹⁰⁸ Megpróbált csatlakozni az értelmező ho-ért folytatott küzdelemhez.

Megpróbált kivonulni a vitából azzal, hogy kijelentette, hogy nem tud bizonyosságot nyújtani, és nem is akar bizonyosságot teremteni.¹⁰⁹ Ez a hozzáállás világossá válik a következő idézetből, amelyben ellenállt a dogmatikus követeléseknek:

Mit válasszak? "Bármit is akarsz, a lényeg, hogy te dönts el". Micsoda ostoba válasz!
És mégis úgy tűnik, hogy minden dogmatizmus

103 Lásd Rhodes/Sawday (2000), 5-6. o. A röpiratok és szórólapok fontosságáról lásd még Faulstich (1998), 117-125. és 152-164. o.

104 Vö. Rhodes/Sawday (2000).

105 Vö. Corns, Thomas N. (2000): The Early Modern Search Engine: Indices, Title Pages, Marginalia and Contents. In: Rhodes/Sawday, pp. 95-105.

106 Vö. ibid. különösen 95f. o.

107 Vö. ibid., p. 103.

108 Montaigne (1998), p. 10.

109 Vö. ibid., p. 201.

Erre kell, hogy jusson, mert megtiltja, hogy ne tudjuk azt, amit nem tudunk.¹¹⁰

Montaigne ebből a hozzáállásból kiindulva egy gondolati játékot javasolt *Essais* című művében: Ahhoz, hogy az embert a "legteljesebb fejlődésében" tekintsük, megnézhetnénk a "kiemelkedő, kiválasztott emberek" kis számát, akik - "az elme különleges erejével megajándékozva" - tudták, hogyan kell "szorgalmas és átgondolt továbbképzéssel megszilárdítani, finomítani és a bölcsesség lehető legmagasabb szintjére emelni fejlődésüket".¹¹¹ Feltételezhető volt, hogy ezek az emberek "alkotmányokkal és törvényekkel rendezték a világot", "művészetre, tudományra és technológiára oktatták", és "a helyes példát is mutatták".¹¹² Montaigne ezeket az embereket akarta szemügyre venni, de nem azért, hogy az eredményeiket ünnepelje és utánozza őket, hanem hogy lássa, "milyen messzire jutottak, és honnan nem jutottak előbbre - a gyengeségeket és hiányosságokat, amelyeket ebben a jeles gyülekezetben találunk, az emberiség bátran elismerheti sajátjának".¹¹³

Montaigne abból indult ki, hogy éppen a gyenge pontok és a túlterhelések adnak információt az emberi gondolkodásról és cselekvésről. És éppen ezekkel akart foglalkozni *Essais-ban*:

A filozófusok kölcsönös kritikájának legszélesebb teret azok a következtelenségek és ellentmondások kínálják, amelyekbe mindegyikük belegabalyodik - akár bölcsen, hogy megmutassa, mennyire ingatag az emberi elme minden dolog körül, akár akaratlanul, mert maguk a dolgok elkerülhetetlenül meginognak és megfoghatatlanok maradnak.¹¹⁴

Feltételezhetően Montaigne pontosan ezt a felismerést próbálta saját írásának formájára kivetíteni. Ily módon az *Essais-t* a tudásszervezés feltételeiről szóló alkalmazott reflexióvá alakította át. Montaigne *Essaisai* tehát változatos tartalmú kincsesbánya, amelyben nem utolsósorban marginális, ellentmondásos és olykor látnoki témák és vélemények kerülnek feldolgozásra.¹¹⁵ Montaigne ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem elsősorban a tartalommal, hanem a formával foglalkozott, amelyben írt

---

110 Ibid., p. 250.

111 Ibid, 249.

112 Ibid.

113 Ibid.

114 Ibid., p. 255.

115 A témák sokféleségéről áttekintést ad a Stilett (2008) kommentárkötetének 5-18. oldalain található kötete. Montaigne témái között szerepelt a vallás, a politika, a gyarmati kizsákmányolás kritikája (vö. Montaigne (1998), 109-111. oldal), a nevelés, a szexualitás, a nemek szerepe, a betegségek, az élet örömei, a halál.

"beszélgetés, elmélkedés és néha a pro, néha a kontra mellett érvelés".¹¹⁶ Ez a tudás játékos megközelítése, amellyel Montaigne ma is sikeresen magával ragadja az olvasókat. Erich Auerbach is megállapítja vonatkozó elemzésében, hogy Montaigne tudta, hogyan kell az embereket ily módon megragadni:

Meg kell hallgatni őt, mert jól mesél. Már nem tudod, hogy mit mondott, máris valami egészen mással foglalkozik [...]. Az olvasó észrevétlenül belecsúszik változó, áramló, árnyalt és mégis nyugodt gondolkodásmódjába.¹¹⁷

Auerbach szerint Montaigne talán legnagyobb teljesítménye az volt, hogy ő maga egyengette "a kételyekhez és a határozatlansághoz vezető utat", hogy gondolati útjára magával vitte az olvasót, és hogy ezzel egy sajátos "problémakombinációt első ízben tárta fel ilyen módon".¹¹⁸ Montaigne ma is gondolkodásra készíttet bennünket. És ennek a gondolkodási folyamatnak az egyik központi impulzusát a tudás szervezésének reflexív megközelítése adja.

A jelen műhöz hasonlóan Montaigne-t is a *tudásszervezés problémái* érdekelték. Nem a problémák megoldása érdekelte, hanem az, hogy komplexitásukban elviselje őket, kibontakoztassa őket és foglalkozzon velük, hogy egy rajtuk alapuló ellenálló megközelítést tesztlhessen. A kudarc és a bizonytalanság a barátai lettek. Mivel képes volt ezt a folyamatot közelebb hozni embertársaihoz, itt a modern keresőmotorok egyik első kritikusaként olvasható.

Feltételezhető, hogy Montaigne védelmezte a lakosság információs és szellemi önrendelkezését, és ez az aggodalom összeköti őt a webes keresés mai kritikusaival. Hiszen már az ő szövegeiben is az volt a lényeg, hogy ne "így" és ne "ezen az áron" legyen a

a tudás szervezése által szabályozandó.¹¹⁹ Ez - egyszerűen fogalmazva - arról szólt, hogy

A legfontosabb, hogy önállóan keressünk tovább, és ne hagyjuk, hogy a találati lista első eredménye manipulálja a keresést. Szeretném feltételezni, hogy Montaigne az *Essais-val* nem csak azt érte el, hogy a leendő közönségének egy kum "a nyilvános létezéshez",¹²⁰ hanem azért is, hogy segítsen abban, hogy egy a modern keresőmotorok önálló használatának ösztönzése.

---

116 Montaigne (1998), p. 201.

117 Auerbach (1967), 187. o. Auerbachnak az *Essais* értelmezéséhez lásd még: Auerbach, Erich (2015): *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*. 11. kiadás. Tübingen: Francke Verlag, pp. 271-296.

118 Auerbach (1967), p. 192.

119 Erről a megfogalmazásról lásd még egyszer Foucault (1992),

12. o. Balke¹²⁰ (2009), p. 273.

6.4 Memóriazavar

Feltűnő, hogy Montaigne - vagy inkább megrendezett énje - milyen gyakran panaszkodik emlékezetének hiányára az *Es- sais*-ban. Már első könyvének kilencedik szövegében kijelentette, hogy nem igazán az ő dolga az emlékezetéről írni, hiszen aligha lehet az egész világon olyan, "amelyik olyan szörnyen hibázik", mint az övé: "Minden más tulajdonságom a közönséges, átlagos fajtából való, de ebben, úgy hiszem, ritka, sőt egyedülálló példány vagyok - méltó arra, hogy hírnevet és hírnevet szerezzek vele".¹²¹ Talán ez a kijelentés lakonikus túlzás. Ráadásul a memóriával kapcsolatos panaszok még mindig a kor előrehaladásának klasszikus jelei.¹²² És végül, de nem utolsósorban, bár Montaigne hevesen "sajnálja gondolatainak mulandóságát", mégis sikerült, ahogyan Hans Stilet helyesen rámutat, "százhet *Essais*-ban bőségesen megragadnia".¹²³ És így szinte hajlamosak lehetnének mosolyogni, és elnézni Montaigne emlékezetének gyengeségét. Ebben a részben azonban ennek az ellenkezője történik: feltételezzük, hogy Montaigne éppen a gyenge emlékezetére való hivatkozással foglalkozott a tudásszervezés központi problémáival.

Nem vagyok egyedül ezzel az olvasattal. Különösen az emlékezetkultúráról szóló tanulmányok idézik Montaigne-t, mint olyan gondolkodót, aki - ahogy Aleida Assmann írja - "a szabad elme mobilitását előnyben részesítette a dús emlékezet helyett", és így "a felejtés korai szószólója" lett.¹²⁴ Günter Butzer még azon is elmélkedik, hogy Montaigne lehetett "az első ember az irodalomban", aki "büszke volt rossz emlékezetére".¹²⁵

Montaigne-t már bemutattuk, mint olyan gondolkodót, aki rámutatott a modern tudás korlátaira, aki küzdött a függetlenségéért, és aki a gyors megtalálás helyett az ex perimentális kutatást részesítette előnyben. Ebből kiindulva nagyon

121 Montaigne (1998), p. A szóban forgó esszé20. címe: *A hazugokról*.

122 Montaigne is megjegyezte: "Mindenekelőtt az idők veszélyesek, mert megőrizték az elmúlt dolgok emlékét, de elvesztették az emlékezetüket, hogy hányszor mesélték el azokat" (ibid., 20. o.).

123 Stilet (2008), p. 192.

124 Assmann, Aleida (2016): *A felejtés formái*. Göttingen: Wallstein, p. 15.

125 Butzer, Günter (2001): Dynamisierung des Raums. A mnemotechnika átalakulásai Montaigne-nél, Sterne-nél és Baudelaire-nél. In Lange, Sigrid (szerk.): *Raumkonstruktionen in der Moderne. Kultura - Irodalom - Film*. Bielefeld: Aisthesis, 23-48. o., itt 27. o. Vö. még a megfontolásokat Weinrich, Harald (2005): *Lethe. A felejtés művészete és kritikája*. München: C. H. Beck, különösen 62-65. o.: Weinrich kiemeli Montaigne pedagógiai igényét, amely az emlékezet vizsgálatán alapul. Montaigne számára a jó oktatás nem a fejből tanulás, hanem a tudás kritikus és reflektív megközelítésének elsajátítását jelenti.

A második olvasatban az emlékezet gyengeségét olyan érvelési figuraként értelmezi, amely a dolgok elfelejtésének jogára utal, és arra, hogy kikerülhessen a hatékony információkezelés korlátai alól. Kimutatásra kerül, hogy Montaigne ellenállása elsősorban a neki tulajdonított "hiányosság" reflektálásában és megerősítésében nyilvánult meg. Az emlékezethiány alakja ugyanis különböző kóros attribúciókat feltételez, amelyekkel Montaigne kritikusan szembesítette magát.

Az itt tárgyalt kérdések átvihetők a jelenbe: Milyen mértékben kényszerülnek az emberek társadalmilag arra, hogy az információkat, a tudást és az emlékeket kezeljék és előhívhatóvá tegyék? Hogyan lehet szabadulni ettől a kényszertől? És milyen következményekkel jár, ha ezt megtagadjuk? Mielőtt e kérdéseket Montaigne *Essais-a* alapján tárgyalnánk, helyénvalónak tűnik egy kitérő az emlékezési technikákról. Az emlékezet - az emlékezés és a felejtés központi műveleteivel - számára

- fontos alapját képezi az információk keresésének és megtalálásának.

Az emlékezet kulturái az emberiség őskoráig visszavezethetők.¹²⁶ A tudás tárolásának és átadásának különböző formái az elmúlt évtizedekben élénk interdiszciplináris kutatások tárgyát képezték, és itt csak utalni lehet rájuk.¹²⁷ Az emberi emlékezési technikák sokfélesége óriási: a tudás nemcsak az agy neuronhálózataiban dolgozható fel,¹²⁸ hanem szóban is továbbítják, írásban rögzítik, technikai adathordozókon archiválják, képeken, testeken vagy épületekben őrzik, és mítoszokban, történetekben, játékokban, szabályokban és rituálékban tartják életben.¹²⁹ A digitális tárolás benyomása alatt Friedrich

---

126 Az emberiség korai történetének áttekintését lásd Parzinger, Hermann (2014): *Prométheusz gyermekei. Az emberiség története az írás feltalálása előtt*. München:

C.H. Beck. A média korai történetének bemutatásához lásd Faulstich, Werner (1997): *Das Medium als Kult. A kezdetektől a késő ókorig (8. század). The History of the Media, kötet, Göttingen I.: Vandenhoeck & Ruprecht.*

127 Vö. bővebben: Assmann, Jan (1992): *Das kulturelle Gedächtnis. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai fejlett kultúrákban*. München: C.H. Beck és Assmann (1999). A kutatás jelenlegi állásának áttekintését lásd Pethes, Nicolas (2008): *Kulturwissenschaftliche Gedächtnistheorien zur Einführung*. Hamburg: Junius.

128 Az emlékezet orvosi és pszichológiai bevezetését lásd Baddeley, Alan/Eysenck, Michael W./Anderson, Michael C. (2015): *Memory*. Második kiadás. London/New York: Psychology Press.

129 Vö. még Assmann (1999): "Minden médium sajátos hozzáférést nyit a kulturális emlékezethez" (ibid., 20. o.). A narratívák fontosságáról a tudás tárolásában lásd Koschorke, Albrecht (2012): *Wahrheit und Erfindung. Grundzüge einer Allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt a.M.: Fischer, pp. 9-19.

Kittler azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy "melyik adott kultúra milyen technikai tárolóeszközökön alapult", és hangsúlyozza, hogy az emlékezet iránti érdeklődés mindig a médiumok anyagiságát is tárgyalja.¹³⁰ A digitális technológiák esetében ez az anyagiság bináris áramkörök formájában jelenik meg, amelyeken keresztül adatok, címek és parancsok programozhatók és elérhetők.¹³¹

Az a kérdés, hogy a tudás hogyan tárolódik és hogyan kerül elő, illetve hogyan emlékszik, minden egyes embert érint, akinek fegyelméznie, dokumentálnia és irányítania kell magát az emlékezési technikák segítségével. Míg napjainkban egyre inkább a digitális asszisztensek segítik az emlékezést, Montaigne idejében az írásos feljegyzések, az emberi szolgálók és a hagyományos mnemotechnika dominált.

Az emberi memória optimalizálása iránti kifejezett érdeklődés különösen a görög ókor óta megfigyelhető. Abban az időben az összetett összefüggésekre való emlékezés képessége a reuma eszközévé vált.

torikát, és így az oktatás alapvető alkotóelemévé nyilvánították.¹³² A

Az ókori mendemondák egy sokat idézett és meglehetősen hátborzongató eredetmítoszra utalnak: nem sokkal azután, hogy Simonidész költő Kr. e. 500 körül beszédet mondott, összeomlott mögötte a fesztiváletterem. Mivel ő volt az egyetlen túlélő, rá hárult a hálátlan feladat, hogy azonosítsa a holttesteket. Mivel a testek teljesen eltorzultak, csak azért volt képes erre, mert korábban megjegyezte az ülésrendet.¹³³ Az így bemutatott ülésrend

A "loci-módszer" a gondolatok helyként és képként való bemutatását foglalja magában. A gondolkodóknak képzeletben végig kell járniuk egy szobát, egy épületet vagy egy ismerős tájat, és az egyes helyeket információkkal kell ellátniuk. Az ehhez hasonló módszerek nemcsak a görög és római ókorban voltak elterjedtek, hanem az európai középkorban újra felfedezték őket, a reneszánsz idején fellendült, és ma is használják őket.¹³⁴

---

130 Kittler (2002), p. 42.

131 Vö. *ibid.*, p. A tárolás és az emlékezés közötti 43. különbségtételről vö. Assmann (2016), 212. o. - 220. A memorizálás és az emlékezés történeti fejlődéséről lásd még Rieger (1997).

132 Áttekintést lásd Assmann (1999), 33-61. o.

133 Vö. Goldmann, Stefan (1989): *Statt Totenklang Gedächtnis. A mnemotechnika feltalálásáról a keőszi Simonidész által.* In: *Poetica. Nyelvészeti és Irodalomtudományi folyóirat. 21. kötet. Jahrgang 1989*, 43-66. o., különösen 43-47. o. Vö. még Cicero (1989): *Vom Redner.* In: *Ders: Művek három kötetben. Második kötet.* Berlin/Weimar: Aufbau, pp. 178-181.

134 A memóriatechnikák újjáélesztéséről a század12. óta lásd Assmann (1999), A mnemotechnika újralfedezésében jelentős szerepet játszott Hugo von Sankt Viktor, aki a következő fejezet középpontjában áll. Az építészet és az emlékezet kapcsolatáról lásd az antológiát: Tausch, Harald (szerk.) (2003): *Gehäuse der Mnemosyne. Az építészet mint az emlékezet írott formája.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Az ókor óta azonban a retorikai technikákat nemcsak azért használják, hogy szabadon beszélhessenek, hanem a tudás rendszerezésének eszközeként is.¹³⁵ Az Arisztotelész által kitalált és Cicero által továbbfejlesztett *topik-tan* különös jelentőségre tett szert. Mind a görög "topoi" szó, mind a latin "loci" szinonimája "helyeket" jelent. A memóriaelméletek kontextusában ezek a kifejezések nemcsak a memóriahelyekre vonatkoznak, hanem azokra a szabályokra és képletekre is, amelyek segítségével a tudás elrendezhető és levezethető.¹³⁶ Arisztotelész szándéka a *témáival*,

"olyan eljárást találni, amelynek segítségével bármely felmerülő problémára vonatkozó elfogadott véleményekből következtetni tudunk, és amikor mi magunk hozunk fel egy érvet, nem mondunk ellentmondásosat".¹³⁷ Az eredmény egy általános tanok gyűjteménye lett, amelyet a kutatásban sokáig inkább hasonlítottak "egy doboz jegyzet"hez, mint "egy filozófiai értekezéshez".¹³⁸

Roland Barthes az ősi *témát* érvek megtalálásának módszereként, üres formák rácsaként és tudáselemek tárházaként írja le. 139 Egy kibernetikai programhoz hasonlítja, amelynek képesnek kell lennie arra, hogy bármilyen tárgyat argumentatívan meggyőző módon integráljon a tudás rendszerébe.¹⁴⁰ Így például újra és újra ellenőrizhető, hogy egy tárgy beleillik-e ebbe vagy abba a műfajba, követi-e ezt vagy azt a premisszát, ellenáll-e ezeknek vagy azoknak a követelményeknek, és így tovább. Barthes számára érthető a "filozófia gyanakvása egy ilyen módszerrel szemben",¹⁴¹ nem utolsósorban azért, mert a *témák kezdettől* fogva hajlamosak voltak "sztereotípiák, naturalizált témák", "közhelyek" vagy akár "loci communes" tárházává válni.¹⁴² Christine Falk azt írja, hogy a *topik*, mint "retorikai leletelmélet", évszázadok óta "nemcsak a beszéd, hanem a nyelvi produkció anyagának megtalálásának eszköze is".

135 Vö. Barthes, Roland (1988): Die alte Rhetorik. In: Ders.: *A szemiológiai kaland*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 15-101. o., különösen a 16-18. o.

136 Vö. ibid., különösen 66-72. o. Vö. még Bornscheuer, Lothar (1976): *Topik. Zur Struktur der gesellschaftlichen Einbildungskraft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. Vö. az ókori eredetivel is: Arisztotelész (2004): *Topik*. Fordította és kommentálta Tim Wagner és Christof Rapp. Stuttgart: Reclam; Cicero, M. Tullius (1993): *Topica. A helyes érvelés művészete*. Latin és német. Szerkesztette Karl Bayer. München: Artemis & Winkler. A retorikával kapcsolatos interdiszciplináris vitákról lásd: A retorika és a retorika közötti interdiszciplináris vitákról ld: Fohrmann, Jürgen (szerk.) (2004): *Rhetorik. Figuráció és teljesítmény*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.

137 Arisztotelész (2004), p. 45.

138 Wagner, Tim/Rapp, Christoph (2004): Előszó. In: Arisztotelész, pp. 5-6, itt p. 5. Vö.139. Barthes (1988), pp. 66-70.

140 Vö. ibid., p. 68.

141 Ibid.

142 Ibid., 69. o.

és a tudományos szövegtermelés" egészét.¹⁴³ "A reneszánsz és a barokk korszakában" állítólag "a tudományosság uralkodó modelljévé" vált, és még a 18. században is szabályozta "mind a tudás előállítását, mind a reprezentációt".¹⁴⁴

Montaigne világossá tette az antik retorikával szembeni kritikus hozzáállását, amikor kijelentette, hogy az "a csöcselék és a megzavart polgárság manipulálására és felbujtására kitalált eszköz".¹⁴⁵ A hozzá kapcsolódó mnemotechnikai fogásokhoz sem állt jól, ezért például tartózkodott attól, hogy beszédeket fejből mondjon: "Nálam éppen az a tény, hogy előre kötődöm a szavaimhoz, azt eredményezi, hogy azok elszöknek előlem".¹⁴⁶

De nemcsak a saját emlékezete, hanem a külső tárolási technológiák, például az írott jegyzetek vagy az emberi szolgák is kiváltották Montaigne nyugtalanságát, és arra készítették, hogy elgondolkodjon saját önrendelkezésén és függetlenségén.¹⁴⁷ Gondolatai itt a webes keresőmotorok jelenlegi kritikájához kapcsolódnak. E célból érdemes először röviden beszélni a világhálón található "digitális emlékezetről".

A digitális tárolás következményeiről szóló vitákat jelenleg két szélsőség jellemzi.¹⁴⁸ Egyrészt attól tartanak, hogy az emberiséget az "eltűnés dühe" fogja sújtani, és ki lesz szolgáltatva a teljes adatvesztés veszélyének.¹⁴⁹ Különösen a digitális technológiák rövid élettartama és gyenge kompatibilitása miatt tartanak az "eltűnési fúriától".

"katasztrófális információs hanyatlás", amely "folyamatosan halad előre, és a kulturális emlékezet eltörlésével fenyeget [...]: egy sötét digitális korszak".¹⁵⁰

143 Falk, Christine (2019): *Topik als Verfahren kultureller Selbstvergewisserung. Zur Aktualisierung rhetorischer Stoff-Findung bei Fontane und Raabe*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 7-8.

144 Az irodalmi szövegekkel kapcsolatban Falk így ír: "Mint a *techné* értelmében vett alárendelt *ars*, neki [a témának] kell biztosítania, hogy az anyag felfedezése ne a véletlen intuíció és asszociáció önkényére legyen bízva, hanem a lehető legszisztematikusabban visszatérjen a meglévő, társadalmilag garantált, különösen hatékonyak tartott és az általánosan elismert tudásanyagból, a *sensus communis*ből levezethető *tényekhez*" (ibid., 8. o.).

145 Montaigne (1998), p. 154.

146 Ibid., p. 484.

147 Vö. példaként a 323-324. oldalt.

148 A viták bevezetőjét lásd Garde-Hansen, Joanne/Hoskins, Andrew/Rea- ding, Anna (szerk.) (2009): *Save As ... Digital Memories*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

149 Vö. a korábban elemzett Jochum (2009) szövegét, p. 461.

150 Plass, Christine (2005): *Das große Vergessen. Adatvesztés a digitális korban*. In: Lehmann/Schetsche, pp. 41-46, itt p. 41. Az adatvesztés elleni egyik orvosság a *nestor* kompetenciahálózat: <https://www.langzeitarchivierung.de> from V612.06.2021.. még: Neuroth,

Másrészt továbbra is tartja magát az a mítosz, hogy az internet *soha nem* felejt, mivel az adatok számtalan másolata van a világ különböző szerverein, és egyre nehezebb az egyszer már terjesztett információkat eltüntetni.¹⁵¹

E két véglet között helyezkedik el a kereső és kereső egyén, akinek információs önrendelkezése és magánélete veszélyben van.¹⁵² Mivel az állandó hálózatépítést és az információ túláradását már régóta úgy tekintik

Mivel az adatokat a modern szubjektum alkotó elemének tekintik, úgy tűnik, hogy minden eddigénél jobban függ a külső tárolási technológiáktól.¹⁵³ Az adatok hirtelen elvesztése miatti aggodalmak mellett egyre nagyobb a félelem az adatok feletti ellenőrzés elvesztésétől is:

a saját adatok és így a személyes méltóság és szabadság fontos részének elvesztése.¹⁵⁴

Mivel az interneten minden személy digitális adatok nyomát hagyja maga után, az adatvédelmi intézkedésekre már régóta szükség van az elvesztett magánélet mesterséges helyreállítása érdekében.¹⁵⁵ Pontosan ilyen körülmények között,

a "feledésbe merüléshez való jog" - amelyet többek között Mayer-Schönberger Viktor vetett fel - azt célozza, hogy a személyes adatokat rövid időn belül el lehessen távolítani a világhálóról.¹⁵⁶ Egyéni alapon

Mayer-Schönberger azzal érvel, hogy az interneten állandóan elérhető információk könnyen felhasználhatók magánszemélyek megkárosítására.¹⁵⁷

Ennek során azt a merész tézist állítja fel, hogy az emlékezés az új

norma, a felejtés viszont kivétel lett.¹⁵⁸ Az itteni döntések...

Heike/Oßwald, Achim/Scheffel, Regine/Strathmann, Stefan/Huth, Karsten (szerk.) (2016): *nes-tor Handbuch: Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*. Version 2.3. Boizenburg: Werner Hülsbusch.

151 Vö. Assmann (2016), 198-203. o.

152 Vö. például Hotter (2011).

153 Lásd Shah, Nishant (2015): Identitás és azonosítás: Az egyén a hálózatos kormányzás idején. In: *Socio Legal Review*, Vol. 11 (2), pp. 22-40. Shah az egyént a digitális hálózati társadalmakban "adatalanyként" és "számszerűsített énként" írja le.

154 James Q. Whitman a magánélet két nyugati kultúrája között tesz különbséget: az észak-amerikai perspektívában a szabadság eszméje dominál, Európában a méltóság a magánszférával kapcsolatban. Vö. Whitman, James Q. (2004): A magánélet két nyugati kultúrája: méltóság kontra szabadság. In: *The Yale Law Journal*, Vol. 113, 1151-1221. o., különösen az 1160. és a következő oldalakon.

155 Vö. Hotter (2011), p. 146.

156 Vö. Mayer-Schönberger (2011), különösen 196-200. és 201-210. o. Mayer-Schönberger javasolja, hogy az online elérhető információkat automatikus lejáratú idővel kellene ellátni. Vö. még Assmann (2016), 197ff. o.

157 Vö. Mayer-Schönberger (2011), példaértékű 1-15. o.

158 Vö. még Assmann (2016), 205. o. értelmezését: "A Big Data idején [...] egyre világosabbá vált, hogy a tudás hatalmas növekedése nem csökkenti, hanem növeli a bizonytalanságot. Ezért ma az emberek egyre inkább és kifejezettebben az információ túlterheltsége elleni stratégiákon gondolkodnak."

A probléma fontosabb pontja azonban az, hogy a személyes adatok különösen könnyen megtalálhatók az internetes keresőmotorok segítségével.¹⁵⁹

Az információs önrendelkezési jog megőrzése érdekében az Európai Unió *adatvédelmi alaprendelete* 2016 óta biztosítja a személyes online adatok törléséhez való jogot.¹⁶⁰ E jog gyakorlása a következőkhöz benyújtott kérelmek útján történik

a vezető internetes keresőmotor-üzemeltetők éltek ezzel a lehetőséggel. Bár véglegesen nem tudják törölni a kérdéses adatokat, de legalább eltávolíthatják azokat a keresőmotor indexéből, és így biztosíthatják, hogy azok többé ne legyenek

olyan könnyű megtalálni.¹⁶¹ A webes keresőmotorok, mint ebben az esetben látni fogjuk, a

A tudás tárolása, törlése, keresése, megtalálása, emlékezése és elfelejtése között itt tárgyalt problémák már Montaigne előtt is ismertek voltak. Montaigne már tisztában volt a tudás tárolása, törlése, keresése, megtalálása, emlékezése és elfelejtése közötti problémákkal.

Az *Essais-ban* egy olyan Michel de Montaigne jelenetét látjuk, akinek emlékezete olyannyira cserbenhagyta gazdáját, hogy "többször is [...] új és ismeretlen könyveket vett kezébe", amelyeket azonban már "gondosan elolvasott, sőt saját jegyzeteit is ráfirkálta".¹⁶² Hogy ellensúlyozza "ezt a gyengeséget", kivonatokat készített, amelyeket egy általa olvasott könyv végére fűzött, és amelyeken szerepelt "az a dátum", amikor "befejezte az olvasást", valamint "az arról alkotott összefoglaló ítélete", hogy legalább az "általános benyomást bármikor fel tudja idézni".¹⁶³ Gondolatainak rögzítése azonban nem mindig sikerült, mert úgy tűnt, hogy azok ellene is irányulnak. Így a legtermékenyebb elmélkedések alkalmatlan időpontokban jöttek, hogy aztán azonnal újra eltűnjenek, mert Montaigne-nek "akár lóháton, akár az asztalnál, akár az ágyban, nem volt semmi kéznél", ami "megtarthatta volna őket".¹⁶⁴ "Olyan volt, mint az álmai: megpróbálta "emlékezetében tartani őket", de reggelre eltűntek "a feledés mélyebb sírjába", minél jobban próbált ragaszkodni hozzájuk.¹⁶⁵ És így nem maradt neki "más, mint egy múltó árnykép az emlékezetében", ami éppen elég világos volt.

159 Noble hasonlóan érvel, és különböző eseteket idéz, amelyekben embereket az online elérhető információk alapján diszkrimináltak, lásd Noble (2018), 121-133. o.

160 További részletekért lásd Weismantel (2017) és Gstrein (2016). 161Vö. még Assmann (2016), 197-198. o.

162 Montaigne (1998), p. 209.

163 Ibid.

164 Ibid., 438. o.

165 Ibid.

"az eltűntek gyötrelmes és gyötrelmes felkutatására készítette. Hiába".¹⁶⁶

Montaigne emlékezetének gyengesége közvetve arra az igényre utal, hogy a tudást sajátos módon archiváljuk, és megtalálhatóvá tegyük. Montaigne I küzdött ezzel az állítással, és fennállt a veszélye, hogy elveszíti a csatát. A tudás keresését gyötrelmesnek és fásasztónak érezték. Montaigne már régen nem volt "úr a saját házában", hanem a saját kognitív

"Kudarcok". Az emlékezet mint ellenálló gyakorlat gyengeségének magyarázatához szeretném Montaigne elmékedéseit Sigmund Freud elméleteivel összekapcsolni.¹⁶⁷ Itt azonban nem arról lesz szó, hogy gne pszichoanalitikusan olvasható. Inkább egy hasonló problémakonstellációra utal.

A mindennapi élet pszichopatológiájában Freud részletesen foglalkozott a A "hibák", mint például a felejtés, az ígéretés, a tévedés, a babona és a tévedés. Szerinte a "leggyakoribb hibánk" a "nevek átmeneti elfelejtése".¹⁶⁸ Freud ezeket az állítólagos "hibákat" a "*pszichikai material*", amelyet "*kiszorítottak a tudatból, de nem fosztottak meg minden kifejezési képességétől*".¹⁶⁹ Ily módon az olyan kiesések, mint a nyelvbtlások vagy hibák olyan tapasztalatokra, félelmekre, aggodalmakra, traumákra és vágyakra utalnának, amelyek túlságosan is általában robbanékonyak és fontosak, de bizonyos okokból háttérbe szorulnak és elhallgatják őket. A következő elemzés szempontjából tanulságos megfigyelni, hogy Freud elméleteiben, Montaigne-hez hasonlóan, a tudásszervezés feltételezett diszfunkcióinak átalakítására tett kísérletet.

166 Ibid.

167 Vö. különösen Freud (1929).

168 Freud (1929), 49. o. Illetve az *Essais-ban van* egy passzus, amely szerint Montaigne kénytelen volt "szolgáit foglalkozásuk vagy otthonuk nevéen szólítani", mert rendkívül nehéznek találta, hogy "megjegyezze a rendes nevüket" (Montaigne (1998), S. 323). Az emlékezet hiányosságaival való igenlő foglalkozás szintén megtalálható különböző kontextusokban. Például egy Claude Lévi-Strauss-szal készült önéletrajzi interjúban, amelyben bevallja: "Van egy pusztító, egy önpusztító emlékem. Magán- és szakmai életem elemeit a körülményeknek megfelelően elfojtom." Később pedig: "Csak a pillanatnyi munka számít. [...] Úgy mentem meg magam [...], hogy jegyzetgyűjteményeket készíték: egy kicsit mindenből, véletlenül felmerülő gondolatokból, olvasmányösszefoglalókból, művek hivatkozásából, idézetekből..." in: Lévi-Strauss, Claude/Eribon, Didier (1989): *Das Nahe und das Ferne. Önéletrajz beszélgetésekben*. Frankfurt a.M.: Fischer, 7-8. o. Köszönöm Friedrich Balcken ezt az utalást és a pozitív biztatást, hogy itt az emlékezet gyengeségének szenteljem magam.

169 Ibid., 312. o. (kiemelés az eredetiben). Ez már a könyv utolsó mondata. A könyv során Freud megpróbálta feltárni, hogy milyen okok rejtőzhetnek a kudarcok mögött, és hogyan működnek az elfojtás és a kötődés mechanizmusai.

értelmezni.¹⁷⁰ A korábban hibásnak ítélt keresőmotor - ebben az esetben az emberi emlékezet - ebből a szempontból összetettebbnek és heterogénebbnek tűnik, mint azt általában feltételezik. A "hibák" ellenálló reakciók formájában mutatkoznak meg. Ezek egy olyan elfojtott tudás jelei, amelyet még nem "fosztottak meg minden kifejezési képességétől". Montaigne emlékezetének gyengesége ugyanígy értelmezhető.

Ahogy Freud számos esettanulmányában beszámolt a kudarcokról, Montaigne emlékezetének gyengesége kezdetben kellemetlen helyzeteket teremtett, amelyekben az alany cselekvőképessége és önrendelkezési képessége megkérdőjeleződött. Montaigne egoja egyszerűen "annyira verhetetlen" volt a "felejtésben", hogy "saját írásai és másolatai" nem álltak rendelkezésére. akciókat" megszüntették, "mint minden más".¹⁷¹ A mindennapi életben is az ő a feledékenység észrevehetővé vált: Többször előfordult vele, hogy már nem tudta, hová "rejtette el a pénztárcáját", mert mindig ügyelt arra, hogy "soha többé ne találja meg", amit különösen jól elzárt.¹⁷² Az ő hibái okozták egyre inkább aggasztotta, mert tudta, hogy az emlékezet nemcsak "a tudás edénye és tartálya", hanem az emberi személyiség helye is.¹⁷³ Attól félt, hogy "kudarca, ha teljes, megfosztja a lelket és a szellemet minden megfosztaná a funkciókat":

*Bizonyos, hogy nemcsak a filozófiának, hanem az élet minden gyakorlatának és minden művészetnek az emlékezetben van a helye. Az enyém lyukas, mint egy szita: soha semmi nem volt benne, ami benne maradt.*¹⁷⁴

Bár Montaigne, ahogy Aleida Assmann írja, a "felejtés korai szószólójaként" olvasható,¹⁷⁵ nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy azt is világossá tette, hogy az emlékezés elengedhetetlen a túléléshez. A színpadra állított én az emlékezetétől függött. És mivel ez folyamatosan kudarcot vallott, külső technikákra volt szükség az információk tárolásához, rendszerezéséhez és visszakereséséhez. Montaigne a modern keresőmotoroktól függött.

Az összehasonlítás a webes keresőmotorokról jelenleg folyó vitákkal nyilvánvalónak tűnik. Mert ott is gyakran a függőség a kritika kiindulópontja. Theo Röhle hangsúlyozza, hogy "a kényelmes teljes szöveges keresés [...] nélkül aligha lehetséges az információhoz való hozzáférés" az interneten.

170 Vö. ezen a ponton Derrida elemzését az archívum gonoszságáról és a freudi pszichoanalízisről: Derrida, Jacques (1997): *Dem Archiv geschrieben. Freudi benyomás*. Berlin: Brinkmann & Bose.

171 Montaigne (1998), p. 324.

172 Ibid.

173 Ibid.

174 Ibid. (Kiemelés az eredetiben.)

Assmann175 (2016), p. 15.

ße.¹⁷⁶ David Gugerli úgy véli, hogy a Google már régóta "meghatározza a mindennapi élet rutinjait".¹⁷⁷ Birgit Stark pedig azt írja, hogy a tudással való bánásmódunk "drámaian megváltozott" ennek a függőségnek az eredményeképpen, és hogy "'guglizás' globális kulturális technológiává nőtte ki magát", amely képes meghatározni, hogy "milyen információ található a neten és milyen nem".¹⁷⁸

Emellett a digitális keresőmotorok egyre inkább felelősek a keresők életének irányításáért. A krónikák a korábbi keresési kérelmekre, az elfogyasztott ajánlatokra és a lefolytatott beszélgetésekre utalnak. Digitális naptárak készülnek, háztartási gépek programozódnak, és vásárlások történnek. A felügyelet, az ellenőrzés és a manipuláció veszélyei mindenütt jelen vannak, de általában hallgatólagosan elfogadják őket. Ezekre a segédeszközökre egyszerűen túl nagy szükség van ahhoz, hogy a felhasználók folyamatosan aggódjanak a mellékhatásaik miatt.

Montaigne hasonlót tapasztalt a században16.. Ő is tisztában volt azzal, hogy a tudás kezelésében külső segítségre és megbízható keresőmotorokra van utalva. Mert gyakran kellett kezdenie "átkelve az udvaron [...] megkér egy másikat", hogy "tartson valamit észben" számára.¹⁷⁹ A szolgáltól való függés különösen szembeűnő, amikor Montaigne beszámol apja háztartásának vezetéséről:

Az egyik intéző feladata az volt, hogy az aktuális ügyeket, például a kisebb számlákat, a kifizetéseket és a vásárlásokat feljegyezze [...], míg az egyik embere, aki titkárként szolgált, azzal volt megbízva, hogy naplóba írjon minden említésre méltó eseményt és napról napra a családtörténet szempontjából fontos dolgokat, amelyeket később, amikor az idő kezdi kitörölni az emléküket, rendkívül szórakoztató olvasmánynak kell lennie - és ráadásul gyakran nagyon hasznosnak, hogy kisegítsen minket a kínos helyzetekből [...].¹⁸⁰

A Montaigne-ház krónikájának elkészítéséhez egy olyan elosztott ügynöki rendszerre volt szükség, amelyben a tudást összegyűjtötték, lejegyezték és archiválták. Montaigne apja ezt a feladatot szolgálaira bízta, akik rögzítették a tudást, és felfedezhetővé tették azt.

---

176 Röhle (2010), p. 11.

177 Gugerli (2009), p. 9.

178 Stark (2014), p. 1.

179 Montaigne (1998), p. 323.

180 Ennek a külső emlékezetnek a segítségével a következő kérdésekre kell tudni válaszolni: "Mikor kezdődött ez vagy az? Mikor készült el? Mely uralkodók látogattak el hozzánk kíséretükkel? Mennyi ideig maradtak? Utazásaink és távolléteink, esküvők és halálesetek, jó vagy rossz hírek kézhezvétele, a legfontosabb szolgák változása és még sok más ilyen dolog" (ibid.).

Markus Krajewski megjegyzi, hogy a szolgálknak óriási, gyakran alábecsült jelentőségük van, mint emberi keresőgépeknek, amelyek "információt gyűjtenek és figyelnek, [...] megszerezik és feldolgozzák, végül pedig célzottan terjesztik vagy terjesztik".¹⁸¹ A digitális keresőmotorokhoz hasonlóan a szolgálk is ambivalens közvetítői pozícióban vannak, és "csendes és diszkrét módon" mindig olyan helyzetben vannak, hogy "észrevétlenül megfigyelhetik, elemezhetik és szükség esetén tovább hasznosíthatják mások beszélgetéseit és helyzeit".¹⁸²

Az autonóm keresőmotorokban mindig benne rejlik a megfigyelés veszélye. Manapság azonban gyakran nem emberi szolgálk, hanem technikai asszisztensek, például "Siri" vagy "Alexa" gyűjtik az adatokat és kapcsolják össze az információkat.¹⁸³ Mindenkinek, aki ilyen szolgáltatásokat vesz igénybe, tartania kell attól, hogy az adatokat továbbítják és elemzik.¹⁸⁴ Azok, akik el akarják kerülni ezt a veszélyt, jól teszik, ha tartózkodnak a használatuktól. Akárcsak egykor Montaigne, aki kijelentette, hogy "semmiképpen sem képes utánozni" és folytatni apja háztartásvezetését.¹⁸⁵

Az ilyen segítség elutasítása azonban olyan következményekkel járhat, amelyek messze túlmutatnak a saját érdekeken. Amikor Montaigne először foglalkozik a gyenge emlékezetével egy, a hazugokkal foglalkozó esszéjében, asszociációként a következő közmondással szolgál: "Jó okkal mondják, hogy aki nem bízhat teljesen az emlékezetében, az óvakodjon a hazugságtól".¹⁸⁶ Bár Montaigne világossá tette, hogy ez a tulajdonság teljesen idegen tőle, és hogy különbség van azok között, akik "szándékosan csalnak", és azok között, akik szándék nélkül "hazudnak",¹⁸⁷ nem kerülhette el, hogy ne csak a hazugság bűnével, hanem a gyenge emlékezet etikai dimenziójával is foglalkozzon. Ez ugyanis nemcsak leleplezheti a hazugot, hanem a hazugsághoz hasonlóan társadalmi szégyenfoltként is felfogható.

Így Montaigne, vagy inkább színpadias énje, sajnálta, hogy a francia nyelvhasználatban a memóriaproblémákat az elme hiányosságaként emlegetik. "Természetes hibái" mellé még az a tény is társult, hogy amikor az emberek

---

181 Krajewski (2012), 156. o. További részletekért lásd még Krajewski (2010). 182Krajewski (2012), pp. 161.

183 Azt, hogy jelenleg hogyan hirdetik ezeket a digitális asszisztenseket, a következő részben vizsgáljuk meg: Hennig, Martin/Hauptmann, Kilian (2019): Alexa, optimalizálj engem! A digitális asszisztencia-rendszerek mesterséges intelligencia fikciói a reklámban. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2/2019, Heft21, pp. 86-94.

184 Arról a kérdésről, hogy ezekben az összefüggésekben az ember "uralja" a technológiát, vagy a technológia "uralja" az embert, lásd Krajewski (2010), 555-567. oldal.

185 Montaigne (1998), 119. o. Montaigne azonban ezen a ponton nem indokolja ezt, ehelyett megjegyzi: "Milyen bolond vagyok, hogy nem vettem észre" (ibid.).

186 23.A teljes esszét lásd: ibid, 20-24. o. A teljes esszét lásd: ibid, 20-24. o.

187 Ibid.

szokták mondani, hogy "az embernek nincs esze", "nincs emlékezete" - "és amikor panaszkodom az enyém gyengeségére, szemrehányóan és hitetlenkedve rázzák a fejüket: mintha őrülnék nyilvánítanám magam. Nem látnak különbséget a memória és az intelligencia között. Szóval én vagyok a hülye".¹⁸⁸ A társadalmi megbélyegzés még tovább terjedt, mert a mások gondjainak elfelejtése "érzeshidegségnek" számított - és ezáltal

"természetes hiányosságból", "az elme hibájából".¹⁸⁹ Az emlékezet gyengesége erkölcsi dimenziót kapott: a jellem gyengeségévé vált. És végzetes következményekkel a társadalmi érintkezésre nézve: "Elfelejtette ezt a kérést", mondja az ember, "és azt az ígéretet".¹⁹⁰ Bár Montaigne nem tartotta igazságosnak, a bélyeg mégis megmaradt: "Nyomorúságomat vegyék magukra anélkül, hogy valamiféle rosszindulatot csinálnának belőle - ráadásul olyan rosszindulatot, amely teljesen idegen a természetemtől!"¹⁹¹

Montaigne emlékezetének gyengesége azzal fenyegette, hogy több minőségében - íróként, barátként, családfőként, Bordeaux polgármestereként - "cserbenhagyja". Úgy jellemezte magát, mint polgár, háztartásbeli és felelős pozícióban lévő politikus, akitől egyszerűen elvárták, hogy konkrét eszközökkel rendelkezzen az információkezeléshez. Éppen ezért volt olyan robbanásszerű az emlékezetkárosodása, és attól kellett tartania, hogy negatív módon "hírnévre és hírnévre tesz szert".¹⁹²

Dolgozatom szerint ez az etikai szemrehányás kitaróan jelen van Montaigne-nak a tudás szervezéséről szóló reflexióiban. Montaigne tudára adta, hogy jobban meg kell fegyelmeznie magát, hogy memóriatechnikákat kell elsajátítania, hogy segítségre kell támaszkodnia. A lényeg azonban nem az volt, hogy nem *tudta* teljesíteni ezeket az igényeket, hanem az, hogy nem is *akarta* teljesíteni őket. Montaigne ellenállt a tudásszervezési technikáknak. Ellenállt a ráerőltetett korlátozásoknak, és ezzel a modern keresőmotorok ellenfelévé vált.

Montaigne már korai, *A hazugokról* című esszéjében nem utolsósorban a gyenge emlékezet elképzelhető előnyeiről beszélt. Időnként "vigasztalás" jelentett számára, hogy el tudta felejtetni az "elszenvedett sérelmeket", vagy hogy "a helyek és könyvek, amelyek kimentek a fejből [...] mindig az emlékezet frissességével emlékezett".

teljesen új" mosoly.¹⁹³ És még tovább ment, amikor kijelentette,

188 Ibid., p. 20.

189 Ibid.

190 Ibid.

191 Ibid. Montaigne tapasztalatai állítólag azt mutatták, hogy "a kiváló emlékezethez gyakran gyenge ítélőképesség társul", és semmiben sem volt olyan jó, "mint jó barátoknak lenni" (ibid.).

192 Ibid.

193 Ibid., p. 23.

an
 hogy emlékezetének hiánya megakadályozza, hogy egy sokkal rosszabb rossznak
 essen áldozatul: "nevezetesen a becsvágynak; mert a rossz emlékezet
 elviselhetetlen hátrányt jelent mindenkinek, aki a világ dolgait magára vállalja".
 194 Montaigne itt közvetve kijelentette, hogy a nagyobb projektek
 megvalósításához hatékony információkezelésre van szükség, és egyúttal
 megjelölte, hogy éppen emiatt alkalmatlan az ilyen jellegű tevékenységre.
 Pozitívan értékelté ezt a helyzetet, megerősítve döntését, hogy visszavonul a
 társadalmi élettől.

Montaigne gyenge memóriája a központi megfigyelés szerint beleillett az
Essais kritikai alapállásába. A következő idézet ezt sajátos módon szemlélteti:

Bizonyára én is könnyen engednék a kísértésnek, hogy elmém és ítélőképességem
 tétlenül sodródjon mások nyomában (mint ahogy az egész világ teszi, anélkül,
 hogy saját erejét stimulálná), ha az idegen eszmék és vélemények a jó
 emlékezetnek köszönhetően mindig jelen lennének számomra.¹⁹⁵

Itt, szinte ironikus módon, az emlékezet hiányát az egyéni gondolkodás
 motorjának nyilvánítják. Éppen azért, mert Montaigne nem tudott (vagy nem
 akart) emlékezni semmire, kénytelen volt saját gondolatait kitalálni.

Érvelésemmel azt szeretném világossá tenni, hogy Montaigne nem
 egyszerűen csak kacérkodott emlékezetének gyengeségével, hanem "kudarcként"
 állította be, hogy kipróbálja kora tudásszervezésének kritikai megközelítését.
 Montaigne harcolt függetlenségéért és formabontó önrendelkezéséért - de mindig
 annak tudatában, hogy ez a harc saját függőségének felismerését feltételezi. Ő
 nem csak

az egyik első értelmiségi, "aki büszke volt rossz emlékezetére".¹⁹⁶

Inkább megerősítette és tükrözte az információk keresésének és megtalálásának
 ösztetett ambivalenciáit, és így ma is gondolkodásra készítet bennünket.
 Montaigne emlékezetének gyengesége tehát semmiképpen *sem* marginális témája
 az *Essaisnak*. Ugyanis alapvető problémákat tárgyalt vele, amelyeket esszéisztikus
 írói munkásságának magjává nyilvánított. A magánszférába való visszavonulás
 vágya, a szabad és független gondolkodás kifejezett vágya egyszerűen nem volt
 összeegyeztethető a tudásszervezés feltételeivel. A modern információkeresés és -
 keresés ugyanis *nem* magánügy. Montaigne-nek nem kellett szembesülnie a
 webes kereséssel ahhoz, hogy megértse ezt az összefüggést. A privát szféra
 eszméje ellentétben áll a modern

---

194 Ibid., 20. o.

195 Ibid.

196 Butzer (2001), p. 27.

Tudásszervezés: A keresési segédletektől való függés szinte lehetetlenné teszi az egyes alanyok számára, hogy "kikapcsolódjanak", hogy teljesen kiszabaduljanak.¹⁹⁷

Ennek eredményeképpen a saját és az idegen általában elválaszthatatlanul összefonódik. Mindenekelőtt az emlékezés és a felejtés műveleteiben keverednek egymással. Az információk tárolásának, feldolgozásának és visszakeresésének módját tekintve ugyanis általában teljesen megkülönböztethetetlen, hogy melyik tudás kihez tartozik. Ha pedig nem világos, hogy mik a saját gondolatok, akkor a magánélet fogalma is törékennyé válik - ami súlyos következményekkel jár az egyén ítélőképességére és önrendelkezésére nézve. Sem a kastély tornya - a sok idegen könyvvel -, sem a saját fej - a sok idegen gondolattal - nem volt biztonságos menedék a montaigne-i én számára. Mert mindent beszennyeztek a tudás szervezésének műveletei. A "katasztrófa" már akkor bekövetkezett, amikor Montaigne a könyveket lapozgatta. Mert ami megmaradt belőle, azt már nem "idegen tulajdonnak" ismerte el, hanem egyszerűen "gondolatoknak és eszméknek", amelyeket "elméje magába szívott". és így saját magának használta fel".¹⁹⁸ A "szerző, a hely, a szövegezés és a Az "egyéb részleteket" viszont gyakran azonnal elfelejtette.¹⁹⁹ Helyzete nem ismert kiutat: Az ő egója mindig is egy idegen által meghatározott egó volt, amelyet egy információs hálózatban lehetett irányítani, manipulálni és megtalálni.

A Montaigne által előszavában oly nyomatékosan hangsúlyozott privát cél tehát elkerülhetetlenül elmaradt; a saját gondolkodás biztonságos visszavonulása elérhetetlen eszmény maradt.²⁰⁰ Az *Essais-t* azonban nem szabad a "kudarcc" elbeszéléseként értelmezni. Inkább elősegítik a saját függőségekre való reflektálást, kipróbálják a külső meghatározottság kezelésének módját, és a kudarcokat ellenálló gyakorlatokként értelmezik. Ezzel megerősítik, hogy érdemes küzdeni egy nyitottabb, függetlenebb gondolkodásmóddért, hogy ne irányítsanak annyira a külső emlékek és a megtalálás technikái.

6.5 Szövegek keresése

Ez a fejezet azt vizsgálta, hogy Michel de Montaigne milyen mértékben kerülte ki és utasította vissza a bevett tudásszervezést *Essais-ban*, és hogy ezáltal hogyan vált a modern keresőmotorok korai kritikusává. A címre.

197 Vö. további megfontolásokat Stäheli, Urs (2013): Entnetz Euch! Az elszakítottság gyakorlata és esztétikája. In: *Mittelweg* 36, 4/2013, pp. 3-28.

198 Montaigne (1998), p. 324.

199 Ibid.

200 Az "Olvasóhoz" című előszóhoz lásd: *ibid.*, p. 5.

Végül az *Essais-t* mint nyomtatott szöveget vizsgáljuk meg. Maga Montaigne azt az utasítást hagyta olvasóinak, hogy ne annyira az anyagra figyeljenek, "hanem a formára, amelyben visszaadom".²⁰¹ És ez a forma nem utolsósorban magát a nyomtatott könyvet is magában foglalja, amely itt különösen érdekes, mint "kora újkori keresőmotor".

Ez a nézőpont felveti azt a kérdést, hogy hogyan kell olvasni az *Essais-t*, és hogy ezt az olvasatot mennyiben határozta meg a szövegbeli elrendezés. "Aligha szisztematikusan, nem lineárisan A-tól Z-ig" - így válaszol erre a kérdésre Hans Peter Balmer.²⁰² De hogyan másképp? Határozottan rendszertelen és kiszámíthatatlan? Ahhoz, hogy félig-meddig megbízható választ kapjunk, érdemes megnézni az eredeti kiadást abból az évből, amikor 1588, először jelent meg mindhárom könyv. Maga Montaigne még mindig lektorálta őket, és - már egy új kiadásra való tekintettel - haláláig kézzel jegyzeteket és javításokat tett hozzá.²⁰³ Milyen hozzáfértést kínált ez a nyomtatott könyv az olvasóknak? Hogyan tették kereshetővé a szöveget? És mennyiben tükröződött ebben a tervezetben Montaigne kritikája a tudás szervezésével kapcsolatban?

Thomas Corns nyomán azzal érveltek, hogy a nyomtatott könyv "kora újkori keresőmotor" tekinthető.²⁰⁴ Az *Essais* első francia nyelvű kiadásának az évből származó kiadása megerősíti 1588 ezt a tézist.²⁰⁵ Meglepően modern megjelenésű könyv: mintegy ezer oldalas kiadás, amely egy díszesen megtervezett címlappal kezdődik, amelyet egy egyoldalas előszó, egy négyoldalas tartalomjegyzék és végül Montaigne százhat számozott esszéje követ. A könyv több felosztást követ, amelyek végigkövethetők a tartalmán. Három részből áll, sorrendben ötvenhét, harminchét és tizenhárom fejezetből. Ezenfelül minden kétoldalas terjedelemnek van egy közös oldalszáma, amely arab betűkkel van nyomtatva minden oldal jobb felső részén. A kétoldalas terjedelem felső margóján a bal oldalon többször is az egész mű címe szerepel.

---

201 Ibid., p. 201.

202 Balmer (2016), p. 11.

203 Montaigne, Michel de (1588): *Essais de Michel seigneur de Montaigne*. Cinquiesme edition, augmentée d'un troisieme livre et de six cens additions aux deux premiers. Párizs: Chez Abel L'Angelier, au premier pillier de la grand Salle du Palais. Avec privilege du Roy. A Montaigne kézírásával javított példány, az úgynevezett *Exemplaire de Bordeaux*, szkennelve megtalálható az interneten: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11718168/f2.item.r=of> 12.06.2021. Ez képezi a mai *Essais* alapját. Az 1595-ös, posztumusz megjelent új kiadás elavultnak tekinthető, mivel sok tekintetben eltért Montaigne saját javításaitól (vö. még Balmer (2016), 12-13. o.).

204 Vö. Corns (2000), 95f. o.

205 Vö. a következőkben Montaigne (1588).

és jobbra a megfelelő nyitott részhez. Minden egyes esszé a dőlt betűs címmel, a fejezetszámmal és egy igényesen kialakított kezdőbetűvel kezdődik.²⁰⁶ A tartalomjegyzék úgy van elrendezve, hogy a bal oldalon egymás alatt a fejezetek számai szerepelnek, mellettük dőlt betűvel a vonatkozó címek, végül jobbra a vonatkozó oldalszámok. Röviden, a könyv egy könnyen használható kereső, amely lehetővé teszi a befogadó számára, hogy gyorsan a három rész elejére, valamint az egyes esszék elejére ugorjon.²⁰⁷

A könyv felosztása alapján az olvasóknak lehetőségük van arra, hogy Montaigne egyes szövegeit tetszőleges sorrendben olvassák. A címek már sejtetik, hogy mi várható. Például azt állítják, hogy a hazugokról, a félelemről, az imádkozásról, a korról, a könyvekről, a haragról vagy a tapasztalatokról szólnak.²⁰⁸ Olvasás közben azonban gyorsan kiderül, hogy a címek gyakran csak nagyjából jelzik a tartalmat. Mintha tematikus kiindulópontok lennének, amelyek mozgásba hozzák a szerző kósza asszociációit. Azt is mondhatjuk, hogy az egyes címek olyan keresési kérdések, amelyek kiindulópontot jelentenek, ahonnan a gondolkodás kibontakozik: Egy asszociatív utazás, egy kalandos túra, egy empatikus keresőmozgás. *Montaigne Essais-t újra* és újra így értelmezték, és talán így is kellene olvasni.²⁰⁹

Ugyanakkor azonban az Essais nyomtatásának módja azt diktálja, hogy *ne* olvassuk. Ha követjük a találati segédletek imperatívuszát, akkor az eredeti kiadásban nem az volt a szándék, hogy az adott szövegek közepén kezdődjön. Nem az volt a célja, hogy az *Essais-ban* olyan visszatérő szempontok után kutasson, mint a "tudás" vagy az "emlékezet". A szövegeket egyenként, előlről hátrafelé, "lineárisan A-tól Z-ig" kellett olvasni.²¹⁰

Az eredeti kiadás nem biztosította továbbá a Montaigne által feldolgozott források és idézetek nyomon követését.²¹¹ Ezzel kapcsolatban Montaigne még konkrét indokokat is adott: Elmagyarázta, hogy nem ismeri az eredetét a

206 Az egyes esszék számozása az *Essais* minden egyes "könyvével" (vagy részével) újrakezdődik. A számok a szövegben római számokkal, a tartalomban azonban arab számokkal szerepelnek.

207 A passzusok olvasásának történetéről (amelyben Montaigne *Essais-jai* is szerepet játszanak) lásd Maye, Harun (2019): *Blättern/Zapping. Tanulmányok a szövegek olvasásának kultúrtechnikájáról a század 18. óta*. Zürich: diaphanes.

208 Hogy csak néhány tartalmi címet említsünk. Vö. Montaigne (1998), 6-8. oldal.

209 Vö. még Balmer (2016) előadását, 11-17. o. 210 *Ibid*, 11. o.

211 Montaigne az idézeteket dőlt betűvel írta, de elitkolta eredetüket.

Montaigne azt mondta, hogy "szándékosan^{an} elrejtette" az idegen gondolatokat, mert "csapdát akart állítani azoknak a kritikusoknak, akik komolytalan elítéléseikkel mindenféle írást támadnak", amelyek "köznyelven íródtak".²¹² E kijelentés mögött mindenekelőtt egy emancipációs mozzanat rejlik, hiszen Montaigne nem csak azt vette a bátorságot, hogy franciául írjon, hanem ezzel lehetővé tette, hogy a latinul vagy görögül nem tudók is követhessék *Essais-t*. Könyvét tudatosan olyan nyelven írta, "amely mindenkit a beszélgetésbe való bekapcsolódásra invitál" - ez azonban nem vezethet ahhoz a tévhithez, hogy könyve "konceptiójában és előadásmódjában [...] is csak népi árnyalatokkal rendelkezett".²¹³ Kissé gúnyosan hozzátette, hogy szívesen hagyja másokra, hogy az idegen gondolatokat elválasszák a sajátjaitól: Minden bizonnyal örömmel fogadná, ha valaki "kellő tisztánlátással rendelkezne", hogy "kitépje belőle az idegen tollakat" - "származásuk szerint szétválogatni őket" olyasmi, amit ő maga "emlékezet hiányában soha nem tudna megtenni".²¹⁴ Montaigne itt ismét az emlékezet buktatóira és a tudásszervezés problémáira utalt: Provokatív módon keverte saját gondolatait mások gondolataival, és eltüntetete szellemi nyomait.

Végül, de nem utolsósorban Montaigne ezzel tudatta leendő olvasóival, hogy szabadon folytathatják az *Essais-t*. A kezéből adta ki a szövegét, kiengedte a tudás nagyobb kozmoszába, meghívta őket a részvételre, az együttműködésre. Az *Essais* kiadásainak története bizonyítja, hogy az olvasók elfogadták ezt a felkérést. A posztumusz kiadások gyakran tartalmaznak széljegyzeteket, lábjegyzeteket és részletes tárgymutatót. Az idézeteket egyértelművé tették, a forráshivatkozásokat beillesztették, és a kommentárok sokkal könnyebbé és rugalmasabbá tették a Montaigne-hoz való hozzáférést.²¹⁵

A 21. században már célszerű Montaigne *Essais-t* digitális formában elérhetővé tenni az interneten, komplex adatbázisban feldolgozni és számos szempont szerint kereshetővé tenni. Az eredeti francia szöveggel Montaigne kibővített utolsó kiadása alapján

212 Montaigne (1998), 201. o. Lásd még Starobinski (1986), 173-174. o.

Montaigne 213(1998), 201. o. Lásd még Starobinski (1986), 173-174. o. 201.

214 Ibid., p. 202.

215 Az *Essais* kiadásainak történetébe betekintést nyerhetünk az interneten: <https://montaignestu.dies.uchicago.edu/h/lib/montaigne/essais/1580.shtml>, 2021.06.12. A különböző francia kiadások a következő címen érhetőek el: <https://gallica.bnf.fr/>, 2021.06.12. Példaként érdemes utalni J. D. Tietz első teljes német fordítására is (1753/1754).D. Tietz (1753/1754), amely - Stilett fordításával ellentétben - számos lábjegyzetet és regisztert tartalmaz: Montaigne, Michel de (1992): *Essais (Versuche) nebst des Verfassers Leben nach der Ausgabe von Pierre Coste ins Deutsche übersetzt von Johann Daniel Tietz*. Három részből áll. Új kiadás. Zürich: Diogenes.

Bodeaux-ban már megtette. Ez ingyenesen hozzáférhető a Chicagói Egyetemen kifejlesztett "PhiloLogic" nevű keresőszoftveren keresztül.²¹⁶

Ugyanakkor az ellenkező irányú tendencia is megfigyelhető. Nekem magamnak Hans Stilett 1998-ban megjelent német fordítását adtam ki, amely szándékosan az 1588-as francia kiadást utánozza, és következésképpen lábjegyzeteket, forrásokat, margináliákat és tárgymutatót sem tartalmaz. Az utószóban Stilett megerősíti ezt a döntést azzal, hogy elmagyarázza, hogy "az *Essais-t A-tól Z-ig* [...] *teljesen befejezetlenül*" fordította le, hogy "tisztá Montaigne-ként" tegye hozzáférhetővé.

készítsd el.²¹⁷ Az eredmény egy nagy formátumú, nehéz,

kék könyv, arany felirattal a borítón. Ez egy gyönyörű könyv. De nem praktikus a munka. Tudományos célokra szinte alkalmatlan, mert egyszerűen nem jó keresőmotor.

Ehelyett e szám elrendezése arra invitálja Önt, hogy üljön le...

- a könyv másképp aligha tartható - nyugodtan belefeledkezni Montaigne gondolati útjaiba, és követni szövegeit. Ez egy szinte elavult, visszahúzódó, koncentrált és lineáris olvasat, amelyet "tisztá Montaigne"-ként árulnak. Az *Essais* egy sajátos olvasatát hangsúlyozza, amely háttérbe szorítja a tudás szerveződésére vonatkozó kritikai reflexiót.

Látszólag ezzel az olvasattal összhangban Günter Butzer azzal fejezi be Montaigne elemzését, hogy egy meditáló szerzeteshez hasonlítja őt. Végül is elsősorban a saját magával való törődés vezérelte, és gondolati útja "a könyvek teréből a lélek terébe, az elme teréből az elme terébe vezetett.

Belső térből belső térbe".²¹⁸ A meditáció fogalma, amely önmagában

A "meditáció" kifejezést, amelyet Descartes még kiemelkedően használt, a következő fejezetben részletesebben is megvizsgáljuk, de ott valójában egy meditáló szerzetes, nevezetesen a 12. századi Szent Viktor Hugóról van szó. Montaigne-t illetően azonban szeretném még egyszer hangsúlyozni azt a nézőpontot, hogy számára az egyéni meditációba való visszavonulás már nem volt lehetséges, és hogy pontosan ezt a körülményt tükrözte. Azt állítom, hogy ez a beismerés az esszéisztikus projekt kiindulópontja, és arra kényszerítette Montaigne-t, hogy elgondolkodjon a tudás modern szerveződésével járó ambivalenciákon. Az a tény, hogy Montaigne nem sokkal halála előtt írta az *Essais-t*.

216 Vö. <https://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/montaigne/> a következő címen 12.06.2021.

217 Stilett, Hans (1998): Ismét: Az olvasóhoz. In: Montaigne (1998), pp. 569-571, itt pp. 569.

218 Butzer (2001), 30-31. o. Az önmagunkról való írásról lásd: Foucault, Michel (2012): Über sich selbst schreiben. In: Zanetti, Sandro (szerk.): *Schreiben als Kulturtechnik. Alapvető szövegek*. Berlin: Suhrkamp, pp. 49-66. Hogy Montaigne *Essais-ja* hogyan olvasható Foucault éntechológiáiból kiindulva, azt tárgyalja a: Rieger, Markus (1997): *A létezés esztétikája? Michel Foucault "Az éntechológiáinak" Michel de Montaigne "Essais" című műve alapján történő értelmezése*. Münster et al: Waxmann.

Az a tény, hogy ma is a legkülönbözőbb változatokban jelennek meg, értelmezik és kommentálják őket, rámutat erre az elmélkedésre, és szemlélteti annak eredménytelenségét.

Következésképpen az *Essais*nak nincs egyetlen olvasata. És nincs olyan olvasat sem, amely hosszú távon Montaigne értelmében lett volna. Az *Essais* mind tartalmában, mind formájában mindig önreflexív volt. Mindig ellentmondásban voltak önmagukkal, soha nem tekintették őket befejezettnek és teljesnek. Nincs olyan, hogy "tiszta Montaigne". Montaigne érvei inkább a különbségekről szólnak, amelyek minden nap új konfliktusokat idéznek elő, az ellenállásokról, amelyeket nem lehet megszüntetni, az ambivalenciákról, amelyeket soha nem lehet egyoldalúan feloldani.

feloldható.²¹⁹ Az ismeretek keresése, megtalálása és rendszerezése a-bonyolult problémák, amelyek nem teszik lehetővé az egyszerű megoldásokat. Ennek fényében az *Essais*-t nem úgy kell felfogni, mint egy befejezett szöveget, hanem mint egy folyamatban lévő és kollektív projektet. Mint ilyenek, arra hívnak minket, hogy az adott körülmények között újra és újra szembesüljünk ezekkel a problémákkal.

---

219 Így Montaigne *Essais*ának második könyve bizonyára nem véletlenül végződik ezzel a kijelentéssel:

"A világon soha nem volt két egyenlő vélemény - éppúgy, mint két egyenlő hajsza vagy mag. Semmiben sem egyezik jobban minden, mint az egyenlőtlenységben" (Montaigne (1998), 390. o.).

7. Olvasás és meditáció a század12.ban

7.1 Megváltást keresve Szent Viktor Hugóval

A kolostor falainak védelmében Szent Viktor Hugó (1097-1141 körül) több mint két évtizeden át imádkozott, olvasott, írt és elmélkedett.¹ Pergamenre írt és nehézkes kódexekben összefoglalt írásokból kiindulva kereste a tudást és az Istenhez való közelséget.² Amikor februárban 1141-rövid, de súlyos betegség után meghalt, a párizsi Szent Viktor kolostorban nagy volt a részvét, mert Hugót "egy hagyományokhoz kötöttebb és kevésbé spekulatív teológia képviselőjeként" csodálták, és "spirituális teológusnak" tartották.

"különleges mértékben megbízhatónak és vitathatatlannak".³ Nagy hírnevét nem utolsósorban számos írásának köszönhette, amelyeket már akkoriban is a kanonikus Augustinuséval hasonlítottak össze.⁴ Számos példányban terjesztették Európa-szerte, és máig őrzik emlékét.⁵

Hugó szerzetes elzárt szerzetesi életét teljes egészében tanulmányainak szentelte, és azt állíthatta magáról, hogy "soha semmit sem becsült alá, ami a műveltséghez tartozik".⁶ Ugyanakkor mindig igyekezett "tervszerűen" eljárni.⁷ Egyik gondja az volt, hogy a korabeli tudását saját maga és a

---

1 Hugo életének részletes tárgyalása megtalálható Ehlers, Joa- chim (1973): *Hugo von St. Viktor. Tanulmányok a történelmi gondolkodásról és a történetírásról a 12. Század.* Wiesbaden: Steiner, pp. 27-50. Feltételezhető, hogy Hugo eredetileg Szászországból származott. Elvonult szerzetesi életéből alig maradt fenn néhány esemény.

2 Vö. Illich (1991) értelmezését, különösen az 55-66. oldalon.

3 Offergeld, Thilo (1997): Bevezetés. In: Hugo, 7-102. o., itt 38. o. Hugo haláláról vö. ibid. 53-37. o., valamint Ehlers (1973), 49-50. o.

4 Vö. Offergeld (1997), p. 38.

5 Hugo műveinek továbbadásának történetéről lásd még Goy, Rudolf (1976): *Die Überlieferung der Werke Hugos von St. Viktor. Hozzájárulás a középkori kommunikáció történetéhez.* Stuttgart: Anton Hiersemann.

6 Hugo (1997), 363. o.

7 Vö. ibid., p. 365.

hogy az utókor számára hozzáférhetővé tegye. Így született meg a 1127*Didascalicon de studio legen- di*, németül: *Das Studienbuch über das Studium des Lesens*.⁸ A korai skolasztika egyik legnagyobb hatású tudományos szövege, és figyelemre méltó áttekintést nyújt a korabeli tudás kánonjáról.⁹ Hugo azonban központi problémával szembesült, amikor arra vállalkozott, hogy a világ ismereteit szövegbe foglalja, és útmutatást adjon a helyes olvasáshoz és tanuláshoz. Számára kétféle tudás létezett, amelyek mindegyike másfajta befogadást és rendet igényelt: a világi és az isteni tanítások. Hugo tanulmánykötetében mindkettőnek igyekezett igazságot tenni, ezért két részre osztotta: "Az első részben a tudományok olvasóját, a második részben a szent írások olvasóját oktatja".¹⁰

Ez a tematikus felosztás a tudás története szempontjából központi jelentőségű, mivel a középkori gondolkodás Hugo életében a felfordulás időszakát élte.¹¹ Hugo maga is olyan szerzetesi tanításokat tanult, amelyeket a keresztény apácák és szerzetesek évszázadokon keresztül adtak tovább. Ezeket elsősorban az isteni üzenet értelmezése érdekelte, és az üdvösséget, a megváltást keresték.¹² A teológiai hegemonia azonban a skolasztika 12. és 13. századi térnyerésével lassan elveszett. A skolasztika azokat a magas- és késő középkori gondolkodási iskolákat jelöli, amelyek racionális érvekkel igyekeztek igazolni az elméleteket, többnyire Arisztotelész ókori tanításainak megfelelően, és nem feltétlenül összhangban Isten szavaival.¹³ E feszültség alapján Szent Viktor Hugó jövedelmező főszereplővé és fontos gondolkodóvá válik munkám számára.

Eredetileg azonban nem volt szándékában ilyen messzire elmozdulni a múltba. A kora újkor információtechnológiai változásai, a nyomdaipar megteremtése és a szövegek ezzel összefüggő tömeges előállításának kezdetben olyan jelentős vágásoknak tünnek, amelyekből következtetéseket kell levonni.

---

8 Vö. *ibid.* A jelen kiadás kétnyelvű. A továbbiakban Hugo latin nyelvű írásának német fordítására hivatkozom, amelyet Thilo Offergeld szerzett be. A középkori "tanulmány" kifejezésről lásd Illich (1991), 20-22. o.: "Hiba lenne [...] azt állítani, hogy a könyv bevezetés abba, amit ma "tanulmánynak" nevezünk. Ez egy olyan tevékenységhez nyújt útmutatást, amely mára kulturálisan éppúgy elavult, mint a *causa finalis*" (*ibid.*, 22. o.).

9 Vö. Offergeld (1997), 7. és 40. o. 10 Hugo (1997), p. 109.

11 Vö. bevezetőül Offergeld (1997), 14-22. o.

12 Vö. Blumenberg (1986), 22-35. o. és Illich (1991), 55-66. o.

13 Vö. Offergeld (1997), 14-22. o. és Flasch, Kurt (2011): *Das philosophische Denken im Mittelalter. Augustinustól Machiavellig*. Második átdolgozott és bővített kiadás. Stuttgart: Reclam, pp. 86-90.

legitimálta a tudás szervezésével való történeti foglalkozást. A

A "reneszánsz számítógép" és a könyv mint "kora újkori keresőmotor" képezte a háttérét¹⁴ Michel de Montaigne Essaisának, és egyúttal kiindulópontja lehetett volna a jelenlegi

viták a webes keresésről. Az előző fejezetben bemutattuk, hogy Montaigne már a modern keresőmotorok kritikusaként olvasható. Ugyanakkor azt is szóba hozták, hogy az *Essais-ban*, a vágy a magánvisszavonulás és a meditáció egyidejűleg

tárgyaltak.¹⁵ Ez utóbbi vezetett el engem ahhoz a kérdéshez, hogy milyen szerepet játszanak ma ezek a

a tudásszervezés problémáiban milyen inkább spirituális hatású szempontok játszanak szerepet, és ezek milyen történelmi konfliktusokra utalnak. A válaszok megtalálásához vissza kellett menni egy korábbi korba. Így érkeztem meg Hugo *Didascaliconjába*.

Thilo Offergeld Hugo művéhez írt bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a művet mennyire erősen befolyásolta az akkoriban végbement gondolkodásbeli változás. A "szerzetesi kontempláció és a világot átformáló tudásvágy közötti feszültség" "az ellentmondások megkötését vagy talán inkább nyitva tartását" feltételezi, mivel ez "valószínűleg csak a 12. század elejének sajátos történelmi helyzetében volt így lehetséges".

században lehetséges volt".¹⁶ Offergeld még Hugóra is úgy hivatkozik, mint az utolsó középkori

Olyan gondolkodó volt, "akinek legalábbis bizonyos mértékig sikerült áthidalnia a kolostori kolostor és a tudomány világa közötti szakadékot".¹⁷ Hugo kettőssége Az isteni és világi tanításokban végzett munka "a régi és az új tudás, a hagyományos vallásos nevelés és az új, racionális tudomány problematikusságát viszonyát képviseli".¹⁸

Didascalicon Hugót leginkább az olvasás és a meditáció érdekelte.¹⁹ A Hugo tudományos és vallásos gondolkodása közötti szakadék e két fogalomhoz köthető

készüljön.²⁰ Itt azonban két másik műveletre helyezzük a hangsúlyt -

a keresésről és a megtalálásról. Bár ezek a *Didascalicon* belüli kifejezések meglehetősen alárendelt szerepet játszanak, nem kevésbé árulkodóak. A következő elemzésben az a tézis fogalmazódik meg, hogy a szerzetesi és skolasztikus irányzatok közötti eltérés abban is tükröződött, ahogy Hugo a keresés és a megtalálás fogalmát használta. Ez

14 A fogalmakkal kapcsolatban lásd Rhodes/Sawday (2000) és Corns (2000), valamint a dolgozat hatodik fejezetének megfontolásait.

15 Vö. Montaigne (1998) és Butzer (2001). 16 Offergeld (1997), p. 33.

17 Ibid., p. 100.

18 Ibid., p. 59.

19 Vö. Hugo (1997), különösen a következő p. 107.

210 Aki keresi, megtalálhatja

20 Lásd még: Offergeld (1997), 72-77. o.

Feltételezzük, hogy a "skolasztikusabb" felhasználások filológiai műveletek sokaságát rejtik magukban, amelyek Hugo kora óta óriási hatást gyakoroltak a tudás szervezésére.²¹ A "szerzetesi" értelmezések viszont inkább a meditatív szemlélődésre utalnak. Feltételezhető azonban, hogy ez az értelmezés a digitális keresőmotorok mai korában is erőteljes maradt.

Mielőtt Hugo *Didascaliconját* elemeznénk, a következő szakasz először is arra szolgál, hogy őt és gondolkodását történelmileg elhelyezzük. Ennek érdekében a tudásszervezés fejlődését követjük nyomon a 12. század vitatott "reneszánsza" és a történelmileg megalapozott reneszánsz 14. századi kezdete között.²² E megfontolás középpontjában a szövegek és a könyvek fejlődése áll, amelyek már a nyomdagépek megjelenése előtt is óriási hatással voltak az információk keresésére és megtalálására.²³ Ebben az utolsó történeti fejezetben is egyre inkább az elemzés után kapcsolódnak a webes keresés jelenlegi problémáihoz. A központi kérdés itt az, hogy a "skolasztikus olvasás" és a "szerzetesi meditáció" közötti ambivalenciákat a világhálón való keresésre és megtalálásra is átültessük.

72 Könyvek a magas középkorban

A 12. századot az európai történelem egyik fontos korszakának tartják.²⁴ 1927-ben Charles Homer Haskins történész azt a provokatív tézist fogalmazta meg, miszerint ez a "középkori reneszánsznak" nevezhető. Ezzel nemcsak a történetírást kérdőjelezte meg, hanem határozottan elutasította a "sötét középkor" gondolatát is.²⁵ Hiszen már a 12. században fellendülésnek indult az ókori filozófia, új racionális gondolkodás jött létre, és olyan társadalmi-politikai változások következtek be, amelyek utat mutattak a modern kor felé.²⁶

A "század12. reneszánsza" fogalmi homályosságának jogos kritikája ellenére Haskins elismeri, hogy a viták során

21 Itt "médiafilológiai" műveletekről is beszélhetünk. További részletekért lásd Balke/Gaderer (2017).

22 Vö. különösen Haskins, Charles Homer (1955/[1927]): *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge/London: Harvard University Press; Boshof, Egon (2007): *Europe in the 12th Century. Úton a modernitás felé*. Stuttgart: Kohlhammer.

23 Vö. különösen Illich (1991), 10-11. és 99-120. old.

24 Boshof (2007), 9. o. és Flasch (2011), 208. o. és a továbbiakban.

25 Vö. Haskins (1955), különösen a v-viii. oldalon. Haskins különösen elhatárolódott Burckhardt-tól (1860).

26 Lásd még Boshof (2007), különösen a 268-272. oldalt.

ennek a korszaknak a jelentőségéről.²⁷ Ez volt ugyanis egy olyan fejlődés kezdete, amelyet - ahogy Egon Boshof írja - "a politikai, gazdasági és kulturális szférában a differenciálódás és a sokféleség jellemzett", és amely "a tudományos racionalizmusban egy sajátosan európai gondolkodásmódot és világnézetet alakított ki".²⁸

A századot12. olyan fordulópontként lehet felfogni, amely során Európa "az elsődlegesen agrárjellegű civilizációból egy városiasabb civilizáció felé" mozdult el.²⁹ Történelmileg az első négy keresztes hadjáratához, valamint a pápa és a monarchia közötti vita végéhez kötődik.³⁰ A lovagrendek fénykorának is tekinthető, fellendítette a kereskedelmet és a pénzgazdaságot, cserékhez és konfliktusokhoz vezetett a Bizánci Birodalommal, és ez volt a gótikus építészet első évszázada.³¹ Különösen fontosak azonban azok a megfigyelések, amelyek szerint a szellemi élet már nem kizárólag szerzetesi, hanem egyetemi jellegűvé vált, új szövegstruktúrák jöttek létre, és a tudásszervezés racionális formái egyre fontosabbá váltak.³²

A kortársak, Anselm of Canterbury (1033-1109) és Petrus Abaelard (1079-1142) meghatározó hatással voltak a magas középkor gondolkodására.³³ Mindkettőjüket a korai "skolasztika" fontos képviselőinek tekintik. Ezt a görögből származó kifejezést a században nem használták arra, 12.hogy

27 A témával kapcsolatban lásd: Benson, Robert L./Constable, Giles/Lanham, Carol D. (szerk.) (1982): *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Cambridge: Harvard University Press.

28 Boshof (2007), p. 10.

29 Flasch (2011), 208. o. Lényegében azonban továbbra is egy sok fejedelemmel rendelkező feudális társadalom volt.

30 Vö. Boshof (2007), 73-86. o. (Keresztes hadjáratok), 11-15. o. (Investitúciós vita).

31 Vö. ibid. 93-100. o. (lovagrendek), 127-139. o. (kereskedelem és városiaság), 51-52. o. (Bizánc), 270. o. (gótika).

32 Vö. különösen Flasch (2011) olvasatát, 208. o. Vö. még Offergeld (1997), 14-22. o. A korszak médiatörténetéről lásd még Faulstich, Werner (1996): *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800-1400. Die Geschichte der Medien*, kötet Göttingen2.: Vandenhoeck & Ruprecht.

33 A magas középkor korszaka nagyjából a középkor 11.közepétől a középkorig terjedő időszakot foglalja magába.

13. A kifejezés ellentmondásosnak számít. A kifejezés ellentmondásosnak tekinthető, mivel egy ilyen korszakmeghatározásnak nincs értelme Európa minden részén (és még kevésbé a világ minden részén). Mindazonáltal itt a durva történelmi besorolás céljából használjuk. Kritikai értékelést lásd Boshof (2007), pp. 9.

34 Vö. Flasch (2011) bevezetőjét, 202-207. o. (Canterbury) és 236-252. o. (Abaelard). A 12. századi neoplatonikus gondolkodásról lásd még: Fidora, Alexander/Niederberger, Andreas (szerk.) (2002): *Vom Einen zum Vielen. A metafizika új hajnala a 12. században. Válogatás a neoplatonizmus kortárs szövegeiből*. Frankfurt a.M.: Klostermann.

A "skolasztika" kifejezéssel nem egy bizonyos gondolkodásmódot akartak megjelölni, hanem eredetileg arra a vágyra utaltak, hogy valaki szabadidejét a tudományoknak szentelje. A mai filozófiatörténetben a "skolasztika" kifejezés általában a racionális gondolkodás középkori módszereire utal. Ezek különösen Arisztotelész stílusában alakultak ki, és befolyásolták a racionális tudomány fejlődését. Nem lehet egyértelmű elkülönülésről beszélni, de talán legalábbis tendenciákról egyrészt a szerzetesi vagy misztikusabb gondolkodásmód, másrészt a skolasztikusabb vagy racionálisabb gondolkodásmód között.³⁵ Ez a különbségtétel nagyjából eligazításul szolgál Szent Viktor Hugó gondolkodásának meghatározásához, aki arra törekedett, hogy a tudás e különböző nézetei között szintézist hozzon létre.³⁶

Joachim Ehlers vonatkozó tanulmányában megállapítja, hogy Hugo "középső pozíciója a misztika és a tudományosság között [...] képes volt érvényesülni a vélemények változásában".³⁷ Ez "a tanítás, az elmélkedés és az igehirdetés ritka szintézise volt, amelyet [...] csodálatosan elismertek".³⁸ Hugo fő műve a *De sacramentis Christianae fidei, amelyben a teológiai ismeretek összességét próbálta megragadni és bemutatni*.³⁹ Leghíresebb műve azonban valószínűleg a *Didascalicon de studio legendi*.⁴⁰ A címével ellentétben nem csak a helyes olvasásról szól. Inkább, ahogy Ehlers megállapítja, a *Didascalicon* "logikusan elvezet magának a tudományoknak az eredetére vonatkozó kérdéshez".⁴¹ Ezzel Hugónak sikerült megragadnia és ábrázolnia korának szellemi változását. Ehlers elismerően nevezi Hugo összes művét "a 12. század tanulmányozásának egyik legfontosabb forrásának, egy korszak szellemének".⁴² Ez a "szellem" nem volt sem komor, sem ragyogó: Inkább egy lassú történelmi változást jelzett. A tudásszervezés szempontjából történő megértése érdekében

---

35 Vö. Boshof (2007), 233-235. o., Offergeld (1997), 14-22. o., valamint Flasch (2011), 86-90. o.: Flasch kritizálja a skolasztika és a misztika puszta szembeállítását, és rámutat a korabeli filozófia sokszínűségére.

36 Vö. Offergeld (1997), különösen a 38-39. o. A Hugóval kapcsolatos jelenlegi teológiai kutatásokhoz lásd a frankfurti *Hugo von Sankt Viktor Intézet* munkáját, amely Hugo műveinek fordításán és kommentálásán dolgozik: <https://www.sankt-georgen.de/hugo/index.php> vom. 12.06.2021.

37 Ehlers (1973), p. 51.

38 Ibid.

39 Vö. a német fordítást: Hugo von Sankt Viktor (2010): *Über die Heiltümer des christlichen Glaubens*. Münster: Aschendorff. Ennek a szentírásnak a jelentőségéről lásd. 53.

40 Vö. Hugo (1997). A jelentésről lásd még Offergeld (1997), 96-100. o. 41 Ehlers (1973), p. 37.

42 Ibid., p. 177.

Ennek illusztrálására a következő fejezetben nyomon követjük a központi ismeretforrások fejlődését, amelyekkel Hugo von Sankt Viktor döntően foglalkozott - a szövegek és a könyvek fejlődését.

A tudás szervezése nem csak Hugo korában volt, hanem ma is leginkább a nyelv és az írás közvetíti. A keresést és a megtalálást ezekben az összefüggésekben döntően az írott szövegek kezelése és kialakítása alakítja. Werner Faulstich azonban a média széles körű kultúrtörténetében hangsúlyozza, hogy az európai középkorig elsősorban a "humán médiumok" kora volt, és "nem az írás médiumaié, és pláne nem a könyv médiumaié".⁴³ Bár a könyv története több mint ötezer évre, az ókori Egyiptom papirusztekercseire vezethető vissza, csak a magas középkorban nyerte el azt a mediális formát és státuszt, amelyet ma is élvez.⁴⁴ Elődje a kódex, amely a római birodalomban közel 2000 évvel ezelőtt honosodott meg, feliratos rétegek egymásra helyezett elrendezése. Az ókori világot íróeszközként uraló tekerccsel ellentétben a kódex lehetővé tette a részek közötti előre-hátra lapozás lehetőségét.⁴⁵ Azonban további tizenhárom évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a kódex a modern kor hordozható könyvévé fejlődjön.⁴⁶

Im Weinberg des Textes (A szöveg szőlőjében) című monográfiájában Ivan Illich Hugo *Didascaliconjából* kiindulva írja le, hogyan lett "a jámbor zúgolódók kottája" a "logikus gondolkodók optikailag megtervezett szövege".⁴⁷ Illich Hugo olvasási szokásait elsősorban "aszketikus fegyelemként" értelmezi.⁴⁸ Ennek alapján leírja, hogy Hugo óta az olvasás egyre inkább "skolasztikusabbá" vált. Anélkül, hogy mindenben követni akarnánk őt, érdemes megvizsgálni azt a feszültséget, amelyet Illich a "szerzetesi" és a "skolasztikus" olvasat között ábrázol.

43 Faulstich (1997), p. (239kiemelés az eredetiben).

44 Vö. ibid. 239-264. o. Faulstich hangsúlyozza, hogy a könyv feltételezett elődformái, mint pl. a szerepet vagy a kódot független médiumként kellene értékelni, vö. ibid, A könyv történetéről lásd Funke (2006) és Janzin, Mari- on/Güntner, Joachim (2007): *Das Buch vom Buch. 5000 év könyvtörténet*. 3. kiadás. Hannover: Schlütersche.

45 Vö. Faulstich (1997), 256-258. o.

46 Vö. Illich (1991), 117-120. o.

47 Illich a "mormoló" kifejezést arra a tényre utalva használja, hogy a középkorban az emberek gyakran olvastak hangosan. A csendes olvasás technikái állítólag csak fokozatosan fejlődtek ki (különösen azóta, hogy a

7. Az első két könyv a huszadik század elején íródott. A nyugodt olvasást többek között a szavak közötti (ma már magától értetődő) szóközökkel segítették elő (vö. ibid., 91-92. o.).

48 Ibid., 13-14. o.

scholastic' olvasás. Ennek középpontjában az a megfigyelés áll, hogy a szövegekkel való bánásmódnak van egy sajátos, modernnek tekintett módja, amely a magas középkorban alakult ki, és azóta is meghatározza az európai tudásszervezést.

A század12. vége óta a könyv "egy eddig példátlan, látható, de nem kézzelfogható tárgy szimbólumává vált", amelyet Illich "könyvvel kapcsolatos szövegnek" nevez.⁴⁹ Ez egy olyan objektum, amely a gondolatok rendszerezésének sajátos formája: "A könyv helyett most a szöveg válik a tárggyá, amelyben a gondolatok összegyűjtődnek és tükröződnek."⁵⁰ A szöveg "egy szerző gondolatainak repertóriumává", "egy szerző gondolatainak repertóriumává" alakult.

egy olyan képfelületet, amelyre kivetítheti még ki nem mondott szándékait".⁵¹ Egy ilyen olvasás során a könyv egyre inkább átalakul egy géppé, hogy a szöveg kereshetővé váljon. Az Illich által leírt folyamat

Az "iskolai olvasás" az információ gazdaságos kezelésének alapját képezi, amelynek keretében a gyors megtalálás lesz a cél, a keresés pedig az akadály.

Illich mindenekelőtt azzal a megfigyeléssel támasztja alá téziseit, hogy a magas középkorban rövid idő alatt jelentősen megváltozott a betűtípus és a könyvek kialakítása. Hangsúlyozza, hogy a könyv az 1240-én-dium már sokkal hasonlóbba volt, "mint a könyv, amelyben Hugo még mindig elmerült".⁵²

Időközben kialakult egy tudós olvasóközönség, amely

"néhány évnyi tanulás alatt újfajta ismeretségre tett szert **fb** szerzővel, mint amennyit egy meditáló szerzetes egész életében olvashatott volna".⁵³

Hugo életében a Biblia szövege még több vaskos, bekötött pergamenkötegre terjedt ki. Alig száz évvel később a Szentírást már kompakt másolatban is lehetett szállítani.⁵⁴ A...

A papír használata döntő szerepet játszott ebben a fejlődésben. Bár Kínában már jóval korábban feltalálták, Európában csak a 12. században honosodott meg.⁵⁵ Ahhoz, hogy a könyvből kézzel fogható tárgy legyen, papírra volt szükség.

A rugalmas öltés feltalálására és egy sokkal kisebb betűtípus kialakítására is szükség volt.⁵⁶

49 Ibid., p. 121.

50 Ibid., p. 127.

51 Ibid., p. 101.

52 Ibid., p. 120.

53 Ibid., 102-103. o.

54 Vö. *ibid.*, 117-120. o.

55 Vö. *ibid.*, p. valamint 119Faulstich (1997), pp. 261-263. Vö. még további olvasmányként: Müller, Lothar (2014): *Weißer Magie: Die Epoche des Papiers*. München: dtv.

56 Vö. Illich (1991), p. 120.

De a szövegek szintjén is, a század12. közepétől kezdődően egy "eddig példa nélküli találmányok lavinája" indult el, amelyek többsége arra szolgált, hogy "a könyvekben meghatározott részeket és témákat keressenek és találjanak meg".⁵⁷ Ivan Illich azt állítja:

Az új oldalkiosztás, a fejezetek felosztása, a megkülönböztetések, a fejezetek és versek következetes számozása, az egész könyv új tartalomjegyzéke, az áttekintések [...], a bevezetések [...], ezek mind az új rendező akarat kifejeződései.⁵⁸

Az idézett idézetekkel és forráshivatkozásokkal ellátott kommentárok a bibliatanulmányozásban is érvényesültek, és olyan összetett rendet hoztak létre, amelyben egyre gyakoribbá vált bizonyos állítások és hivatkozások ellenőrzése.⁵⁹ A külső segédletek és referenciaművek iránti igény elkerülhetetlenül megnőtt - a modern szöveg úgyszólván maga teremtette meg a saját igényét. Ennek eredményeképpen a század13. óta például olyan konkordanciákat dolgoztak ki, amelyek rögzítik az egyes szavak előfordulását a Bibliában.⁶⁰ Ezekhez a regiszterekhez új rendezési mechanizmusokra volt szükség, mint például az ábécérend, amelynek használatát Illich hangsúlyosan kiemeli: Az ábécé betűrendjének megállapítása és a 12. század között "az ábécét használók öt és nyolcvan nemzedékének" nem jutott eszébe, hogy "a din- ge-t az Abc szerint rendezzék".⁶¹ Illich még azt is állítja, hogy nem a nyomdászat művészete, hanem az olyan újítások, mint a fent említettek, képezték a központi alapját "mindazoknak a szakaszoknak, amelyeken a könyvkultúra azóta keresztülment".⁶²

Az Illich által megalkotott "könyvvel kapcsolatos szöveg" fogalma abból a feltételezésből indul ki, hogy a könyv különleges hatáserővel bír. Hugo korában ez a hatás különösen egy könyv, a Biblia dominanciájában mutatkozott meg. A kereszténység ugyanis a judaizmushoz és az iszlámhoz hasonlóan monoteista könyvvallásként írható le, amelyben az *identitást* teremtő szentírás áll a középpontban.⁶³ A fixáció egy olyan szövegre, amely

57 Ibid., p. 110.

58 Ibid.

59 Vö. ibid., 104-106. o.

60 Vö. Weidner, Daniel (2012): "Forgasd meg újra és újra, mert minden benne van". A szövegekben való keresésről. In: Brandstetter/Hübel/Tantner, 41-72. o., különösen 45-49. o. További keresési segédletek a bibliatanulmányozáshoz a poliglott, kánontáblázatok, harmóniák és szinopszisok voltak.

61 Illich (1991), p. 109.

62 Ibid. 10-11. o. Ez magában foglalta az indexeket, címlapokat, margóniumokat és indexeket is, de- ren interplay Corns (2000) "kora újkori keresőmotornak" nevezi.

63 A könyvvallásról lásd Lang, Bernhard (1990): Buchreligion. In: Cancik, Hubert/Gladigow, Burkhard/Laubacher, Matthias (szerk.): *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. 5 kötet. II. kötet.* Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, pp. 143-165.

A megváltást ígérő könyv nemcsak az európai középkort formálta, hanem a modern Európa "bibliofiliáját" is: "A könyv egyetemes szeretete a nyugati világi vallás magjává vált, a tanítás lett az egyháza."⁶⁴ Ezek a gondolatok vezetnek Hans Blumenberghoz, aki még Illich előtt vizsgálta a könyv hatékonyságát *A világ olvashatósága* című monográfiájában.⁶⁵

Blumenberg élesen utal egy ellentmondásra: a szövegek nem képesek megragadni a világot. Ezek csak egyoldalú, leegyszerűsített, esetleg hamis perspektívát adnak, ráadásul hiányzik belőlük az emberi tapasztalat hitelessége. A középkor vége óta a könyv mégis mindig sikerrel tudta érvényesíteni a "valóság" ábrázolásának igényét. Mi több: a könyv ettől kezdve azt sugallta, hogy maga a természet is olvasható, mint egy szöveg.⁶⁶ Csak néha, ahogy Blumenberg metaforikusan írja, válik láthatóvá a por a borítón, és felfedi a távolságot az emberi tapasztalat világától:

Öregek, rókafoltosak, dohos szagúak, egymásról másolják őket, mert elvették a kedvünket attól, hogy a könyveken kívül bármi másba is belenézünk. [...] Így keletkezik [...] a helyettesítő funkciónak való alávetettségből a könyvvilág mint természetellenes.⁶⁷

A könyv és a természet tartós kapcsolatának magyarázatára Blumenberg két központi mozgórugót nevez meg: egyrészt a Szentírás hatását, másrészt "a könyvnek a teljesség megteremtésével önmagában érvényesülő ereje iránti rajongást".⁶⁸ Blumenberg különösen ezt a második szempontot emeli ki. Mert a "hatalom, hogy a különbözöt, a távolodót, az ellentmondásosat, a furcsát és az ismerőset végül egységként ragadja meg", a könyv lényege.⁶⁹ "Így tudtak a könyvekből kisugározni a teljességre való nagy csábítások, amelyek csak az újkorban léteztek".⁷⁰ Ez a hatás nem utolsósorban az európai államok és bürokráciáik szerves részévé vált: "Az egyházi nyilvántartásokban, a népesség-nyilvántartásokban és az útlevelehivatalokban több mint egy leheletnyi mennyei könyvelés lesz érezhető: Csak azok élnek vagy éltek, akiket újra regisztráltak."⁷¹ Az ezekben a kontextusokban történő események ellenőrzése

---

64 Illich (1991), p. 7.

65 Vö. a továbbiakban Blumenberg (1986). 66 Vö. ibid. 17-21. o.

67 Ibid., p. 17.

68 Ibid.

69 Ibid., 17-18. o.

70 Ibid., p. 18.

71 Ibid., p. 23.

a "valóságként" felfogott szöveg feltételezi - és ezt itt még egyszer hangsúlyozni kell -, hogy a szöveget konkrétan meg lehet keresni.

Ivan Illich feltételezi, hogy Hugo aligha vett részt a tudás szervezésének e körvonalazódó, különösen a 12. századtól kezdődően végbement átalakulásaiban.⁷² Az utolsó nagy gondolkodók egyikeként jellemzi őt, aki egy új korszak küszöbén, megpróbálta megőrizni meditatív hozzáférést a tudás világához. Másrészt szeretném megmutatni, hogy Hugo már ismerte a tudás funkcionális megközelítését. Számára azonban ez nem állt ellentétben a kontemplatív aggodalmaival. Feltételezem, hogy Hugo tudásszervezését az jellemezte, hogy a szisztematikus információkeresés és a vallásos meditáció még mindig egyenrangúan létezhetett egymás mellett.

73 Elmélkedő olvasmány

Azok a műveletek, amelyek iránt Hugo döntő érdeklődést tanúsított, az olvasás és a meditáció (lectio et meditatio) voltak.⁷³ A *Didascaliconban* elsősorban a "helyes olvasás szabályaira" összpontosított.⁷⁴ Ezeket összefüggésbe hozta azzal, hogy mit, milyen sorrendben és hogyan kell olvasni. A meditációt csak mellékesen szabad megemlíteni.⁷⁵

Hugónak azonban csak részben sikerült elválasztania az olvasást a meditációtól. Függetlenül attól, hogy a szövegek tudományosak vagy szakrálisak voltak-e, Hugo felosztotta őket "a megfogalmazásra, a jelentésre és a mélyebb értelemre".⁷⁶ A megfogalmazást "konstrukciónak", a szavak "megfelelő elrendezésének" nevezte.⁷⁷ Ebből az olvasónak először egy felszínes jelentéshez kell jutnia, majd később egy mélyebb okhoz.⁷⁸ Hugo számára a szövegeknek ez a "bontása" képezte az átmenetet a közvetítéshez:

A meditáció az olvasással kezdődik, de nem kötik az olvasás szabályai és előírásai.
Inkább gyönyörködik benne,

72 Vö. Illich (1991), különösen 101.

o. Vö73. Hugo (1997), 106-107. o.

Vö. ibid. 74107.

75 Vö. ibid. és p. 401.

76 Ibid, p. vö243., még Hugo rövidített definícióját a Szentírással kapcsolatban, ibid, p. 401.

77 Ibid., p. 243.

78Vöibid .

Szívesen siet a nyílt térben, ahol tekintetét saját belátása szerint az igazság megfontolására irányítja, szívesen vizsgálja a dolgok eme okát, a dolgok ama okát, de aztán behatol a mélységbe, és semmit sem hagy kétértelművé, semmit sem tisztázatlanul.⁷⁹

Hugo azt feltételezte, hogy a meditáció fölötté áll a racionális szövegelemzésnek. Úgy vélte, hogy míg a tanulás az olvasással kezdődik, a befejezés a meditációban rejlik.⁸⁰ Thilo Offergeld megerősíti, hogy "egy módszeresen megtervezett munkamódszer propagálása" központi hivatkozási pont volt Hugo ábrázolásaiban.⁸¹ Módszertana összekötő elem volt a bibliai exegézis és a tudományok között, és végső soron mindig a szemlélődés állapotára törekedett.

Hugo a "meditációt" úgy értelmezte, mint "olyan elmékedést, amely minden dolog okát, eredetét, természetét és hasznosságát képes értelmesen feltárni".⁸² A "meditatio" kifejezés eredetileg alapos megfontolásra és közvetítő magatartásra utal.⁸³ A "Contemplatio" azonban olyan intenzív szemlélődést ír le, amely egy érzékszervekkel nem érzékelhető szellemi tárgyra irányul.⁸⁴ Mind a meditációt, mind a kontemplációt sokféle jelentéssel töltötték fel, és egészen napjainkig nagyon különböző módszerekkel társították.⁸⁵

Karl Baier történeti áttekintést nyújt a *Meditáció és modernitás* című monográfiájában. Beszámolói alapján világossá válik az a távolság, amely a modern spirituális eszméket elválasztja Hugo gondolkodásától. Baier leírja, hogy a modern Európában a kontemplatív gyakorlatok vallási különlegességből hogyan fejlődtek közjová. Ily módon a spiritualitás különböző formái alakulhattak ki, amelyek csúcspontjait Baier a század18. végi "mesmerizmusban", az amerikai "Új Gondolat" és1900 a "New Age" köré csoportosuló "új korszakban" írja le.

a 20. század második felében különböző meditációs mozgalmak konglomerátumában.⁸⁶ Ez utóbbiakra nagy hatással voltak a nem európai mozgalmak, például az indiai jóga, és az ifjúsági kultúrák gyakorolták őket.

79 Vö. ibid., 245-247. o.

80 Vö. ibid., p. 247.

81 Offergeld (1997), p. 78.

82 Hugo (1997), p. 245.

83 Vö. Baier, Karl (2009): *Meditation und Moderne. A modern spiritualitás egy magterületének kialakulásáról Nyugat-Európa, Észak-Amerika és Ázsia kölcsönhatásában*. 2. kötet. Würzburg: Königshausen & Neumann, pp. 41-42.

84 A fogalmak jelentéséről lásd Bayreuther, Sabine (2010): *Meditáció. Egy spirituális gyakorlat körvonalai szemiotikai perspektívában*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

85 Vö. Baier (2009), különösen

19. o. Vö86. ibid., 19-30. o. Vö.

tifikálták.⁸⁷ A meditáció itt "a csend elvesztésének ellenpólusaként" és "a növekvő felgyorsulás, túlstimuláció és gépesítés ellenpólusaként" működik.⁸⁸ Ez is egy olyan életmód részévé vált, amely "lázad a polgári igénytelenség, a konformizmus és a kommersz ellen".⁸⁹

Didascaliconjában azonban Hugo az olvasás kontemplatív felfogására utalt, amely a középkori kereszténységben széles körben elterjedt volt.⁹⁰ Számára ez öt szakaszból állt: tanulmányozás (lectio), meditáció (meditatio), ima (oratio), cselekvés (operatio) és végül elmélkedés (contemplatio).⁹¹ A Szentírás ilyen szemlélődő értelmezése, ahogy Regina Polak teológus írja, "nem elsősorban informatív", hanem "transzformatív jellegű".⁹² Nem az ellentmondások kritikai reflexióját keresi, hanem "azt az igazságot, amelynek szintjén az ellentmondások fel vannak függesztve".⁹³ Ebben az értelemben ez egyfajta holisztikus elmélyülés a szövegben; az elköteleződésnek egy olyan formája, amely aligha egyeztethető össze a modern szövegértelmezés távolságtartásával.

Ivan Illich szerint Hugo olvasási módszere mindenekelőtt "ontológiai gyógyító technika" volt.⁹⁴ A bölcsesség, amelyet Hugó keresett, végső soron Isten és maga Krisztus volt.⁹⁵ Hogy közelebb kerülhessen hozzájuk, Hugo - Illich szerint képletes leírása szerint

– A szavak úgy gyűlnek össze, mint a kenyérmorzsa. Az olvasás etimológiai jelentése "összegyűjteni". Illich azt gyanítja, hogy Hugo koncepcióját még mindig erősen befolyásolta a felolvasás fizikai aktusa.⁹⁶ Hugo utasította a diákjait, hogy "mit kell olvasni, és akkor,

---

87 Vö. *ibid.*, 26. o. és további *ibid.*, 905-940. o. Vö. 88 *ibid.*, 26. o. és további *ibid.*, 905-940. o. Vö. 26.

89 *Ibid.*

90 Vö. *ibid.*, 31-46. o. A szemlélődő olvasás a középkorban mindenekelőtt a következő elnevezés alatt volt ismert

lectio divina". Guigo II, Hugo egyik kortársa, különösen népszerű a *scala claustralium* című művében. Guigo az olvasási folyamatot négy szakaszra osztotta: lectio, meditatio, oratio, contemplatio. Hugo egy ötödik lépcsőfokot is hozzáadott az operatio-val. Vö.: Guigo of the Carthusians (2011): *Scala claustralium. A szerzetesek létrája Istenhez*. Nordhausen: Traugott Bautz.

91 Vö. Hugo (1997), 349-351. o.

92 Polak, Regina (2013): Élő lelkeség a Szentírás kontemplatív értelmezésével? Gyakorlati-teológiai kritika Ludger Schwienhorst-Schönberger exegézis-modelljén. In: Baier, Karl/Dies./Schwienhorst-Schönberger, Ludger (szerk.): *Text und Mystik. A Szentírás-értelmezés és a szemlélődő gyakorlat kapcsolatáról*. Göttingen: V&R unipress, pp. 141-204, itt pp. 157.

93 *Ibid.*

94 Illich (1991), 18. o.

95 Vö. *ibid.* és Hugo (1997), 349-353. o.

96 Vö. Illich (1991), p. 59.

milyen sorrendben és milyen módon kell olvasni", ⁹⁷de Illich feltételezi, hogy kevésbé az értelmezéssel, mint inkább az írott szó ismétlésével és internalizálásával foglalkozott.⁹⁸

Hugónak tulajdonítják, hogy különös mértékben újra felfedezte az antik retorika művészetét, és intenzíven foglalkozott a mnemotechnikai módszerekkel.⁹⁹ Illich úgy írja le Hugót, mint aki egy "mentális bárkát" vagy "szellemi bárkát" képzelt el.

"mnemonikus palota".¹⁰⁰ És nem csak azért, mert a könyv, mint tudás

ennek nemcsak az az oka, hogy a memória akkoriban ritka és értékes volt, és a memorizálás egyszerűen szükségszerűség volt, hanem az is, hogy a mnemotechnika egyáltalán lehetővé tette a szöveghez való szemlélődő hozzáférést. Feltételezhető, hogy a konkrét formák és technikák a szerzetesek és apácák képzeletében alakultak ki, és nemzedékről nemzedékre öröklődtek. Illich szerint Hugo szemlélődő olvasását a szellemi csere komplex folyamatának kell tekinteni.

érthető. Meditációja csak a szöveg és "az olvasóban lévő mikrokozmosz" közötti kapcsolat révén vált lehetővé.¹⁰¹ Bizonyos értelemben egy külső és egy belső világ közötti kommunikációról volt szó.

a tudás belső tárháza. Aleida Assmann értelmezése szerint a szöveg felolvasása és alkalmazása a személyes emlékezet segítségével és sajátos előfeltevések alapján történt.¹⁰²

Az ilyen szemlélődő olvasás megvalósulását Ivan Illich szemlélteti, amikor *a szöveg szőlőskertjéről* beszél. Hugo meditatív "zarándokítja a lap szőlőjében" "a paradicsomba" vezetett, és a szavak, amelyeket "a sorok lugasából" szedett ki, "előíz és ígéret" voltak egy isteni Jen-nek...

a másik oldalon.¹⁰³ Különösen a Szentírás tekintetében a

a szerzetes olvasók nem érezték magukat hivatottnak arra, hogy "előre meghatározott témák szerint rendszerezzék és rendszerezzék a tudást".¹⁰⁴ A Szentírást inkább isteni rendként, kozmikus-szimbolikus harmóniaként élték meg, "amely

Isten a teremtés aktusával hozta létre".¹⁰⁵

A szövegnek ez a szemléletes értelmezése nem utolsósorban a médiatudomány központi problémáira utal. Ennek keretében ugyanis nem csak a kérdések

97 Hugo (1997), 109. o.

98 vö. Illich (1991), 63-65. o.

99 Vö. *ibid.* 50-51. o. Különösen a *De arca Noe morali című művében* foglalkozik Hugo a mnemotechnikai kérdésekkel. Vö: Hugo de Sancto Victore (2001): *De archa Noe. Libellus de formatione arche*. Szerk. P. Sicard. Turnhout: Brepols.

100 Vö. Illich (1991), p. 52.

101 *Ibid.*

102 Vö. Assmann (1999), 115-119. o.

103 Illich (1991), p. 31.

104 *Ibid.*, 35. o.

105 Ibid.

7. Olvasás és meditáció a század

an

12.b
223

A szerző nemcsak a feladó, a címzett és a közvetítés kérdésével foglalkozik, hanem a forma, a médium és az üzenet közötti feszültségekkel is.¹⁰⁶ Ez az elméleti kapcsolat nem véletlen. Erhard Schüttpelz rámutat, hogy a *médiüm* fogalmának "fizikai és metafizikai" előzményei az ókorig nyúlnak vissza, és legkésőbb a 18. század végi médiumizmushoz kötődik.

"transz és transzszzerű állapotok".¹⁰⁷

Aleksandra Prica a *Heilsgeschichten* című monográfiájában szintén a középkori teológia központi problémájaként írja le a mediális közvetítést. A megfogalmazás mindig "az eredetet csak mediálisan (a jelen szövegkörnyezetben a Szentírásban)" ábrázolja, és ezzel tulajdonképpen "tanúskodik arról, hogy a isteni".¹⁰⁸ Ami a szövegalapú hagyományon keresztül kiderül, az - a szövegekből adódóan

analitikus szemszögből - elsősorban az eredet elvesztése és Isten elfelejtése.¹⁰⁹ Prica egy olyan gondolkodásmód növekvő dominanciáját szemlélteti, amelyben a racionális megismerés és az isteni kinyilatkoztatás összeegyeztethetetlennek minősülnek. Az "istenti", ha egyáltalán, csak a média zajában találja meg a helyét.

A tudományos elemzés és a meditáció megkülönböztetése már kezdetleges formában megtalálható Hugo *Didascaliconjában*. Paradigmatikusnak tűnik, hogy Hugo mindig csak mellékesen említette a meditációt, és nehezen kapcsolta össze racionális elemzésével. Munkája végén még egyszer kifejezetten utalt erre a desiderátumra:

Ami a tanítás fennmaradó részét, a meditációt illeti, arról itt nem fogok beszélni [...]. Ez ugyanis egy rendkívül összetett és ugyanakkor kellemes dolog, amely a kezdőket és a haladókat egyaránt oktatja. Ezt a témát még nem mutatták be írásban, és éppen ezért annál nagyobb figyelmet érdemel.¹¹⁰

106 Vö. Prica, Aleksandra (2010): *Heilsgeschichten. Untersuchungen zur mittelalterlichen Bibelauslegung zwischen Poetik und Exegese*. Zürich: Chronos, pp. 27-43. A médium és a forma kapcsolatáról lásd Balke, Friedrich/Scholz, Leander (2008): *Das Medium als Form*. In: *Átiratok No. 10, különszám: Szemle*, pp. 13-18.

107 Vö. Schüttpelz, Erhard (2012): *Mediumismus und moderne Medien. A média európai fogalmának vizsgálata*. In: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1/201286*, pp. 121-144, itt pp. 123.

108 Prica (2010), pp. 15-16.

109 E tézis alapján Prica monográfiája Hugo *Didascaliconjának* értelmezését is tartalmazza, vö. *ibid.* 71ff. o. Emellett megalapozott és még mindig viszonylag aktuális bevezetést nyújt a szerzőhöz, munkásságához és a kutatás állásához (vö. *ibid.*).

110 Hugo (1997), p. 401.

Az analitikus és a kon- templatív megközelítés közötti kapcsolat alapján a következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy Hugo hogyan használta a keresés és a megtalálás fogalmát a *Didascaliconban*. Ivan Illichel ellentétben én azt állítom, hogy Hugo nem kizárólag a szövegek aszketikus megközelítését művelte, hanem inkább az információk racionális és funkcionális keresésére és megtalálására törekedett. Pontosan az ő tudásszervezésének ambivalenciáját dolgozza ki, majd vetíti ki a világhálón való keresésről szóló jelenlegi vitákra.

7A Keresés és keresés a Didascaliconban

A *Didascalicon de studio legendi* már reflektál arra a kihívásra, hogy a meditatív elvonulást és a hitre épülő tapasztalatot megfelelően közvetítsük a nyelvben. Ez különös hangsúlyt kap a tankönyv utolsó részében. Ott azt állítják, hogy a meditációval nem foglalkoznak tovább, mivel helyénvalóbb "egy ilyen témáról teljesen hallgatni, mint valami hiányosat mondani róla".¹¹¹ Eddig a pontig azonban már nagyon sok "hiányos" dolgot mondtak a meditációról. És ez, megfigyeléseim szerint, gyakran a keresés és a megtalálás fogalmának segítségével történik.

Ezen a ponton helyénvalónak tűnik egy rövid etimológiai kitérő. Az írás elején már említettük, hogy a német, az angol és a francia nyelvben a "keresni" és a "találni" etimológiai eredete elsősorban a nyomkeresésre és a vadászatra utal. Ez vonatkozik a latin kifejezések eredetére is. Ricarda Liver, a romanisztika tudósa elmagyarázza, hogy a latinban szinte "minden 'keres' igének és a kapcsolódó tevékenységeknek [...] köze van a vadászathoz vagy a fogáshoz". Ezek közé tartozik az "indagare", "vestigare", "investigare", "captare" és "aucupari". Ezzel szemben a "'szellemi' felhasználások [...] mindig másodlagosak".¹¹² Ugyanez figyelhető meg az ellenkezőjére is: Továbbá "a 'talál' igék, *invenire* és *reperire*, konkrét alapjelentésekhez kapcsolódnak", amelyek nem kapcsolódnak a gondolkodás birodalmához.¹¹³ Érdekes kivétel azonban a "quaerere" szó, "amelynek etimológiája nem világos".¹¹⁴ Kombinálható a 'keres' szóval, de az 'érdeklődni' szóval is, 'felfedezni', 'érdeklődni' vagy 'követelni', és leginkább Hugo használta - feltehetően mindezekben a jelentésekben, és még sok másban is.

---

111 Ibid.

112 Liver (2001), p. 118.

113 Ibid.

114 Ibid.

Etimológiai szempontból már a "keresés" és a "megtalálás" kifejezéseknek is tulajdonítható bizonyos ambivalencia. Ezek funkcionális és célorientált tevékenységekre utalnak, de bizonyos eseménydús és nyitottsághoz is köthetők. Lehet például céltudatosan és szisztematikusan vadászni, másrészt viszont a dolgok váratlanul vagy hirtelen bukkannak fel. Hasonló ambivalencia figyelhető meg Hugo *Didascaliconjában* is. Ebben az összefüggésben azonban a jelentés különböző dimenziói nem a vadászatra, hanem a "skolasztikus" tudásvágy és a "skolasztikus" tudásvágy közötti feszültségmezőre utalnak.

"szerzetesi" szemlélődés. Hugo egyrészt a keresés és a megtalálás kifejezéseket használta egy "modernnek" tűnő tudásszervezet egyértelmű funkcióinak leírására. Másrészt a kifejezéseket olyan meditatív gyakorlatok leírására használta, amelyek eseménydúsabbnak és kevésbé egyértelműnek tűnnek.

A következőkben amellet érvelünk, hogy a keresés és a megtalálás funkcionális és meditatív felfogása közötti feszültséget a *Didascalicon* példásan megmutatja. Ezt a bizonyítékot a 12. század szellemi felfordulásának tüneteként értelmezik. A tanulmány először a keresés és a megtalálás meditatívabb, majd funkcionálisabb használatára összpontosít. Az elemzés minden esetben külön-külön először a keresésre, majd a megállapításra korlátozódik. A kiválasztott példák mindegyikében Hugo a "quaerere" igék latin ragozását használta a "keresni" és az "invenire" igékét a "találni" igékhez. A következő tanulmányban az idézetek továbbra is Thilo Offergeld fordítására vonatkoznak.

Tanulmánykötetének második felében Hugo kifejtette, "hogyan kell olvasni a Szentírást azoknak, akik kizárólag a tudást keresik benne".¹¹⁵ Ezen a ponton már nem a hagyományos tudásra utalt, hanem arra, amely segít "Isten titkainak buzgóbb szeretetére".¹¹⁶ Hugó megvetette azokat, akik csak azért tanulták meg a Biblia ismereteit, hogy "gazdagságot halmozzanak fel, vagy hogy kitüntetés kapjanak, vagy hírnevet szerezzenek", és sajnálta azokat, akik nem képesek a tanításokat megvalósítani és alkalmazni; mert ezek az emberek sokat akarnak tudni, de "semmit sem akarnak tenni".¹¹⁷ Hugo számára azonban az Istenről szóló szent tudás mindig is alkalmazott tudás volt: "A jó cselekvés az út, amely az élethez vezet. Aki

---

115 Hugo (1997), p. 355.

116 Ibid., p. 357.

117 Ibid., p. 355.

ezen az úton, az életet keresi."¹¹⁸ Amikor Hugó a Bibliát olvasta, a megfelelő életmódot kereste:

És amikor valaki megtanulta keresni és felismerni Őt, aki mindent teremtett, a teremtett dolgokon keresztül, akkor tudással formálja az elméjét, és ugyanúgy örömmel tölti el.¹¹⁹

A keresés ebben az összefüggésben nem volt fárasztó tevékenység. Nem is volt "vadászat" a hasznos információk után. Inkább a Hugo Isten iránti odaadásának elemi gyakorlata volt. Az olvasás kontemplatív értelmezése szerint a keresés elkötelezettséget jelentett, és jó cselekvést feltételezett a meditáció során. A megtalálás is tágabb értelmet nyer ily módon, ami nem tévesztendő össze az információ funkcionális megszerzésével. Kiderül, hogy egyfajta boldog megérkezés, kinyilatkoztatás, esemény: a legmagasabb orvosság az életben "a bölcsességre való törekvés; aki megtalálja, az boldog, és aki birtokolja, az áldott".¹²⁰ A fizikai szenvedéstől és érzéki érzékeléstől elzsiibadt embereknek Isten tanításain keresztül kell visszatalálniuk önmagukhoz: Mert "a tanulás által helyreállunk, hogy felismerjük valódi természetünket, és megtanuljuk, hogy ne kívül keressük azt, amit magunkban találunk meg".¹²¹ A megtalálás lesz az igazság

önmegtalálás, szenzáció, önfelfedezés.

Hugo az isteni bölcsességhez vezető utat négy szakaszon keresztül írta le, amelyet aztán egy ötödik követhet, "az előző négy gyümölcsként": "Az első szakasz, a tanulmányozás, tudást ad; a második, az elmélkedés, tanácsot ad; a harmadik, az ima, kérdez; a negyedik, a cselekvés, keres; az ötödik, a cselekedet, keres; az ötödik, a Szemlélődés, megtalálja."¹²² Feltűnő, hogy ebben a meditatív olvasatban a keresés és a megtalálás nem a kiindulópont, hanem a folyamat vége. Kutatás vagy célzott böngészés nem tervezett. Itt a keresés nem a szubjektum és a tudás között álló akadály, hanem a korábban megadott tudás megvalósítása. A megtalálás még a legmagasabb elképzelhető céllá is válik; Isten jelenlétének megtapasztalása a tiszta lelkiismeretesség során...

templation.¹²³ Hugo remélte, miközben olvasta a Szentírást és közben a parancsolataik internalizálása az isteni belátás elérése érdekében. A keresés és a megtalálás fogalma ebben az összefüggésben nem olyan technikák, amelyek szelektíven kapcsolódnak a

118 Ibid., 351-353. o.

119 Ibid., p. 247.

120 Ibid., p. 117.

121 Ibid.

122 Ibid., 349-351. o.

123 Vö. ibid., p. 353.

Nemcsak az információ közvetítését kerülik el, hanem a közvetlen részvétel érdekében a média távolságának megugrására irányuló törekvést is jelzik.

Szövegeiben azonban Hugo a tudásszervezés "modernebb" formáira is utalt. Nemcsak a Szentírást ismerte, hanem ugyanakkor a görög és római ókor filozófiai szövegeinek szakértője is volt. És a középkor nagy keresztény filozófusai, különösen Augustinus, szintén a standard irodalmához tartoztak, és a *Didascaliconban* is sokat idézte őket.¹²⁴ Hugo emellett a kortárs természetmegfigyelésekre, valamint a kézműves és művészeti gyakorlatokra is utalt - ez a tematikus egyensúlyozás figyelemre méltó volt abban az időben.¹²⁵ Ezeknek az ismeretanyagoknak az összehozása, a különböző szövegekre való hivatkozás, és nem utolsósorban saját összetett rendszerezésének kidolgozása egy, a korhoz képest igen terjedelmes műben egyszerűen lehetetlen lett volna egy működőképes kereső- és keresőrendszer nélkül.

Nincs feljegyezve, hogy Hugo hogyan turkált könyvtárakban, hogyan lapozgatott kódexekben, hogyan cserélte ki ismereteit, vagy hogy más szerzetesek hogyan hivatkoztak bizonyos részekre. Azt sem tudjuk, hogy jegyzetelt-e és hogyan jegyzetelt, hagyott-e hátra jegyzeteket, kombinált-e, szerkesztett-e és átdolgozott-e különböző szövegeket. A *Didascalicon* azonban vannak olyan jelek, amelyek éppen a hatékony orientáció ilyen műveleteire utalnak. Ebből következően feltételezhető, hogy az információkeresés Hugo munkájának központi részét képezte, és bizonyára nem ritkán kihívást jelentett. A tudományos kutatás még így is frusztráló tevékenység lehet. Hugó nem véletlenül csodálta Püthagorasz tanítványait, akiknek a legenda szerint "a vonatkozó ismeretek teljesen a memóriájukban voltak", mert így soha nem kellett "oda-vissza lapozgatni a könyveket, hogy megkeressék a vitatott téma magyarázatához szükséges szabályokat és indokokat, hanem minden egyes pont azonnal készen állt a fejükben".¹²⁶

Bár Hugót az ókori mnemotechnika szakértőjének tartják, a nehézkes, kézi információkeresés számára is elkerülhetetlen maradt. Ezért olyan technikákat tanított, amelyek leegyszerűsítik a keresést. Hugo elmagyarázta, hogy a memóriát hogyan kell használni az olvasottak hatékony és strukturált elsajátítására. Azt javasolta, hogy azokra a részekre összpontosítsunk, ahol "a

124 Vö. példaként: ibid. 217-229. o. "A tudományok ősatyjai" című fejezetben. Illich hangsúlyozza, hogy "Hugo szövegei szinte teljes egészében Augustinus szövegeinek összeállításai, értelmezései és újrafogalmazásai" (Illich (1991), 17. o.).

125 Vö. különösen Hugo (1997), 193-207. o. Hugo itt a ruhakészítéssel, a fegyverkészítéssel, a kereskedelmi hajózással, a földműveléssel, a vadászattal, az orvostudománnyal és a színházzal foglalkozik. Vö. még Offergeld (1997) értékelését, 62-66. oldal.

126 Hugo (1997), p. 231.

Az érvelés ereje": "Mert minden értekezésnek van egy alap gondolata [...]. Ezt az alap gondolatot keresni és vizsgálni "colligere"-nek nevezik. ¹²⁷ Hugo nem egyszerűen csak kutatta a szöveget, hanem megvizsgálta, megkülönböztette a fontosat a lényegtelenről.

Hogy a jó összefoglaló nem könnyű vállalkozás, az különösen világossá válik Hugo bibliaolvasása kapcsán: "A tudományos diszciplínák között keresett rendet tekintve a Szentírás tanulmányozójának először a történeti, az allegorikus és a tropológiai értelmezést kell figyelembe vennie". ¹²⁸ Az allegorikus értelmezés esetében azonban a tapasztalatlan tanulónak óvatosnak kell lennie, és inkább először "a tanult és bölcs emberektől" kell bevezetést kérnie. ¹²⁹ Mert aki mindent önállóan értelmez, az a "tévútra" tévedés veszélyét kockáztatja. ¹³⁰ Így még Hugo idejében is lehetséges volt, hogy "rosszul" keresett, és következőképpen rosszul is értett, rosszul értelmezett, rosszul összefoglalt. A keresők útmutatás és szisztematikus megközelítés hiányában "eltévedhetnek" (errare). Mivel az eltévelyedés végzetes következményekkel járhat, Hugó azt tanácsolta a tanulóknak: "Ne tegyetek annyi kitérőt, amíg nem ismeritek meg az egyenes utakat. Annál biztonságosabban fogsz sétálni, ha nem kell attól tartanod, hogy eltévedsz." ¹³¹

A rendkívül eredményes kutatás és az ismeretek összegyűjtésének példájaként Hugo Jeromos és Gennadius örökségére mutatott rá, akik "az egész világon felkutatták az egyházi írókat, módszeres kutatást végeztek, és végül egy egykötetes könyvtárban felsorolták műveiket". ¹³² Hugo mindkettőjüket a "könyvtárak alapítói" közé sorolja. ¹³³ Hátrahagytak ugyanis olyan referenciaműveket, amelyekben célzottan lehetett megtalálni a korábban összegyűjtött információkat:

Hugo arra törekedett, hogy diákjai számára megkönnyítse az információkeresést, és lerövidítse a tudáshoz vezető utat. A kompendiumok magabiztos használata ezért nagy jelentőséggel bírt számára. Dicsérte például a kánontáblák funkcióját: "Ezeket a táblákat azért állították fel, hogy megtudhassuk belőlük és megismerhessük, hogy a többi evangélista közül melyik mondott valami hasonlót vagy valami egészen sajátot." ¹³⁴ Így a diákjai is képesek voltak szelektíven információt nyerni a

127 Ibid., p. 249.

128 Hugót a másodlagos szakirodalom különösen azért dicséri, mert nagy hangsúlyt fektet a "historia" jelentőségére a bibliai exegézisben. Vö. Prica (2010), pp. 72.

129 Hugo (1997), p. 383.

130 Vö. ibid.

ibid131. 239. o.

ibid132. 305.

133 Ibid.

134 Ibid., p. 297.

panelek és szisztematikusan összehasonlítani őket, Hugo részletesen elmagyarázta használatukat:

Ha tehát kinyitunk egy evangéliumot, és tudni akarjuk, hogy a többi evangélista közül melyik mondott valami hasonlót, akkor fogjuk a szakaszhoz csatolt számot, és megkeressük ezt a számot a megjelenített kánontáblázatban; ott megtaláljuk, hogy melyik evangélista mit mondott.¹³⁵

A Hugo-hallgatóknak azonban nemcsak a meglévő referenciaművek helyes használatára kell képessé válniuk, hanem meg kell tanulniuk saját eredményeiket is fenntartható rendbe átültetni:

De később, amikor már elkezdtél könyveket olvasni, és sok mindent érthetetlennek, sok mindent világosnak és sok mindent kétségesen megírtnak találsz, vedd azt, amit világosnak találsz, és ha megfelel, add hozzá a kiindulópontodhoz.¹³⁶

Hugo számára a megtalálás új megrendelések létrehozását is jelentette. A tudás elrendezése és az új összefüggések megteremtése már akkor is újításokhoz és találmányokhoz (inventio) vezetett. Hugo számos híres találmányt nevezett meg, és utalt a tudományok néhány korai szerzői jogi vitájára:

A természetes fizikát a görögöknél a milétoszi Thalész találta fel [...], míg a latinoknál Plinius írt róla. A szamoszi Püthagorasz találta fel a számtant, és Nikomachosz írt róla egy művet. [...] A geometriát állítólag először Egyiptomban találták fel; a görögöknél Euklidész volt a legfontosabb képviselője [...].¹³⁷

De a megtalálással kapcsolatban Hugo a nehézségekre és a lehetséges kerülőutakra is utalt. Megkülönböztette például a filozófiai írásokat azoktól, amelyek "csupán valamilyen módon kapcsolódnak a filozófiához".¹³⁸ Ebben az összefüggésben a költői műveket "a tudományok függelékeként" jellemezte.¹³⁹ Óvatosan kell olvasni őket, mivel nem alkalmasak az ismeretszerzésre. Így "aki el akar jutni a tudományhoz, de eközben félreteszi az igazi tudományos diszciplinát, hogy elmélyedjen a többi tudományágban.

---

135 Ibid. 299. o. A kánontáblázatról lásd még Weidner (2012), 52-55.

o. Hugo136 (1997), p. 379.

137 Ibid., p. 219.

138 Ibid., 231. o.

139 Vö. ibid., 231-233. o.

hatalmas, [...] végtelen fáradságot találnak benne, és csak csekély eredményt".¹⁴⁰

Ezt a "komoly" és "nem komoly" ismeretekre való felosztást azonban egy másik ponton részben felülvizsgálták. Az "alázatról" (humilitate) szóló fejezetben Hugo hangsúlyozta: "Ne becsüld le a tudást, mert minden tudás jó".¹⁴¹ Így nem lenne

Nincs olyan szentírás, amely ne tartalmazna valamit, ami miatt érdemes lenne a keresés fáradozása. Sőt, egyes írások esetében még az is előfordulhat, hogy váratlanul "valami egészen különlegeset" tartalmaznak, "amit a tartalom figyelmes kutatója, mivel máshol nem találja, annál nagyobb örömmel fogad, minél ritkább".

van".¹⁴² Legkésebb itt válik világossá, hogy Hugo is véletlen, szerencsés találatokat tett.

tudtam. A ma "szerendipitásként" ismert jelenség már Hugót is foglalkoztatta: a szerencsés leletek előidézéséhez ismeretlen utakat kellett járni, átadni magunkat a véletlennek, és lemondani a célzott információvadászatról.

Az illusztrációknak világossá kell tenniük, hogy Hugo a *Didascaliconban* a keresést és a megtalálást mint funkcionális műveleteket értette, gyakorolta és közvetítette olvasói számára. Ugyanakkor a kifejezéseket a meditatív szemlélődés leírására is használta. Az itt kiváltott ambivalencia az én értelmezésem szerint a következőképpen jelenik meg: Hugo egyrészt olyan keresésről beszélt, amely rögzített szabályokat vagy algoritmusokat követ, amelyet egy külső személyre vagy gépre lehet bízni, és amely nagy biztonsággal hoz eredményt. Másrészt egyéni, mentális keresési folyamatról beszélt, amelyet nehéz közvetíteni, nehéz elérni és nem mindig ellenőrizhető. Hasonló különbség merült fel a megállapítással kapcsolatban is: Egyrészt a lelet lehet egy korábban végzett kutatás jutalma, néha a közvetlen, sikeres hozzáférés, néha a kitartás, az ártatlanság vagy a szerencse eredménye. Másrészt a megtalálás ritka kinyilatkoztatássá is válhat, amely csak türelemmel, erőfeszítéssel és Isten kegyelmével érhető el. Kortárs szemszögből nézve a tudás e két megközelítése ellentétben áll egymással. Hugo számára azonban nem volt szükség arra, hogy az egyiket privilegizálja, vagy kijátssza a másik ellen. Az ő tudásszervezésében a *keresés és a megtalálás funkcionális és meditatív jellege* együtt marad.

---

140 Ibid., p. 233.

141 Ibid., p. 255.

142 Ibid.

75 Új aszkézis a világhálón

Ivan Illich már a Hugo-kommentárjának előszavában leírja, hogy mennyire szereti Hugo "olvasásának aszkézisét", és azt kívánja, hogy újuljon meg:

Hugo *ars legendi-jét* egy technikai tárgyra alkalmazott aszketikus fegyelemként értettük meg. És az olvasás e formájának a könyvbe kötött szöveg égisze alatt való továbbbéléséről való elmékedésünk arra készítetett bennünket, hogy elkezdjük az aszkézis tanulmányozását [...].¹⁴³

Ugyanakkor azonban Illich felismeri, hogy számára a Hugo-féle értelemben vett aszketikus meditáció már nem lehetséges. Az ő kísérletei, hogy "egy őskeresztény mester zárandokútra vezesse a lapokon keresztül", legfeljebb lelki olvasáshoz, "*lectio spiritualis*"-hoz vezethettek volna.¹⁴⁴ Illich otthona maradna a "könyvvel kapcsolatos", "skolasztikus", "bibliofil" szöveg, amelyben a gondolatok kifejezetten rendezettek és kereshetővé válnak.

Illichnek sem a kontempláció iránti vágyát, sem az olvasás elvesztett megértése miatti melankóliáját nem osztja itt. Ennek ellenére érdemes feleleveníteni a gondolatait, mert azok egyenesen a tudás digitális szervezéséről szóló vitákhoz vezetnek. Illich nemcsak vágyakozva tekintett a 12. századba, hanem mindenekelőtt aggodalommal a 21. századba. Az 1990-es évek elején jelent meg *Im Weinberg des Textes (A szöveg szőlőjében)* című monográfiája, amely egy olyan időszakot fémjelez, amikor a digitális számítástechnikai gépek hatása a szövegek előállítására egyértelműen érezhető volt. A személyi számítógépek tömeges elterjedése és világméretű hálózatba kapcsolása küszöbön állt. Illich ezért attól tartott, hogy tanulmányát "a számítógépes "li- teralitás" fenyegeti".¹⁴⁵ Mert "minden számítógépben egy buldózer lapul, amely [...] az adatok, a cserék, az inverziók és az azonnali nyomtatás új útjainak megnyitását ígéri".¹⁴⁶ Illich feltételezte, hogy a könyv a digitális korban "még mindig csak arra jó, hogy metaforaként mutasson az információra".¹⁴⁷

Ivan Illich úgy vélte, hogy a történelmi felfordulás hasonló helyzetében van, mint egykor Szent Viktor Hugó. Úgy tűnik azonban, hogy Hugo lazábban kezelte korának technikai újításait. Hugo számára a tudás funkcionális megközelítése és a világ szerzetesi szemléletmódja

143 Illich (1991), 13-14. o. (kiemelés itt és a továbbiakban az eredetiben). 144Ibid, p. 125.

145 Ibid., p. 14.

146 Ibid., p. 125.

147 Ibid.

szemlélődés, és nem veszélyeztették egymást. Illich viszont attól tartott, hogy a számítógép negatívan befolyásolja és tartósan megváltoztatja az olvasást, a gondolkodást, a keresést és a megtalálást.

Ezen a ponton nemcsak Ivan Illich kultúrpresszimizmusát szeretném elutasítani, hanem azt a feltételezést is, hogy a gondolkodás bizonyos formáit teljesen kiszorítanák a technikai újítások. Hugo szövegének elemzése inkább azt tette világossá, hogy a tudás szervezésében valóban létezhetnek egymás mellett ellentétes elképzelések. Kimutatták, hogy a keresés és a megtalálás műveletei már a magas középkorban is a funkcionális hozzáférés és a meditatív szemlélődés között ingadozó jelentésekkel társultak. Ezek az ambivalenciák nem utolsósorban egy olyan technikai és intellektuális fordulat háttérében váltak robbanásveszélyessé, amely döntő hatással volt a szövegekkel való bánásmódra a század12. óta.

A következő kísérletben, amely ezeket a megállapításokat a jelenre próbálja átültetni, nem lehet cél Hugo aszkézisének megtalálása a digitális körülmények között. Inkább strukturális hasonlóságot feltételezünk az ő helyzete és a mai helyzet között, és néhány példával reflektálunk rá. Illich vágya, hogy az új "számítógépes műveltséggel" szemben egy régi aszkézisbe meneküljön, már jelzi, hogy a jelenlegi technológiai felfordulások során a funkcionálisabb és a meditatívabb keresés és megtalálás közötti feszültség bizonyos fellendülést tapasztal.

A keresést és a megtalálást a kontemplatív gondolatokkal összekötő kifejezett megfogalmazások ma is széles körben elterjedtek.¹⁴⁸ Az Amazon online kiskereskedő például jelenleg több mint 7000 könyvet sorol fel a német Az "önfelfedezés" kifejezés. A megjelenített találatok közül sok ezoterikus-spirituális tanácsadó irodalomnak nevezhető. Gyakran már a címben gyógyító, szinte mágikus hatású keresést és megtalálást társítanak, és a szövegeink megdöbbentően emlékeztet Hugóra: *Istent keresve, önmagadat megtalálva; Önbizalom, önfelfedezés, önszeretet; Testeden keresztül önmagadra találni; Békét találni a mindennapokban; Az elveszett én keresése; Ne keress semmit - találd mindent! Hogyan teljesül a legmélyebb vágyad; Megvilágosodás az önmegismerésen keresztül 7 zseniális lépésben; Önkeresésen vagyok, gyere vissza azonnal; Inspiráló utazás saját magadhoz; Hivatásod megtalálása a mindfulness és a meditáció segítségével, a beteljesedett élet. vezess és légy boldog.*¹⁴⁹

148 A jelenben való meditációról lásd ismét Baier (2009), különösen a 19-30. oldalt.

149 A keresést először 2019.03.12-én végezték a www.amazon.de oldalon (kulcsszó: önismeret, kategória: könyvek). A végső összehasonlítást hasonló eredményekkel 2021.06.12-én végezték el. A megjelenített vezető slágerek különböző címei és felirataik kerültek kiválasztásra. További részletek nem kerültek közlésre, mivel ez csak példaértékű betekintést kíván nyújtani. Hogy az úgynevezett ezoterikus piac évek óta jól megy, arról többek között az alábbi cikk is szól: Klaus, Julia (2017): Wer am Geschäft (Aki az üzletben van).

Az a tény, hogy az idézett kortárs címek kevésbé tűnnek "komolyoknak", mint a Hugo hasonló megfogalmazásai, ismét megerősíti azt az elméletet, hogy az európai tudásszervezésben a funkcionális keresés és megtalálás dominál. Az említett példákban ugyanis a kontemplatív modellek mindig is funkcionális-rationális és mindenekelőtt kapitalista és neoliberais diszpozícióval párosultak, és így részben kifordultak. A meditatív megközelítés iránti vágy azonban továbbra is kétségtelen. Ez más kortárs kontextusokban is rendkívül jelenvalónak bizonyul. Ez különösen a világhálón való keresésről és megtalálásról szóló vitákban mutatkozik meg.

Az olyan webböngészők, mint az Apple "Safari" vagy a Microsoft "Internet Explorer" nevükkel arra az elképzelésre utalnak, hogy a világhálón "szörfölők" kalandorok és felfedezők lehetnek, akik a világot járják.

a digitális információáradat.¹⁵⁰ A webes keresőmotorok eközben a navigációhoz, és mindentudó útikalauzként jelennek meg az eltévedtek számára. Ilyen szempontból a keresőmotor akár vallási médiummá, istenszerű entitássá is stilizálható.¹⁵¹

Az ilyen elképzelések bizonyára vonzóak lehetnek egyesek számára. Ezek azonban olyan eszményképek, amelyek törekennyé válnak, nem utolsósorban azért a dilemma miatt, hogy minden egyes alkalommal, amikor az egyén a világhálón szörföl, önrendelkezése veszélybe kerül a gazdasági érdekek miatt. Mivel a kéréseket folyamatosan tárolják, az adatokat feldolgozzák, az információkat kiigazítják és a hirdetéseket megjelenítik. Eli Pariser az ilyen jellegű megfigyelések alapján megállapítja.

a "szűrőbuborék" fogalmát.¹⁵² Segítségével bírálja, hogy az online Célcsoport-központú kiválasztás szűrők segítségével:

A Filter Bubble azonban nem az ötletek és az emberek sokféleségére van berendezkedve. Nem az a célja, hogy ismeretlen kultúrákkal ismertessen meg minket. Ha tehát a saját szűrőbuborékunkban maradunk, talán lemaradunk arról a szellemi rugalmasságról és nyitottságról, amit a másikkal való kapcsolat hoz.¹⁵³

---

a lélek üdvösségével keres. In: *Süddeutsche Zeitung Online*: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/esoterik-wer-am-Geschaefit-mit-dem-seelenheil-verdient-1.3596195> vom 12.06.2021.

150 Ez a két böngésző sokáig a legsikeresebbek közé tartozott a maga nemében. A Safari ma is a Mac számítógépek szabványos böngészője: <https://www.apple.com/de/safari> 12.06.2021-től.

Az Internet Explorer 2015-ben felváltotta utódja, a Microsoft Edge, de még mindig elérhető: <https://www.microsoft.com/de-de/download/internet-explorer.aspx-től>. 12.06.2021.

151 J. D. Peters például szintén vallási-spirituális értelmezést használ a Google vonatkozó elemzéséhez: "A Google a papi osztály narratíváját örökli, amely megismeri a világegyetemet, rendet teremt a káoszából, válaszol a könyörgéseinkre, és meghív minket, hogy részt vegyünk a jóslás mantikus aktsaiban" (Peters (2015), 333. o.).

152 Vö. Pariser (2012), különösen a 14-28. o. Vö153. 109.

Pariser ezért ellenmozgalomra szólít fel, hogy lehetővé tegye a "szabadabb" és "nyitottabb" keresést:

Online építészünknek meg kell találnia az egyensúlyt a relevancia és a szerintiség, a barátokkal való megnyugtató kapcsolat és az idegenekkel való izgalmas kapcsolat, a meghitt fülkék és a nyitott terek között.¹⁵⁴

Régóta léteznek elképzelések egy technikailag megvalósított "szisztematikus szeren- ditásról".¹⁵⁵ Az algoritmusoknak már nem csak a keresletet és a kínálatot kellene tévedhetetlenül összehozniuk, hanem szerencsés találatokat és váratlan felfedezéseket is produkálniuk kellene. Ahogyan Hugo is "végigsietett a nyílt téren" meditatív keresése közben,¹⁵⁶ meditatív keresésében, a világhálón is kívánatosnak tartják, hogy

A "nyitottság" használata a funkcionális keresés és az irányítás diszpozíciói elől való meneküléshez.

Hugo vágya, hogy megtalálja az azonnali igazságot, a reményt, "Semmi kétséges, semmi tisztázatlan",¹⁵⁷ és a hozzá kapcsolódó, a közvetítő instanciák leküzdésére vonatkozó gondolat a digitális korban új égisze alatt kerül megvitatásra. Az "átláthatóság" kifejezés gyakran divatos szó, amely nemcsak a demokratikus részvételre, hanem az információhoz való közvetítés nélküli hozzáférés naiv vágyára is utal: "Át akarjuk látni az újságokban, a televízióban, a honlapokon átláthatóvá tett politikai világot, és ha lehet, egyre mélyebben át akarjuk látni",¹⁵⁸ írja Manfred Schneider, kissé polemikusan, a *Transparenztraum (Álom az átláthatóságról)* című monográfiájában, és arra a következtetésre jut, hogy "magán-, gazdasági és politikai környezetünk elektronikus immaterializációja" alássa az "átlátható" vagy akár "átlátható" világ fogalmát. "média nélküli valóság".¹⁵⁹ Hasonló félelmek merülnek fel a webes kereséssel kapcsolatban is: Theo Röhle például arra figyelmeztet, hogy az emberek egyre inkább a "minimális interfészek" és "rendkívül rövid feldolgozási idők" "transzparenci- illúzióznak" engedhetnek.¹⁶⁰

154 Ibid., p. 232.

155 A "szisztematizált szerencseszerűségről" lásd Rouvroy, Antoinette/Berns, Thomas (2013): Algorithmic Generativity and prospects of emancipation. A különállás mint a kapcsolatokon keresztül történő individuáció előfeltétele? In: *Réseaux*, vol. 2013/1177, pp. 163-196, <https://www.cairn-int.info/journal-reseaux-2013-1-page-163.htm> of 12.06.2021. Lásd még Haase/McCay-Peet (2014).

156 Vö. Hugo (1997), p. 247.

157 Ibid.

158 Schneider (2013), pp. 13-14.

159 Ibid., p. 15.

160 Röhle (2010), 15. o. és 165. o.

Az átláthatóság ilyen naiv elképzelése legkésőbb annak a megállapításnak a fényében megdőlni fog, hogy a keresőmotorok mint fekete dobozok rendkívül átláthatatlanok a működésüket illetően.¹⁶¹ A webes keresőmotor mint fekete doboz jogos kritikája azonban egy teljesen új misztikus átváltozás veszélyét is magában hordozza: a webes keresőmotorokat hatalmas fantomként lehet stilizálni, amelyek átláthatóságot sugallnak, de titokban működnek.¹⁶² Alexander Galloway a technikai fekete dobozok belső életének metafizikai feltöltésére irányuló tendencia ellenében rámutat arra, hogy "tiszta funkcionális lényük van, lényeg vagy transzcendentális mag nélkül".¹⁶³

Michael Schetsche, Kai Lehmann és Thomas Krug szociológusok már 2005-ben a digitális információs technológiák és a webes keresőmotorok által a világ "újravarázslására" figyelmeztettek.¹⁶⁴ A technikai ismeretek hiánya sokakat arra csábította, hogy "magukban megértsék a számítógépek és hálózatok világát".¹⁶⁵ A kritikai kutatásnak véleményem szerint szembe kell néznie egy ilyen perspektívával, és komolyan kell vennie a "mágia és a technológia összefonódását a Google-társadalomban".¹⁶⁶ Ellenkező esetben nem ismeri fel a jelenlegi helyzetet. A tudás racionális megközelítése és a metafizikai megközelítés között néha vékony a határvonal. Ez utóbbi legrosszabb esetben differenciálatlan értékelésekhez, torz felfogáshoz és radikális álláspontokhoz vezethet. Különösen olyan időkben, amikor a közsajtót egyre inkább elítélik, és az összeesküvés-elméletek fellendülőben vannak,¹⁶⁷ fontos, hogy a keresőmotor-kutatás komolyan vegye az ilyen ambivalenciákat.

A webes keresés alapján egy diszkurzív polarizáció figyelhető meg, amelyben funkcionális és metafizikai elképzelések ütköznek. Az interneten ugyanis az algoritmusok, a felügyelet és az ellenőrzési eszközök fenyegetik a nyitottabb keresés iránti vágyat. A webes keresőmotorok olyan technikák, amelyek meghatározzák, hogy mit lehet megtalálni: Rendszerezik, osztályozzák, korlátozzák. Feltételezem, hogy az állandó ellenőrzés táplálja a szabadabb, egyénibb keresés iránti vágyat. Hiszen éppen a keresés az, ami ma is úgy értelmezhető, mint valami, ami soha nem lehet teljesen technikailag...

161 Lásd Röhle (2013) példáját.

162 Vö. a fejezetben található megjegyzéseket 2. és Schrader (2019), különösen a 28-42. o. Galloway (2011), pp. 274.

164 Schetsche/Lehmann/Krug (2005), p. 25.

165 Ibid. (Kiemelés az eredetiben.)

166 Ibid.

167 Lásd még: Seidler, John David (2016): *Die Verschwörung der Massenmedien. Kulturtörténet a könyvkereskedői összeesküvéstől a hazug sajtóig*. Bielefeld: átirat.

sieren. Olyan cselekvést ír le, amelynek szándéka gyakran nem egyértelmű, és amely "nyitott térben" sodródhat.¹⁶⁸

Ez nem feltétlenül jelent naivitást, spiritiszta átváltozásokat vagy akár összeesküvés-elméleteket. A keresés folyamata sokkal inkább az önrendelkezés jogos vágyát feltételezi. A keresés lehet kiszámíthatatlan, játékos, kísérleti és nyomozó jellegű: az eredményeket a megszokottól eltérően is lehet olvasni, az ellenőrzéseket fel lehet forgatni. A keresés képes áttörni a szabályokat, és kikerülni a tudás mindenkori szerveződését - úgy tűnik, éppen ebben rejlik az ereje.

Ahogy Erhard Schüttpelz meggyőzően állítja, hogy a mai médiafelfogás, sőt, az egész médiatudomány a spi- rituális médiumizmusban gyökerezik, úgy tartom helyénvalónak, hogy a webes keresés jelenlegi kritikáját a meditáció iránti vágyhoz és a szemlélődéshez kapcsoljam.

tív olvasásértés.¹⁶⁹ Ezért szeretném ezt a fejezetet a következővel kezdeni

A dolgozat zárásaként elmondható, hogy az online keresésről szóló vitákban nemcsak a funkcionális keresés és megtalálás feltételezései vannak jelen, hanem olyan perspektívák is, amelyekben ezeket a műveleteket meditatív módon értelmezik, hogy a tudás uralkodó szerveződésével szemben pozicionálják őket.

---

168 Lásd még Trüper (2012), 173-175. o., valamint a jelen tanulmány bevezetőjében szereplő megfontolásokat.

169 Vö. Schüttpelz (2012).

8. Tudja meg

8.1 Ellenálló gyakorlatok

Ez a dolgozat azt vizsgálta, hogy az információkereséssel összefüggésben ragaszkodó tudásszervezési problémák mennyire írhatók körül a kiválasztott történelmi szövegek alapján, és mennyire kapcsolhatók össze a világhálón való megtalálásról szóló vitákkal, hogy megtaláljuk a webes keresőmotorok ellenállóbb és lazább megközelítését. Az aktuális viták bemutatása után a történelmi szövegek képezték a tanulmány alapját. Az elvégzett elemzéseket az információk keresésének és megtalálásának szövegalapú, média-archeológiai vizsgálataként értelmeztük. Azt a célt követték, hogy olyan központi problémák felé haladjanak, amelyek egyrészt a modern tudásszervezés velejáráói, ugyanakkor kijelölik a funkcionális terület határait - olyan problémák, amelyek a jelenlegi kereső kutatásoktól a középkori skolasztikáig visszavezethetők.

Ebben az összefüggésben nem utolsósorban különböző ellenálló gyakorlatokra mutattak rá, amelyek a mindenkori fennálló rend ellen irányulnak. A következő záró részben ezeket az ellenálló gyakorlatokat foglaljuk össze, reflektálunk rájuk, és - négy különböző formára bontva - összekapcsoljuk őket a webes keresés kritikájával. A központi kérdés itt a következő: Hogyan lehetséges, hogy nem

hogy a tudás digitális szerveződése így irányítsa?¹

Elemzéseim az európai kulturális térségre és a 12. századtól napjainkig terjedő időbeli keretre összpontosítottak. Olyan történelmi főszereplőket választottam, akiket kortárs szemszögből kereső kutatóként avánt la lettre lehet olvasni. Szövegeik egyrészt betekintést nyújtottak a történelmi helyzetekbe, másrészt lehetővé tették a problémák tárgyalását, amelyeket a keresés és a kultúra technikái

---

1 Foucault nyomán e munka során az a kérdés merült fel, hogy miként lehetséges, hogy "nem ilyen mértékben" vagy "nem ilyen módon és nem ilyen áron" (Foucault (1992), 12. o.), hogy a tudásszervezet irányítsa.

Az alábbiakban időrendi sorrendben összefoglalom elemzéseim néhány központi felismerését. Elemzéseim néhány központi felismerését az alábbiakban - az általam elvégzett értelmezések tömörített formájában - időrendi sorrendben foglalom össze.

Szent Viktor Hugó szerzetes *Didascalicon de studio legendi* című tudományos rendszerezését a különösen a század12. óta tartó szellemi-történelmi fordulat háttérében elemezték. Ebben az összefüggésben új szöveges elemek jöttek létre. A keresést és a megtalálást forradalmasította például a címsorok, indexek vagy oldalszámok használata. A könyveket hatékony keresőgépekké alakították át, amelyek segítségével az információkat célzottan lehetett rendezni, megtalálni és ellenőrizni. Hugót azonban arra tanították, hogy úgy kövesse a szöveget, mint a zarándok az ösvényt. Nem annyira az információszerzés vagy a kritikai olvasás volt a célja, hanem inkább a szellemi meditáció állapotának elérése. Ennek eredményeként tudásszervezete a szerzetesi szemlélődés és az új racionális-iskolasztikus gondolkodás között ingadozott. Figyelemre méltó módon sikerült lehetővé tennie e két eltérő pólus egymás mellett élését, és feloldania a *meditativ* és a racionális-skolasztikus gondolkodásmód közötti ellentmondásokat.

egy *funkcionális* kereséshez és megtaláláshoz.²

Michel de Montaigne a késő Renais- sance esszéistájaként és magántudósaként tűnt fel. Egy konfliktusokkal teli évszázadban16., amelyben a világot a nyomtatott információ soha nem látott módon alakította, egyrészt a tudásszervezés kihívásaival, másrészt saját szellemi függetlenségéért küzdött. Vilém Flusserrel beszélgetve Montaigne talán még egy változó "kereső gesztussal", azaz egy új tudományos gondolkodással is szembesült. Ő maga úgy reagált erre a változásra, hogy nem keresett sem egyértelmű válaszokat, sem megoldásokat a tudás hatékonyabb felhasználására. Ehelyett Montaigne az *Essais-ban* kritikus kérdéseket tett fel, leleplezte az előítéleteket, kétségbe vonta a találtakat.

"igazságokat", és emlékezeti gyengeségét egy funkcionális tudásrend kontextusában sajátos "kudarcként" állította színpadra. Így vált a modern keresőmotorok korai kritikusává.³

Egy évszázaddal később a barokk polihisztor Gottfried Wilhelm Leibniz más célokat követett. Részt vett egy olyan mélyreható társadalmi-politikai átalakulásban, amelyben a lakosság feletti ellenőrzés egyre fontosabbá vált. Michel Foucault leírta

2 Vö. különösen Hugo (1997); Illich (1991); Blumenberg (1986).

3 Vö. különösen Montaigne (1998); Starobinski (1986); Rhodes/Sawday (2000). A "rossz teljesítmény" fogalmáról lásd Freud (1929). Vö. még Flusser (1994).

Leibniz az európai kormányzati formák e változását a "kormányzati mentalitás" kifejezéssel írta le. Leibniz ennek fényében alakította ki azt a felfogást, hogy egy kormányzat aligha képes hatékony információkezelés nélkül cselekedni. Ebben az értelemben alkotta meg az úgynevezett állami táblákat, amelyek a fejedelmek és királyok számára fontos információkat gyűjtötték össze és mutatták be kompakt formában. A lakosság jobb adminisztrációja érdekében minden nagyvárosban jegyzőirodákat akart felállítani. Ezeknek többek között a munkaerő-közvetítésről, a kereskedelemről és a tudásátadásról kellett gondoskodniuk. E projektekben Leibniz a keresés és a megtalálás műveleteit a kormányzás eszközeinek tekintette, és nemcsak a korai felvilágosodás eszméivel kapcsolta össze őket - mint a "Gedankenscherz" című művében -, hanem a felügyelet és a fegyelmi intézkedésekkel is.⁴

A 19. század elején Martin Schrettinger könyvtáros arra törekedett, hogy a müncheni udvari könyvtárat liberális intézménnyé alakítsa át, amelynek célja a lakosság irodalmi igényeinek minél gyorsabb kielégítése volt. A könyvgyűjtemény funkcionális létrehozására vonatkozó módszereit - amelyek ma már olyan ismert újításokat tartalmaznak, mint a könyvvelzés, a kartotékok és a kulcsszavas katalógusok - *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft* című művében foglalta össze. Elképzelései azonban szkepticizmust váltottak ki kortársai körében. Különösen Friedrich Ebert, a *könyvtárosképzésről* szóló írásában attól tartott, hogy Schrettinger keresőmotorja - az itteni értelmezés szerint - a könyvtári munka kisajátításához vezethet. Ugyanis éppen azok a heterogén és egyéni gyakorlatok, amelyek Ebert számára megkülönböztették a tudás kezelését, Schrettinger rendszere által kiszorulásának veszélye fenyegette.⁵

Schrettingernél is messzebbre mutató elképzelések járták körül a 1900 Paul Otlet, aki Henri La Fontaine békeaktivistával együtt nemzetközi bibliográfiai irodát nyitott Brüsszelben. Otlet számos szövegében támogatta a szabványosított szervezést, az egységes osztályozást és az információk átfogó dokumentálását. A haladásba vetett hitében nem tántorodott el, és a világ ismereteinek egyfajta menedzserének nevezte magát. Ezzel figyelmen kívül hagyta azt a problémát, hogy továbbra is ragaszkodott a reprezentatív eszmékhez és az imperialista gondolkodásmódhoz, és totalitárius eszméivel nem tudta elérni célját.

a tervek nemcsak a tudást rendszereznék, hanem egyúttal veszélyeztetnék is annak sokféleségét.⁶

A 21. század eleje óta a tudás szervezéséről szóló viták különösen a monopolisztikus

4 Vö. különösen Leibniz (1966); Leibniz (1875); Leibniz (2020b); Foucault (2006a); Foucault (1992).

5 Vö. különösen Schrettinger (2003/1834); Ebert (1820); Jochum (1991); Garrett (1999). 6 Vö. különösen Rayward (1990); Otlet (1934); Hartmann (2012); Day (2014).

Webes keresőmotorok. Ezek elsősorban gazdasági érdekeket követnek azzal a tervükkel, hogy a világ információit bármikor hozzáférhetővé tegyék. A keresőmotor-kutatás jelenlegi problémátörténetében a következő négy terület emeltem ki különösen: (1.) a társadalom fragmentálódásának veszélye az automatizált szelekció, a személyre szabott információ, valamint az úgynevezett "szűrőbuborékok" révén, (2.) az a vád, hogy a keresőalgoritmusok elnyomó struktúrákat reprodukálnak, (3.) a kibernetikus ellenőrzési folyamatok, amelyek a keresőmotorokat a felügyelet és az ellenőrzés instanciájává alakítják, és (4.) az átláthatóság és az átláthatatlanság közötti feszültség, amelyet a keresőmotorok mint technikai fekete doboznak tulajdonítanak.⁷ Ennek az utolsó fejezetnek az az érdekessége, hogy rámutasson azokra az ellenálló gyakorlatokra, amelyek a történelmi szövegek elemzése során alakultak ki, és amelyek átvihetők a kortárs vitákba.

Az elvégzett elemzések alapján a lehetséges ellenállás négy különböző formáját javaslom annak érdekében, hogy ne "így" irányítsanak a tudásszervezés kényszerei: *1. produktív javulás, 2. aktív ellenállás, 3. kreatív kezelés és 4. abszolút visszavonulás.* Szent Viktor Hugo a visszavonulás, Michel de Montaigne a kreatív kezelés, Friedrich Ebert az aktív ellenállás, Leibniz, Schrettinger és Otlet pedig a maga módján a tudásszervezés produktív javítására törekedett. Az itt és az összes elemzett szövegben végzett *kritikai reflexiót* az ellenállás ötödik formájaként is fel lehetne sorolni.

A produktív fejlesztésnek azt a kísérletet kell leírnia, hogy új keresőmotorokat fejlesszenek ki a meglévő osztályozási rendszerek gyengeségeinek kiküszöbölésére. A jelenlegi keresőmotor-kutatások különböző koncepciókat kínálnak, amelyek - többnyire egy korábban elvégzett kritika nyomán - megmutatják, hogyan nézhetne ki egy demokratikusabb és részvételi jellegű internetes keresőmotor. Az alábbiakban példaként három fogalmat tárgyalunk, majd összekapcsoljuk őket a történelmi szövegekkel.

A szembenállás algoritmusai című monográfiája végén Safiya Umoja Noble bemutatja egy "Imagine Engine" ötletét.⁸ Ennek célja, hogy minimalizálja a jelenlegi webes keresés torzításait, elnyomja- A cél a tartalom, például a rasszizmus egyértelmű megjelölése, valamint az információátadás általános minőségének javítása. Ebből a célból Noble azt javasolja, hogy a világháló információit irányított kategóriákba helyezzük át, és egy áramló színsémában helyezzük el őket. Nemes

7 Vö. különösen Gugerli (2009); Röhle (2010); Pariser (2012); Stark/Dörr/Aufenanger (2014); Noble (2018).

8 Vö. Noble (2018), 179-180. o.

zöldet javasol a kereskedelemre, narancssárgát a szórakoztatásra, pirosat pedig a pornográfiára.⁹ Reméli, hogy rávilágít a különböző tartalomszolgáltatók közötti határterületekre, és ellensúlyozni tudja a webes információk hitelességi válságát. A keresők így könnyebben felismerhetnék, hogy "hír vagy szórakozás", "szórakozás vagy pornográfia", illetve újságírás vagy tudományos kutatás". Ennek biztosítása érdekében a Noble egy "átlátható felhasználói felületet" javasol, amely lehetővé teszi a keresők számára, hogy egyénileg navigáljanak a színes árnyalatok között, és megtalálják, amit keresnek.

célja a preferenciák kiválasztása szűrők segítségével.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy együtt összefoglalva: A "rendkívül átlátható interfész" feladata, hogy "ellenőrzött kategóriák" segítségével "könnyen értelmezhető módon" közölje a keresővel, hogy melyik információ komoly és melyik nem.

Tagadhatatlan, hogy a központi konfliktusok, amelyeket Noble a saját monográfiájában a Google-lal kapcsolatban kiemelt, könnyen újra előállíthatók ebben a koncepcióban. A mű történeti szövegeiben tárgyalt problémák, amelyek olyan fogalmakból indulnak ki, mint az osztályozás, a dokumentálás vagy a rendezés, itt új égisze alatt jelennek meg újra. A Noble-féle "Imagine Engine" központi strukturális fejlesztése ezért talán kevésbé a vázolt megvalósításban, mint inkább abban az alapfeltevésben nyilvánul meg, hogy az alternatív keresőmotor közpénzekből készül.

és elválasztani őket a gazdasági érdekektől.¹¹

Egy ideje már népszerű az ilyen jellegű igény egy közszolgálati webes keresőmotor iránt. Az alábbiakban példaként és Hans Hege és Eva Flecken esszéje alapján tárgyaljuk.¹² *Egy vita során*

A szerzők először is az internet társadalmi jelentőségét hangsúlyozzák: "a digitális infrastruktúrák és technológiák nyitottsága" különösen védelemre érdemes, hogy megőrizzük "kiemelkedő innovációs erejüket".

marad.¹³ Ez a feladat azonban nem lehet kizárólag kereskedelmi jellegű.

9 Vö. *ibid.*, 180. o.: "Képzelnék el ehelyett, hogy minden eredményünket egy vizuális szivárvány színben adjuk át, amely kategóriák ellenőrzött halmazát szimbolizálja, úgy, hogy minden, ami a képernyőn piros, az pornográf, minden, ami zöld, az üzleti vagy kereskedelmi vonatkozású, minden, ami narancssárga, az szórakoztató, és így tovább".

10 Lásd *ibid.*: "a webes információhoz való hozzáférést a színválasztó eszközhöz vagy más, rendkívül átlátható felülethez hasonlóan lehetne kialakítani, hogy a felhasználók megtalálhassák az információ árnyaltatni árnyalatait, és könnyen azonosíthassák a hírek és a szórakoztatás, a szórakoztatás és a pornográfia, vagy az újságírás és a tudományos tudományosság közötti határterületeket".

11 Vö. *ibid.*, p. 179.

12 Vö. Hege/Flecken (2014), különösen 241-243. o. A személyekről: Eva Flecken 2021 óta a Medienanstalt Berlin-Brandenburg igazgatója. Hans Hege nyugdíjazásáig 1992-ig ugyanezt a tisztséget töltötte be.

13 *ibid.*, p. 241.

A pluralizmushoz fűződő közérdeket akadályozhatják e szolgáltatók profitorientált céljai. Az állami szabályozás csak korlátozott mértékben tudta ezt ellensúlyozni. Hege és Flecken ezzel szemben ígéretes lehetőséget lát a kapitalista szolgáltatók és a közjogi alternatívák szembeállításában. Nem szabad azonban "a kereskedelmi megközelítések helyettesítéséről" beszélni - azok kiegészítése "igen ambiciózus cél".¹⁴ Német szempontból Hege és Flecken azt javasolja, hogy a webes keresőmotorokat a műsorszóráshoz hasonlóan kezeljék. A "széles körű hatás", az "aktualitás" és a "szuggesztív erő" kritériumai, amelyek a műsorszolgáltatás jogi "különleges helyzetének" meghatározó elemei, könnyen alkalmazhatók a webes keresőmotorokra.¹⁵ A németországi duális műsorszolgáltatási rendszerben a tervek szerint a közösen finanszírozott közszolgálati szolgáltatók - az érdekek demokratikus sokszínűségének figyelembevételével - alapvető kommunikációs szolgáltatást biztosítanak a társadalom számára. Ez lenne a feladata a nyilvános keresőmotoroknak is, amelyeknek a kereskedelmi szolgáltatókkal párhuzamosan meg kellene felelniük annak a követelménynek, hogy "valódi alternatívát mutassanak be a keresésben".¹⁶

Az egyik projekt, amely már most is erre az eszményre törekszik, a MetaGer, a hannoveri Leibniz Egyetemen kifejlesztett internetes keresőmotor, amelyet egy nonprofit egyesület finanszíroz, garantálja a keresők magánéletének védelmét, és reklámok nélküli, széles körű találatokra törekszik.¹⁷ Végül, de nem utolsósorban, a MetaGer nem készít profilokat. Ily módon a szolgáltató elkerüli azokat az Eli Pariser által kiemelten hangsúlyozott félelmeket, hogy a keresők az úgynevezett "szűrőbuborékokba" kerülhetnek. E félelem alapján a következőkben ismét szóba kerül az a javaslat, hogy a növekvő információs buborékokból a "programozott szerendipitás" segítségével szabaduljunk ki.¹⁸

A szerencsés véletlen, mint valami eredetileg nem keresett dolog véletlen "szerencsés megtalálása", az emberi innováció alapvető előfeltétele.¹⁹ Eli Pariser, a *Filter Bubble* című monográfiájában nosztalgikusan emlékszik vissza egy fiatal

"felfedező internet" az 1990-es években, amely "olyan volt, mint egy még feltérképezetlen

---

14 Ibid., 242. o.

15 Lásd Dörr, Dieter/Schuster, Simon (2014): Suchmaschinen im Spannungsfeld zwischen Nutzung und Regulierung. Jogi leltár és egy új rendezet alapvető struktúrái. In: Stark/Dörr/Aufenanger, 262-323. o., különösen a 291-300. o.

16 Hege/Flecken (2014), p. 243.

17 Ez elsősorban egy metakereső motor, amely különböző más keresőmotorok eredményeit egyesíti. Vö. <https://metager.de> a következő címen 12.06.2021.

18 Vö. a továbbiakban különösen Pariser (2012). További részletekért lásd Quan-Haase/McCay-Peet (2014). 19 Pariser (2012), p. 104.

kontinens" kutatásra és felfedezésre hívott bennünket.²⁰ Ma azonban a nagy a meg²⁴³ "keresőmotorok" egyre inkább korlátozzák a sokféleséget, és az információkat az egyes felhasználókra szabják: "A Google segít megtalálni azokat a dolgokat, amelyekről tudjuk, hogy akarjuk, de nem segít megtalálni azokat, amelyekről nem tudjuk, hogy akarjuk".²¹ Pariser ezért olyan alternatív internetes keresőmotorok mellett érvel, amelyek tudatosan felszínre hozzák az ismeretlen, a nem keresetteket, a véletlenszerűt: olyan keresőmotorok mellett, amelyeknek sikerül másfajta egyensúlyt teremteniük a "relevancia és a szerendipitás", a "kényelmes fülkék és a nyitott terek" között.²²

Meglepő párhuzamok mutathatók ki a webes keresés javításáról szóló kortárs viták és Leibniz, Schrettinger és Otlet elemzett történelmi szövegei között. A hasonlóságok először is a projektek alapjául szolgáló eszmékben és elképzelésekben nyilvánulnak meg. Gottfried Wilhelm Leibnizhez a társadalom harmonikus egységgé való átalakításának vágya kötődött, Martin Schrettingerre a felvilágosodás és a liberalizmus eszméi hatottak, Paul Otlet pedig a haladásba vetett optimista hit vezérelte. További párhuzamokat láthatunk a metaforák és konkrét helyzetek megfogalmazásában is, amelyek segítségével a keresés és a megtalálás kihívásait megragadjuk és kommunikáljuk. Paul Otlet már a tudás feltérképezéséről beszélt, és a keresőket felfedezőkné tekintette. Schrettinger egy olyan könyvtárat képzelt el, amelyben az irodalmárok önállóan bolyonghatnak a folyosókon, míg Leibniz a rendszertelen keresőt egy nyomát vesztett szimatoló kutyaéhoz hasonlította.²³

Végül, de nem utolsósorban, a történelmi szövegelemzések kapcsán is világgossá váltak azok a konfliktusok, amelyeket minden új keresőmotor kivált. Otlet a "világismeret" dokumentálásának tervével az imperialista hódítási fantáziákat reprodukálta. Schrettinger könyvtára, amelyet itt "szükségletkielégítő gépezetként" jellemeztek, elkerülhetetlenül elősegítette a kirekesztést, és a könyvtári kulturális technikák kisajátításának bizonyult kortárs kollégái számára. Leibniz állami táblái és jegyzetelő hivatalai pedig egy "kormányzati diszpozíció" kontextusában értelmezhetők "kognitív elemként" és "kényszerítő mechanizmusként" egyaránt. Biztosították a lakosság részvételét és fegyelmezését.

---

20 Ibid., p. 111.

21 Ibid., p. 112.

22 Ibid., p. 232.

23 Vö. különösen Otlet (1990a); Schrettinger (2003/1834); Leibniz (1966), valamint a fejezetekben és^{3,4} ebben a 5dolgóban szereplő megfontolások.

Pontosan ezen ambivalenciák miatt bizonyul hasznosnak a keresési segédletek fejlesztésére irányuló kortárs projektek és a történelmi elődök párhuzamba állítása. Minden keresőmotoroknak vannak vakfoltjai. Miközben egyszerűsíti és rugalmasabbá teszi a tudáshoz való hozzáférést, veszélyezteti a heterogenitást és a nyitottságot. Nem létezik ideális keresőmotor, ahogyan nem létezik teljes befogadás sem. Ezért továbbra is fontos, hogy a társadalom folyamatosan új koncepciókat és új technikákat keressen a tudás igazgatására, és minden alkalommal kritikusan vizsgálja meg saját igényeit, elképzeléseit és eszményeit.

Az aktív ellenállás itt a domináns keresőmotorok elleni tiltakozást és a rendszerükön belüli ellenálló stratégiák kidolgozására tett kísérletet jelenti. A webes keresés tekintetében a keresők különböző módokon tudnak ellenállni. Ezek közül néhányat az alábbiakban röviden bemutatunk, majd összekapcsoljuk Friedrich Ebert 19. századi gondolataival.

Talán a legegyszerűbb stratégia a webes keresőmotorokkal szembeni ellenálláshoz az, hogy továbbra is más - különösen kis és alternatív - szolgáltatókat használjunk. A keresők egyrészt a saját magánéletük védelme, másrészt a személyre szabási folyamatok ellensúlyozása érdekében titkosíthatják interakcióikat és személyes adataikat is. Ez az egyszerű adatvédelmi beállításokkal kezdődik, mint például a webböngészőkben, és olyan összetett intézkedésekig terjed, mint az "elfedés", amelynek során a programkódokat szándékosan leplezik. A titkosítás egy különösen szélsőséges formája a következőkben használatos

A "teljesen homomorfikus titkosítás" kifejezés jelenleg is vita tárgyát képezi a szakértők körében.²⁴

Ugyanakkor lehetőség van jogi lépéseket is tenni a webes keresőmotorok ellen. Különösen kiemelkedő az úgynevezett "elfeledtetéshez való jog", amely az Európai Unióban az *adatvédelmi alaprendelet* 2016-ban elfogadott módosítására utal. Az információs önrendelkezési jog védelme érdekében biztosítja a személyes adatoknak a nyilvántartásból való törléséhez való jogot. a keresőmotorok működését szabályozták.²⁵

Az ellenállás még támadóbb formája a webes keresőmotorok célzott elemzése és manipulálása. A keresőmotor-optimalizálóknak ma már nagy ipara van, akik elemzik a webes keresőmotorok viselkedését.

keresőmotorok, hogy növeljék bizonyos tartalmak láthatóságát.²⁶ De a tudományos tanulmányok keretében is, a tech-

24 Vö. Tibouchi (2014).

25 Vö. Weismantel (2017) és Gstrein (2016). Vö. még Mayer-Schönberger (2011).

26 A keresőmotor-optimalizálás (SEO) bevezetését lásd Lewandowski (2018), 171-187. oldal.

a meg²⁴⁵
 nikai értékeléseket végeznek a digitális rendszerek jobb megértése érdekében. Például egyre több olyan programot írnak, amely a keresőmotorok számára meghatározott célokra "célozható".²⁷

A fent említett ellenállási intézkedések mindegyikére jellemző, hogy ugyanabban a regiszterben működnek, mint a webes keresőmotorok - nevezetesen egy funkcionális fekete doboz regiszterében. A webes keresőmotorok csak az in- és

Kimenet hozzáférhető és működésükben átláthatatlanok maradnak.²⁸ Ezek a Amint az már kiderült, az átláthatóság számos manipulációs lehetőséget rejt magában, és heves kritikát vált ki.²⁹ A sikeres ellenstratégiák azonban nem annyira a nagyobb átláthatóság iránti igényből, mint inkább a következőkből fakadnak

az átláthatatlan webes keresés funkcionális megközelítése. Ez egyrészt abból áll, hogy a keresőmotorok elzárkóznak a hozzáférés elől - pl. felhasználóként, képletesen szólva, még inkább fekete dobozkává válunk. Másrészt a keresőmotor viselkedésének ellensúlyozására tett kísérletekben nyilvánul meg - például új jogi szövegeket vezetnek be, weboldalakat optimalizálnak a jobb helyezés érdekében, vagy olyan programokat írnak, amelyek segítségével empirikusan kiértékelhető a keresőmotorok viselkedése.

Fontos kérdés, amely e stratégiák nyomán felmerül: hogyan lehetséges egy funkcionális rendszer ellenálló megközelítése anélkül, hogy alárendelnék magunkat annak, ahogyan azt látjuk és ahogyan működik? Az egyik lehetséges választ e mű kapcsán Friedrich Ebert kritikája adta, aki a 19. században hevesen ellenezte Schrettinger könyvtári intézményét. Ebert a *Die Bildung des Bibliothekars (A könyvtáros nevelése)* című monográfiájában a tudás keresését és megtalálását sajátos kulturális gyakorlatként írta le. Az ő szemszögéből nézve a megtalálás egyre inkább a bizalom és a megbízhatóság szükségességére utalt, miközben a keresés a nyílt terepre irányult, hogy szerencsés véletleneket és új felismeréseket idézzon elő. Ezeket az ambivalenciákat a könyvtárosságban kellett megtestesíteni, megosztani és továbbadni. Ebert nézetével nemcsak Schrettinger funkcionális keresőgéppel szállt szembe, hanem elutasította annak technokrata fokozását is. Ezután a keresés és a megtalálás műveleteit ökológiai gyakorlatokként írtam le, amelyek egy kapcsolati struktúra részét képezik, és a hovatartozás és a válás között ingadoznak.³⁰ Ez a perspektíva hasznos lehet a digitális tudásszervezés kontextusában sikeres ellenállás tesztelésében,

27 Lásd például Jürgens/Stark/Magin (2014) tanulmányát.

28 A fekete dobozról lásd Hilgers (2010). Vö. még Galloway (2011).

29 Vö. például Jürgens/Stark/Magin (2014). Vö. még Schrade (2019).

30 Vö. Ebert (1820) és a dolgozat 4. fejezetében található érvelés. Az "ökológiai gyakorlatok" alatt itt Stengersre (2005) utalok.

a kibernetikai "fekete dobozolás" funkcionális összefüggéseinek elutasítása és a webes keresőmotorok elleni politikai, jogi és ideológiai küzdelmek újragondolása.

A *kreatív megközelítés* az adott tudásszervezet kritikai-reflexív tesztelésére utal. Arról szól, hogy játékosan és kreatívan kezeljük a talált ambivalenciákat, hogy érvényesülni tudjunk velük szemben. Ilyen formák különösen a művészetben figyelhetők meg: Számos olyan költői-irodalmi, performatív, zenei, kreatív és sok más kísérlet van, amely kritikusan szemléli az adott körülményeket, mer kísérletezni, és mindig nyitott marad az új gondolkodásmódokra. Az ilyen művészeti gyakorlatok elemzése meghaladná e zárófejezet kereteit. Ehelyett három projektre fogok példaként hivatkozni. Történelmi összehasonlításként ismét Montaigne *Essais-t* fogjuk felidézni.

Először is szeretnék utalni Kevin B. művész "aszti dokumentumfilmjeire". Lee és különösen a *Transformers: The Premake* (USA 2014) című videó.³¹ A *Transfor-* című film chicagói forgatásának illusztrálására...

mers: Age of Extinction (USA 2014, rendező: Michael Bay) című filmjében Lee különböző digitális és online információkat kapcsolt össze egy komplex kollázsba. Ezt úgy tette, hogy egy magánszámítógépen keresztül különböző keresési mozdulatokat koreografált, és rögzítette a megfelelő asztali ábrázolásokat. Saját kutatását állította színpadra, és azt arra használta fel, hogy széleskörű betekintést nyújtson a problémás helyzetbe. Az elkészült videó azt a benyomást kelti, mintha valós időben vennél részt egy online keresésben. Hivatalos filmtrailer, privát felvételek a forgatásról, egy interaktív Chica- go várostérkép, sajtóközlemények és még sok minden más egy átfogó összehasonlításban. Ebben a technikailag kidolgozott forgatás - amely a mutatónyokkal és robbanásokkal rövid időre egyfajta hadszíntérre változtatja a várost - és az ebből fakadó, a lakosságra gyakorolt következmények különböző nézőpontokból tükröződnek.

Az online keresés politikai megközelítésének másik példája az Eyal Weizman építész által vezetett *Forensic Architecture* projekt.³² A londoni Goldsmiths Egyetemen működő ügynökség a

---

31 *Transformers: The Premake* és még sok más videó Kevin B-től. Lee online megtalálható a Vimeo-n: <https://vimeo.com/kevinblee> from the 12.06.2021.

32 A *Forensic Architecture* különböző projektjeinek részletes bemutatása megtalálható az interneten: www.forensic-architecture.org vom 12.06.2021.. az alapító kiadványával is: Weizman, Eyal (2017): *Forensic Architecture. Erőszak a védhetőség küszöbén*. New York: Zone Books.

a meg247
 2011 óta építészeti és törvényszéki módszereket alkalmaz háborús bűnök és emberi jogi jogsértések feltárására világszerte. Ennek keretében az információkat - például fényképeket, videókat, szövegeket, műholdfelvételeket - kifejezetten felkutatják, összeállítják, értékelik, dokumentált megjelenési formákba foglalják, a nyilvánosság számára hozzáférhetővé teszik, és nem utolsósorban bizonyítékként bemutatják a bíróságon.

Az utolsó példa a Juhász Alexandra által készített *#100hardtruths-#fakenews: A primer on digital media literacy* (2017) című online projekt.³³ A tudós és művész Donald Trump elnökségének első száz napját használta fel hogy minden nap megosszon egy "keserű igazságot" az úgynevezett "álhírekről" és az online információk hitelességi válságáról. Ezzel a világháló lehetőségeit is megragadta. Hozzászólásait először a közösségi hálózatokon tette közzé, majd később egy weboldalon tette elérhetővé. Minden egyes hozzászólást egy nyilatkozat, egy kép vagy egy videó előz meg. Juhász a saját szöveges hozzájárulásai mellett főként másoktól származó anyagokat használt fel. Ezen kívül linkekkel bővítette kijelentéseit. Hozzászólásai elsősorban egy polarizált amerikai-amerikai internetes közösségre vonatkoznak, amelyben a gyűlöletbeszéd, a manipuláció, a kölcsönös megfigyelés és a gyorsan változó figyelemgazdaság határozza meg a gondolkodást és a cselekvést.

A digitális tudásszervezés önreflexív, kreatív és kritikus megközelítésének e vázolt típusainak megragadására a következő fogalom használatos Az "ellen-dokumentáció" kifejezés hasznos. Ez olyan dokumentációk leírására használható, amelyek antagonistá beavatkozásként irányulnak a valóságrögzítés mindenkori bevett konvenciói ellen, és ezáltal *másként* próbálnak dokumentálni; más tárgyak dokumentálásával, más módon. módon és más kontextusban.³⁴ Különösen a az online kommunikációról szóló polarizált viták miatt az ilyen jellegű művészi beavatkozások rendkívül árulkodónak tűnnek. Mert megmutatják, hogyan

33 Vö.: <https://scalar.usc.edu/nehvectors/100hardtruths-fakenews/index> of 12.06.2021. Vö. még Deuber-Mankowsky (2018).

34 Az "ellen-dokumentáció" kifejezés a "Das Doku-mentarische. Excess and Deprivation" címmel a Ruhr-Universität Bochumban, hogy megvitassa az ellenálló dokumentációs gyakorlatokat. A témában 2018-ban konferenciát szerveztek, 2020-ban pedig antológiát adtak ki. Vö. különösen a bevezetést: Canpa- lat, Esra/Haffke, Maren/Horn, Sarah/Hüttemann, Felix/Preuss, Matthias (2020): Introduction. Műveletek, fórumok, beavatkozások - Az ellen-dokumentáció fogalmának megközelítése. In: Ez. (szerk.): *Gegen\Documentation. Műveletek - Fórumok - Beavatkozások*. Bielefeld: trans- script, pp. 7-25.

keresési mozgalmak a világhálón, kritikus ellenmozgalmak alakulhatnak ki.³⁵

Az itt végzett kutatás során világossá vált, hogy a kreatív interakció formái történelmileg is messzire nyúlnak vissza. Ezt sajátos módon Michel de Montaigne, a reneszánsz értelmiségi példáján keresztül lehet bemutatni. Montaigne az *Essais-ban* másoktól vett idézeteket, saját megfigyeléseit, filozófiai meglátásait és állítólag önéletrajzi élményeit rendezte esszéikbe¹⁰⁷, hogy egy olyan komplex összképet alkosson, amely éppen ellentmondásai, asszociációi és messzemenő kérdései miatt teszi lehetővé, hogy a tudással ma is ösztönző módon foglalkozzon. Különösen emlékeztetgyengességének színpadra állításával jelölte meg a töreéseket, buktatókat, vakfoltokat és a keresés és a megtalálás konfliktusai.³⁶

Montaigne felejtésének mint ellenálló gyakorlatnak az elemzése érdekében Sigmund Freud nyomán a "Fehlleistung" fogalmát használtuk. Az uralkodó rend szemszögéből nézve a kudarcok kezdetben rendellenességeknek tűnnek. De a rosszindulatú attribúción túl a kudarcok valami erőszakosan elfojtottira mutatnak, amit még nem sikerült teljesen elhallgattatni - valami kiteszítottra, marginalizáltra, heterogénre, ami az uralkodó rend alatt ragaszkodik és vészjeleket küld. A kudarcok ebben az értelemben "ellen-dokumentációként" is értelmezhetők. Ezek egy másfajta tudás felé vezető utat jelölnek ki.

Az abszolút kivonulás azt a sikeres kísérletet jelenti, hogy kivonuljunk az uralkodó tudásszervezetből anélkül, hogy lázadnánk ellene. Ez egy módja annak, hogy olyan dolgokkal foglalkozzunk, amelyeket a jelenlegi kereső kutatásban nem igazán lehet megfigyelni. Éppen ezért fontos, hogy foglalkozzunk vele.

Vannak egyéni kísérletek a webes keresések visszautasítására és visszavonására. Különösen a digitális ellenőrzési rendszereket tekintve, például, megfigyelhető egy nagy és jogos vágy a privát elvonulási terek iránt. Filozófiai szempontból azonban továbbra is kérdéses, hogy ezek valóban elképzelhetők és megvalósíthatók-e. Byung-Chul Han a jelenlegi "transzparencia-társadalom" kritikus diagnózisában "távolságot és szégyent" remél, hogy szembe tudjon nézni a

a tőke, az információ és a kommunikáció".³⁷ Martin Heidegger eközben már várta néhány

---

35 Az ellenkultúrák és a világháló kapcsolatáról lásd Turner, Fred (2008): *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

36 Vö. Montaigne (1998).

37 Han (2012), p. 10.

hatvan éve egy új "derű a dolgokhoz", hogy ellensúlyozza a "számító" és "beállítató" gondolkodást.³⁸ E munka írása közben magam is újra és újra tudatára ébredtem annak, hogy milyen nehéz kivonulni a tudás kialakult szervezetéből - vagy akár csak megfelelően előre látni egy ilyen kivonulást. Nehéz felfogni, hogy egyrészt funkcionális keresőmotorokkal kell foglalkozni, másrészt pedig alternatív utat kell választani a tudás és a gondolkodás felé.

Ahhoz, hogy legalább megközelítsük ezt a felfogást, a *Didascalicon* 12. századi olvasata rendkívül tanulságosnak bizonyult.³⁹ Szent Viktor Hugó a skolasztikus tudáskeresés és a szerzetesi szemlélődés között mozgott. Ezzel sikerült nyitva tartania a szakadékot e két tudásmegközelítés között. Bár már funkcionális keresési technikákkal operált, képes volt visszavonulni egy olyan meditációba, amelyet az eseményszerűség és az immanencia jellemezett.

Hugo álláspontja nagyon nagy távolságot jelent a kortárs webes kereséstől. Elmékedése talán még arra is rámutat, hogy a modern keresés és megtalálás ellenőrzési és megfigyelési diszpozíciói elkerülhetők. Talán Hugóval még mindig elképzelhető volt, hogy keresni lehessen anélkül, hogy megtalálnák. Mindenesetre úgy vélem, hogy a jövőben is fontos lesz a tudásszervezés ilyen egyéb formáival foglalkozni.

– nem annak ellenére, hanem azért, mert néha elkerülük az ember saját megértését.

8.2 Folytassa a böngészést

A 2010 Google minden év vége óta év a keresésben (USA 2010-2020) címmel reklámfilmeket tesz közzé.⁴⁰ A körülbelül háromperces videókat az év visszatekintéseként állítják színpadra, amelyekben a múltbeli eseményeket mediálisan feldolgozzák és összekapcsolják az internetes kereséssel. Bemutatják, hogyan kerülnek a lekérdezések a híres keresőmotorhoz, amely aztán szövegeket, képeket és videókat bányászik elő az internet mélyéről: Sport- és médiaesemények, felfedezések, politikai események, ünnepek, katasztrófák és sok más dolog, amelyek a végéhez közeledő naptári évben képesek voltak egy kis helyet biztosítani a kollektív emlékezetben, újra felelevenedhetnek - és ez a

38 Heidegger (1959), p. 23.

39 Vö. Hugo (1997).

40 A Google Year in Search marketingvideói a következő címen találhatóak:
<https://about.google/stories/year-in-search/vom> 12.06.2021.

látványos kollázsokban és érzelmes zenével kísérve.⁴¹ Szinte mellékesen a világháló linkszerkezeit is nyomon követik ily módon, és bemutatják a Google ajánlatait.⁴² Az eddig közzétett szpotok durva narratív keretézése mindig ugyanaz: a szpotok között megjelenik a kitöltendő keresőmaszk, a végén pedig a "Search on" reklámszlogen.

Ezekben a videóknak a vállalat egy mindig befejezetlen keresést rendez. Az érzelmes visszaemlékezést egy bizonytalan jövőbe vetett pillantás követi, és a "további keresésre" való felhívás. Felfedezőút vagy kaland gondolatai merülnek fel. Az üzenet egyszerűnek tűnik: a Google olyan platformként mutatja be magát, amely lehetővé teszi az egyéni keresést. Azokat a félelmeket, amelyekben a Google mint felügyeleti szerv vagy mint monopolisztikus, profitorientált vállalat jelenik meg, szándékosan elhalványítják. Az önmarketing középpontjában szándékosan nem a megtalálás fogalma áll, hanem a keresés hangsúlyos értelmezése, valamint a részvétel és az emancipáció lehetőségei.

Brandstetter, Hübel és Tantner vonatkozó antológiájukban azt a figyelemre méltó tézist fogalmazták meg, hogy "a keresőmotorokat az analóg és a digitális korban egyaránt" az "azonnali kívánságteljesítés" fantáziája uralja:

Eszerint a keresési tevékenységnek ideális esetben egyáltalán nem kellene megtörténnie; de ha mégis szükség van rá, akkor legalább az idő- és erőforrás-ráfordítást a lehető legalacsonyabb szinten kell tartani. A keresést itt egyfajta zavarásként értelmezzük, amelyet meg kell szüntetni.⁴³

A Google reklámjai azonban más nyelven beszélnek: a keresést nem megszüntetni kell, hanem lehetővé tenni. A mottó a *keresés*. A jelen legsikeresebb internetes keresőmotorja ügyesen mutat rá a talán legnagyobb közös nevezőre, amely összeköti az összes keresőmotor-kutatót és az összes kritikus szöveget is ebben a munkában:

41 A régóta létező, eredetileg a televízióban otthonosan mozgó éértékelőről lásd: Sobchack, Vivian (2003): "Frohes neues Jahr" und "Nehmt Abschied, Brüder". Televíziós montázs és történelmi tudat. In: Hohenberger, Eva/Keilbach, Judith (szerk.): *Die Gegenwart der Vergangenheit. Dokumentumfilm, televízió és történelem*. Berlin: Vorwerk 8, pp. 129- 154.

42 Az első, 2010-es éves felülvizsgálat különösen jó példa erre. Az újabb videóknak az alapelv némileg lazult, és a webes keresést diszkrétebb módon mutatják be. Érzelmekkel teli visszatekintést is tartanak arról az évről, amelyben 2020, a Corona-járvány nagy hatással volt a világra. Ebben a klipben a befejezetlen keresést többször is kiemeli a "miért" kérdés.

43 Brandstetter/Hübel/Tantner (2012), p. 9.

A lehető legönállóbb tudáskeresés iránti vágy. Ez a vágy nemcsak a webes keresés jelenlegi kritikájának mozgatórugója, hanem az itt tárgyalt történelmi szövegekben is újra és újra kifejezésre jut. Hogyan lehet szabadabban és függetlenebben keresni? Vagy másképp fogalmazva: hogyan lehetséges, hogy ne "így" és ne "ezen az áron" uralkodjanak a gyors megtalálás gépei?

Az a paradox helyzet, hogy minden keresési segédeszköz nemcsak lehetővé teszi a keresést, hanem egyúttal korlátozza is azt, és hogy minden kereső egyén potenciálisan ellenőrizhető, irányítható, manipulálható, kisajátítható, elnyomható és önmagára találhat, képezte e munka kiindulópontját. A tudásszervezésről szóló kortárs és történelmi szövegek tanulmányozásának eredményeképpen megerősíthető, hogy ez az ambivalencia nemcsak a digitális jelenben segíti elő az önrendelkezőbb keresés igényét, hanem régóta kíséri a keresési segédeszközök fejlődését.

Ezért azt állítom, hogy az azonnali kívánságteljesítés sokat hangoztatott vágya csak egy a sok szempont közül, amely a keresőmotorok programozását alakítja és alakította. A tudás szervezése ugyanis valószínűleg soha nem kizárólag arról szólt, hogy valamit a lehető leghatékonyabban találjunk meg. Az a tény, hogy a gyors megtalálást lehetővé tevő technikai műveletek ugyanakkor korlátozhatják a tudás keresését, feltételezem, mindig is tükröződött. Következésképpen az áttekintés és a felügyelet, az emancipáció és az elnyomás, a kreatív fejlődés és a merev fegyvelmezés közötti sokrétű feszültségek alakítják ki azokat a reményeket és aggodalmakat, amelyek az információkeresés növekvő gépesítését jellemzik. Ezen ambivalenciák miatt továbbra is fontos, hogy kritikusan kísérjük és reflektáljunk a tudásszervezés digitalizálódásának és automatizálódásának előrehaladására médiatörténeti szempontból. Remélem, hogy munkám fontos impulzust adhat ehhez a törekvéshez.

Néhány záró megjegyzéssel fejezem be ezt a munkát: Emlékeztetni kell arra, hogy az elvégzett elemzések személyes kutatásom eredményei. A keresés és a megtalálás történelmi problémáival való sajátos foglalkozás. A világhálón a keresőmotorokról folyó aktuális viták és a médiatörténeti elemzések alapján különböző utakat választottam, amelyek felkínálták magukat számomra. Lábjegyzeteket, hivatkozásokat és idézeteket követtem, mérlegettem és összehasonlítottam, és végül eljutottam a történelmi főszereplőkhöz (pontosan, mind férfiak, ezt a jogos kifogást nem szabad elhallgatni): Hugo von Sankt Viktor, Michel de Montaigne, Gottfried Wilhelm Leibniz, Martin Schrettinger, Friedrich Ebert és Paul Otter.

hagyjuk. Lenyűgöztek a vonatkozó szövegek, és megpróbáltam narratív módon kibontani a keresés és a megtalálás problémáit, hogy összekapcsoljam őket a webes keresés kritikájával, és hogy (én) hozzájáruljak a jelenlegi keresőmotor-kutatáshoz.

Ez a munka azonban egészen másképp is alakulhatott volna - anélkül, hogy szem elől tévesztette volna a keresés és a megtalálás ambivalenciáit. Remélem, hogy a *tudásszervezés problémátörténetei a* jövőben más nézetekkel is gazdagodni fognak. Kifejezetten az eddig háttérbe szorult pozíciók által; olyan pozíciók által, amelyeket még mindig aktívan elnyomnak, vagy amelyekről talán már teljesen megfeledkeztek, mert más megközelítést igényelnek. Különösen a tudásszervezéssel összefüggésben fontosak a különböző nézőpontok, ma talán még inkább, mint valaha. A Google marketingcsapata egy ilyen pillanatban a "Search On!" céges szlogent kiáltaná a jövő kutatóinak - és úgy vélem, hogy továbbra is sürgős ellene tenni.

Visszaigazoló

S

Ez a dolgozat a bochumi Ruhr Egyetem filológiai karán 2020 márciusban elfogadott disszertációm kissé átdolgozott változata. Ez nem valósulhatott volna meg a nagyszámú támogatás nélkül.

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani Friedrich Balke-nak, aki a kezdetektől fogva kísérte és nagy elkötelezettséggel támogatta ezt a munkát. Nagyon örülök a számos beszélgetésnek és gondolatébresztőnek, de mindenekelőtt annak a nagyszerű bizalomnak, amelyet mindig is belém és ebbe a projektbe helyezett. Szeretnék köszönetet mondani második témavezetőmnek, Simon Rothöhlernek is a támogatásáért, értékes olvasmányélményeiért és állandó motiváló bátorításáért.

A könyv nagylelkű anyagi támogatásáért szeretnék köszönetet mondani a DFG "A dokumentumfilm. Excess and Deprivation", a bochumi Ruhr Egyetem és különösen a doktori témavezetőm, Friedrich Balke. Szeretnék köszönetet mondani a kiadványsorozat szerkesztőinek is.

Das Dokumentarische" a szövegem felvételéért, valamint a Transcript kiadónak, különösen Vera Breitnernek a megbízható és barátságos együttműködésért.

A szöveg odaadó és alapos lektorálásáért köszönetet szeretnék mondani Katja Grashöfer, Philipp Hanke, Felix Hüttemann, Niklas Kammermeier, Magdale-na Löhlein, Marcel Raabe, Fynn-Adrian Richter, Sina Schneller, Richard Starck és – különösen - Laura Strack.

Abban a kiváltságban volt részem, hogy ezt a munkát a DFG Research Training Group keretében végezhettem.

"A dokumentumfilm. Excess and Deprivation" - egy kiváló "gracodilek" körében. Ezeknek az éveknek a nagyszerű kollegialitása és barátsága nemcsak a jelen szöveget gazdagította mérhetetlenül. Vagy másképp fogalmazva: egyszerűen hihetetlenül jól éreztük magunkat! Nagy hálával tartozom a felügyelő professzoroknak is, akik nélkül ez a kollégium egyáltalán nem jöhetett volna létre.

Emellett számos más tudományos kontextusban is lehetőségem nyílt arra, hogy bemutassam a munkámat és megvitassam az ötleteimet.

on. Ezek közé tartozik a bochumi Ruhr Egyetem Média tudományi Intézete, két szeminárium, amelyet én vezettem a hallgatókkal, akik nagyon lelkesen vettek részt a vitában, a Bochum és New Brunswick közötti "Summer Academies on Media Philology 2018/2019", a "The Documented Self" workshop a zürichi ETH-n és a "Princeton-Weimar Summer School 2019". Szeretnék őszintén köszönetet mondani minden érintettnek.

Személyes köszönet illeti a következő kollégákat is: Sebastian Althoff, Nicola Behrmann, Natalie Binczek, Tabea Braun, Esra Canpalat, Jasmin Degeling, Astrid Deuber-Mankowsky, Robert Dörre, Julia Eckel, Christoph Eggersglüß, Oliver Fahle, Janou Feikens, Rupert Gaderer, Pia Goebel, Felix Gregor, David Gugerli, Maren Haffke, Christine Hämmerling, Felix Hasebrink, José Herranz, Hilde Hoffmann, Eva Hohenberger, Lena Holbein, Erich Hörl, Sarah Horn, Rembert Hüser, Nina Janz, Vanessa Klomfaß, Raphaela Knipp, Katharina Kücke, Christiane Lewe, Elisa Linseisen, Anna Mayer, Fatima Naqvi, Cecilia Preiß, Matthias Preuss, Stefan Rieger, Eva Schauerte, Christofer Schmidt, Monika Schmitz-Emans, Lisa Schreiber, Mary Shnayien, Bernhard Siegert, Véronique Sina, Anna Tuschling, Annette Urban, Sebastian Vehlken, Peter Vignold, Nikolaus Wegmann, Katharina Weitkämper, Daniela Zetti, Leonie Zilch.

Szeretnék köszönetet mondani sokéves barátaimnak, akik remélhetőleg itt megszólítva érzik magukat, a sok pozitív elvonatkoztatásért és csodálatos élményért. Mindenért külön köszönet illeti partneremet, Magdalena Löhleint. Szeretnék köszönetet mondani családjának, Jonathan Löhleinnek, Josephine Vinluan-Löhleinnek és Christian Löhleinnek is - nem utolsósorban azért, hogy házukat rendelkezésemre bocsátották a disszertációm elkészítéséhez. Végül pedig szeretném megköszönni saját családomnak a támogatást és a szeretetet: Sina Schrade és Marco Rogi, valamint szüleimnek, Birgitt Schrade-nak és Richard Starcknak.

Egy utolsó köszönet illeti nagyszüleimet, Helga és Manfred Schrade-ot. Támogatásuk feltétel nélküli volt, annak ellenére, hogy a munka tartalma nem igazán volt elérhető számukra. A kereséssel és a megtalálással sem volt gondjuk; a háztartásukban minden ott volt, ahová tartozott, és elég volt egy "csuklómozdulat", és a kívánt tárgy ott volt. Sajnos e mű megírása közben elhunytak. A könyvet nekik ajánljuk.

Bochum, június 25.2021.

A források listája

Irodalom

- Abend, Pablo (2013): *Geoböngészés. Google Earth und Co. - Nutzungspraktiken einer digitalen Erde*. Bielefeld: átirat.
- Althusser, Louis (2010): *Ideológia és ideológiai államapparátusok. 1. Félkötet*. Szerkesztette Frieder Otto Wolf a "Louis Althusser: Gesammelte Schriften" sorozat részeként. Hamburg: VSA.
- Althusser, Louis (2010): *Ideologie und ideologische Staatsapparate*. In: Ders: *Ideologie und ideologische Staatsapparate. 1. Félkötet*. Szerkesztette Frieder Otto Wolf a "Louis Althusser: Gesammelte Schriften" sorozat részeként. Hamburg: VSA, pp. 37-102.
- Andriopoulos, Stefan/Schabacher, Gabriele/Schumacher, Eckhard (szerk.) (2001): *Die Adresse des Mediums*. Köln: DuMont.
- Apprich, Clemens/Chun, Wendy Hui Kyong/Cramer, Florian/Steierl, Hito (2018): *Minta megkülönböztetés*. Lüneburg/Minneapolis: meson.
- Arafat, Sachi/Ashoori, Elham (2019): *Keresés alapjai. A technológia által közvetített tapasztalat tudománya felé*. Cambridge/London: MIT Press.
- Arisztotelész (2004): *Topik*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Tim Wagner és Christof Rapp. Stuttgart: Reclam.
- Assmann, Aleida (1999): *Erinnerungsräume. A kulturális emlékezet formái és átalakulásai*. München: C.H. Beck.
- Assmann, Aleida (2016): *A felejtés formái*. Göttingen: Wallstein.
- Assmann, Jan (1992): *Das kulturelle Gedächtnis. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai fejlett kultúrákban*. München: C.H. Beck.
- Auerbach, Erich (1967): *Der Schriftsteller Montaigne*. In: Ders: *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*. Szerkesztette Fritz Schalk. Bern/München: Francke, pp. 184-195.
- Auerbach, Erich (1967): *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*. Szerkesztette Fritz Schalk. Bern/München: Francke.
- Auerbach, Erich (2015): *Mimézis. A valóság ábrázolása a nyugati irodalomban*. 11. Kiadás. Tübingen: Francke.

- Baddeley, Alan/Eysenck, Michael W./Anderson, Michael C. (2015): *Memory. Második kiadás.* London: Psychology Press.
- Baier, Karl (2009): *Meditation und Moderne. A modern spi- ritualitás magterületének kialakulásáról Nyugat-Európa, Észak-Amerika és Ázsia kölcsönhatásában.* 2 kötet. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Baier, Karl/Polak, Regina/Schwienhorst-Schönberger, Ludger (szerk.) (2013): *Text und Mystik. A szentírásértelmezés és a szemlélődő gyakorlat kapcsolatáról.* Göttingen: V&R unipress.
- Balke, Friedrich (1998): *Gilles Deleuze.* Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Balke, Friedrich (2009): *Figuren der Souveränität.* München: Wilhelm Fink.
- Balke, Friedrich/Fahle, Oliver (2014): Dokument und Dokumentarisches. Bevezetés a fókuszba. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2/2014, Heft 11, pp. 10-17. Balke, Friedrich/Fahle, Oliver/Urban, Annette (2020): Introduction. In: Ez. (szerk.): *Durchbrochene Ordnungen. A jelen dokumentumfilmje.* Bielefeld: ford. script, pp. 7-19.
- Balke, Friedrich/Fahle, Oliver/Urban, Annette (szerk.) (2020): *Durchbrochene Ordnungen. A jelen dokumentumfilmje.* Bielefeld: átirat.
- Balke, Friedrich/Gaderer, Rupert (2017): Bevezetés. In: Ez. (szerk.): *Médiafilológia. Egy paradigma körvonalai.* Göttingen: Wallstein, 7-22. o.
- Balke, Friedrich/Gaderer, Rupert (szerk.) (2017): *Medienphilologie. Egy paradigma körvonalai.* Göttingen: Wallstein.
- Balke, Friedrich/Röllli, Marc (szerk.) (2011): *Philosophie und Nicht-Philosophie: Gilles De- leuze - Aktuelle Diskussionen.* Bielefeld: átirat.
- Balke, Friedrich/Scholz, Leander (2008): Das Medium als Form. In: *Átiratok No. 10, különszám: Szemle*, pp. 13-18.
- Balke, Friedrich/Vogl, Joseph (szerk.) (1996): *Gilles Deleuze - Fluchtlinien der Philosophie.* München: Wilhelm Fink.
- Balmer, Hans Peter (2016): *Neuzeitliche Socratik. Michel de Montaigne esszéisztikai filozofálgatása.* Münster: MV-Wissenschaft.
- Barthes, Roland (1988): *Das semiologische Abenteuer.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Barthes, Roland (1988): A régi retorika. In: Ders.: *Das semiologische Abenteuer.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 15-101.
- Battelle, John (2006): *Keresés. Üzleti élet és kultúra a Google & Co. bűvöletében.* Kulmbach: Börsenmedien AG.
- Bauman, Zygmunt (2003): *Flüchtige Moderne.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Bauman, Zygmunt/Lyon, David (2013): *Data, Drones, Discipline. Beszélgetés az efemer felügyeletről.* Berlin: Suhrkamp.
- Bayreuther, Sabine (2010): *Meditáció. Egy spirituális gyakorlat körvonalai szemiotikai perspektívában.* Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Becker, Konrad/Stalder, Felix (szerk.) (2009): *Deep Search. Politik des Suchens jenseits von Google.* Innsbruck/Bécs/Bolzano: Studienverlag.

- Becker, Peter (2008): Leírni, osztályozni, feldolgozni. A népesség leírásáról a kultúratudományok szemszögéből. In: Brendecke, Arndt/Friedrich, Markus/Friedrich, Susanne (szerk.): *Information in the Early Modern Period. Állapot, részeseések, stratégiák*. Berlin: LIT, pp. 393-422.
- Benson, Robert L./Constable, Giles/Lanham, Carol D. (szerk.) (1982): *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bentham, Jeremy (1962): Panoptikum, avagy az ellenőrző ház. In: Ders: *Jeremy Bentham művei. Negyedik kötet*. New York: Russell & Russell, Inc., 37-172. o.
- Bentham, Jeremy (1962): *Jeremy Bentham művei. Negyedik kötet*. New York: Russell & Russell, Inc.
- Bernard, Andreas (2017): *Az elismerő szolgálat cinkosai. Az én a digitális kultúrában*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Beuth, Patrick (2015): Alphabet. Körülbelül tíz jó ok a Google átszervezésére. In: *Zeit Online: <https://www.zeit.de/digital/internet/2015-08/google-alphabet-aufspaltung-analyse> vom 12.06.2021.*
- Bhabha, Homi K. (2007): Határok. Különbségek. Átmenetek. In: Gunsenheimer, Antje (szerk.): *Grenzen, Differenzen, Übergänge. A kultúrák közötti és transzkulturális kommunikáció feszültségei*. Bielefeld: transcript, pp. 29-48.
- Bieber, Christoph/Kamps, Klaus (2017): *Obama után. Amerika az Egyesült Államokat keresve*. Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Blaschke, Estelle (2016): Az archívum feleslege. In: Mitman, Gregg/Wilder, Kelley (szerk.): *A világ dokumentálása. Film, fotográfia és a tudományos feljegyzések*. Chicago/London: The University of Chicago Press, pp. 224-253.
- Blome, Astrid (2006): Vom Adressbüro zum Intelligenzblatt. Hozzájárulás a tudásalapú társadalom génjei-hez. In: Böning, Holger/Kutsch, Arnulf/Stöber, Rudolf (szerk.): *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte. 8. kötet*. Stuttgart: Franz Steiner, 3-29. o.
- Blumenberg, Hans (1986): *Die Lesbarkeit der Welt*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Boczkowski, Pablo J./Papacharissi, Zizi (szerk.) (2018): *Trump és a média*. Cambridge/London: MIT Press.
- Boétie, Etienne de La (2016): *Értekezés az önkéntes szolgásról. Esszé*. Benjamin Erhard fordításában. Innsbruck: Limbo.
- Böhme, Stefan/Nohr, Rolf F./Wiemer, Serjoscha (szerk.) (2012): *Sortieren, Sammeln, Suchen, Spielen. Az adatbázis mint mediális gyakorlat*. Münster: LIT.
- Böning, Holger/Kutsch, Arnulf/Stöber, Rudolf (szerk.) (2006): *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte. Kötet Stuttgart8.: Franz Steiner*.
- Bornhöft, Margrit (1999): *Bibliothekswissenschaft in Deutschland: eine Bestandsaufnahme*. Aachen: Mainz.
- Bornscheuer, Lothar (1976): *Topik. A társadalmi képzelet szerkezetéről*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

- Boshof, Egon (2007): *Európa a században*12.. *Úton a modernitás felé*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Bowker, Geoffrey/Star, Susan Leigh (2017): Kategorikus munka és határinfrastruktúrák. Az osztályozás elméleteinek gazdagítása (1999). In: Star, Susan Leigh: *Határtárgyak és médiakutatás*. Szerkesztette Sebastian Gießmann és Nadine Taha. Bielefeld: transcript, pp. 167-204.
- Bowker, Geoffrey C./Star, Susan Leigh (1999): *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Második kiadás. Cambridge: The MIT Press.
- Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton (2012): Bevezetés. In: Ez. (szerk.): *A Google előtt. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 7-15.
- Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton (2012): *Vor Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: átirat.
- Brandt, Peter (szerk.) (1999): *An der Schwelle zur Moderne. Németország 1800 körül*. Ge- sprächskreis Geschichte Bonn31.: Friedrich Ebert Stiftung.
- Bredenkamp, Horst/Schneider, Pablo (szerk.) (2006): *Visuelle Argumentationen. A reprezentáció rejtelméi és a világ kiszámíthatósága*. München: Wilhelm Fink. Bredenkamp, Horst (2020): *Die Fenster der Monade. Gottfried Wilhelm Leibniz színháza a Természet és művészet*. Harmadik javított kiadás. Berlin: De Gruyter.
- Brendecke, Arndt/Friedrich, Markus/Friedrich, Susanne (szerk.) (2008): *Information in der Frühen Neuzeit. Állapot, részesedések, stratégiák*. Berlin: LIT.
- Briet, Suzanne (2006): *Mi a dokumentáció? A klasszikus francia szöveg angol fordítása*. Lanham/Toronto/Oxford: Scarecrow Press.
- Bröckling, Ulrich/Krasmann, Susanne/Lemke, Ulrich (szerk.) (2000): *Gouvernementa- lität der Gegenwart. Tanulmányok a szociális gazdaságról*. Frankfurt a.M.: Suhr- kamp.
- Brockman, John (1996): *A harmadik kultúra. A modern természettudomány világgépe*. München: Goldmann.
- Brunner, Otto/Conze, Werner/Koselleck, Reinhard (szerk.) (1972): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Band 1: A-D*. Stuttgart: Ernst Klett.
- Buckland, Michael (2010): *A mikrofilmtől a tudásgépig. Emanuel Goldberg zwi- schen Medientechnik und Politik*. Berlin: Avinus.
- Buckland, Michael (2017): *Információ és társadalom*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Buhr, Lorina/Hammer, Stefanie/Schölzel, Hagen (szerk.) (2018): *Staat, Internet und digitale Gouvernementalität*. Wiesbaden: Springer.
- Burke, Peter (2012): *Az európai reneszánsz. Központok és perifériák*. 2. kiadás. München: C.H. Beck.
- Burckhardt, Jacob (1860): *Die Cultur der Renaissance in Italien. Egy kísérlet*. Basel: Schweighauser.

- Burkhardt, Marcus (2015): *Digitális adatbázisok. Médiaelmélet a nagy adatok korában.* Bielefeld: átirat.
- Bush, Vannevar (1945): Ahogy gondolhatjuk. In: *The Atlantic Monthly (1761945)*, pp. 101-108.
- Butler, Judith (2006): *Hate Speaks. A performatívum politikájáról.* Berlin: Suhrkamp.
- Butler, Judith (2009): Mi a kritika? Esszé Foucault erényéről. In: Jaeggi, Rahel/Wesche, Tilo (szerk.): *Was ist Kritik?* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 221-246.
- Butzer, Günter (2001): Dynamisierung des Raums. A mnemotechnika átalakulásai Montaigne-nál, Sterne-nél és Baudelaire-nél. In Lange, Sigrid (szerk.): *Raumkon- struktionen in der Moderne. Kultura - Irodalom - Film.* Bielefeld: Aisthesis, pp. 23-48.
- Cancik, Hubert/Gladigow, Burkhard/Laubscher, Matthias (szerk.) (1990): *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. 5 kötet. II. kötet.* Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer.
- Canpalat, Esra/Haffke, Maren/Horn, Sarah/Hüttemann, Felix/Preuss, Matthias (szerk.) (2020): *Gegen\Documentation. Műveletek - Fórumok - Beavatkozások.* Bielefeld: átirat.
- Canpalat, Esra/Haffke, Maren/Horn, Sarah/Hüttemann, Felix/Preuss, Matthias (2020): Introduction. Műveletek, fórumok, beavatkozások - Az ellendokumentáció fogalmának megközelítése. In: Ez. (szerk.): *Gegen\Documentation. Műveletek - Fórumok - Beavatkozások.* Bielefeld: transcript, pp. 7-25.
- Castro Varela, María do Mar/Dhawan, Nikita (2015): *Postkoloniale Theorie. Kritikai bevezetés.* Teljesen2., átdolgozott kiadás. Bielefeld: átirat.
- Chabert, Jean-Luc (szerk.) (1999): *Az algoritmusok története. A kavicstól a mikrochipig.* Berlin/Heidelberg: Springer.
- Christolova, Lena (2012): Das Mundaneum oder das papierne Internet von Paul Otlet und Henri La Fontaine. In: Böhme, Stefan/Nohr, Rolf F./Wiemer, Serjoscha (szerk.): *Rendezés, gyűjtés, keresés, játék. Az adatbázis mint média gyakorlat.* Münster: LIT, pp. 31-54.
- Christolova, Lena (2015): Das monografische Prinzip der Dokumentation bei Wilhelm Ostwald und Paul Otlet. In: Wöhrer, Renate (szerk.): *Wie Bilder Dokumente wurden. Zur Genealogie dokumentarischer Darstellungspraktiken.* Berlin: Kulturver- lag Kadmos, pp. 177-194.
- Cicero (1989): A házelnökről. In: Ders: *Művek három kötetben.* Szerkesztette Liselot Huchthausen. Második kötet. Berlin/Weimar: Aufbau, pp. 178-181.
- Cicero (1989): *Művek három kötetben.* Szerkesztette Liselot Huchthausen. Berlin/Weimar: Aufbau.
- Cicero, M. Tullius (1993): *Topica. A helyes érvelés művészete. Latin és német.* Szerkesztette, fordította és magyarázta Karl Bayer. München: Artemis & Winkler.
- Conrad, Joseph (1994): *A sötétség szíve.* London: Penguin.
- Corns, Thomas N. (2000): The Early Modern Search Engine: Indices, Title Pages, Marginalia and Contents. In: Rhodes, Neil/Sawday, Jonathan (szerk.): *The*

2510 Aki keresi, megtalálhatja

Renaiss-

- sance Computer: Tudástechnológia a nyomtatás első korszakában. London/New York: Routledge, pp. 95-105.
- Cuntz, Michael/Nitsche, Barbara/Otto, Isabell/Spaniol, Marc (szerk.) (2006): *Die Listen der Evidenz*. Köln: DuMont.
- Day, Ronald E. (2014): *Indexing it all. A szubjektum a dokumentáció, az információ és az adatok korában*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Day, Ronald E. (2019): *Dokumentaritás: bizonyítékok, ontológia és felirat*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Décultot, Elisabeth/Fulda, Daniel (szerk.) (2016): *Sattelzeit. Historiographiegeschichtliche Revisionen*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Degeling, Martin (2017): *Googles Interessenprofiling*. In: Degeling, Martin/Othmer, Julius/Weich, Andreas/Westermann, Bianca (szerk.): *Profilok: Interdiszciplináris hozzájárulások*. Lüneburg: meson press, pp. 115-128.
- Degeling, Martin/Othmer, Julius/Weich, Andreas/Westermann, Bianca (szerk.) (2017): *Profilok: Interdiszciplináris hozzájárulások*. Lüneburg: meson press.
- Deleuze, Gilles (1992): *Különbség és ismétlés*. München: Wilhelm Fink. Deleuze, Gilles (1993): *Utóirat az ellenőrzés társadalmairól*. In: Ders.: *Unterhandlungen 1972-1990*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 254-262.
- Deleuze, Gilles (1993): *Unterhandlungen 1972-1990*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Deleuze, Gilles (2000): *A hajítás. Leibniz és a barokk*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Deleuze, Gilles/Guattari, Félix (1997): *Ezer fennsik. A kapitalizmus és a skizofrénia... soha*. Berlin: Merve.
- Derlien, Hans-Ulrich/Böhme, Doris/Heindl, Markus (szerk.) (2011): *Bürokratietheorie. Bevezetés a közigazgatás elméletébe*. Wiesbaden: VS. Derrida, Jacques (1983): *Grammatologie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Derrida, Jacques (1997): *Az archívumnak szentelve. Freudi benyomás*. Berlin: Brinkmann & Bose.
- Derrida, Jacques (2002): *Politik der Freundschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Descartes, René (1959): *Meditationes de prima philosophia/Meditációk az alapvető filozófiáról*. *lagen der Philosophie*. Újra szerkesztette Lüder Gäbe. Hamburg: Felix Meiner.
- Descartes, René (1960): *Discours de la Méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences/Von der Methode des richtigen Vernunftgebrauchs und der wissenschaftlichen Forschung*. Fordította és szerkesztette Lüder Gäbe. Hamburg: Felix Meiner.
- Deuber-Mankowsky, Astrid (2018): *A relatív igazság az álhírek válságában. Gondolkodás Juhász Alexandra "#100hardtruths - #fakenews: A primer on digital media literacy" című írásával*. In: *Journal of Media Studies* 2/2018, 19. szám, pp. 29-41.

- Dommann, Monika (2008): Dokumentieren: Die Arbeit am institutionellen Gedächtnis in Wissenschaft, Wirtschaft und Verwaltung 1895-1945. In: *Jahrbuch für Europäische Verwaltungsgeschichte, vol.* Baden-Baden20.: Nomos, 283-306.
- Dörr, Dieter/Schuster, Simon (2014): Suchmaschinen im Spannungsfeld zwischen Nutzung und Regulierung. Jogi leltár és egy új rendelet alapvető struktúrái. In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között.* Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 262-323.
- Duchhardt, Heinz (2007): *Barokk és felvilágosodás. A "Das Zeitalter des Absolutismus" című kötet 4., újraserkesztett és bővített kiadása.* München: R. Oldenburg.
- Duguid, Paul (2009): Die Suche vor *grep* - Eine Entwicklung von Geschlossenheit zu Offenheit? In: Becker, Konrad/Stalder, Felix (szerk.): *Deep Search. A Googleon túli keresés politikája.* Innsbruck/Bécs/Bolzano: Studienverlag, pp. 15-36.
- Ebert, Friedrich Adolf (1811): *Ueber öffentliche Bibliotheken, besonders deutsche Universitätsbibliotheken, und Vorschläge zu einer zweckmäßigen Einrichtung derselben.* Frey-berg: Craz und Gerlach.
- Ebert, Friedrich Adolf (1820): *Die Bildung des Bibliothekars. Második, átdolgozott kiadás.* Lipcse: Steinacker és Wagner.
- Ebert, Friedrich Adolf/Anonym (1821): Bibliothekswissenschaft. In: *Jenaische Allge-meine Literatur Zeitung, április 1821,70-71. szám, 73-85. oszlop.*
- Ehlers, Joachim (1973): *Hugo von St. Viktor. Tanulmányok a század12. történelmi gondolkodásáról és történetírásáról.* Wiesbaden: Steiner.
- Eickelmann, Jennifer (2017): "Gyűlöletbeszéd" és sebezhetőség a digitális korban. *Phänomene mediatisierter Missachtung aus Perspektive der Gender Media Studies.* Bielefeld: átirat.
- Eisenstein, Elizabeth L. (1980): *A nyomdagép mint a változás eszköze. Egy kötetben.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Empiricus, Sextus (1985): *Grundriß der pyrrhonischen Skepsis.* Fordította és szerkesztette Malte Hossenfelder. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Engell, Lorenz/Siegert, Bernhard (2010): Szerkesztői vélemény. In: *Journal for Media and Culture Research. 1/2010. szám, Fókuszban a kulturális technológia,* pp. 5-10.
- Engell, Lorenz/Siegert, Bernhard (2010): *Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung. 1/2010. szám: Fókuszban a kulturális technológia.* Hamburg: Felix Meiner.
- Engemann, Christoph (2014): You cannot not Transact - Big Data und Transaktionalität. In: Reichert, Ramón (szerk.): *Big Data. Elemzések a tudás, a hatalom és a gazdaság digitális átalakulásáról.* Bielefeld: transcript, pp. 365-381.
- Engemann, Christoph/Sudmann, Andreas (szerk.) (2018): *Machine Learning - Medien, Infrastrukturen und Technologien der Künstlichen Intelligenz.* Bielefeld: átirat
- Englehardt, Steven/Acar, Gunes/Narayanan, Arvind (2017): No boundaries. Exszemélyes adatok szűrése munkamenet-visszajátszási szkriptekkel. In: *Freedom to Tin-*

- ker: *freedom-to-tinker.com/2017/11/15/no-boundaries-exfiltration-of-personal-data-by-session-replay-scripts* from the 12.06.2021.
- Erben, Dietrich (2020): *Die Kunst des Barock*. 3. Kiadás. München: C.H. Beck
- Falk, Christine (2019): *Topik als Verfahren kultureller Selbstvergewisserung. Zur Aktualisierung rhetorischer Stoff-Findung bei Fontane und Raabe*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Fanta, Alexander (2021): A játék új szabályai. Miért szünteti meg a Google a cookie-k nyomon követését. In: *netzpolitik.org: https://netzpolitik.org/2021/neue-spielregeln-warum-google-cookie-tracking-abschafft/?utm_source=pocket-newtab-global-en-DE* vom 12.06.2021.
- Faulstich, Werner (1996): *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800-1400. Die Geschichte der Medien, vol. 2*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Faulstich, Werner (1997): *Das Medium als Kult. A kezdetektől a késő ókorig (8. század). A média története, 1. kötet*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Faulstich, Werner (1998): *Medien zwischen Herrschaft und Revolte. A kora újkori médiakultúra (1400-1700). A média története, 3. kötet*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Faulstich, Werner (2002): *Die bürgerlich Mediengesellschaft (1700-1830). The History of the Media, kötet*, Göttingen4.: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Faulstich, Werner (2004): *Medienwandel im Industrie- und Massenzeitalter (1830-1900). A média története, kötet* Göttingen5.: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Faulstich, Werner (2006): Bevezetés. Indulás az új évszázadba. In: Ders. (szerk.): *Az első évtized. A 20. század kultúrtörténete*. Paderborn: Wilhelm Fink, pp. 7-21.
- Faulstich, Werner (szerk.) (2006): *Das Erste Jahrzehnt. A 20. század kultúrtörténete*. Paderborn: Wilhelm Fink.
- Felfe, Robert/Wagner, Kirsten (szerk.) (2009): *Museum, Bibliothek, Stadtraum. A tudás térbeli rendjei 1600-1900*. Münster: LIT.
- Fidora, Alexander/Niederberger, Andreas (szerk.) (2002): *Vom Einen zum Vielen. A metafizika új hajnala a 12. században. Válogatás a neoplatonizmus kortárs szövegeiből*. Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Finn, Ed (2017): *Mit akarnak az algoritmusok. Képzlet a számítástechnika korában*. Cambridge/London: MIT Press.
- Flasch, Kurt (2011): *Filozófiai gondolkodás a középkorban. Augustintól Machiavelliig*. Második átdolgozott és bővített kiadás. Stuttgart: Reclam.
- Flusser, Vilém (1994): *Gesten. Kísérlet egy fenomenológiára*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Fohrmann, Jürgen (szerk.) (2004): *Rhetorik. Figuráció és teljesítmény*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Förschler, Silke/Mariss, Anne (szerk.) (2017): *Színészek, állatok, dolgok. A természettudományi eljárások a kora újkorban*. Köln/Weimar/Bécs: Böhlau.

- Foucault, Michel (1973): *Őrület és társadalom. Az őrület története az értelem korában.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1974): *A dolgok rendje. A humán tudományok régészete.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1977): *Felügyelet és büntetés. A börtön születése.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1981): *Archäologie des Wissens.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1992): *Mi a kritika?* Berlin: Merve.
- Foucault, Michel (2003): Michel Foucault játéka [Beszélgetés, 1977]. In: Ders: *Schriften in vier Volumes. Dits et Ecrits. III. kötet: 1976-1979.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 391-429.
- Foucault, Michel (2003): *Írások négy kötetben. Dits et Ecrits. III. kötet: 1976-1979.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (2005): Az igazság iránti aggodalom [Beszélgetés François Ewalddal, 1984]. In: Ders: *Schriften in vier Volumes. Dits et Ecrits. Vol. IV. 1980-1988.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 823-837.
- Foucault, Michel (2005): *Írások négy kötetben. Dits et Ecrits. IV. kötet. 1980-1988.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (2006a): *Biztonság, terület, népesség. Geschichte der Gouvernementität I.* Előadás a Collège de France-ban 1977-1978. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (2006b): *A biopolitika születése. A kormányzás története II.* előadás a Collège de France-ban 1978-1979. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (2012): *Írni önmagunkról.* In: Zanetti, Sandro (szerk.): *Schreiben mint kulturális technika. Alapvető szövegek.* Berlin: Suhrkamp, pp. 49-66.
- Freud, Sigmund (1900): *Az álmok értelmezése.* Lipcse/Bécs: Franz Deuticke.
- Freud, Sigmund (1929): *A mindennapi élet pszichopatológiájáról. (A felejtésről, az ígéretéről, az elmaradásról, a babonáról és a tévedésről).* Tizenegyedik kiadás. Bécs: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Frewert, Ute (szerk.) (2000): *Das Neue Jahrhundert. Europäische idődiagnózisok és jövőkonceptciók 1900 körül.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Friedrich, Markus (2013): *Az archívum születése. A tudás története.* München: R. Oldenbourg.
- Fulda, Daniel (2016): Sattelzeit. A kultúratudományok egyik központi fogalmának karrierje és problémái. In: Décultot, Elisabeth/Fulda, Daniel (szerk.): *Sattelzeit. Revíziók a történetírás történetében.* Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 1-18.
- Funke, Fritz (2006): *Buchkunde. A könyv történeti fejlődése az írástól napjainkig.* Wiesbaden: VMA.
- Funke, Gerhard (szerk.) (1963): *Die Aufklärung. In ausgewählten Texten dargestellt und einleitet.* Stuttgart: Koehler.

- Gädeke, Nora (szerk.) (2012): *Leibniz als Sammler und Herausgeber historischer Quellen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gaderer, Rupert (2017): Mi a médiafilológiai kérdés? In: Balke, Friedrich/Gaderer, Rupert (szerk.): *Medienphilologie. Egy paradigma körvonalai*. Göttingen: Wallstein, 25-43. o.
- Gaderer, Rupert (2021): *Querulieren. Kulturális technikák, média és irodalom 1700-2000*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Galloway, Alexander R. (2011): Black Box, Black Block. In: Hörll, Erich (szerk.): *A technológiai állapot. Hozzájárulások a technikai világ leírásához*. Berlin: Suhrkamp, pp. 267-280.
- Garde-Hansen, Joanne/Hoskins, Andrew/Reading, Anna (szerk.) (2009): *Save As ... Digital Memories*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Garrett, Jeffrey (1999): Redefining Order in the German Library, 1775-1825. In: *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 33, No. 1, *Eighteenth-Century Print Culture (Fall, 1999)*, pp. 103-123.
- Gaycken, Sandro (2013): *Jenseits von 1984. Datenschutz und Überwachung in der fortschrittlichen Informationsgesellschaft. Tárgyasítás*. Bielefeld: átirat.
- Gehl, Robert W. (2014): *Reverse Engineering Social Media. Szoftver, kultúra és politikai gazdaságtan az újmédia-kapitalizmusban*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gesellschaft für Medienwissenschaft (szerk.) (2014): *Zeitschrift für Medienwissenschaft 2/2014, Heft 11: Dokument und Dokumentarisches*. Zürich: diaphanes.
- Gesellschaft für Medienwissenschaft (szerk.) (2015): *Zeitschrift für Medienwissenschaft 2/2015, Heft 13: Überwachung und Kontrolle*. Zürich: diaphanes.
- Gesellschaft für Medienwissenschaft (szerk.) (2018): *Zeitschrift für Medienwissenschaft 2/2018, Heft 19: Faktizitäten*. Bielefeld: átirat.
- Gesellschaft für Medienwissenschaft (szerk.) (2019): *Zeitschrift für Medienwissenschaft 2/2019, Heft 21: Künstliche Intelligenzen*. Bielefeld: átirat.
- Gessmann, Martin (1997): *Montaigne und die Moderne. A korszakváltás filozófiai alapjairól*. Hamburg: Felix Meiner.
- Gießmann, Sebastian/Taha, Nadine (2017): "Study the unstudied". Susan Leigh Star gondolkodásának médiatudományos aktualitásáról. In: Star, Susan Leigh: *Határtárgyak és médiakutatás*. Szerkesztette Sebastian Gießmann és Nadine Taha. Bielefeld: transcript, pp. 13-77.
- Giesecke, Michael (1991): *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Gillespie, Tarleton (2018): *Az internet letéteményesei: Platformok, tartalommoderálás és a közösségi médiát alakító rejtett döntések*. New Haven/London: Yale University Press.
- Ginzburg, Carlo (1988): *Spurensicherungen. A rejtett történelemről, a művészetről és a társadalmi emlékezetéről*. München: dtv.

- Gitelman, Lisa (2014): *Papír tudás. A dokumentumok médiatörténete felé.* Durham/London: Duke University Press.
- Goldmann, Stefan (1989): A halottak hangja helyett az emlékezet. A mnemotechnika feltalálásáról a keőszi Simonidész által. In: *Poetica. Nyelvészeti és Irodalomtudományi folyóirat.* 21. Vol. Jahrgang1989, pp. 43-66.
- Goy, Rudolf (1976): *Die Überlieferung der Werke Hugo von St. Viktor. Hozzájárulás a középkori kommunikáció történetéhez.* Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Grassegger, Hannes/Krogerus, Mikael (2017): "Csak azt mutattam meg, hogy a bomba létezik". In: *Tages-Anzeiger Online: <https://www.tagesanzeiger.ch/ausland/europal/diese-firma-wiss-was-siedenken/story/17474918>* vom 12.06.2021.
- Greenwald, Glenn (2014): *Nincs hová bújni. Edward Snowden, az NSA és az amerikai felügyeleti állam.* New York: Metropolitan Books.
- Grimm, Jacob/Grimm, Wilhelm (szerk.) (1862): *Deutsches Wörterbuch. Harmadik kötet. E- Forsche.* Lipcse: S. Hirzel.
- Grimm, Jacob/Grimm, Wilhelm (szerk.) (1942): *Deutsches Wörterbuch. Tizedik kötet. IV. osztály. Strom-Szische.* Lipcse: S. Hirzel.
- Gstrein, Oskar Josef (2016): *Das Recht auf Vergessenwerden als Menschenrecht. Van-e jövője az emberi méltóságnak az információs korban?* Baden-Baden: Nomos.
- Gugerli, David (2009): *Suchmaschinen. A világ mint adatbázis.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Gugerli, David (2018): *Wie die Welt in den Computer kam. A digitális valóság kialakulásáról.* Frankfurt a.M.: Fischer.
- Guigo of the Carthusians (2011): *Scala claustralium. A szerzetesek létrája Istenhez.* Fordította Daniel Tibi. Nordhausen: Traugott Bautz.
- Gunsenheimer, Antje (2007) (szerk.): *Grenzen, Differenzen, Übergänge. A kultúrák közötti és transzkulturális kommunikáció feszültségterei.* Bielefeld: átirat.
- Habermas, Jürgen (1990): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Hacking, Ian (2014): *Történelmi ontológia.* Zürich: Chronos.
- Hacking, Ian (2014): *Inventing People.* In: Ders: *Történelmi ontológia.* Zürich: Chronos, pp. 119-134.
- Hagner, Michael (szerk.) (2001): *Ansichten der Wissenschaftsgeschichte.* Frankfurt a.M.: Fischer.
- Hahn, Daniela (szerk.) (2016): *Beyond Evidence. A dokumentum a művészetekben.* PaderSZületett: Wilhelm Fink.
- Hämmerling, Christine/Zetti, Daniela (szerk.) (2018): *Das dokumentierte Ich. Tudás a tárgyalásokon.* Zürich: Chronos.
- Han, Byung-Chul (2012): *Transparenzgesellschaft.* Berlin: Matthes & Seitz.
- Hartbecke, Karin (2008): *Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl. Leibniz első évei mint hannoveri udvari könyvtáros.* In: Ez. (szerk.): *Zwischen Fürsten-*

- willkür und Menschheitswohl - Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 43-158.
- Hartbecke, Karin (szerk.) (2008): *Zwischen Fürstenwillkür und Menschheitswohl - Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Hartmann, Frank (2012): Az adatbázis logikája. Leibniz és a Google között - Otlet a világ könyvtárosa. In: Ders. (szerk.): *Vom Buch zur Datenbank. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája.* Berlin: Avinus, pp. 11-61.
- Hartmann, Frank (szerk.) (2012): *Vom Buch zur Datenbank. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája.* Berlin: Avinus.
- Haskins, Charles Homer (1955): *A tizenkettedik század reneszánsza.* Cambridge/London: Harvard University Press.
- Havemann, Frank (2009): *Einführung in die Bibliometrie.* Berlin: Gesellschaft für Wissenschaftsforschung.
- Hege, Hans/Flecken, Eva (2014): Vitához való hozzájárulás: Van-e közérdek egy alternatív keresőmotorban? In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között.* Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 224-244.
- Heidegger, Martin (1954): *Was heisst Denken?* Tübingen: Niemeyer.
- Heidegger, Martin (1959): *Gelassenheit.* Pfullingen: Günther Neske.
- Heidegger, Martin (1977): Die Zeit des Weltbildes (1938). In: Ders: *Gesamtausgabe, 5. kötet: Holzwege.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 75-114.
- Heidegger, Martin (1977): *Gesamtausgabe, 5. kötet: Holzwege.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1994): Einblick in das was ist. Bremer Vorträge 1949. in: Ders.: *Gesamtausgabe, vol. 79: Bremer und Freiburger Vorträge.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 1-77.
- Heidegger, Martin (1994): *Gesamtausgabe, Vol. 79: Bremer und Freiburger Vorträge.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1995): Ein Gespräch selbstdritt auf einem Feldweg zwischen einem Forscher, einem Gelehrten und einem Weisen. In: Ders.: *Gesamtausgabe, 77. kötet: Feldweg-Gespräche (1944/45).* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, 1. o. 1-159.
- Heidegger, Martin (1995): *Gesamtausgabe, 77. kötet: Feldweg-Gespräche (1944/45).* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Heinecke, Berthold/Alvensleben, Reimar von (2016): Lesen. Gyűjtsd össze. Megőrizni. Joachim von Alvensleben (1514-1588) könyvtára és a kora újkori könyvgyűjtemények tanulmányozása. In: Ez. (szerk.): *Lesen. Gyűjtés. Megőrzés. Joachim von Alvensleben (1514-1588) könyvtára és a kora újkori könyvgyűjtemények tanulmányozása.* Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 11-26.

- Heinecke, Berthold/Alvensleben, Reimar von (szerk.) (2016): *Lesen. Gyűjtsd össze. Bewahren. Joachim von Alvensleben (1514-1588) könyvtára és a kora újkori könyvgyűjtemények tanulmányozása*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Hellfaier, Detlev/Schmidt-Glintzer, Helwig/Schmitz, Wolfgang (szerk.) (2009): *Der wissenschaftliche Bibliothekar. Festschrift Werner Arnoldnak*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hennig, Martin/Hauptmann, Kilian (2019): Alexa, optimalizálj engem! A digitális asszisztencia-rendszerek mesterséges intelligencia fikciói a reklámban. In: *Journal of Media Studies* 2/2019. szám, pp21., 86-94.
- Herre, Franz (1998): *Jahrhundertwende 1900. Untergangsstimmung und Fortschritts glauben*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Hersche, Peter (2006): *Muße und Verschwendung. Európai társadalom és kultúra a barokk korban*. 2 Kötetek. Freiburg: Herder.
- Hilgers, Philipp von (2010): A fekete doboz eredete. In: Hilgers, Philipp/Ofak, Ana (szerk.): *Recursions. A tudás hajtogatásairól*. München: Wilhelm Fink, pp. 135-156.
- Hilgers, Philipp von/Ofak, Ana (szerk.) (2010): *Recursions. Von Faltungen des Wissens*. München: Wilhelm Fink.
- Hill, Hermann/Martini, Mario/Wagner, Edgar (szerk.) (2014): *Transparenz, Partizipation, Kollaboration. A digitális közigazgatás újragondolása*. Baden-Baden: Nomos.
- Hobbes, Thomas (2011): *Leviatán, avagy az egyházi és polgári állam lényege, formája és erőszakossága. I. és II. rész*. Angolból fordította Walter Euchner, Lothar R. Waas kommentárjával. Berlin: Suhrkamp.
- Hohenberger, Eva (szerk.) (2006): *Bilder des Wirklichen. Szövegek a dokumentumfilm elméletéről*. 3. Kiadás. Berlin: Vorwerk 8.
- Hohenberger, Eva/Keilbach, Judith (szerk.) (2003): *Die Gegenwart der Vergangenheit. Dokumentumfilm, televízió és történelem*. Berlin: Vorwerk 8.
- Hohenberger, Eva/Mundt, Katrin (szerk.) (2016): *Ortsbestimmungen. A dokumentumfilm a mozi és a művészet között*. Berlin: Vorwerk 8.
- Holz, Hans Heinz (1966): Bevezetés. In: Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Politische Schriften I*. Szerkesztette Hans Heinz Holz. Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt, pp. 5-31.
- Holz, Hans Heinz (2013): *Leibniz. Egy egyetemes tudós életműve*. Szerkesztette és utószóval ellátta Jörg Zimmer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Holz, Hans Heinz (2015): *Leibniz in der Rezeptionsgeschichte der klassischen deutschen Philosophie*. Szerkesztette Jörg Zimmer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hörl, Erich (szerk.) (2011): *Die technologische Bedingung. Hozzájárulások a technikai világ leírásához*. Berlin: Suhrkamp.
- Hörl, Erich/Burton, James (szerk.) (2017): *Általános ökológia: Az új ökológiai paradigma*. London et al: Bloomsbury Academic.

- Horn, Sarah/Michaelsen, Anja (2017): Opening Spaces, Expanding Desire. Beszélgetés Steffen Herrmannal az aláfestésről, baloldali nyelvpolitikáról, gyűlöletbeszédéről és queer testiségről. In: *onlinejournal kultur & geschlecht* #18: https://kulturundgeschlecht.blogs.ruhr-uni-bochum.de/wp-content/uploads/2017/02/MichaelsenHorn_GespraechSteffenHerrmann.pdf a következő címről 12.06.2021.
- Hotter, Maximilian (2011): *Adatvédelem. A liberális jobboldal átalakulása az internet korában.* Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Hugo de Sancto Victore (2001): *De archa Noe. Libellus de formatione arche.* Szerk. P. Sicard. Turnhout: Brepols.
- Szent Viktor Hugó (1997): *Didascalicon de studio legendi. Tanulmányi könyv. Latin-német.* Fordította és bevezette Thilo Offergeld. Fontes Christiani, kötet 27. Freiburg u.a.: Pásztor.
- Hugo von Sankt Viktor (2010): *Über die Heiltümer des christlichen Glaubens.* Peter Knauer fordítása. Bevezetés, apparátus, bibliográfia és tartalomjegyzék Rainer Berndt tollából. Münster: Aschendorff.
- Illich, Ivan (1991): *Im Weinberg des Textes. Amikor a modernitás betűtípusa megjelent.* Kommentár Hugo "Didascalicon" című művéhez. Frankfurt a.M.: Luchterhand.
- Jaeggi, Rahel/Wesche, Tilo (szerk.) (2009): *Was ist Kritik?* Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Janzin, Marion/Güntner, Joachim (2007): *Das Buch vom Buch. 5000 A Book Ge évei... történelem.* 3. Kiadás. Hannover: Schlütersche.
- Jochum, Uwe (1991): *Bibliotheken und Bibliothekare 1800-1900.* Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Jochum, Uwe (1995): *Die Idole der Bibliothekare.* Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Jochum, Uwe (2003): *Kritik der Neuen Medien. Egy eszkatológiai esszé.* München: Wilhelm Fink.
- Jochum, Uwe (2009): Das Internet als Enteignungsmaschine. In: Hellfaier, Detlev/Schmidt-Glintzer, Helwig/Schmitz, Wolfgang (szerk.): *Der wissenschaftliche Bibliothekar. Festschrift Werner Arnoldnak.* Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 457-471.
- Jochum, Uwe (2017): *Kleine Bibliotheksgeschichte.* 4. kiadás. Ditzingen: Reclam.
- Junge, Torsten (2008): *Gouvernementalität der Wissensgesellschaft. Politika és szubjektum vitás a tudás rendszere alatt.* Bielefeld: átirat.
- Jürgens, Pascal/Stark, Birgit/Magin, Melanie (2014): Caught in the Filter Bubble? A keresőmotorok elfogultsága és a keresőmotorok személyre szabási folyamatai. In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között.* Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 98-135.
- Kaltwasser, Franz Georg (2006): *Bayrische Staatsbibliothek. Változó szerepek az évszázadok során.* Wiesbaden: Harrassowitz.

- Kammerer, Dietmar/Waitz, Thomas (2015): Überwachung und Kontrolle. Bevezetés a fókuszba. In: *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2/2015, Heft 13, S. 10-20.
- Kammler, Clemens/Parr, Rolf/Schneider, Ulrich Johannes (szerk.) (2014): *Foucault-Handbuch. Élet - munka - hatás*. Különkiadás. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Kant, Immanuel (1800): *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Harmadik kiadás. Lipcse: Johann Friedrich Hartknoch.
- Kant, Immanuel (1963): Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? In: Funke, Gerhard (szerk.) (1963): *Die Aufklärung. In ausgewählten Texten dargestellt und eingeleitet*. Stuttgart: Koehler, pp. 103-110.
- Kaufmann, Thomas (2016): *Megváltottak és elkárhozottak. A reformáció története*. München: C.H. Beck.
- Kayser, Albrecht Christoph (1790): *Ueber die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse nebst einem alphabetischen Kataloge aller von Johann Jakob Moser einzeln herausgekommener Werke - mit Ausschluss seiner theologischen - und ein Realregister über die in diesem Kataloge nahmhaf gemacht Schriften*. Bayreuth: Verlag der Zeitungsdruckerei.
- Kemmerling, Andreas (1996): *Ideen des Ichs. Tanulmányok Descartes filozófiájáról*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Kirsch, Sebastian (2013): *A perspektíva valósága. A barokk, a lacani pszichoanalízis és az "élőhalott" a kultúrában*. Berlin: Theater der Zeit.
- Kittler, Friedrich (1986): *Grammofon, film, írógép*. Berlin: Brinkmann & Bose.
- Kittler, Friedrich (1996): Wenn das Bit Fleisch wird. In: Klepper, Martin/Mayer, Ruth/Schneck, Ernst-Peter (szerk.): *Hyperkultur. A számítógépes korszak fikciójáról*. Berlin/New York: De Gruyter, pp. 150-162.
- Kittler, Friedrich (2002): Az emlékek rólad szólnak. In: Ders: *Rövidítések*. Szerkesztette Peter Gente és Martin Weinmann. Frankfurt a.M.: Zweitausendeins, pp. 41-67.
- Kittler, Friedrich (2002): *Short Cuts*. Szerkesztette Peter Gente és Martin Weinmann. Frankfurt a.M.: Zweitausendeins.
- Klaus, Julia (2017): Wer am Geschäft mit dem Seelenheil verdient. In: *Süddeutsche Zeitung Online*: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/esoterik-wer-am-geschaef-mit-dem-seelenheil-verdient-1.3596195> of 12.06.2021.
- Klepper, Martin/Mayer, Ruth/Schneck, Ernst-Peter (szerk.) (2006): *Hyperkultur. A számítógépes korszak fikciójáról*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Koschorke, Albrecht (2012): *Wahrheit und Erfindung. Grundzüge einer Allgemeinen Erzähltheorie*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Koselleck, Reinhard (1972): Bevezetés. In: Brunner, Otto/Conze, Werner/Koselleck, Reinhard (szerk.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politischen Sprache in Deutschland, 1. kötet: A-D*. Stuttgart: Ernst Klett, pp: XIII-XXVII.
- Krah, Hans/Müller-Terpitz, Ralf (szerk.) (2014): *Suchmaschinen*. Münster: LIT.

- Krajewski, Markus (2002): *Zettelwirtschaft. A könyvtár szellemiségéből a kártyanévjegyzék születése*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Krajewski, Markus (2006): *Restlosigkeit. Weltprojekte um 1900*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Krajewski, Markus (2009): Zwischen Häusern und Büchern. A könyvtárak házasításai. In: Felfe, Robert/Wagner, Kirsten (szerk.): *Museum, Bibliothek, Stadt- raum. Räumliche Wissensordnungen 1600-1900*. Münster: LIT, pp. 141-152.
- Krajewski, Markus (2010): *Der Diener. Egy király és kliens közötti figura médiatörténete*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Krajewski, Markus (2012): Ask Jeeves. A szolga mint információs központ. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton (szerk.): *Vor Google. A Mediengeschichte der Suchmaschine im analogen Zeitalter*. Bielefeld: transcript, pp. 151- 171.
- Kreitler, Shulamith (szerk.) (2013): *Cognition and Motivation. Interdisziplinäre perspektíva kialakítása*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krtilova, Katerina (2014): Gesten des Denkens. Vilém Flusser "gesztelmélete" mint médiafilozófia. In: Richtmeyer, Ulrich/Goppelsröder, Fabian/Hildebrandt, Toni (szerk.): *Bild und Geste. A gondolkodás alakzatai a filozófiában és a művészetben*. Bielefeld: transcript, pp. 183-202.
- Kuchenbuch, Thomas (1992): *Die Welt um Unterhaltungs-1900. und Technikkultur*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Kuhn, Thomas S. (1976): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Második, átdolgozott kiadás. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Kümmel, Albert/Scholz, Leander/Schumacher, Eckhard (2004): Vorwort der Herausgeber. In: Ez. (szerk.): *Bevezetés a média történetébe*. Paderborn: Wilhelm Fink, pp. 7-9.
- Kümmel, Albert/Scholz, Leander/Schumacher, Eckhard (szerk.) (2004): *Einführung in die Geschichte der Medien*. Paderborn: Wilhelm Fink.
- La Fontaine, Henri/Otlet, Paul (1895): Création d'un Répertoire Bibliographique Universel: note préliminaire. In: *Bulletin de L'Institut International de Bibliographie (1895-1896)*, pp. 15-38.
- Lang, Bernhard (1990): Buchreligion. In: Cancik, Hubert/Gladigow, Burkhard/Laubscher, Matthias (szerk.): *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. 5. Kötetek. II. kötet*. Stuttgart/Berlin/Köln: Kohlhammer, pp. 143-165.
- Lange, Sigrid (szerk.): *Raumkonstruktionen in der Moderne. Kultura - Irodalom - Film*. Bielefeld: Aisthesis.
- Latour, Bruno (2002): *Pandora reménye. Tanulmányok a tudomány valóságáról*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Latour, Bruno (2007): *Új szociológia egy új társadalom számára. Bevezetés a szereplőhálózat elméletbe*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

- Lehmann, Kai/Schetsche, Michael (szerk.) (2005): *Die Google-Gesellschaft. A tudás digitális átalakulásáról*. Bielefeld: átirat.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1875): Errichtung eines Notiz-Amtes/Création d'un bureau d'adresse. In: Ders: *Œuvres 7: Leibniz et les Académies. Leibniz et Pierre le Grand*. Párizs: Didot, 358-366. o.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1875): *Œuvres 7: Leibniz et les Académies. Leibniz et Pierre le Grand*. Párizs: Didot.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1966): Entwurf gewisser Staatstafeln (1685). In: Ders: *Politikai írások I*. Szerkesztette Hans Heinz Holz. Frankfurt a.M.: Európai Könyvtudományi Kiadó, pp. 80-89.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1966): *Politikai írások I*. Szerkesztette Hans Heinz Holz. Frankfurt a.M.: Európai Könyvtudományi Kiadó.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996a): *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. II. rész*, fordította Artur Buchenau. Filozófiai művek négy kötetben Ernst Cassirer összeállításában. Hamburgi2. kötet: Felix Meiner.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996a): Monadologie. In: Ders: *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. II. rész*, Artur Buchenau fordításában. Filozófiai művek négy kötetben Ernst Cassirer összeállításában. Kötet 2. Hamburg: Felix Meiner, 603-621. o.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996b): *Versuche in der Theodicee über die Güte Gottes, die Freiheit des Menschen und den Ursprung des Übels*. Fordította Artur Buchenau. Filozófiai művek négy kötetben Ernst Cassirer összeállításában. Hamburgi4. kötet: Felix Meiner.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (2020a): Drôle de Pensée, touchant une nouvelle sorte de REPRESENTATIONS <plus tost Academie des Jeux> (1675, szeptember). [az eredeti kézirat másolata, Bredekamp által rendezve]. In: Bredekamp, Horst: *Die Fenster der Monade. Gottfried Wilhelm Leibniz A természet és a művészet színháza*. Harmadik javított kiadás. Berlin: De Gruyter, pp. 204-210.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (2020b): Gedankenscherz, eine neue Art von REPRESENTATIONS betreffend <vagy inkább: Spielpalast>, September Übersetzt1675. von Horst Bredekamp. In: Bredekamp, Horst: *Die Fenster der Monade. Gottfried Wilhelm Leibniz A természet és a művészet színháza*. Harmadik javított kiadás. Berlin: De Gruyter, pp. 241-250.
- Lévi-Strauss, Claude/Eribon, Didier (1989): *A közel és a távol. Önéletrajz beszélgetésekben*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Lewandowski, Dirk (2014): Hogyan magyarázható a keresőmotorok felhasználóinak a keresési eredményekkel való elégedettsége? In: Krahl, Hans/Müller-Terpitz, Ralf (szerk.): *Suchmaschinen*. Münster: LIT, pp. 35-52.
- Lewandowski, Dirk (2018): *A keresőmotorok megértése. 2. Kiadás*. Berlin/Heidelberg: Springer.

- Lewandowski, Dirk (szerk.) (2008): *Handbuch Internet-Suchmaschinen: Felhasználóorientáció a tudományban és a gyakorlatban*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Lewandowski, Dirk (szerk.) (2012): *Handbuch Internet-Suchmaschinen 2: Neue Entwicklungen in der Web-Suche*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Lewandowski, Dirk (szerk.) (2013): *Handbuch Internet-Suchmaschinen 3: Suchmaschinen zwischen Technik und Gesellschaft*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Lewandowski, Dirk/Quirnbach, Sonja (2013): Keresési javaslatok a bevitel során. In: Lewandowski, Dirk (szerk.): *Handbuch Internetsuchmaschinen 3: Suchmaschinen zwischen Technik und Gesellschaft*. Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft, pp. 273-298.
- Liver, Ricarda (2001): Die Etymologie von fr. trouver und die bündnerromanische Reflexe von TROPUS und TROPARE. In: *Vox Romanica*, 60. évf. 1. szám, pp. 117-127.
- Loewenstein, Bedrich (2015): *Der Fortschrittsglaube. Europäische történelmi gondolkodás a az utópia és az ideológia között*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Löffler, Karl (1935): *Einführung in die Katalogkunde*. Lipcse: Karl W. Hiersemann.
- Luther, Martin (1912): *A Biblia - Ó- és Újszövetség. Szöveges változat 1912-ből*. Lyon, David (2007): *Surveillance Studies: Áttekintés*. Cambridge/Malden: Politika. Machiavelli, Niccolò (2019): *A fejedelem. Olasz - német*. Szerkesztette: Enno Rudolph. Hamburg: Felix Meiner.
- Machill, Marcel/Beiler, Markus (szerk.) (2007): *Die Macht der Suchmaschinen - The Power of Search Engines*. Köln: Herbert von Halem.
- Maissen, Thomas (2013): *Geschichte der Frühen Neuzeit*. München: C.H. Beck.
- Marin, Louis (1994): *De la représentation*. Párizs: Seuil.
- Marin, Louis (1994): Mimesis et description, ou de la curiosité à la méthode de l'âge de Montaigne à celui de Descartes. In: Ders: *De la représentation*. Párizs: Seuil, 71-92. o.
- Martin, Ariane/Roßbach, Nikola (szerk.) (2005): *Begegnungen: Színpad és szakmák a színház kultúrtörténetében*. Tübingen: Francke.
- Martini, Mario (2014): Transparenz, Partizipation und Kollaboration als Leitbilder einer digitalen Zeitenwende. In: Hill, Hermann/Martini, Mario/Wagner, Edgar (szerk.): *Transparenz, Partizipation, Kollaboration. A digitális közigazgatás újragondolása*. Baden-Baden: Nomos, pp. 9-16.
- Maye, Harun (2010): Mi az a kulturális technika? In: *Zeitschrift für Medien- und Kulturforschung*. 1/2010. szám, Fókuszban a kulturális technológia, 121-135. o.
- Maye, Harun (2019): *Scrolling/Zapping. Tanulmányok a szövegek olvasásának kultúrtechnikájáról a század18. óta*. Zürich: diaphanes.
- Mayer-Schönberger, Viktor (2011): *Delete: A felejtés erenye a digitális korban*. Negyedik kiadás a szerző új utószavával. Princeton: Princeton University Press.
- McLuhan, Marshall (1992): *A mágikus csatornák. A média megértése*. Düsseldorf/Bécs/New York/Moszkva: Econ.

- McLuhan, Marshall (2011): *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember megteremtése.* Hamburg: Gingko Press.
- Mitman, Gregg/Wilder, Kelley (szerk.) (2016): *Documenting the World. Film, fotográfia és a tudományos feljegyzések.* Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Moebius, Stephan (2012): Kulturforschungen der Gegenwart - die Studies. Bevezetés. In: Ders. (szerk.): *Kultúra. A kulturális tanulmányoktól a vizuális tanulmányokig.* Bevezetés. Bielefeld: transcript, pp. 7-12.
- Moebius, Stephan (szerk.) (2012): *Kultur. A kulturális tanulmányoktól a vizuális tanulmányokig.* Bevezetés. Bielefeld: átirat.
- Mölk, Ulrich (szerk.) (1995): *Europäische Jahrhundertwende. Tudományok, irodalom és művészet* Göttingen1900. körül: Wallstein.
- Montaigne (1962): *Œuvres complètes.* Textes établis par Albert Thibaudet et Maurice Rat. Párizs: Gallimard.
- Montaigne, Michel de (1588): *Essais de Michel seigneur de Montaigne.* Cinquieme edition, augmentée d'un troisieme livre et de six cens additions aux deux premiers. Párizs: Chez Abel L'Angelier, au premier pillier de la grand Salle du Palais. Avec privilege du Roy.
- Montaigne, Michel de (1992): *Essais (Kísérletek) nebst des Verfassers Leben nach der Ausgabe von Pierre Coste ins Deutsche übersetzt von Johann Daniel Tietz.* Három részből áll. Új kiadás. Zürich: Diogenes.
- Montaigne, Michel de (1998): *Essais. Hans Stillett első modern teljes fordítása.* Frankfurt a.M.: Eichborn/Die Andere Bibliothek.
- Morville, Peter (2005): *Ambient Findability. Amit találunk, megváltoztatja, hogy kik leszünk.* Sebastopol: O'Reilly.
- Müller, Lothar (2014): *Weißer Magie: Die Epoche des Papiers.* München: dtv.
- Nellen, Stefan (2015): Das Wesen der Registratur. Az okmánytár intézményéről a közigazgatásban. In: Wöhrer, Renate (szerk.): *Wie Bilder Dokumente wurden. A dokumentarista reprezentációs gyakorlatok genealógiájáról.* Berlin: Kulturver- lag Kadmos, pp. 225-248.
- Neuhaus, Helmut (szerk.) (2009): *Die Frühe Neuzeit als Epoche.* Historische Zeitschrift, Beiheft München49.: R. Oldenbourg.
- Neuroth, Heike/Oßwald, Achim/Scheffel, Regine/Strathmann, Stefan/Huth, Karsten (szerk.) (2016): *nestor Handbuch: Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung.* Boizenburgi2.3. változat: Werner Hülsbusch.
- Noble, Safiya Umoja (2018): *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism.* New York: NYU Press.
- Oerding, Henrik (2018): Google Campus. Mindig baj van a szomszédokkal. In: *Zeit Online: <https://www.zeit.de/digital/2018-11/google-campus-umspannwerk-standort-kr-euzberg-umzug-berlin> vom 12.06.2021.*

- Offergeld, Thilo (1997): Bevezetés. In: Hugo von Sankt Viktor: *Didascalicon de studio legendi. Tanulmányi könyv. Latin-német.* Fordította és bevezette Thilo Offergeld. Fontes Christiani, vol. 27. Freiburg u.a.: Herder, 7-102. o.
- Osterhammel, Jürgen (2020): *Die Verwandlung der Welt. A 19. század története.* 6. Kiadás. München: C.H. Beck.
- Otlet, Paul (1891): Un Peu de bibliography. In: *Le Palais: Organe des Conférences du Jeune Barreau de Bruxelles. 1891-1892. kötet,* 254-271. o.
- Otlet, Paul (1903): Les Sciences bibliographiques et la documentation. In: *Bulletin de L'Institut International de Bibliographie* 8 (1903), pp. 125-147.
- Otlet, Paul (1918): Transformations opérées dans l'Appareil bibliographique des Sciences: Répertoire - Classification - Office de Documentation. In: *Revue Scientifique* (581918), pp. 236-241.
- Otlet, Paul (1934): *Traité de Documentation. Le Livre sur le Livre. Théorie et Pratique.* Editions Mundaneum. Brüsszel: D. Van Keerberghen & fils.
- Otlet, Paul (1935): *Monde. Essai d'Universalisme: Connaissance du Monde, Sentiments du Monde, Action organisée et Plan du Monde.* Editiones Mundaneum. Brüsszel: D. Van Keerberghen & fils.
- Otlet, Paul (1990a): Valami a bibliográfiáról. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 11-24.
- Otlet, Paul (1990c): Az osztályozási számok szerkezetéről. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esz- mondja.* Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 51-62.
- Otlet, Paul (1990d): A tizedes osztályozás kialakításának szabályai. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, 63-70. oldal.
- Otlet, Paul (1990e): A bibliográfia és a dokumentáció tudománya. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, 71-86. o.
- Otlet, Paul (1990g): A dokumentáció rendszerezése és a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet kialakulása. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 105-111.
- Otlet, Paul (1990h): Átalakulások a tudományok bibliográfiai apparátusában. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 148- 156.
- Otlet, Paul (1990i): A bibliográfia és a dokumentáció nemzetközi szervezete. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi.* Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 173-. 203.

- Otlet, Paul [/Goldsmith, Robert] (1990f): A könyv új formájáról: A mikrofotografikus könyv. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *International Organisation and Dissemination of Knowledge. Paul Otlet válogatott esszéi*. Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 87-95.
- Otlet, Paul [/La Fontaine] (1990b): Egy egyetemes bibliográfiai repertórium létrehozása: előzetes jegyzet. In: Rayward, W. Boyd (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi*. Amsterdam/New York: Elsevier, pp. 25-50.
- Panksepp, Jaak (1998): *Affektív idegtudomány: Az emberi és állati érzelmek alapjai*. New York: Oxford University Press.
- Pariser, Eli (2012): *Filter Bubble. Hogyan veszítjük el a jogainkat az interneten*. München: Hanser.
- Parzinger, Hermann (2014): *Prométheusz gyermekei. Az emberiség története az írás feltalálása előtt*. München: C.H. Beck.
- Pasquale, Frank (2015): *The Black Box Society. A pénzt és az információt irányító titkos algoritmusok*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Pasquinelli, Matteo (2019): Algoritmikus rituálék háromezer éve: A mesterséges intelligencia kialakulása a tér számításából. In: *e-flux folyóirat #10, 2019. nyár*: <https://www.e-flux.com/journal/101/273221/three-thousand-years-of-algorit>. *hmic-rituals-the-emergence-of-ai-from-the-computation-of-space* from the 12.06.2021.
- Pearsall, Judy (szerk.) (1998): *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Clarendon Press.
- Peil, Dietmar (1983): *Untersuchungen zur Staats- und Herrschaftsmetaphorik in literari-schen Zeugnissen von der Antike bis zur Gegenwart*. München: Wilhelm Fink.
- Peirce, Charles Sanders (1983): *Phänomen und Logik der Zeichen*. Frankfurt a.M.: Suhr- kamp.
- Perrière, Guillaume de La (1555): *Le Miroir politique, œuvre non moins utile que nécessaire à tous monarques, roys, princes, seigneurs, magistrats, et autres surintendants et gouverneurs de Republicques*. Lyon: Macé Bonhomme.
- Peters, John Durham (2015): *A csodálatos felhők. Az elemi média filozófiája felé*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Pethes, Nicolas (2008): *Kulturwissenschaftliche Gedächtnistheorien zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Petzholdt, Julius (1856): *Katechismus der Bibliothekenlehre. Utasítás a könyvtárak létrehozására és vezetésére*. Lipcse: Weber.
- Pflüger, Jörg (2005): Ahol a mennyiségből minőség lesz. Megjegyzések az analóg és a digitális kapcsolatáról. In: Warnke, Martin/Coy, Wolfgang/Tholen, Georg Christoph (szerk.): *HyperKult II: Zur Ortsbestimmung analoger und digitaler Medien*. Bielefeld: transcript, pp. 27-94.

- Plass, Christine (2005): Das große Vergessen. Adatvesztés a digitális korban. In: Lehmann, Kai/Schetsche, Michael (szerk.): *Die Google-Gesellschaft. A tudás digitális átalakulásáról*. Bielefeld: transcript, 41-46. o.
- Polak, Regina (2013): Élő lelkiség a Szentírás kontemplatív értelmezésével? Ludger Schwienhorst-Schönberger exegézismodelljének gyakorlati-teológiai kritikája. In: Baier, Karl/Polak Regina/Schwienhorst-Schönberger, Ludger (szerk.): *Text und Mystik. A Szentírás-értelmezés és a szemlélődő gyakorlat kapcsolatáról*. Göttingen: V&R unipress, pp. 141-204.
- Poser, Hans (2016): *Leibniz' Philosophie. A metafizika és a tudomány egységéről*. Szerkesztette Wenchao Li. Hamburg: Meiner.
- Prica, Aleksandra (2010): *Heilsgeschichten. Tanulmányok a középkori bibliaértelmezésről a poétika és az exegézis között*. Zürich: Chronos.
- Purtschert, Patricia/Meyer, Katrin/Winter, Yves (szerk.) (2008): *Gouvernementalität und Sicherheit. Zeitdiagnostische Beiträge im Anschluss nach Foucault*. Bielefeld: átirat.
- Putnam, Lara (2016): A transznacionális és a kereshető szöveg: digitalizált források és az általuk vetett árnyékok. In: *The American Historical Review*, kötet száma121, 2,1. Április2016, 377-402. o.
- Quan-Haase, Anabel/McCay-Peet, Lori (2014): A keresés új határai. Se- rendiség a digitális környezetekben. In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 136-159.
- Raabe, Paul (szerk.) (1977): *Öffentliche und private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Ritkaságkamrák, kutatási eszközök vagy oktatási intézmények?* Bremen/Wol- fenbüttel: Jacobi.
- Rayward, W. Boyd (1975): *Az információ univerzuma. Paul Otlet dokumentációs és nemzetközi szervezési munkája*. Moszkva: Viniti.
- Rayward, W. Boyd (1990): Bevezetés. In: Ders. (szerk.): *A tudás nemzetközi szervezése és terjesztése. Paul Otlet válogatott esszéi*. Amsterdam, New York: Elsevier, pp. 1-10.
- Rayward, W. Boyd (1997): The Origins of Information Science and the International Institute of Bibliography/International Federation for Information and Documentation (FID). In: *Journal of the American Society for Information Science*, 48, April1997, pp. 289-300.
- Rayward, W. Boyd (2012): Bibliográfia - Paul Otlet. In: Hartmann, Frank (szerk.): *Vom Buch zur Datenbank. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája*. Berlin: Avinus, pp. 169-198.
- Rayward, W. Boyd (szerk.) (1990): *International Organisation and Dissemination of Knowledge. Paul Otlet válogatott esszéi*. Amsterdam/New York: Elsevier.
- Rayward, W. Boyd (szerk.) (2008): *Az európai modernizmus és az információ társadalom. A jelen formálása, a múlt megértése*. London/New York: Routledge.

- Reichert, Ramón (2014): Bevezetés. In: Ders. (szerk.): *Big Data. Elemzések a tudás, a hatalom és a gazdaság digitális átalakulásáról*. Bielefeld: transcript, pp. 9-31.
- Reichert, Ramón (2014): Facebook's Big Data. A kollektív adatok média- és tudástechnikái. In: Ders. (szerk.): *Big Data. Elemzések a tudás, a hatalom és a gazdaság digitális átalakulásáról*. Bielefeld: transcript, pp. 437-452.
- Reichert, Ramón (szerk.) (2014): *Big Data. Elemzések a tudás, a hatalom és a gazdaság digitális átalakulásáról*. Bielefeld: átirat.
- Rhodes, Neil/Sawday, Jonathan (2000): Bevezetés: Paperworlds: A reneszánsz számítógép elképzelése. In: Ez. (szerk.): *The Renaissance Computer: Knowledge technology in the first age of print*. London/New York: Routledge, pp. 1-17.
- Rhodes, Neil/Sawday, Jonathan (szerk.) (2000): *The Renaissance Computer: Knowledge technology in the first age of print*. London/New York: Routledge.
- Richtmeyer, Ulrich/Goppelsröder, Fabian/Hildebrandt, Toni (szerk.) (2014): *Bild und Geste. A gondolkodás alakzatai a filozófiában és a művészetben*. Bielefeld: átirat.
- Rieder, Bernhard (2012a): Centralitás és láthatóság. Mathematik als Hierarchisierungsinstrument am Beispiel der frühen Bibliometrie. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton: *Vor Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 223-252.
- Rieder, Bernhard (2012b): Mi van a PageRankben? A rekurzív státuszindex történeti és konceptuális vizsgálata. In: *Computational Culture 2: https://computationalculture.net/what_is_in_pagerank* from the 21.12.2021.
- Rieder, Bernhard (2020): *A rend motorjai. Az algoritmikus technikák mechanológiája*. Amsterdam: University Press.
- Rieger, Markus (1997): *A létezés esztétikája? Michel Foucault "Az én technológiáinak" Michel de Montaigne "Essais" című műve alapján történő értelmezése*. Münster et al: Waxmann.
- Rieger, Stefan (1997): *Speichern/Merken. A barokk mesterséges intelligenciái*. München: Wilhelm Fink.
- Rieger, Stefan (2012): A rend a csata fele. Az elnevezés és a keresés gazdaságosságáról. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton: *Vor Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 17-39.
- Riesewieck, Moritz (2017): *Digitale Drecksarbeit. Wie uns Facebook & Co. von dem Bösen erlösen*. München: dtv.
- Roeck, Bernd (2017): *A világ reggele. A reneszánsz története*. München: C.H. Beck.
- Röhle, Theo (2010): *Der Google-Komplex. A hatalomról az internet korában*. Bielefeld: átirat.
- Röhle, Theo (2013): Wie Google Wirklichkeit produziert. In: *Pop. Kultur und Kritik, Heft Frühling2,2013* , pp. 41-47.

- Roßbach, Nikola (2005): Theatermetaphorik in Wissenschaft und Wissenschaftstheorie um 1700: Gottfried Wilhelm Leibniz. In: Martin, Ariane/Roßbach, Nikola (szerk.): *Begegnungen: Színpad és szakmák a színház kultúrtörténetében*. Tübingen: Francke, 13-27. o.
- Rothöhler, Simon (2018): *Az elosztott kép. Stream - Archive - Ambience*. München: Wilhelm Fink.
- Rouvroy, Antoinette/Berns, Thomas (2013): Algoritmikus kormányzás és az emancipáció kilátásai. A különállás mint a kapcsolatokon keresztül történő individuáció előfeltétele? In: *Réseaux, vol. 177, 2013/1*, pp. 163-196, <https://www.cairn-int.info/journal-reseaux-2013-1-page-163.htm> a következő címen: *Réseaux, vol. 177, 2013/1*, pp. 163-196. 12.06.2021.
- Said, Edward W. (1994): *Kultúra és imperializmus. Képzelet és politika a hatalom korában*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Saracino, Stefano/Knoll, Martin (szerk.) (2013): *Das Staatsdenken der Renaissance - Vom gedachten zum erlebten Staat*. Baden-Baden: Nomos.
- Schärf, Christian (1999): *Geschichte des Essays. Montaigne-től Adornóig*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schauerte, Eva (2019): *Lebensführungen. Az útmutatás média- és kultúrtörténete*. Paderborn: Wilhelm Fink.
- Schetsche, Michael/Lehmann, Kai/Krug, Thomas (2005): Die Google-Gesellschaft. Az új tudásrend tíz alapelve. In: Lehmann, Kai/Schetsche, Michael (szerk.): *Die Google-Gesellschaft. A tudás digitális átalakulásáról*. Bielefeld: transcript, pp. 17-31.
- Schirmacher, Frank (szerk.) (2015): *Technologischer Totalitarismus. Vita*. Berlin: Suhrkamp.
- Schneider, Birgit (2006): A luxus leltára. Két vizuális stratégia a királyi vagyondemonstrációjára. In: Bredekamp, Horst/Schneider, Pablo (szerk.): *Visuelle Argumentationen. A reprezentáció rejtelméi és a világ kiszámíthatósága*. München: Wilhelm Fink, 103-120. o.
- Schneider, Manfred (2013): *Transparenztraum: Literatur, Politik, Medien und das Unmögliche*. Berlin: Matthes & Seitz.
- Schneiders, Werner (2014): *Das Zeitalter der Aufklärung*. 5. Kiadás. München: C.H. Beck.
- Scholz, Leander (2006): Invokáció és kirekesztés. A megszólítás politikájáról Martin Heideggerben és Louis Althusserben. In: Cuntz, Michael/Nitsche, Barbara/Otto, Isabell/Spaniol, Marc (szerk.): *Die Listen der Evidenz*. Köln: DuMont, 283-297. o.
- Schorn-Schütte, Luise (2017): *Die Reformation. Vorgeschichte, Verlauf, Wirkung*. átdolgozott 7.kiadás. München: C.H. Beck.
- Schrade, Robin (2015): *A keresőmotor mint fekete doboz. Elméletek az átláthatóság és az átlátszatlanság között*. Mestervizsga-dolgozat, kiadatlan.

- Schrade, Robin (2018): Dokumentált szándékok. A keresési lekérdezés mint egódokumentum. In: Hämmerling, Christine/Zetti, Daniela (szerk.): *Das dokumentierte Ich. Tudás a tárgyalásokon*. Zürich: Chronos, pp. 127-140.
- Schrade, Robin (2019): *A keresőmotor mint fekete doboz*. Lipcse: Trottoir Noir.
- Schrade, Robin (2020): Die Kunst des Suchens. In: Beyer, Marcel/GRK (2132szerk.): *Túlzás és visszavonulás: Ferres Gursky előtt, Ferres Immendorff előtt*. Lipcse: Spector Könyvek, pp. 6-8.
- Schreiber, Martin (2012): Vannevar Bush und die Technikutopie Memex. Az információ hatékony tárolásának és elérhetőségének víziói. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton: *Before Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 203-222.
- Schrettinger, Martin (1829a): *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst. Első kötet. I. - III. Heft*. München: Jos. Lindauer könyvesboltjában.
- Schrettinger, Martin (1829b): *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst. Második kötet*. München: Jos. Lindauer'sche Buchhandlung.
- Schrettinger, Martin (2003/1834): *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft. Az 1834-es bécsi kiadás újrajrnyomása*. Utószóval és bibliográfiával. Szerkesztette Holger Nitzschner, Stefan Seeger és Sandro Uhlmann. Hildesheim: Weidmann. Schröter, Jens (2004): Analóg/digitális - ellentét vagy kontinuitás? In: Schröter, Jens/Böhnke, Alexander/(szerk.): *Analóg/digitális - ellentét vagy kontinuitás? A oldalon. Egy megkülönböztetés elmélete és története*. Bielefeld: transcript, pp. 7-30.
- Schröter, Jens/Böhnke, Alexander/(szerk.) (2004): *Analogue/Digital - Opposition oder Kontinuum? Egy megkülönböztetés elméletéről és történetéről*. Bielefeld: átirat.
- Schulz, Dieter (1981): *Suche und Abenteuer. A "keresés" a romantika angol és amerikai elbeszéléseiben*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Schüttpelz, Erhard (2006): Die medienanthropologische Kehre der Kulturtechniken. In: *Archive for Media History*. No. 6: *Kulturgeschichte als Mediengeschichte (oder vice versa?)*, pp. 87-110.
- Schüttpelz, Erhard (2012): Mediumismus und moderne Medien. A média európai fogalmának vizsgálata. In: *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 1/201286,, pp. 121-144.
- Schüttpelz, Erhard/Gießmann, Sebastian (2015): Medien der Kooperation. Gondolatok a kutatás helyzetéről. In: *Navigációk. Journal for Media and Cultural Studies*. JG. 15, *Kiadvány* 7-55. o1,2015,.
- Segelken, Barbara (2010): *Az állam képei. Kammer, Kasten und Tafel als Visualisierungen staatlicher Zusammenhänge*. Berlin: Akademie.

- Seidler, John David (2016): *A tömegmédiá összeesküvése. Kultúrtörténet a könyvkereskedői cselszövéstől a hazug sajtóig*. Bielefeld: átirat.
- Selbmann, Rolf (1994): *Der deutsche Bildungsroman*. 2. Kiadás. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Sennelart, Michel (2006): Az előadás helyzete. In: Foucault, Michel: *Biztonság, terület, népesség. A kormányzás története I. Előadás a Collège de France-ban 1977-1978*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, pp. 527-571.
- Shah, Nishant (2015): Identitás és azonosítás: Az egyén a hálózati kormányzás idején. In: *Socio Legal Review, Vol. (112)*, pp. 22-40.
- Siegert, Bernhard (2003): *Passage des Digitalen. Zeichenpraktiken der neuzeitlichen Wissenschaften 1500-1900*. Berlin: Brinkmann & Bose.
- Siegert, Bernhard (2015): *Kulturális technikák: rácsok, szűrők, ajtók és a valóság más műfajai*. New York: Fordham University Press.
- Siegert, Bernhard/Vogl, Josef (szerk.) (2003): *Europa. A titkárok kultúrája*. Zürich: diaphanes.
- Siegert, Bernhard/Vogl, Joseph (2003): Előszó. In: Ez. (szerk.): *Európa. A titkárok kultúrája*. Zürich: diaphanes, pp. 7-9.
- Snow, C.P. (1959): *A két kultúra és a tudományos forradalom*. New York: Cambridge University Press.
- Sobchack, Vivian (2003): "Boldog új évet" és "Búcsúzzatok, testvérek". Tele-vizuális montázs és történelmi tudat. In: Hohenberger, Eva/Keilbach, Judith (szerk.): *Die Gegenwart der Vergangenheit. Dokumentumfilm, televízió és történelem*. Berlin: Vorwerk, 129-154. o8,.
- Sommer, Manfred (2002): *Suchen und Finden. Lebensweltliche Formen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Spink, Amanda/Zimmer, Michael (szerk.) (2008): *Web Search: Multidisciplinary Perspectives*. Berlin/Heidelberg: Springer.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2008): *Can the Subaltern Speak? Posztkolonialitás és alárendelt artikuláció*. Bécs: Turia + Kant.
- Sprenger, Florian (2015): *A mikrodöntések politikája: Edward Snowden, a hálózatsemlegesség és az internet architektúrája*. Lüneburg: meson press.
- Stäheli, Urs (2013): Entnetzt Euch! Az elszakítottság gyakorlata és esztétikája. In: *Mittelweg 4/201336*, pp. 3-28.
- Stammen, Theo/Weber, Wolfgang E.J. (szerk.) (2004): *Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung. Az enciklopédiák európai modellje*. Berlin: Akademie.
- Star, Susan Leigh (2017): Ez nem egy határtárgy. Gondolatok egy fogalom eredetéről (2010). In: Ez: *Határtárgyak és médiakutatás*. Szerkesztette Sebastian Gießmann és Nadine Taha. Bielefeld: transcript, pp. 213-228.
- Star, Susan Leigh (2017): *Border Objects and Media Research*. Szerkesztette Sebastian Gießmann és Nadine Taha. Bielefeld: átirat.

- Stark, Birgit (2014): "Ne légy gonosz" - A Google hatalma, a felhasználók és a szabályozók tehetetlensége. In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 1-19.
- Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.) (2014): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőmotorok a használat és a szabályozás között*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Stark, Birgit/Magin, Melanie/Jürgens, Pascal (2014): Navigieren im Netz. Egy minőségi és mennyiségi felhasználói felmérés eredményei. In: Stark, Birgit/Dörr, Dieter/Aufenanger, Stefan (szerk.): *Die Googleisierung der Informationssuche. Keresőgépek a használat és a szabályozás között*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 20-74.
- Starobinski, Jean (1986): *Montaigne. Gondolat és létezés*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Stengers, Isabelle (2005): Bevezető jegyzetek a gyakorlatok ökológiájához. In: *cultur- alstudiesreview, Volume Number 11, March 1, 2005*, pp. 183-196.
- Stewart, Jeff/Panksepp, Jaak (2013): Biológiai alapok: A keresési rendszer mint a motiváció és a megismerés affektív forrása. In: Kreitler, Shulamith (szerk.): *Cognition and Motivation. Interdiszciplináris perspektíva kialakítása*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 109-136.
- Steyerl, Hito (2008): *Az igazság színe. Dokumentarizmusok a művészet területén*. Bécs: Turia+Kant.
- Stierle, Karlheinz (1984): Gespräch und Diskurs - Ein Versuch im Blick auf Montaigne, Descartes und Pascal. In: Stierle, Karlheinz/Warning, Rainer (szerk.): *Das Gespräch*. München: Wilhelm Fink, 297-334. o.
- Stierle, Karlheinz/Warning, Rainer (szerk.) (1984): *Das Gespräch*. München: Wilhelm Fink.
- Stilet, Hans (1998): Ismét: Az olvasóhoz. In: Montaigne, Michel de: *Essais. Hans Stilet első modern teljes fordítása*. Frankfurt a.M.: Eichborn/Die Andere Bibliothek, pp. 569-571.
- Stilet, Hans (2008): *Von der Lust, auf dieser Erde zu Leben. Barangolások Montaigne világaiban*. Berlin: Eichborn.
- Stock, Wolfgang G. (2007): *Information Retrieval. Információ keresése és megtalálása*. München: Oldenbourg.
- Streck, Wolfgang (2015): Kunde oder Terrorist? In: Schirmacher, Frank (szerk.): *Technológiai totalitarizmus. Eine Debatte*. Berlin: Suhrkamp, pp. 247-256.
- Tantner, Anton (2007a): *Die Hausnummer. A rend és a rendetlenség története*. Marburg: Jonas.
- Tantner, Anton (2007b): *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*. Innsbruck/Bécs/Bolzano: Studienverlag.

- Tantner, Anton (2011): Suchen und Finden vor Google. Egy vázlat. In: *Mitteilungen der Vereinigung österreichischer Bibliothekarinnen & Bibliothekare* 64 (2011), Heft 1, pp. 42-69.
- Tantner, Anton (2015): *Die ersten Suchmaschinen. Adressbüros, Fragämter, Intelligenz- Comptoirs*. Berlin: Klaus Wagenbach.
- Tausch, Harald (szerk.) (2003): *Gehäuse der Mnemosyne. Az építészet mint az emlékezet írott formája*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Te Heesen, Anke (2006): *Der Zeitungsausschnitt. A modernizmus papírtárgya*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Te Heesen, Anke/Michels, Anette (szerk.) (2007): *auf\zu. Der Schrank in den Wissenschaft- ten*. Berlin: Akademie.
- Thomä, Dieter (szerk.) (2013): *Heidegger-Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*. 2. Kiadás. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Tibouchi, Mehdi (2014): Fully Homomorphic Encryption over the Integers: From Theory to Practice. In: *NTT Technical Review, Vol. 12. No. 7, July 2014. Online*: https://www.ntt-review.jp/archive/ntttechnical.php?contents=ntr201407fa5.pdf&mode=show_pdf from the 12.06.2021.
- Tiqun (2007): *Kibernetika és lázadás*. Zürich: diaphanes.
- Toulmin, Stephen (1994): *Kozmopolisz. A modernitás fel nem ismert feladatai*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Tracy, Jan (2018): A redlininget 50 évvel ezelőtt betiltották. Ez még ma is fáj a kisebbségeknek. In: *The Washington Post Wonkblog*: <https://washingtonpost.com/news/wonk/wp/2018/03/28/redlining-was-banned-50-years-ago-its-still-hurting-minorities-today> from the 12.06.2021.
- Trawny, Peter (2015): *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. 3. kiadás. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Trüper, Henning (2012): Suchen und Finden. Jegyzetelés és nyelvtan Theodor Nöldekénél. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tantner, Anton: *Vor Google. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 173-201.
- Turner, Fred (2008): *Az ellenkultúrától a kiberkultúráig: Stewart Brand, a Whole Earth Network és a digitális utópizmus felemelkedése*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Uhlmann, Sandro (2003): Martin Schrettinger - Wegberbereiter der modernen Bibliothekswissenschaft. In: Schrettinger, Martin: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft. A1834. bécsi kiadás újranyomása* Utószóval és életrajzzal. Szerkesztette Holger Nitzschner, Stefan Seeger és Sandro Uhlmann. Hildesheim: Weidmann, 3-37. o. (Schrettinger szövegének reprintje mögött). Umstätter, Walther/Wagner-Döbler, Roland (2005): *Einführung in die Katalogkunde. A kártyakatalógustól a keresőmotorig. Karl Löffler művének harmadik kiadása. Teljesen átdolgozott*. Stuttgart: Hiersemann.

- Van Acker, Wouter (2012): Die Utopie visueller Bildung. Az egyetemes enciklopédia grafikai és scenográfiai átalakulásáról in Paul Otlet, Pa- trick Geddes és Otto Neurath. In: Hartmann, Frank (szerk.): *Vom Buch zur Datenbank. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája*. Berlin: Avinus, pp. 63-101.
- Van Couvering, Elizabeth (2008): Az internetes keresőmotor története: a navigációs média és a forgalmi áru. In: Spink, Amanda/Zim- mer, Michael (szerk.): *Web Search: Multidisciplinary Perspectives*. Berlin/Heidelberg: Springer, pp. 177-206.
- Van den Heuvel, Charles/Rayward, W. Boyd (2012): Visions and Visualisations of Data Integration. In: Hartmann, Frank (szerk.): *A könyvtől az adatbázisig. Paul Otlet A tudás vizualizációjának utópiája*. Berlin: Avinus, pp. 103-140.
- Van Dülmen, Richard/Rauschenbach, Sina (szerk.) (2004): *Macht des Wissens. A modern tudásalapú társadalom kialakulása*. Köln: Böhlau.
- Vismann, Cornelia (2000): *Akten. Médiatechnológia és jog*. Frankfurt a.M.: Fischer.
- Vismann, Cornelia (2010): Kulturtechniken und Souveränität. In: *Journal for Media and Cultural Research*. 1/2010. szám, Fókuszban a kulturális technológia, 171-182. o.
- Vismann, Cornelia/Krajewski, Markus (2007): Computer Juridisms. In: *Szürke szoba ősz29,2007*, pp. 90-109.
- Vogt, Katja Maria (2015): *Skepsis und Lebenspraxis. A Pyrrhoni élet Me- niciók nélkül*. Freiburg: Karl Alber.
- Wagner, Tim/Rapp, Christof (2004): Előszó. In: Arisztotelész: *Témák*. Stuttgart: Re- clam, pp. 5-6.
- Wahrig-Burfeind, Renate (rendező) (2011): *Brockhaus. Wahrig. Német szótár. 9., teljesen átdolgozott és frissített kiadás*. Gütersloh/München: Wis- senmedia.
- Waldhoff, Stephan (2008): Von der rechten Administrierung des Wissensschatzes. Leibniz bibliográfiai-könyvtári tárgyrendszerének tervezetéről. In: Hartbecke, Karin (szerk.): *Zwischen Fürstenvillkür und Menschheitswohl - Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, pp. 159-242.
- Warnke, Martin/Coy, Wolfgang/Tholen, Georg Christoph (szerk.) (2005): *HyperKult II: Zur Ortsbestimmung analoger und digitaler Medien*. Bielefeld: átirat.
- Weber, Jutta (2018): Big Data Wars. A gyilkos listákról, a drónokról és az adatbázisok politikájáról. In: Engemann, Christoph/Sudmann, Andreas (szerk.): *Machi- ne Learning - Medien, Infrastrukturen und Technologien der Künstlichen Intelligenz*. Bielefeld: transcript, pp. 219-246.
- Wegmann, Nikolaus (2000): *Könyvolabirintusok. Keresés és megtalálás az alexandriai korban*. Köln: Böhlau.
- Weidner, Daniel (2012): "Fordítsd meg újra és újra, mert minden benne van". A szent szövegekben való keresésről. In: Brandstetter, Thomas/Hübel, Thomas/Tant-

- ner, Anton: *A Google előtt. A keresőmotor médiatörténete az analóg korban*. Bielefeld: transcript, pp. 41-72.
- Weinrich, Harald (2005): *Lethe. A felejtés művészete és kritikája*. München: C.H. Beck
- Weismantel, Jan (2017): *Das "Recht auf Vergessenwerden" im Internet nach dem "Google-Urteil" des EuGH - Begleitung eines offen Prozesses*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Weizman, Eyal (2017): *Törvényszéki építészet. Erőszak a felismerhetőség küszöbén*. New York: Zone Books.
- Wendt, Reinhard (2016): *A gyarmatosítástól a globalizációig. Európa és a világ a kiadás1500.2. óta*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Westerwelle, Karin (1999): Die Schwierigkeit, Montaigne zu verstehen. Hans Stille fordítása az "Essais"-ból. In: *Merkur. German Journal for European Thought*, 53. Jahrgang, Heft602, pp. 508-520.
- Westerwelle, Karin (2002): *Montaigne. A képzelet és az esszé művészete*. München: Wilhelm Fink.
- Whitman, James Q. (2004): A magánélet két nyugati kultúrája: méltóság kontra szabadság. In: *The Yale Law Journal*, Vol. 113, S. 1151-1221.
- Winkler, Hartmut (2004): Mediendefinition (Standpunkte). In: *MEDIENwissenschaft: Rezensionen | Reviews*, Jg. Nr21., 1, S. 9-27.
- Wöhler, Renate (2015): Bevezetés. In: Ez. (szerk.): *Hogyan lettek a képek dokumentumok. Zur Genealogie dokumentarischer Darstellungspraktiken*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, pp. 7-24.
- Wöhler, Renate (2016): Die Kunst des Dokumentierens. A dokumentumfilm kategóriájának genealógiájáról. In: Hahn, Daniela (szerk.): *Beyond Evidence. A dokumentum a művészetekben*. Paderborn. Wilhelm Fink, 45-58. o.
- Wöhler, Renate (szerk.) (2015): *Wie Bilder Dokumente wurden. Zur Genealogie dokumentarischer Darstellungspraktiken*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Wright, Alex (2014): *A világ katalogizálása. Paul Otlet és az információs korszak születése*. New York: Oxford University Press.
- Zanetti, Sandro (szerk.) (2012): *Schreiben als Kulturtechnik. Grundlagentexte*. Berlin: Suhrkamp.
- Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, Berlin, Wolfgang Pfeifer vezetésével (1993): *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Kiadás. Berlin: Akademie.
- Zimmer, Jörg (2018): *Leibniz und die Folgen*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Zittel, Claus (szerk.) (2002): *Wissen und soziale Konstruktion*. Berlin: Akademie.
- Zuboff, Shoshana (2018): *A felügyeleti kapitalizmus kora*. Frankfurt a.M./New York: Campus.

Internetes források

- <https://abc.xyz> from 12.06.2021.
- https://about.google/intl/ALL_de/products from 12.06.2021.
- <https://about.google/our-story> from 12.06.2021
- <https://about.google/stories/year-in-search> from 12.06.2021.
- <https://www.amazon.de> from 12.06.2021.
- <https://www.apple.com/de/safari> from 12.06.2021.
- <https://archives.mundaneum.org/en/history> from 12.06.2021.
- <https://baidu.com> from 12.06.2021.
- <https://bing.com> from 12.06.2021.
- <https://blackgirlsrock.com> from 12.06.2021.
- <https://blacklivesmatter.com> from 12.06.2021.
- <https://www.cairn-int.info/journal-reseaux-2013-1-page-163.htm> from 12.06.2021.
- https://computationalculture.net/what_is_in_pagerank from 12.06.2021.
- <https://duckduckgo.com> from 12.06.2021.
- <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/googeln> from 12.06.2021.
- <https://ecosia.com> from 12.06.2021.
- [https://www.e-flux.com/journal/101/273221/three-thousand-years-of-algorithmic-rituals-t
he-emergence-of-ai-from-the-computation-of-space](https://www.e-flux.com/journal/101/273221/three-thousand-years-of-algorithmic-rituals-t
he-emergence-of-ai-from-the-computation-of-space) from the 12.06.2021.
- [https://www.enssib.fr/recherche/projets-de-recherche-et-partenariats/projet-HyperOtllet
a_cimrrol](https://www.enssib.fr/recherche/projets-de-recherche-et-partenariats/projet-HyperOtllet
a_cimrrol) 12.06.2021
- <https://www.forensic-architecture.org> from 12.06.2021.
- [https://freedom-to-tinker.com/2017/11/15/no-boundaries-exfiltration-of-personal-data-by-
session-replay-scripts](https://freedom-to-tinker.com/2017/11/15/no-boundaries-exfiltration-of-personal-data-by-
session-replay-scripts) a következő weboldalról 12.06.2021.
- <https://gallica.bnf.fr/> from 12.06.2021.
- <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11718168/f2.item.r=> from 12.06.2021.
- <https://www.google.de/intl/de/about> from 12.06.2021.
- <https://www.google.com/about/products> from 12.06.2021.
- <https://www.gwlb.de/Leibniz/Leibnizarchiv/Einfuehrung/index.html> from 12.06.2021.
- [https://kulturundgeschlecht.blogs.ruhr-uni-bochum.de/wp-content/uploads/2017/02/Mich
aelSenHorn_GespraechSteffenHerrmann.pdf](https://kulturundgeschlecht.blogs.ruhr-uni-bochum.de/wp-content/uploads/2017/02/Mich
aelSenHorn_GespraechSteffenHerrmann.pdf) a honlapról. 12.06.2021.
- <https://www.langzeitarchivierung.de> from 12.06.2021.
- <https://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/montaigne> from 12.06.2021.
- <https://www.luna-park.de/ressourcen/seo-ratgeber/suchmaschinen-marktanteile> from
12.06.2021.
- <https://metager.de> from 12.06.2021.
- <https://www.microsoft.com/de-de/download/internet-explorer.aspx> from 12.06.2021.
- [https://montaignestudies.uchicago.edu/h/lib/critique/Books%20on%20Montaigne/index.
s.html](https://montaignestudies.uchicago.edu/h/lib/critique/Books%20on%20Montaigne/index.
s.html) a következő címről 12.06.2021.

- <https://montaignestudies.uchicago.edu/h/lib/montaigne/essais/1580.shtml> a következő honlapról: <https://montaignestudies.uchicago.edu/h/lib/montaigne/essais/1580.shtml> 12.06.2021.
- https://netzpolitik.org/2021/new-game-rules-why-google-cookie-tracking-abolishes/?utm_source=pocket-newtab-global-en-DE a következő oldalról 12.06.2021.
- https://www.nttreview.jp/archive/ntttechnical.php?contents=ntr201407fa5.pdf&mode=show_pdf a 12.06.2021.
- <https://people.ischool.berkeley.edu/~buckland/otlet.html> a következő honlapról 12.06.2021.
- <https://portail.atilf.fr/encyclopedie> from 12.06.2021
- <https://safiyaunoble.com> from 12.06.2021.
- <https://www.sankt-georgen.de/hugo/index.php> from 12.06.2021.
- <https://scalar.usc.edu/nehvectors/100hardtruths-fakenews/index> from 12.06.2021.
- <https://www.sueddeutsche.hu/gazdasag/ezoterikus-ki-a-az-uzletben-az-lelekgyogyito-szolgalatasokkal-1.3596195> vom 12.06.2021.
- <https://www.tagesanzeiger.ch/foreign/europe/this-company-know-what-you-think/story/17474918> a címről 12.06.2021.
- <https://trends.google.de/trends> from 12.06.2021.
- <https://www.udcc.org> from 12.06.2021.
- <https://www.univie.ac.at/Geschichte/salon21/?p=1127> from 12.06.2021.
- <https://vimeo.com/kevinblee> from 12.06.2021.
- <https://washingtonpost.com/news/wonk/wp/2018/03/28/redlining-was-banned-50-years-a-go-még-még-még-sebző-kisebbségeket-még-még-mindennap> a 12.06.2021.
- <https://yacy.net> from 12.06.2021.
- <https://yandex.ru/> from 12.06.2021.
- <https://www.zedler-lexikon.de> from 12.06.2021.
- <https://zeit.de/digital/2018-11/google-campus-transformer-station-location-kreuzberg-move-b-erlin> from 12.06.2021.
- <https://zeit.de/digital/internet/2015-08/google-alphabet-aufspaltung-analyse> from 12.06.2021.

Filmek és videók

The Cleaners (dokumentumfilm, Németország Rendező2018,: Hans Block & Moritz Riesewieck, forgalmazó: Farbfilm.)

Transformers: The Premake (Desktop-dokumentumfilm, USA Művész2014,: Kevin B. Lee, online: <https://vimeo.com/kevinblee> 2021.06.12-től.)

Year in Search 2010-2020 (Google Marketing Videos: <https://about.google/stories/year-in-search/> dated 12.06.2021.)

Művészeti projektek

#100hardtruths - #fakenews: A digitális médiaműveltség alapozója. Juhász Alexandra weboldala: <https://scalar.usc.edu/nehvectors/100hardtruths-fakenews/index> a következő címen: Alexandra Juhász 12.06.2021.

Forensic Architecture (FA), kutatási ügynökség, székhelye a Goldsmiths, University of London. <https://forensic-architecture.org> a következő címen: <https://forensic-architecture.org>. 12.06.2021.

Médiatudomány

Tanja Köhler (szerk.)

Álhírek, keretezés, tényellenőrzés: hírek a digitális korban

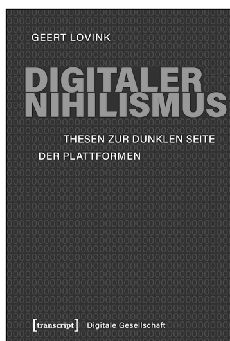
Egy kézikönyv

2020,568 p., karton, fekete-fehér 41illusztrációk

39,00 € (EN), 978-3-8376-5025-9

E-könyv:

PDF: €38,99 (EN), ISBN 978-3-8394-5025-3

Geert Lovink

Digitális nihilizmus

Tézisek a platformok sötét oldaláról

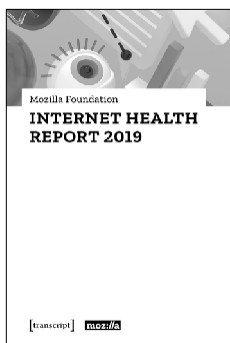
2019,242 p., karton.

24,99 € (EN), 978-3-8376-4975-8

E-könyv:

PDF: €21,99 (EN), ISBN 978-3-8394-4975-2

EPUB: €21,99 (EN), ISBN 978-3-7328-4975-8

Mozilla Alapítvány

Internetes egészségügyi jelentés 2019

2019,118 p., pb., ill.

19,99 € (EN), 978-3-8376-4946-8

E-könyv: ingyenesen hozzáférhető, szabadon

hozzáférhető kiadvány PDF formátumban: ISBN 978-3-8394-4946-2

Médiatudomány

Ziko van Dijk

A wikik és a Wikipédia megértése

Bevezetés

Március p.2021,340, cart,

Diszperziós kötés, fekete-fehér 13illusztrációk

35,00 € (EN), 978-3-8376-5645-9

E-könyv: ingyenesen elérhető, nyílt hozzáférésű PDF-

kiadványként: ISBN 978-3-8394-5645-3

EPUB: ISBN 978-3-7328-5645-9

Society for Media Studies (szerk.)

Journal for Media Studies 24

Jg. 13,1/2021. szám: Az aggasztó média

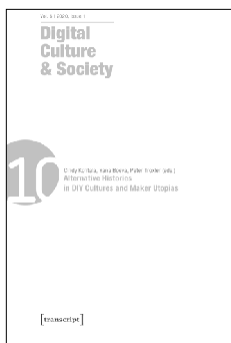
Április p.2021,168, kartonozott.

24,99 € (EN), 978-3-8376-5399-1

E-könyv: ingyenesen elérhető, nyílt hozzáférésű PDF-

kiadványként: ISBN 978-3-8394-5399-5

EPUB: ISBN 978-3-7328-5399-1

Cindy Kohtala, Yana Boeva, Peter Troxler (szerk.)

Digitális kultúra és társadalom (DCS)

Vol. Issue 6,1/2020 -

Alternatív történetek a barkácskultúrákban és a Maker-utópiákban

Február p.2021,214, pb., ill.

29,99 € (EN), 978-3-8376-4955-0

E-könyv:

PDF: €29,99 (EN), ISBN 978-3-8394-4955-4

Olvasmánymintákat, további információkat és rendelési lehetőségeket a www.transcript-verlag.de oldalon

talál.

